

BUDAPEST RÉGISÉGEI

XXIV. 3

BUDAPEST 1977

BUDAPEST RÉGISÉGEI

XXIV. 3

BUDAPEST 1977

A szerkesztőbizottság elnöke:

DR. HORVÁTH MIKLÓS

A szerkesztőbizottság tagjai:

DR. BERTALAN VILMOS

DR. GÁBORI MIKLÓS

DR. GERELYES EDE

DR. GEREVICH LÁSZLÓ

DR. KABA MELINDA

DR. KŐSZEGI FRIGYES

DR. KUBINYI ANDRÁS

DR. MEZEI GYULA

DR. SÁGVÁRI ÁGNES

DR. SZÉKELY GYÖRGY

Főszerkesztő:

DR. HORVÁTH MIKLÓS

Szerkesztő:

DR. KUBINYI ANDRÁS

Segédszerkesztő:

ZSIDI PAULA

Lektor:

DR. ENTZ GÉZA

Budapesti Történeti Múzeum sokszorosító üzeme
1977/33.

Felelős kiadó: Dr. Horváth Miklós főigazgató

ZOLNAY LÁSZLÓ
AZ 1967-75. ÉVI BUDAVÁRI ÁSATÁSOKRÓL S AZ ITT TALÁLT
GÓTIKUS SZOBORCSOPORTRÓL

A szerző tanulmányát a szerkesztőség mint vita anyagot közli.

A főszerkesztő.

1967-ben leletmentésekkel kezdtem, majd utóbb szabályos ásatásokkal folytattam újabb budai várbeli régészeti kutatómunkámat. Ennek a munkának néhány jelentős régészeti-helytörténeti és művészettörténeti eredménye volt.

Ezeket az - egymástól mind műfajuk, mind jellegük tekintetében eltérő - eredményeket három csoportba osztom; így adok róluk előzetes tájékoztatót.

Első: a leletmentések során napfényre került, ingó leleteknek, főként kőfaragásoknak csoportja.

Második: azé a bronzkori, majd helyére települő XII-XIII. századi agrártelepülése, amelynek maradványait a Várhegynek e déli szakaszán is feltártuk.¹ A koraközépkori települést a tatárjárás, majd IV. Béla király városépítése - utóbb a budai polgár város XIII. századi építésű polgárházainak idetelepítésével - szüntette meg.

E témakörhöz kapcsolódnak azok a régészeti bizonyosságok, amelyek azt igazolják: a XV. század első felében, 1400 és 1440 között ezt a déli városvéget lebontották. Területét - Zsigmond király nagy építkezései miatt - a királyi palota területéhez kapcsolták. Ez lett a későgótikus palota előudvara: a nagy várpiac.

Harmadik: az északi előudvaron - a lebontott déli városrész egyik vizgyűjtős udvarán - feltárt gótikus szoborcsoport.

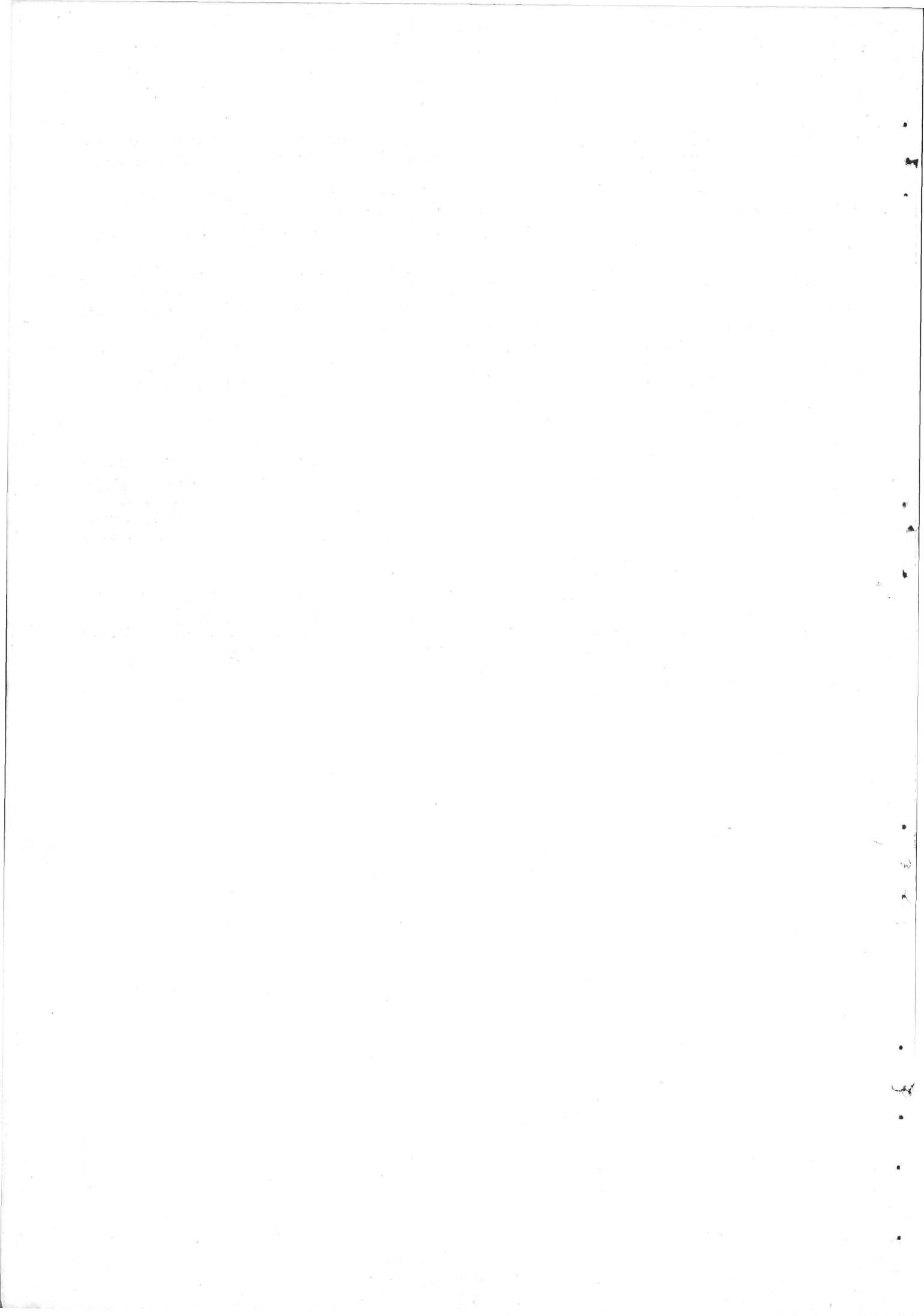
Már előljáróban meg kell jegyezni: kéziratom lezárásának időpontjáig - 1975. július 15-ig - a terepnek, a középkori királyi palota északi előudvarának, a nagy várpiacnak teljes feltárását nem fejeztük be. De gótikus szoboranyagunknak - számbavételével egyértelmű - restaurálása sem fejeződött még be. Kéziratom lezártakor még mind a feltárási, mind a restaurálási munka tart. Ezért ennek az előzetes beszámolómnak egyes megállapításait a feltárás s a restaurálás végeredményei módosíthatják.

Valószínű: módosítani is fogják.

Jó reményünk van arra, hogy - mihelyt az ásatási területünket átszelő, hevenyészett utat elbontják, annak helyén - további, kiegészítő szobrászati emlékanyagot találunk.

Ezért tájékoztatóm legjobb esetben is csupán vázlata a felsorolt - második, de főként harmadik - téma monografikus feldolgozásának. (1. ábra)

I.

AZ 1967/75 ÉVI BUDAVÁRI KUTATÁSOK SZINHELYE:
A KÉSŐGÓTIKUS VÁRPIAC
(A Hunyadi udvar és a Csikós udvar)

A budai királyi palotát a budai polgárvárostól Zsigmond király (1387-1437) nagy építkezései óta a vár északi főkapujával megtört új erődfal s azon belül a palota nagy, északi előudvara, a nagy várpiac - az area amplissima - választotta el.

Ennek a nagy várpiacnak eredeti alapterülete - ferde téglalakja volt - körülbelül 17 000 négyzetméter. Ezt a jelenleg a palota északi szárnyával, a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum épületével kettő osztott udvart -, illetve ennek a hajdan egységes térnek nyugat felé eső részét - Hunyadi László itt végbement kivégzésének emlékezetére újabban Hunyadi udvarnak nevezték el.

Ennek a régi térségnek, a későgótikus előudvarnak déli határa a Zsigmond korában továbbalakított Szárazárók volt.

Nyugaton - a Hunyadi udvarnál egy szinttel mélyebben - hatalmas, keskeny falszorost zártak közre a felső és alsó, továbbá az északi és déli erődfalak. Ez a "zwinger", a hajdani Ujvilág-kert, Karakas pasa tornyának környékétől a déli Buzogány torony vidékéig terjedt. A XIX. század nyolcvanas éveitől fogva Ybl Miklós ennek az Ujvilágkertenek majdnem pontosan a közepébe, az ujkori palotának nyugati, krisztinavárosi szárnyát építette bele. Ez azután a hosszú Ujvilágkertet kettévágta. Északi részén - az ujkori, Hauszmann Alajos építette Királyifedeles lovarda épülete elé 1901-ben - ifj. Vastagh Györgynek lőfékező csikós szobrát helyezték el. Ezért ma ezt az északi udvarrészt - a hajdani Ujvilág-kertnek északi szakaszát - Csikós udvarnak nevezik.

Ezt a nagy alsó vár-falközt, zwingert, udvart - amelyen egy városrész is elférne - a török korban Jeni mahalle-nak, új városnak nevezték. Jellemző, hogy éppen úgy, mint a visegrádi Salamon-toronynak falak-védte zugait, ezt a védett zwingert is, balkáni kisvárossá építette ki a török. Azon a tájon, ahol ma a XIX. században emelt un. Ybl-szárny (Orsz. Széchényi könyvtár épülete) tenyerel bele ebbe a monumentális térségbe, még dzsámijuk is volt.

E zwingernek összterülete 30 x 340 méter, kerekén egyezer négyzetméter! Feltáratlan. Feltárását a 970-es évtized végére remélhetjük. Így tág tere van a találgatásnak: mire is használhatták ezt a nagy teret a középkorban. Nem itt voltak-e az alsó királyi díszkertek? Vagy a palotaőrző testőrök, testőrhuszárok laktanyái? Gazdasági épületek? Lófuttatók?²

Magát a hajdani Ujvilág-keretet (- ez volt a Jeni mahalle ujkori neve -) északnyugati harmadánál, a felsőszint, a mai Hunyadi udvar Szárazárkának és kőhidjának tengelyében egy mintegy nyolc méter magas, 2,5 m széles kőfal zárta hatalmas, jól kiképzett kapuval. Ez a kőfal ugyancsak Zsigmond korára tehető. Ezt a kaput, múlt századi leírójáról és rajzolójáról, az érdemduz Arányi Lajos orvosról Arányi kapunak szoktuk nevezni. Mind ezt a kőfalat, mindpedig az un. Arányi kaput lebontották a múlt században. (A kőfal nyomvonalának egyrészét 1975-ben, egy csatornaásáskor láthattuk.)

1967-75. évi régészeti kutatásainknak zöme a Hunyadi udvarnak keleti és főként nyugati oldalán ment végbe. Ugyanis, mint említettem a Hunyadi udvart, a hajdani középkori északi előudvart, a nagy várpiacot, az ujkori hajnalán éppen úgy kettévágták, mint lenn, az Ujvilágkertet. Ide, a középkori nagy várpiac területébe, annak közép és keleti terébe már a XVIII. században a Zeughausnak mondott hadiszertárat, nyugati oldalára a barokkori lovardát és istállókat építették bele.

Am az ujkori beépítések ellenére is szerencsések voltunk! Hiszen a palota területén - a várkerti részek kivételével - régészetileg intakt terület alig van. (Sőt egyesek az általam kutatott területeket sem hitték annak.)

Kutatási területünkhöz kell még számítanunk azt a hatalmas, több periodus építményének köszönhető északi várfalat is, amely a mai Hunyadi udvart a mai Csikós udvarral kelet-nyugat tengelyben - elválasztva - köti össze. Ugyenez vonatkozik a Zsigmond-kori erőrendszer nagy, északi kaputorony maradványára is. Ezeknek új és teljes feltárására is csak most nyílt mód és alkalom. Az északi főkaputorony egy részébe - gyenge dokumentációval -

1901-ben Hauszmann Alajos ásatott bele. (Utóbb 1960-70 közt, minden dokumentáció nélkül, az un. "A" épület bővítője, néhai Hidasi Lajos egykori főépítész.)

A főkapuhoz észak, a város felől egy, a várpalotához vezető - két periódusban is kialakított - középkori kövesut s egy azzal párhuzamos XV. századi vízvezetékrendszer maradványa csatlakozott. (1-4. kép, 2-5. ábra)

Kutatások a régi várpiac keleti oldalán (1967-1973).

Ezen a hajdani nagy várpiacon - az "area amplissimán" - annak keleti, Dunára tekintő oldalán - amelyhez 1951. év végén abbahagyni kényszerült ásatási feladataim változatlanul hozzáfűztek - már 1967-ben is települési maradványoknak akadtam nyomára.

Kutatómunkánk utóbb mindinkább a Hunyadi udvarra (a régi nagy várpiac nyugati oldalára) tolódott át.

Ezért előadásom során előbb ezekről a keleti, dunai fertályon végzett munkákról számolok be.

A budavári palotának Dunára tekintő Várkertjében 1967. novemberében, majd 1968. január-március havában - nagyobb földmozgatással járó - kertészeti munkákat végeztek. Az ottani munkák során felszínre került ingó leletekre és építészeti maradványokra Gombos Zoltán kertészmérnök ismételten felhívta figyelmünket.

A kertépítő mérnök által megjelölt területeken az említett időpontban ismételt leletmenetéseket és Cherven Gyula munkatársunk részvételével kisebb ásatási munkákat végezhattünk. Munkánkba egy alkalommal Altmann Julia régész is bekapcsolódott. Két sirt tárt fel.

A munkák során a királyi palota-füzernek északi szárnyától, - az un. "A" épülettől, a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum új otthonától - keletre, a legfelső kőmellvéd előtt, a gyesített felszín alatt két feldult sir, két megcsonkított tetem került elő, XIII-XIV. századi kerámialeletekkel datált épületomladék - kő, téglá, habarcsmaradványok - alatt.³ Az egyik tetem mellett - amely északnyugat-délkelet irányban helyezkedett el -, néhány, egykor talán a sirhoz tartozott, szétszórt kőlap hevert. A váz mellkasa-nyaka táján bronz ruhakapocspár feküdt. A másik tetemnek koponyája dél felé, fel nem tárt törzse és alsó testfele észak irányának feküdt. Mire odaértünk, a kertészeti munkások már szétszórták a többi vázrészt. Így aztán a tetemeknek semmilyen attributumát nem találtuk meg.

A sirok elhelyezése arra mutatott - a közeli XIII. századi cserépedény-töredékek okán is -, hogy hirtelen, talán valamilyen háborús esemény során érte őket itt a veszedelem. Erre mutat a vázak szokatlan tájolása és az is, hogy a Várhegynek ezen a déli szakaszán temetésszerűen elföldelt középkori sirokra sem ekkor, sem máskor nem akadtunk.

Ennek ellenére sem merném sirjainkat a tatárjárással összefüggésbe hozni. (E korból un. "párizsi" ruhakapocokkal nem találkoztunk.)

A sirok közelében, tőlük 1,5 méterrel északra egy XIII. századi kerámiával keltezhető személgödör maradványa is felszínre került. Feltárását nem végezhattük el. (5-6. kép)

XIII. századi kőfal maradványai

Ezektől a siroktól délebbre, a meredek esésű felső részén, - az un. "B" épület előreugró, kolonáddal ékes, középső homlokzatától keletre, 30 m távolságban - egy, a kíséző kerámia-leletek tanúsága szerint XIII. századi építésű, nagyjából kelet-nyugati tengelyű, egy méter széles, egy-másfél méter magas rongált kőfalmaradvány került felszínre. Csatlakozásait, funkcióját sem ekkor, sem később nem sikerült megállapítanom.

A kőfalmaradványt - e pillanatban a várpalota területének egyetlen, a felszín fölé emelkedő, legkoraibb, álló falcsontját - a kertépítők, egy sétatut sietős megépítése okán mind kelet, mind nyugati irányból elvágták. A falmaradványt -, amely beszalad a felső mellvéd (s az alatta lévő Zsigmond-kori várfal) alá, - 10-11 méter hosszan követhettük. Egy részét a kertépítés meghagyta. Ezt a maradványt azután 1973. évben - mivel régi habarcsa erősen mállott - új falkötésbe helyezték.

Ekkor, 1973-ban újra megkíséreltem a korábban már megcsonkított falmaradványt észak és déli irány felől körülhatárolni. Sajnos azonban a kertépítés e falmaradványnak szomszédságát, mind dél, mind észak felől annyira leborotválta, hogy ott már csupán a márgás sziklafelszín bukkant elő.

Korai - XIII-XIV. századi - kerámia itt is, sőt a hegyoldalnak ettől délebbre eső pontjain is előkerült. (A kerti utak mentén ugyanis 1971-72-ben földalatti villanyvezetékeket helyeztek el; a lámpahelyek beásási anyagát rendre megvizsgáltam.)

Mind az északabbra eső siroknak, mind a környékükön lévő, XIII-XIV. századi szórványos kerámialeleteknek, mind pedig a délebbre eső korai falcsontoknak érdekességét - számomra legalábbis - az adta meg, hogy mindkét lelőhely annak a - hajdan 12. számmal jelölt - szemétdörmnek szórásában helyezkedik el, amelyet még 1949-ben tártam fel.⁴ (7-8. kép)

A régebbi ásatás 12. számú szemétverme

Az értékes lelőhelyről, amelyet 1966-ban pontatlan helymegjelöléssel ismertettek,⁵ 1949/50 évi naplóm az alábbi, akkor még mosatlan, restaurálatlan leleteket tartotta említésre érdemesnek:

"1949. nov. 22. Az északi kutatócsoport a Hauszmann palota északkeleti középszárnya északi végén - 1124-623 ponton - a szétrongyolt, hézagos habarcsba rakott nyerskövekből álló zárófal tengelyében egy, a köves agyagos talajba beleásott szemétdörmre bukkant. A szemétreteg 30 centiméterrel a talajszint alatt kezdődik: állatcsontok, üvegtörmelék, grafitos kályhacsempe, üvegnyakak, több, mázatlan, korai, csigavonallal díszített kerámia jellemzi. Főzőedények, kívül korom-, belül ételmaradéknyomokkal. A lelőhelyet XII. szemétdörmnek neveztük el.

Nov. 23. A XII. szemétdörm peremét környező föld eltávolítása.

Nov. 25. A XII. gödör alaprajza - 1124-623 - 1 m mélységben alakul ki. Ugy látszik, ásói kerek alaprajzunak szánták a gödörbeásást, de mivel sziklára bukkantak, észak felé nyújtva téglalapra alakították.⁶ Egységes és töretlen, bolygatatlan leletanyagából: ép, korai típusu, mázatlan, fül és kiöntőszáj nélküli kormos főzőedények, némelyikben szőlő magvak és ételmaradvány. Az egyik bögrében könnyecseppes üvegmaradvány. Több üvegszál, kakastaréjszerű üvegpohártalp. Eddig 17 cserépedény teljesen ép. A betöltés anyaga sok hamu és faszén, állatcsontok, tojásbéj. Vasanyag: mindössze két ismeretlen rendeltetésű vas tárgy. Edényfűl is csak egy van. Pénz és mázas kerámia egy sincs benne. 2,5 méter mélységből egy (cserép) kutya vagy birkafej.⁷

Ma már meglehetősen világos: a huszonhét éve talált, XII. sz. szemétdörm édestestvére annak a - nyugatabbra fekvő - cca 70 szemétveremnek, amelyet 1972/75-ben tártunk fel, ugyanebben a térségben. De testvére azoknak is, amelyeket 1949-51-ben a palota térsége alatt is megtaláltunk. Sőt a tabáni lakóvermeknek, pincéknek is.

Középkori gyalogkapu a keleti várfalon

A keleti oldalon talált maradványok azt mutatják: településünk kiterjedt a palota északi előterének mind keleti, mind nyugati oldalára. (De kiterjedt - mint majd látjuk -, délen, le a tabáni templomig, és a királyi palota egész területére is. Északon pedig a Bécsi kapu és a Pétermann bíró utcáig.)

1968-ban még tartottak ezek a várkertrendezési munkák. Ekkor, a keleti várkert ismételt bejárása során a keleti felvezető ut alatt, az Anjou- vagy Zsigmond-kori Szárazárkot délkelet felé lezáró kis körbástyától délre, a külső-felső várfalban egy elfalazott - eddig merőben ismeretlen - várkapunak maradványaira akadtam. A kapuiv kőboltozatának északi oldala a keleti várkert nagy felvezető útjának északi része alatt található. Megmaradt íve, az említett toronytól dél felé haladva, a második és a harmadik támpillér között, eredeti állapotában megvan. Magának a kapunak bejáratát, ívét már régebben elfalazták. A kapu szélessége, egykori küszöbénél 4,5 méter, magassága - Egyed Endre visszاسzerkesztése szerint - 5 méter lehetett.⁸

Az elfalazott - északi - kapuiv vállától északabbra eső szomszédos támpilléren annak keleti, külső oldalán egy másik, a kapu tengelyével derékszöget bezáró ívnek nyoma látszik.

Ez a középkori kapuzat tehát L alakban megtört. A kapun kelet felé lépett ki Buda vándora, majd fedett lejárón át folytathatta útját észak, a vizivárosi hegylejtő felé. (6. ábra)

Az északkeleti kortina kapuja és az 1968-ban talált kiskapu

Ez a kapumaradvány elgondolkoztató kutatási téma! Hiszen az - ehelyt ismertetett kapumaradvány közelében - a középkori palota északi kortinája felső kapujának árok-, farkasverem - és hid-strukturája maradványai - sorukban az alsó és felső ajtószárny-perselyek - világosan elárulják: olyan kapuzat ez, amelynek tengelyét, funkcióját az idők folyamán - megfordították. Látnivaló, hogy ez az északkeleti kortina-kapu valaha befelé, délre nyílt és az Észak volt - kívül.

Amikor aztán a későközépkorra az egész keleti védmű felépült, egyszerre a "kinn" lett "benn", és - megfordítva. Ugy gondolom: ez a változás Zsigmond, Mátyás építkezései korában - legkésőbb a törökkorban - ment végbe s ez módosította az eredeti Anjou-kori állapotot: száznyolcvan fokban megfordította ezt a kaput.

Amikor az 1968-ban feltárt lépcsős gyalogkapunak küszöbét megástuk, annak rétegében újra XIII-XIV. századi cserepek kerültek elő. Persze ezek nem szükségképpen a kapuépítés korának tanúságai! Csupán azt igazolják: itt is a XIII-XIV. századi telep maradványaiba ásták bele ennek a gyalogkapunak alapjait.

A most talált gyalogkapuval kapcsolatban meg kell említenem: azona rézmetszeten, amely 1684-ben Budát észak felől láttatja, s amelyet L. N. Hallart szignált, a vár erődrendszerének ezen a pontján egy fungáló - s ráadásul négyzetalaprajzu kaputoronnyal védett - kaput látunk. De jelzi ezt a kaput M. Wening 1684. évi rézmetszete is. Ez a metszet azonban mögötte, benn a várfalon belül jelez egy tornyot.

Ezen a tájon törökkori forrásaink is megemlékeznek egy, a Duna felé vezető utról.

1663-ban Evlia Cselebi a következőket írja: "A Báli pasa terének keletre néző erős vas-kapuja van. Ez a belső vár kapuja. Belül egy nagy tér is van, melyet királyi palota terének neveznek."

Ez a megjegyzés - a Báli pasa tere - arra a térségre vonatkozik, amelyet ma délen a Szép Ilona kut, északon a középkori kaputorony határol. Vagyis az északi előudvarra!

Cselebi délebbre haladva átkel a középső várudvarra vezető hidon. A következőket jegyzi fel: "Ez a belső vár kapuja és belül egy nagy tér is van, melyet a palota terének neveznek. Budának Kizil Elma palotája (van itt). E palotának terén hasonlíthatatlan fehér márványból egy gyönyörű nagy medence van... Ez előtt a medence előtt van Murád pasa dzsámija. E dzsámi előtt egy kapu is van, melyet Ogrun kapunak neveznek. Tíz lépésnyi kőlépcsőn a külvárosba lehet menni. Ez keletről északra hajló kapu. A vízmedence déli oldalán tíz lépésnyi kőlépcsőn Hiszárpecsére (keleti várfalközbe), onnan pedig a Viztorony-utra lehet menni. Egy kis vaskapu is van ott."¹⁰

További ásatások nélkül nem dönthetjük el: vajon az Anjou-kori állapothoz tartozik-e a kapu, vagy a Zsigmond által végrehajtott bővítések után épült. Az utóbbi a valószínűbb.

A keleti utrendszernek - valószínűleg Zsigmond-kori - átalakítása előtt az itteni utszak az északi kortina kapujától ugyanis nem lefelé vezetett a várba, hanem - ellenkezőleg - az ut innen a Viziváros felé vitt lefelé. Ha pedig ez az ut az északi kortina kapujától észak felé lejtett (és nem, mint később: emelkedett), egy ilyen, oldalról betorkolló gyalogkapunak semmi értelme nem lett volna. Így ezt a most talált kiskaput, csakugy, mint az északi kortinától északabbra eső falmaradványokat - esetleg a XIII. századi városfal nyomvonalát követő - Zsigmond-kori alakításnak tartjuk.

Valószínű, hogy ez a kiskapu 1686-ban, az ostrom alatt, a nagy löportorony-robbanás-kor ment tönkre és egyszersmindenkorra megsemmisült. 1686 után a várat kelet felől megjelölő ábrázolásokon e lépcsős kiskapunak nyomát már nem találjuk. Az 1687. januárjában felvett Haüy féle metszet viszont jól mutatja: a löporrobbanás okozta pusztítás éppen erre a területre terítette szét a palota s várfala romanyagát. Az elmondottak arra emlékeztetnek: egyszer még feltétlenül érdemes megkutatni a várkertnek ezt az elfalazott kapu környéki részét! (Megeshet, hogy itt egy olyan kapu- és lépcső-védő épülethéjjazatot találunk, amelyet még a budai városnak, illetve várnak Pest felől nézett képébe is érdemes belekomponálni. Láttatni.)

Mind az említett sírok közelében, mind az 1949-ben felfedezett 12. számú - korai házhoz tartozó - veremben, mind a délkeleti gyalogkapu alapozási rétegeiben bőségesen akadnak XIII. és XIV. századi kerámiatöredékek. Ez azt mutatja: a palotának ez az északkeleti-keleti előudvar- és kertrésze olyan kulturrétegeken nyugszik, amelyek itt egy XIII-XIV. századi falusias lakottságot bizonyítanak.

Mint negatívumot említem még: XIII. századi faragott kövünk e lelőhelyek egyikén sem akad! Igényesebb kőépítkezésnek itt - ebben a korai időszakban - ugyancsak nincs nyoma.

X X X

Kéziratomban lezártakor Nagy Lajos kutatónk közölte velem: A Viziváros hajdani topografiájának rekonstrukciójakor¹¹ olyan ottani zsákutca maradványokat fedezett fel, amelyek összefüggésben lehettek a Vár egyik középkori periódusának később megszüntetett utcarendjével. Vagyis: egyes vizivárosi utcák településtörténeti értelme megköveteli az északi kortina kapujának hajdani, fordított funkcióját. (9. kép)

Korai rétegek az Oroszlános kapuhoz vezető ut alatt

1968 tavaszán az ujkori palota "A" épületének délnyugati sarkánál megbontották az uttöltést tartó támfalat. Ez a támfal a Szent György térről a királyi palota Szép Ilonka-kutja, illetve a palota Oroszlános kapuja felé vezető utat kelet felől szegélyezte. A bontás legalsó szintjén - 154,9 - 155 m A. f. abszolút magasságban - itt is ugyanolyan kulturrétegek jelentek meg, mint amilyeneket terepünk más pontjain is XIII. századi cserépedények tömeges töredékei datáltak.

Ezek a régészeti bizonyosságok munkahipotézisként felvetették: a palota előterét mind a nyugati, mind a keleti oldalon egyaránt egy XIII. századi település maradványai jellemzik. Ezek a mozaikszerű újabb bizonyosságok egyeztek régebbi, még a palota 1949/51. évi feltárásainak során észlelt és közölt tapasztalataimmal. (Suburbiumot sejtettem itt.¹²)

Kutatásaimnak folytatására azonban akkoriban - közel husz-huszonöt évig, egészen 1972/73-ig - nem nyílt alkalmam.

A várpalota és az egykori gótikus előudvar keleti oldala kutatásának lényegét abban látom: bizonyossá válik, hogy a palota Anjou-kori beépítésének északi határa - a Dunáig lenyúló északi kortina tengelyében - a várpalota felső platóján elhelyezkedő déli szárazárok volt. (Ez nem azonos a Zsigmond-kor óta emlegetett Szárazárok! Jóval délebbre helyezkedik el annál.)

Ezt az Anjou-kori Szárazárkot, tehát az Anjou-kori, XIV. századi királyi palota északi határát nyugaton egy - hiddal erősített - kaputorony zárta. Ezt a kaputoronyt csak Zsigmond alatt bontották le. Ekkor ugyanis a palota terét, előudvarát északabbra, egy lebontott polgári lakónegyed helyére helyezték át és az Anjouk palotájának udvar-terét részben a Csonka-toronnal, részben a Friss palotával teljesen beépítették.

A Várhegy déli szakaszának geológiai elemzése

Kutatásom helyszínének elemzéséhez szorosan kapcsolódnak azok a geológiai vizsgálatok, amelyeket kérésemre Dénes György végzett el.

Első, vázlatos jelentéséből idézem az alábbiakat. Megállapításai a Várhegy déli végének geológiai alakulatáról bizonyára éppen annyira újak s meglepőek, mint a magunk egyes archeológiai felismerései.

"A Budavári palota területének kőzettani viszonyai

A Budapesti Történeti Múzeum megbízásából vizsgáltam a Várhegy déli részén, a Disz tértől a déli nagy rondelláig húzódó fennsík-résznek a folyamatban lévő régészeti feltárások és az épületek közművesítésével kapcsolatos árkolások által feltárt kőzetviszonyait. E területre vonatkozólag korábban kevés megbízható litológiai adattal rendelkezünk. Hiszen a behatottabb kutatásokat e területen a várpalota felszabadulás előtti rendeltetése nem igen tette lehetővé. A felszabadulást követően itt megkezdett és máig is folyamatban lévő nagyszabású ásások és különböző célú árkolások, valamint az újjáépítésekkel kapcsolatban a statikai számítások érdekében lemélyített furások sok helyen feltárták az épületek, az ut- és térburkolatok, a feltöltések, valamint a korábbi épületpusztulások elegyengetett romjai által évszázadok óta eltakart kőzeteket. Így lehetőség nyílt azok anyagának, elhelyezkedésének és kiterjedésének vizsgálatára.

Vizsgálataim során megállapítottam, hogy a Várhegy fennsíkjára jellemző forrásmészko takaró a Disz tértől dél felé az István torony alapzatáig összefüggően folytatódik, de színe, szilárdsága, eltérő kifejlődése folytán e területen belül helyenként feltűnően eltérő. Ezért vélték korábban többen úgy, hogy az édesvizi mészkőtakaró a Disz tér alatt végetér.

A forrásmész-kő takarót a csőfektetések végett ásott árkok feltárásában a régi Honvédelmi Minisztérium Disz téri homlokzata előtt és az épület alatt, valamint tovább a Várszínház homlokzata előtt, és az épület alatt, valamint tovább a Várszínház homlokzata előtt, majd a Sándor palota nyugati és déli homlokzata előtt is folyamatosan követni tudtam.

A régi Honvédelmi Minisztérium épületének Disz téri homlokzata előtt, valamint az épület alatt az édesvizi mészkő tömött, benne egymástól elszigetelt, jórészt eltömött üregek is mutatkoztak. Tovább dél felé, a Várszínház homlokzata előtt, majd a Szent György téren, a Sándor palota nyugati és déli homlokzata előtt az édesvizi mészkő laza szerkezetűvé válik, mállékony, kézzel szétmorzsolható, tavi üledék jellegű, szemmel láthatóan nagyobb mennyiségű lösz-szerű, finom homokot tartalmaz és benne csigák is láthatók.

A Sándor palota déli homlokzata és a Várpalota északi homlokzata előtti árkokból vett mintákban Pelikán Pál geokémikus a Magyar Állami Földtani Intézet laboratóriumában 15 %, illetve 18 % oldhatatlan maradékot mutatott ki, amelynek színes nehézásvány frakciójában mintegy 30-30 %-kal gránát és amfibol. Ez azt valószínűsíti, hogy a finom törmelékes anyag szélhordta Duna-homok eredetű. Véleményem szerint itt egy mésztufagát által visszadzasztott tetarátó-tóban kialakult tavi üledékek állunk szemben, ahol a folyamatosan telepedő mészüledékbe nagyobb mennyiségű szélhordta, lösz-szerű, finom Duna-homok hullott.

Vizsgálataim során megtaláltam a tó peremét alkotó tömör mésztufagátat is; ez a Várpalota mai északi fala előtt huzódó árok északi oldalát képezi. E mésztufagátról mintegy négy méteres lépcsőn zuhogott valaha a víz a következő szintre, amely a Várpalota északi udvarának felel meg. (A régészeti ásatások során az Anjou-kori szobrok is itt kerültek elő.)

A mésztufagát peremének felső szintjét a középkori kaputorony bejáratának oszlop-csonkjai mellett bolygatatlan felszínnel észlelhettem, s megállapításom szerint annak tengerszint feletti magassága 158,5 m körül van. Egyébként a közelmúlt években azzal, hogy a Várpalota északi szárnyát nyugati irányban hővitették, az épület új észak-nyugati sarkának alapozásakor a mésztufagátba az építőknek bele kellett faragniok és így egy közel négy méteres feltárást, metszetet kaptunk az épület sarka mellett. Itt jól szemlélhetők az édesvizi mészkő egymásra települt keményebb és lazább szerkezetű rétegei.

A mésztufagát tövében, a Várpalota északi homlokzata előtt huzódó, már említett szárazárok alján, illetve oldalában 3 - 3,5 m-rel a Szent György tér felszíne alatt pizolit tömeget találtam. E gömbhéjas szerkezetű, nem egészen szabályos, mogorónyitól a tyuktojás nagyságig előforduló, golyó-szerű borsóköképződmények is laza szerkezetűek, mállékonyak és szemmel is jól láthatóan finom homokszemeket tartalmaznak. Kialakulásukat a mésztufagátról lehulló vizesítés által az alsóbb szint vízében létrehozott örvényléssel magyarázom.

A mésztufagát pereme alatt déli irányban tereplépcső következik 3,5 - 4 m szintkülönbséggel, ezen zuhogott valaha alá a várhegyi karsztos hévforrás vize. A mésztufagát peremének felső szintjét - mint említettem - a kapuoszlopok csonkjainál 158,5 m-ben állapítottam meg. A mésztufagát alatti szint, a Várpalota udvarán feltárt édesvizi mészkő takaró bolygatatlan természetes felszíne 154 - 155 m körüli tengerszint feletti magasságban helyezkedik el és csekély lejtéssel, kisebb-nagyobb egyenetlenségekkel egészen a Várpalota déli homlokzatának alapjáig, a középkori István toronyig huzódik, ahol a forrásmész-kő takaró déli irányban véget ér.

A mészkőtakaró nemcsak a Várpalota udvarán, de az épületek alatt is kimutatható, így a középkori királyi kápolna és az ugynevezett királypincék alapjaiban is. A Várpalota udvarán az édesvizi mészkőbe őskori és középkori üregek mélyülnek, némelyik 8 - 10 m mélységig is, de még e gödrök talpát is forrásmész-kő képezi.

Vizsgálataim eredményei lehetővé tették a Várpalota déli szárnya alatt mélyített furások adatainak átértékelését is. A furások értékelői ugyanis - nem tudva arról, hogy édesvizi mészkőben vannak - ezekben a szintekben mészkőtörmelék, vagy egyszerűen kötőrmelék jegyezték be a furásnaplókba. Az általam vizsgált feltárások fényében az említett furásnaplókban szereplő mészkőtörmelék, illetve kötőrmelék megnyugtatóan édesvizi mészkőnek értelmezhető.

1. A Várpalota délkeleti szárnyában - nem messze a középkori királyi kápolnától - lemélyített 245. számú furás 154,47 m tengerszint feletti szintről indul, 2 m vastag feltöltés után betonburkolatú közműalagutat harántol, majd 5,3 m-től 13,9 m-ig "kötőrmelékes feltöltés"-ben (értsd édesvizi mészkőben), majd a furás talpáig, 40 m-ig budai márgában halad. A furás során víz nem jelentkezett.

2. A Várpalota C épületszárnya alatt 154,4 m-es szintről indított furás 1,2 m-ig feltöltésben, majd 5,8 m-ig "mészkőtörmelék"-ben (édesvizi mészkőben), onnan a furás tal-

páig 7,6 m-ig budai márgában haladt. Az előbbi furás tehát 140,57 m tengerszint feletti magasságban elhelyezkedő budai márga szinten 8,6 m vastag édesvizi mészkövet mutatott ki, amelynek felső szintje így 149,17 m tengerszint felett. Eredetileg nyilván magasabban helyezkedhetett el, mert a furás által harántolt közmüalagutat belemélyítették. A C épület-szárny alatt mélyített furás a budai márga szintjét 148,6 m tengerszint feletti magasságban érte el, ezen 4,6 m vastag édesvizi mészkövet mutatott ki, amelynek felszíne ezek szerint 153,2 m tengerszint felett.

A Várhegy fennsíkjának déli részén feltárt édesvizi mészkő takaró ismeretében egy lépcsős tetaráta-rendszer képe rajzolódik ki, amely eredetileg egy egyenetlen budai márga hegylábára települt. A Szent György tér helyén annakidején nagyobb kiterjedésű tetaráta tó helyezkedhetett el. Ennek vizébe hosszú időn át hullhatott a szél által a Duna völgyének homokjából is felragadott lösz-szerű törmelékanyag. A tetaráta-medencét dél felé iv alaku, keményebb szerkezetű perem határolta; ebből mintegy 3 - 4 méter eséssel hullott alá a víz a következő szintre, ahol újabb vastag mészkőréteg alakul ki.

Ugy látszik, hogy a helyi erózióbázis leszállása, a Duna és az Ördögárok fokozatos bevágódása során a víz egy ideig továbbra is az eredeti feltörési központ, tehát a Szentháromság tér zónájában törhetett fel. A víz egy része az édesvizi mészkőtakaró felszínén dél felé lefolyva tetaráta lépcsősört alakított ki, másrészt a Várhegy középső részén már korábban kialakult mészkőtakaró alatt utat törve és ott üregeket kialakítva folyt le, illetve újabb kilépési pontokat alakított ki déli irányban is, létrehozva oly módon a már meglévő forrásmészkő takaró alatt a Várbarlang üregrendszerét, ugyanakkor kialakítva az alacsonyabb szinten elhelyezkedő újabb mészkőtakarót, amely alatt már nem ismerünk üregeket.

A Duna nyugatra tolódása és az Ördögárok fokozott bevágódása a Várhegy déli részének mindkét oldalán lejtőcsuszásokat eredményezett. Ennek következtében az édesvizi mészkő takaró peremei is leszakadoztak; ily módon alakult ki a takaró déli végének kihegyesedése. A forrásmészkő takarónak ez a déli irányban kifejlődött lépcsős szerkezete azonban így, csonkult állapotában is jól felismerhető.

A Várhegy évszázcezredek folyamán tanuhegygé alakult fennsíkjának sajátos morfológiáját az ember a maga céljára ésszerűen kihasználta.

Az István torony azért épült éppen arra a helyre ahol áll, mert a Várhegy stabil forrásmészkő takarójának ott van az ősi dunai átkelőhelyhez, a pesti révhez eső legközelebbi pontja.

A Szent György téri nagy tetaráta lépcső természetadta szintkülönbségének jelentőségét már a középkor hadmérnökei is felismerték és ezt a tereplépcsőt a középkori várépitkezésnél, a védelmi rendszer kialakításánál felhasználták. A külső északi várfalakat a lépcső felső szélére, tehát a mésztufagát tömör mészkő peremére építhették; a kapuszék csonkjai ma is azon állnak. Így a külső várfal mögött minden árokásás nélkül természetes mélység húzódott.

A fent leírt részeredmények természetesen csupán az eddigi feltárások által nyújtott adatokra támaszkodnak. A teljesebb és megbízhatóbb következtetések levonását csak a további ásatások során feltáruló újabb adatok teszik majd lehetővé. Dr. Dénes György. Budapest, 1975. október 1. (10,11. kép, 62. ábra)

A nagy várpiac északi és nyugati oldala

A nagy várpiac sorsa a XVII-XIX. században

Az 1687 januárjában készített Rabatta-, vagy Haüy-féle budai felmérés a mai Hunyadi udvar helyén, vagyis a középkori királyi palota hajdani előudvarában - az északi gótikus főkapu tornyán (G) kívül - mindössze egyetlen nagyobb, téglalaprajzú épületet jelöl. (Utóbbit (F) betűjelzéssel látja el s ezt a Cavallier szóval oldja fel.) (2. ábra)

A "Cavallier" - mai szóhasználatunkkal ellentétben - akkoriban bástyát jelentett. Valószínű, hogy ez a Szilahtár-féle 1684.évi feljegyzés, amelyet Fekete Lajos¹³ publikált, erre a téglalaprajzú épületre vonatkozik. Eszerint az 1684.évi budai ostrom után a szultán Isztambulból Kösze (Szakálltalan) Sziavus aga szultáni mérnököt küldte ide és azt tette feladattá, hogy javítsa ki a sérült várfalakat. Elsősorban a sok kárt szenvedett nyugati oldalon. Fekete Lajos szerint Sziavus aga helyreállította a régi falakat és azokat egyes pontokon fokozottan megerősítette. A Várhegynél - a mai Krisztina tér felőli oldalán - a Karakas pasa

tornyán belül egy új "magas bástyát" építtetett és ezt a szakaszt egy vele párhuzamos fallal kettős várfallá alakította.

Utóbb, a XVIII. század folyamán a mai un. Hunyadi udvar egész szintjét 2 - 5 méterrel megemelték s ennek megfelelően megmagasították a nyugati várfalat is. Ezután több nagyobb épületet emeltek ebben a térségben. Valamennyi szoros funkcionális kapcsolatban állt a III. Károly király és Mária Terézia királynő emelte barokk királyi palotával. Ezek az északi melléképületek afféle szolgáltató-házai voltak a barokk palotának. Ilyen épület volt a XVIII. században (1725) épített Zeughausnak mondott Hadiszertár.¹⁴ Ilyenek voltak a barokkori lovardával egybeépített Istállók és kocsiszínek.¹⁵ És ide számíthatjuk az ezektől délebbre emelt, a délnyugati várfalra ráültetett kétszintes, - két Zwingernek a szintjéhez is kapcsolódó - un. Stöckelgebäude-t.¹⁶ Ennek helyére utóbb Ybl és Hauszmann az Ybl-lépcsőt, illetve az Udvarlaki Őrség épületét emelte.

Ezeknek a XVIII. századi szintemeléseknek s a XVIII-XIX. századi építkezéseknek során mind az 1687-ben még jelzett kaputorony, mindpedig az ugyanekkor említett téglalaprajzu épület eltűnt.

A Zeughaus hatalmas épületét az 1890-es években a királyi palota északi, Szent György téri szárnyának kialakítása végett elsőként bontották le. Ybl (+1891) korábban még trónörökös palotát szánt ide.¹⁷

A Zeughaus helyére - nagyjából - a királyi palota északi szárnya, a mai "A" épület került. Hauszmann a XVIII-XIX. századi lovarda és istálló régi, közös épületéből egy szinttel mélyebbre, a - régi nevén Ujvilág-kert, a mai un. - Csikós udvar új Lovardájába telepítette át a királyi fedeles lovardát. A régi lovarda és istállók helyére kocsiszíneket épített. Ő bontotta le a Stöckl épületét is s ennek helyére az Udvarlaki Őrség "oszlopos pavillonját" építtette fel.

Ettől délebbre pedig - mélyebben, a mai un. Csikós udvar (Ujvilág-kert) szintjén - lebontották a régi Ujvilágkert északi harmadát a déli kétharmadtól elválasztó nyolc méter magas kelet nyugati tengelyű középkori falat, benne az un. Arányi kapuval. Ugyanekkor felépítették a két szintet összekötő Ybl-lépcsőt, végül pedig az Ujvilágkert (Csikós-udvar) szintjén az új, királyi fedeles lovarda épületét emelték. Ennek bejáratát díszítette a Vastagh féle joggal híres Csikós szobor.

Utóbb ezeknek a bontásoknak esett áldozatul a - köpenye alatt a barokkori Teleki palota magvát magában hordozó - Szent György téri, Habsburg József-féle palota is. Itt kell megemlítenem, hogy a barokk palota déli pincéi - mint arra Czagány István, az épület műszaki átkutatója figyelmem felhívta -, egy hatalmas, dél felé tekintő lőrészekkel ellátott, nyugat-kelet irányú várfal maradványain nyugszanak. (A Habsburg József-féle (korábban Teleki féle)-palota déli pincészakaszának északi falazata ez.) 1967/68-ban -Cherven Gyula segítségével - megkíséreltem e falazatnak tisztázását, azonban mindennemű technikai segédlet (világítás, munkaerő) híján ezt a kutatást kénytelen voltam abbahagyni. Utóbb azután az egész palotát lebontották s pincéit is - átkutatlanul - visszatemették.¹⁸

A nyugati felső várfalak megcsonkítása

A Krisztinaváros felé tekintő felső, nyugati várfalakat - mint mások, én is - Zsigmond király nagy erődrendszere tartozékának vélem. (Ezzel iktatták ki, szüntették meg a korábbi, IV. Béla féle városfalat.) Amíg az Udvarlaki Őrség s az Ybl-lépcső által 1900 óta tart, délebbi várfal szakaszok falszövetét itt-ott még épségben tártuk fel, addig e várfalnak északabbi szakaszán a várfal pompás támpillér-rendszerét kegyetlenül megcsonkították a Hauszmann-féle építkezések.

Az eredeti s aránylag épen maradt középkori nyugati felső várfalakat - avégett, hogy az istállókban a lovakat az új lovardába fel és levezethessék - Hauszmann Alajos oly módon bontotta meg, hogy az új fedeles lovardához, s a Karakas pasa tornyához vezető felső várfalszakasznak támpilléreit szétvágatta és itt egy szerpentinutat létesített. De ő bontotta le a Karakas pasa tornyát is.¹⁹

Beszámolómnak ehhez a részéhez több helyszínrajz-vázlatot csatolok. Első a Rabatta generális hagyatékából eredő Joseph de Haüy készítette 1687 januári helyszínrajz. (2. ábra) Második: Hauszmann Alajosnak 1900-ban publikált felmérése. (3. ábra)

A harmadik az 1945-1973. évi állapot vázlata.²⁰ (1. ábra)

Az 1944/45. évi állapot s a mai között a legalapvetőbb módosulás az (és az 1960-nál régebbi alaprajzok átvétetését megzavarja), hogy a palota északi, Szent György téri, ma un.

"A" - szárnyához az 1950/60-as években nyugat felől egy teljes teremsort, egy teljes traktust építettek hozzá.²¹

Ujabb beépítési módosítások - bővítések, bontások, szintsüllyesztések - a második világháború után

Mindenesetre azzal, hogy az 1950-60-as évek fordulóján a palota északi "A" szárnyához hozzáépítették ezt a nyugati traktust, annak alapjaival elválták az itt elhaladó középkori utnak egy részét.

(A régészeti ellenőrzést - törvényellenesen, de büntetlenül - ezuttal is mellőzték.)

Sőt, mint ezt 1973-ban megállapíthattuk: elválták a - gótikus királyi palota idetelepítésénél jóval korábbi -, XII-XIII. századi kőházaknak, borospince-maradványoknak és agyagbarakott kőfalú vermeknek, sziklábavágott szemétdödröknek, meg a XIII-XV. századi polgárvárosi házaknak egész sorát is. Ezek a jelenlegi "A" épület pincéi alá húzódtak be. Ugyanezek a legújabb épületbővítési munkák elválták a hajdani gótikus erődrendszer nagy, északi főkapu-tornyának déli és délnyugati épületalapjait is. De ez a modern hozzáépítés belevágott annak az 1687-ben, a Haüy-Rabatta féle felmérésen még álló épületként jelzett téglalaprajzú háznak keleti és déli zárófalaiba is, amelyek, mint 1973-ban feltárt csatlakozó csonkjai mutatták, az 1950-es évekig - mind a Zeughaust, mind a Hauszmann féle építkezéseket túléltek és - 1973-ig megvoltak. (12-15 kép.)

Ugyanez az épületbővítés elmeszített néhány bronzkori - a vatyai kultúra cserepeivel datálható - vermet is. (Ezek egyikének nyugati csücskét - a 74/12. sz. vermet - 1973-ban, majd 1974-ben mégis sikerült feltárniuk.)

Noha a toll gyenge szerszámával a hajdani Teleki-palotának (a későbbi József főherceg-féle épületnek) lebontásával kapcsolatban magam is ágáltam a Szent György-téri bontások ellen -,²² meg kell állapítanom, hogy a Szent György-téri műemlékegyüttesnek szétrobbantása -, ez a városképbe vágó formabontás - ezuttal a régészetnek káron-nyerésével járt.

Igy:

1. A lebontott istállók alatt lévő + az ujkorban 2 - 5 méterrel megemelt - szinteknek a középkori szintre való visszaüllyesztése során 1972-ben igen értékes kőemlékekre - gótikus és reneszánsz faragásokra - bukkantunk. Ez a betöltés a régi középkori királyi palota kőanyagának olyan együttesét adta kezünkbe, amellyel bármelyik európai lapidárium gazdagabbnak vallhatná magát. (Vonatkozik ez kőemlékekben még annyira gazdag gyűjteményekre is, mint a Budapesti Történeti Múzeum.)
2. Ugyanezeknek a munkáknak köszönhetem azt, hogy egyértelműen meghatározhattam az erődrendszer nyugati várfalának építési korát. Meghatározhattuk a Karakas pasa tornyát a - most először egészében feltárt és felmért -²³ északi gótikus kaputorony-maradvánnyal összekötő északi erődfalnak korát is.
3. E térségben sikerült megtalálnunk és eddig - megszakításokkal - 128 m hosszan követnünk a budai várnak vagy városnak legkorábbi nyugati falát.²⁴ Ugyane falnak délebbi szakaszát, egy ahhoz csatlakozó négyzetalaprajzú és egy másik félkör alaprajzú toronymaradvánnyal együtt. Utóbbinak keleti oldalát a korábbi ásatás során találták meg.²⁵ 1973 nyár végén a lebontott Udvarlaki Órség hajdani alagsora helyén ugyanennek a félköralaprajzú toronynak (bástyának) külső, nyugati síkjára bukkantunk rá, az azt elvágó és körülvevő vastag - nyugat-keleti irányú - falmaradványokkal együtt.
4. Az imént már említett - 1687-ben Cavallier megjelöléssel említett - épületmaradványt utolsó csonkjainak elbontásakor egyértelműen a törökkorra datálhattuk. Így tehát ezt az objektumot - amelynek mostmár legutolsó maradványa is megsemmisült -, kiiktathatjuk a középkor elpusztult budai várpalotai épületeinek gyászos, emléti kataszteréből. Törökkori épület volt az egészében, minden középkori előzmény nélkül. (16-19. kép)
5. Mivel a 4. pontban említett legkorábbi városfal építésével - nála korábbi - szemétdödröket, pincéket, vermeket, csatorna- és lakóház-maradványokat vágtak át, sikerült feltárni és meghatározni ennek a - legkorábbi budai várfalunknál régebbi - falusias, allodiális településnek korát, rendeltetését is.

Ez a most és itt feltárt település-rendszer - szűk időhatárok közé szorítható - hazai és import-kerámiáival és üvegeivel, magyarázatot ad más budavári, várpalotai

és tabáni vermeknek, személgödröknek, pincéknek, gazdasági jellegű házmaradványoknak rendeltetésére is. (Ezekből, 70-nél is többet, még a 930-as években Nagy Lajos és Garády Sándor a Tabánban, utóbb, 1949-51-ben 80-nál többet jó részben e sorok írója a királyi palota és a várkert területén tárt fel. 1972-75 folyamán - újabb ásatásom során - eddig nyolcvanhat további gödröt tártam fel.) Ezen a helyen egy településnek akadtunk a nyomára, amely - mint más megfigyelésekből is kiderül - a tabáni templomtól, a Várhegy déli oldalán át, egészen a Szent György-térig nyomon követhető. Sőt: ez a település összefügg azokkal a tatárjárás előtti maradványokkal is, amelyeknek utóbb Hollné Gyürky Katalin a Várhegy északi végén akadt nyomára.²⁶ (A Tárnok u. 9 - 13. és a Táncsics Mihály u. 9. alatt 1962-65 között magam is ráakadtam e falusias település maradványaira.) Ezzel bizonyítottá vált az a korábbi feltevésem, amely szerint a királyi palota építése - a XIV. század - előtt a Várhegy déli részén egy falusias-suburbialis települést igazolnak a XII-XIII. századi személgödrök és vermek.²⁷

6. Számottevő - és a budai városkép szempontjából is nyereséges - eredmény: a hajdani Szárazárkot nyugat felől határoló - hat-nyolc méter magas - középkori várfalnak kibontása az Udvarlakai Őrség s az Ybl-lépcső falköpenyei alól.

7. És, ha sem teljes feltárását, sem bemutatását eddig nem is végezhetjük el, mégis eredmény az Udvarlakai Őrség alatti térségben, a hajdani Szárazárkot átívelő gótikus kőhid két kőpillérének és északi hidfőjének felfedezése, felmérése is.

Érdemes lenne - s tervezzük is - további kőhidpilléreknél s a hajdani felvonóhid helyének, az ehhez dél felől csatlakozó toronykapunak kiváltását. Ez által ma még menthető és bemutatható a gótikus palota belső védelmi vonala: a Szárazárkok hidjának és kaputornyának maradványa is.

(Egyébiránt technikailag az is megoldható, hogy, úgy mint a középkorban, újból ezen a - Szárazárkot átívelő - hidon át mehessünk be a déli palotaudvarra! E hidon lehetne átfűzni az Oroszlános kapu felé vezető bejáró utat. Ha azonban a tervezés megtartja a mai nyomvonalat, a térséget romkertté kell alakítani.)

1972. év márciusa óta e területen végzett munkánk - s ennek vetületeképpen beszámolómnak ez a részlete is -, kettős. Első része a leletmentésszerűen feltárt - főként mobil - leletanyagok ismertetése.

Ez az első rész, a feltöltésből megmentett leletanyag diktálta módon elsősorban művészettörténeti érdekű.

Jelentésem e részének második szakasza: régészeti - s ezáltal várostörténeti - jellegű. Hiszen e területnek északi részén - jómagamnak néhány 1949/50-ben, akkor még beépítések alatt végzett kísérlete után,²⁸ Hauszmann Alajos épületalapozásai (1901) óta - először végezhetünk módszeres régészeti feltárásokat. És nem eredménytelenül!

A gótikus királyi palotának ezuttal feltárt északi előudvara, a Hunyadi-udvar, a délebbi királyi palota egész területe régészeti modelljének bizonyult. A terület a középkori palota-térség archeológiájának szimulátora. Ahol is éppen az itt megtalált legkorábbi város- vagy várfalat a régészeti kronológia étalonjának -, terminus ante és terminus post quem-ek egyértelmű, régészeti döntőbírájának - használhatjuk.

Igy azután - csak úgy, mint egy hitelesítő ásatásnál - sikerült sok, az itteni palotaépítés kronológiájával, a terület korábbi települtségével kapcsolatos kérdésre végleges választ találnunk. Ezeket a problémákat én magam korábban - még az 1949/51 években végzett ásatásokban való részvételem idején - legfeljebb kérdés, vagy valószínűség formájában - vettem fel és fogalmaztam meg. (Más még úgy sem.)²⁹

Szórványos leletek a palota északi előudvarában.

Lebontott épületek alapjai (1972. évi kutatás)

Azt a romanyagot, amellyel az istállók és a Stöckelgebäude alatti térséget (utóbbi helyen a Szárazárkot) feltöltötték, a XVIII. századi építkezések előtt az összefüggő és szétágyazott, majd lebontott középkori királyi palota törmelékéből termelték ki.

Igy ez a szórványos anyag nem a palota északi előudvarának történetére, vagyis nem az ásatás helyszínének történetére jellemző, hanem a királyi palotára. (A terület saját hely-

történetére vonatkozó leletanyagot csakis a későközépkori - Zsigmond-kori - szintek alatt értük el.)

Magát a mai Hunyadi-udvarnak hatalmas betöltését - amelynek összmenyiségét 10 000-12 000 köbméterre becsülöm - 1686 után és legkésőbb 1730 előtt lényegében egyetlen nagy munkafázisban terítették e területre. Ezért az még nem okozott semmilyen nagyobb bajt, hogy a gépesített földmarkolás s az ujkori falak folyamatos robbantása miatt nem volt mód a betöltés rétegrajzolatának (sztratigráfiájának) ellenőrzésére. Itt ugyanis sokhelyütt egyszerűen nem voltak régészeti rétegek! Megesett, hogy a XVIII. századi betöltés során mélyebb szintre vetettek későgótikus s magasabb szintre régebbi időből való leleteket.

Nagyobb baj az volt, hogy a markológépek végig elkaparták a későközépkor járósíntjét és csak a korábbi középkor szintjei felett álltak meg-, szerencsénkre. (Már ott, ahol megálltak.)

Szórvány-anyagunkat tipológiai csoportokra - kőfaragások, vasak kerámiák - osztom s így mutatom be. Ez után ismertetem a XIII. századi hatalmas városfalakat és azokat a zárt XIII-XIV. századi vermekből származó leleteket és építészeti in situ - anyagokat, amelyeket ugyane területnek a betöltés alatti szakaszain, rendszeres ásatási munkával feltárt lelőhelyekről emeltünk ki. Ilyen zárt lelőhelyről erednek gótikus szoborgalériánknek töredékei is.

Ezek, mint régészeti feltárási munkámnak művészettörténeti döntő mellékeredményei - a dolog értékrendjénél fogva - beszámolómnak is főtémájává váltak.

Faragott kövek

Őskor:

1972-ben az északi előudvarnak az észak-nyugati kortinához közeledő szakaszán földmarkológép kotrása nyomán került felszínre egy - félcipó alakú, szokványos - őskori malomkőnek első, tört eleme.

Utóbb a mai "A" épület délnyugati végénél, ahol egy, a bronzkor vatyai kulturköréhez tartozó őskori réteget - talán lakóverem-maradványt - tártunk fel, hasonló került elő, immáron steril rétegből.

A bronzkor - az i. e. 1600-1400 körüli időszakára tehető un. - vatyai kulturája egyébként lineárisan kimutatható egész ásatási területünkön, de szinte az egész budai Várhegyen is.³⁰

Római kor:

Az északi előudvar ásatási területén mindössze egyetlen római kori kőfaragás töredéke került felszínre. Egy - még évszázadra sem meghatározható³¹ - sztélé töredéke az. A XVIII. században, majd az 1840-es években épített királyi istálló északkeleti homlokzati falának alapozásából került elő. Így a Várhegy római kori településével kapcsolatban - mind pro, mind contra - semmitmondó. (32. kép) Megjegyezni kívánom, hogy 1972-74. évi ásatásaim során a kőfaragás kivételével - sem római kori réteget, de még egyetlen bizonyíthatóan római kori szórványleletet sem találtam. (Kivétel egy - gyenge megtartású - Nagy Konstantin érem; ez az "A" épülettől nyugatra 1974-ben az egyik gödörből került elő.)

Középkor:

Meg nem határozható periódusából:

0,42 m átmérőjű kerek kézimalom alsó, peremes része. Középtt a tengely kerek nyílása, oldalán a peremhez érő, kerek kiöntő nyílás. Andezit. A XVIII-XIX. századi istálló alapfalába, mint falazó követ építették be.

Hasonló jellegű kisebb malomkő került elő 1973. májusában a Szent György térnek délnyugati szakaszán, a Sándor palota felé vezető távfűtéses árok ásatása közben. A lelőhely körül későközépkori kerámiák voltak.³²

Románkor:

Azokat a XIII. századi építésű kőházakat, amelyeket e területen Zsigmond az északi várpiac kialakítása végett megszüntetett, feltártuk. Szerény, félméteres falvastagságú,

földszintes házacsok voltak, kőfaragásos diszek nélkül. Mégis felidézem - képben - az egyik ilyen kőház élszedéses kőajtókeretének korcsosult, visszametszett saroklevéldiszes metszetét. Megkapóan emlékeztet arra az - ugyancsak a XIII. század első feléből származó pinceajtónak visszametszett sarok- "levél" diszére, amelyet a Táncsics Mihály u. 9. sz. alatt tártam fel. ³³ (14. ábra)

Feltételezem, hogy ugyanennek a korai déli városnegyednek szerény kőházait diszítették azok az ajtóív-töredékek is, amelyeket e területnek mélyebb rétegeiben szórványosan találtunk meg. Így mind ez a most megtalált, mindpedig a Táncsics Mihály utcai ásatásom során feltárt pinceajtókeret-disz talán még egy olyan építési periodusnak emléke, amely megelőzte a tatárjárást és IV. Béla király budai városalapítását. Mindkét pincét még XIII. századi szeméttel - közte kerámiával - töltötték fel. ³⁴

Korai gótika:

A hajdani, 1972-ben elbontott, a Szent György térről a palota nagyudvara felé vezető ut mellett, az istállók nyugati oldalán, azok alapozásából 1,5 m mélységből egy édesvizi fehér mészkőből faragott gazdag levéldiszű faragás - talán egy oszlopfő töredéke - került elő. Mint legközelebbi monumentális XIII. századi kőépület, a ferencesek Szent János Evangélista kolostora jöhet számításba. (A kő lelt. száma: 72.11.71.) (33. kép)

Czagány István - aki ásatásaim kőanyagának rajzi feldolgozását készíti - a budavári Nagyboldogasszony templom főszentélyének egyik ülőfülke oszlopfőjéhez kapcsolja s az 1250/60-as évtizedre datálja. ³⁵

Gótika (XV. század első fele):

Nagyméretű, édesvizi mészkőből faragott kapubéllet lábazati töredéke. Másodlagos felhasználásában a XIX. századi lovardát az Udvarlaki Őrséggel összekötő serpentin ut falának felső szakaszába építették bele. A királyi palota házikápolnája kapu-maradványainak típusához kapcsolnám, ³⁶ azonban későbbi. Legközelebbi rokonai a budai Nagyboldogasszony egyház déli Mária kapujának lábazatán s a garamszentbenedeki főkapun találhatóak. (36. kép)

Hasonló, igen nagy méretű béllettöredéket falaztak be az Udvarlaki Őrség lebontott épülete alatti törökkori bástyázatba. A kibontott kő funkciója - töredékes voltánál fogva - bizonytalan; anyaga, faragástechnikája a fenti béllettöredékekkel rokon. (35. kép)

Későgótika:

Ide számítanám azt a veresre festett homokkőből faragott oszlop-lábazat és oszloptörzs töredéket, amelyet a Stróbl Alajos-féle Szép Ilonka-Mátyás kut átelében, a hajdani Szárazárok északi oldalán, a régi levezető ut szintje alatt egy méter mélységben 1973 januárjában találtunk. Az oszloptörzs lábazati része gyémántmetszés helyett - pompás geometrikus játékkal - sziv, illetve hársfalevél motívumokat imitál. Anyagunkban társtalan. ³⁷ (37. kép)

A XV. század gótikus anyagából festése miatt érdemel említést egy homokkőből faragott gazdagon hornyolt bélletmaradvány; felületét kék és vörös festés borítja. Utóbbin egy hatágu aranycsillag ékeskedik. (A Szárazárok betöltéséből került elő. 1974-ben, muzeumba szállítása előtt, az itt tevékenykedő mélyépítő vállalat emberei ezt a követ is elvitték.) (38. kép) (34-40 ábra).

Faág-motívumos kövek

A gótikus kőanyag legjelentősebb csoportja négy monumentális méretű - egymással szerkezetileg összetartozó - lágy mészkő faragvány. Gyámkövek és boltozatmaradványok. Nagyobb, - puha voltukból következően - enteriorból, belső-térből való erkélynek, vagy boltozatnak a konzoltöredékei. Motívumuk: száraz, legallyazott faágak, majdnem naturalisztikus megfogalmazásban. A XV-XVI. század fordulójára datálható konzol-elemek vagy a királyi palota valamelyik nagytermének belső erkélyét tarthatták, vagy - mivel a betöltésnek egyazon helyéről valók - esetleg az északi kaputorony nyugati toldatának egyik erkélyéről származnak. Ebben az esetben az északi kapu nyugati toronytoldatát a Jagello korral kapcsolnánk össze. (39-40. kép) (58. ábra)

Közeliállnak a prágai Szent Vid templom királyi oratóriumának konzolmotívumaihoz.

A stilusrokonságot a Jagellók - II. Ulászló és II. Lajos - magyar-cseh perszonalunioja alatt alakult műhelykapcsolat - ha ugyan nem műhely-azonosság - magyarázza. A monumentális darabok budavári anyagunkban társtalanok. (Bár Balogh Jolán említi, hogy a második világháborút követő ásatások idején kisebb faág-motívumos faragások kerültek elő.)³⁸

Maga a legallyazott faág-motívum alighanem azokra a korábbi arbor vitae-ábrázolásokra megy vissza, amelyek a bünbeesés almafáját Krisztus keresztfájával azonosítják. A sok legallyazott feszület körül emlékeztetnek az esztergomi Főszékesegyházi Kincstár Anjou-kori kárpítjának ábrázolására. A keszthelyi Balatoni Múzeum őriz egy XV-XVI. századi faragott kőreliefet a szőlőtökére feszített Krisztus alakjával.

Megjelenik ez a stilizált gallymotívum a visegrádi királyi palotának újabban talált ornamentumai között.³⁹ Megtaláltam - mint szentségházat körülölelő gallyazott szőlőindázatot - a távoli Zólyom megyei Pónik gótikus templomában.⁴⁰ Hasonló gallyazott - részben stilizált - ág-bogas ornamentika borítja a selmecbányai Szent Katalin templom páratlanul szép, híres keresztelőkútját.

Ugyanílyen - a póniki szentségházhoz hasonló - fa-ág motívumos szentségházat találunk a hajdani ország másik szegletében, a Zala megyei Túrje románkori templomának déli hosszajójában. A türjei fa-ág mustrás szentségház, szerencsére még datált is: felírata szerint 1479-ből való. Eszerint a XV. század e motívum hazai elterjedésének virágkora. A kassai dóm északi kapujának Golgotajelenetén a keresztfa gyalulatlan fatörzsként jelenik meg, a kereszt szárai ugyancsak nyers gallyak. Maga a gyalulatlan gally motívum vissza-visszatér kő-fa- és fémtárgyak motívumkincsében is. (A XV. század divatos ezüsttkés és ezüstvilla-nyele is fatörzs mintás. Egy ilyen Biáról hoztak be 1966-ban a Budapesti Történeti Múzeumba, ahol is azt - mint nem budai leletet - nem vásárolták meg.)

Meglehet, hogy ezek a gallyazatlan kereszték rokonok azokkal a magyar zarándokok által hordozott nyers fakereszttekkel, amelyeket a Rajna vidéken, a magyarok aacheni zarándoklatainak végpontján Ungarkreuzoknak neveztek.⁴¹

A paradicsomi életfa - amelyből, a legenda szerint utóbb Krisztus keresztjét ácsolták - a XV. századi Kassán egybeült is megjelent: egyik példányát a XVII. században helyezték a kassai ferencesek kapuja fölé.

Zsegrán, az ottani freskók sorában is találkozunk ezzel az ábrázolással: egy 1420-ra datált falképen keresztrefeszítést látunk, eleven fára.⁴² Hasonlóképpen egy crux vivens jelenik meg a budapesti Iparművészeti Múzeum egyik posztgótikus műteremében. Mint érdekességet idézem fel a budai királyi palotának - még a XIX. századi építkezések során datált - egyik leletét: gallyazott hársfa törzse ez, reneszánsz ballusztrádon.

Ennek a reneszánsz osztónak és 1972-ben talált faágas gyámköveinknek - részben a felsoroltakkal szemben - közös sajátága: a faágak itt világi dekórumok. Ott: az arbor vitae motívummal magyarázható liturgikus jelentőségű szimbólumok.

Záradékol megemlítem Czagány Istvánnak néhány megjegyzését faágas köveinkről:

"A faragott kőleletek között ez idő szerint a legkiemelkedőbb jelentőségűek azok a boltozati vállkődobok (72/11/03, 72/02, ltsz.), amelyeken a bordákat naturális faágak helyettesítik. Ez a későgótikus - átmeneti reneszánsz dekoratív boltozatépítési módszer egyértelműen a prágai Szent Vitus-dóm 1493-ban épült királyi oratórium-erkélyének⁴³ közvetlen rokona, amelynek mellvéd-diszei között a történeti magyar királyság címere is látható. Ezt a prágai oratórium-erkélyt Jagelló Ulászló építtette⁴⁴ - ezért díszítik a címerei - valószínűleg azzal a Benedikt Rejt mesterrel, aki 1493-1502 között a Hradzsín Ulászló-teremnek boltozatát is készítette. Itt szintén fennmaradt a magyar királyi és az Ulászló-monogrammos cimere, egy 1500-as évszám kíséretében.⁴⁵

Götz Fehr már 1961-ben azt állította,⁴⁶ hogy Benedikt Rejt - a Hradzsín zseniális építőmestere - 1490-1491-ben Budán tartózkodott. A budavári palota munkálatainak befejezése után azonban a szétszédődő budai műhely néhány mestere Prágában és Krakóban dolgozott tovább. Kétségtelen, hogy a Szent Vitus-dóm oratórium-erkélyének címerei és évszáma ezt az értelmezést megengedik. Bár ez az összefüggés közvetlenül a Hradzsín Ulászló-teremre és nem a Szent Vitus-dóm oratórium-erkélyére vonatkozik, mégis valószínűnek tartjuk az utóbbira való kiterjeszhetőséget is. Az Ulászló-terem zárókő nélküli, boltozati bordaáthátásainak és tulnyulásainak reneszánsz naturálformába való átírását látjuk ugyanis az oratórium-erkély-fenekboltozat faágcsontjaiban, amelyekkel a budavári vállkődob bordahelyettesítő motívumai megegyeznek.

Nyilvánvaló már az Ulászló-terem boltozatánál is a bordák struktív szerepének minimumra csökkenése, ami az öncélu metsződésekön tulnyuló csontok díszítményeként való kialakítását lehetővé tette -, amely az oratórium-erkélyboltozat esetében a dekoratív faágaknak a konstrukciótól való teljes elszakadásához vezetett."

Marosi Ernő hívta fel figyelmem arra, hogy a faág-motívumnak XV. századi megjelenését - Götz Fehr, Margot Braun-Reichenbacher nyomán - a "mennyei lugas" ikonográfiai jelképeként lehet feloldani.

Ez a magyarázat nem jár távol a Paradicsomot a Keresztfával összekötő ikonográfiai ívtől.

X X X

1972 évi ásatásunk - inkább leletmentésünk - szórvány faragványait néhány gótikus borda egészíti ki.

Ez a borda-anyagunkról az annak rajzi feldolgozását végző Czagány István a következőket jegyezte fel:⁴⁷

"... biztonsággal helyezhető el a Mátyás-kori későgótikus építőművészet⁴⁸ formavilágában az a négy darab "fecskefark-végződésű" profillal kifaragott, ténylegi homokkő bordatöredék kódobja (72.11.17., 72.11.12. és 72.11.13. lelt. sz., valamint 72.11.25. lelt. sz. faliborda), amelyeknek keletkezési kora az 1470 körüli évekre tehető. Formacsáládjukba tartozik két másik bordatöredék (72.11.28. és 72.11.34. lelt. sz.) is, amelyeknek analóg darabjai az 1950-es években előkerültek már az Uri utca 13. számú házból és lelőkörményük a korábbi eredetű datálást megerősítette. Értelmileg ide kívánkozik az a félkörűteta-gos pálcás-kettőshornyú profillal, ténylegi homokkőből faragott későgótikus faliborda-töredék

is, amelynek tagozatai a már említett Tárnok utca 16. sz. ház Anna utcai homlokzatának emeleti ablakkeret-profilját tagozatbővítéssel hordja magán."

Későgótikus szobortorzó

A kisebb értékes töredékek közé tartozik egy vasvértbe öltözött férfialak páncélos testének töredéke s egy levéldisszel körül ölelt vak cimerpajzs töredéke. Mindkettő puha mészkő, az istállók alatti betöltésből. Belső épületplasztikai szobordisz-töredékek. (A páncélos vitéz részletes leírását l. szobraink között: 39. szám). (28. ábra)

Reneszánsz kövek

Amint a legallyazott faág-motivumos gyámkő-elemek a budai késő-gótikus kőanyagban magános darabok, úgy az istállók alatti s a Szárazárok medrét kiegyenlítő betöltésnek reneszánsz kövei között is akad néhány figyelemre méltó, sőt unikális darab.

A Szárazárok betöltéséből - a Stöckelgebäude, majd a helyére épített Udvarlaki Őrség épülete alól - tizenegy, jó minőségű mészkőből faragott korlát-orsó került elő. Kettő közülük sorzáró elem. Megtaláltuk a ballusztrád fedlapjának egyik - ólomkiöntésű vaskapoccsal ellátott - töredékét is. Ezek az elemek egy helyről és aránylag tömegesen kerültek elő.⁴⁹

Három - nagyjából hasonló megmunkálású - reneszánsz stíli, mészkőből faragott oszloptalp is felszínre jött. Egy az istállók alatt. Másik - falpillér talp - az istállók déli alapfalaiba ágyazva. Egy harmadik, köralaprajzu oszlopfő-elem pedig a Szárazárok betöltéséből.⁵⁰

A fal-oszlop talp méretei arra engednek következtetni, hogy tán az istállók alatti betöltés legjelentősebb reneszánsz kőeletének csoportjával függ össze. Még 1972 áprilisában került elő egy szürke kemény mészkőből faragott reneszánsz féloszlopfő. E kőfaragványhoz, annak lerajzolásakor Czagány István a következő megjegyzéseket fűzte:

"Szép faragása folytán különleges figyelemre tarthat számot az a kanellurázott tölcserű, csigás reneszánsz féloszlop fejezet, amelynek sarok-levélnyalábjai igen finom és mozgalmas megformálást nyertek. E fejezet formarokonai⁵¹ azonban Budán Visegrádon egyaránt provinciálisabbak - bár kétségtelen, hogy Filippo Brunelleschinek a firenzei S. Croce udvarán először alkalmazott típusához igazodik valamennyi. Provincialitásuk nem utolsó sorban - sarok-levélnyalábjaik rusztikus, sommázott kifaragásában jelentkezik. Mindennek alapján nagyon valószínű, hogy csak 1446 után jelenhetett meg az északi előudvarban talált féloszlopfőfejezet típusa itt Budán, amely a "toszkán protoreneszánsz" egész Toszkánban elterjedt megoldását magas színvonalon követi."⁵²

A budai reneszánsz falpillér fejezettel és faragatlan, kinagyolt párdarabjával kapcsolatban távolabbi analógiaként megemlíteném a ferrarai Palazzo dei Diamanti 1492-93-ban faragott oszlopfőit s azokat a spanyolországi Vélez Blanco, Patioból eredő faragásokat, amelyeket a new yorki Blumenthal palotába vittek át.⁵³

A most ismertetett kőfaragványnak XV-XVI. századi voltát egyértelműen eldöntötte az a technikai-anyagi bizonyosság, hogy röviddel utóbb ugyanitt, ugyancsak hiteles régi rétegben megtaláltuk ugyanennek a féloszlopfőnek ki nem faragott párdarabját. Mérete, anyaga, befoglaló formái hajszálra egyeztek a kifaragott példányéval.

Meglehet, - és erre mutatna az egyik kővön a befalazó habarcs hiánya, a másiknak ki nem faragott volta -, hogy talán a budai reneszánsznak abból az utolsó korszakából származnak, amikor egyik kőnek behelyezésére, másiknak faragása befejezésére már nem került sor.

Meg kell említenem azt - amit egy, a gallyazott faág-motivumos kövek megtalálását jellemző fotóm is mutat -: későgótikus faágas faragásaink és számos reneszánsz kőünk (a falpillérfő és faragatlan párdarabja, a kis vörösmárvány rozetta) aránylag egymáshoz közel került elő. Alighanem a rommá lett palotának ugyanazon romanyagából szállították őket ide, szint-emelő törmelékként.

E pompás féloszlopfővel kapcsolatban - mint a reneszánsz kőfaragás gyors terjedésének példáját idézem azt a két reneszánsz oszlopfőt, amelyet a török által lerombolt Ipoly parti Letkés plébániatemplomának romjai közül emelt ki s vitt az - általa alapított - szobi Börzsöny Muzeumba Laczus Géza.⁵⁴ Az Ipoly vidéki vörös mészkőből faragott reneszánsz

oszlopfőket alighanem a falu földesurainak, az esztergomi érsekeknek valamelyike - Estei Hippolit, Bakócz Tamás, Szalkai László - faragtatta a XVI. század elején.

Jó példája a budai s a letkési reneszánsz anyag annak, hogy a királyi és érseki aulák udvari művészete madárszárnyon repült -: gyorsan.

Eddigi budai anyagunkban társtalan egy - amugy eléggé rossz megtartású - vörösmárvány ajtókeret pompás töredéke is. Vésetén a gyümölcs - a gránátalma kedvelt mustrája -, fegyverek - ij, nyilvessző, fokos - motívumaival keveredik. A követ, a rátapadt habarcs tanúsága szerint, tönkrement után egyideig falazóként használták. (44-45. kép)

Ez a kő egy - eddig ismeretlen típusú - budai reneszánsz ajtónak egyetlen, de monumentális bizonyítéka.

Ezek a reneszánsz töredékek szintén az istállók alatt, a nagy betöltési rétegből kerültek napfényre.

Az 1973 évben került sor egy olyan barokk-kori falmaradványnak elbontására, amelyet az északi előudvar északi zárófalának kaputornyába építettek bele. Alighanem a Zeughaus építésekor emelték. Miután meggyőződtem kései voltáról, a középkori - régebbi - falak tisztázása végett, dokumentálása után elbontattam ezt a falazatot. A barokk-kori falból - a fényképen megjelölt helyen - egy vörösmárvány reneszánsz töredéket emeltünk ki. Vörösmárvány ballusztrádnak osztó-eleme az. Egyik oldalán a Jagelló sas. Másikon - korona alatt - II. Ulászló király keresztnevének kezdőbetűje (W).

Balogh Jolán 1973. évi megállapítása szerint ez a datálható töredék kulcsdarab: annak dokumentuma, hogy a Mátyás-kori kőfaragók, Mátyás halála után és Báthori Miklós váci püspök által való váci foglalkoztatásuk előtt, Budán, egyideig - 1490-1510 közt - II. Ulászló királynak is dolgoztak.

A kisebb, kevésbé jelentős - vagy típusaikban más ásatásokból már ismert - kőfaragásoknak se szeri, se száma.

Itt emlitenék meg egy reneszánsz vörösmárvány relieftöredéket: az ágaskodó oroszán motívumával. Talán a Cimertorony egyik - a kétfarkú cseh oroszánt ábrázoló - cimereinek töredéke. (Nem sarkó!)

Nagyon sajnálatos, hogy 1973 őszén a terepen talált és a muzeumi kőtárba-szállításukat váró egyik középkori kő-csoportunkat - köztük egy hatágu aránycsillaggal festett veres és kékfestésű gótikus béllettöredéket (összesen vagy negyven kisebb követ) - a palotaépítésekkel dolgozó kivitelezőknek, a Mélyépitő Vállalatnak emberei egy munkaszüneti napon elszállították. (Felelősségre vonásuk ezuttal is elmaradt!)

A hiányzó kövekből csupán a csillagdiszesről s egy ballusztrádról maradt néhány fotónk. (41-46. kép) (42. ábra)

Törökkori emlékek

A bontási munkák időszakában a Palota-utról a Csikós udvarba felvezető utmentén akadtam rá egy török sarkó nagyméretű mészke turbánjára. Számos, finom fogasvesszővel megmunkált épületfalazó kő került elő az északi palotaudvar hajdani - Haüy által "F" jellel ellátott - épülete bontásból. Ugyanitt azonban - mivel én már csak alapfalakat találhattam meg - semmiféle törökkori épületplasztikai elemre nem akadtam.

Lényegesebb volt ennél az egy szórványos kőleletnél az, hogy utóbbi területemnek tizenöt pontján steril törökkori lelőhelyekre, szemégtödrökre akadtam. Ezek térképre helyezésekor világossá vált: ezek a törökkori szemégtödrök - nagyjából - a Rabatta-nál 1687-ben még jelzett s 1972-73-ban utolsó alapfalaiban is elbontott, nagy törökkori épületet környezték.

Törökkori leleteink feldolgozására később kerül sor. Mégis itt emlékeznék meg egy XVI. századi szegkovács-műhelynek szinte teljes szerszámkészletéről. (32-33. ábra.) Ez a vasanyag az erődrendszer északi főkapujának nyugati - 1973-74-ben megsemmisített - toronyalap-maradványai közül került elő.

Törökkori gödreink egyikének egy XVI. századi izniki kancsó, anyagunknak szinte unikális darabja. (Egyetlen rokondarabját az I. Tárnok u. 11. sz. telek kutjának betöltéséből emeltem ki a 960-as években. Budapest Régiségei 23 (1973) 251. (kép) Zárt XVI. századvégi törökkori gödörből került elő egy, a XVI. század derekán exportra készített kínai porcelántányér, fantáziatájában rituális labdajátékot játszó férfiak alakjaival. Ugyaninnen került napfényre egy török szemeskályha fazekasbélyege is.

Barokk kövek

Noha magam a középkor anyagi kulturájának kutatója vagyok, ujkori műtárgyak mentését s az arról való beszámolót is kötelességemnek tartom.

Az istállók délnyugati része alatti talajmozgatáskor, a felszínhez közel - alig 1-2 m mélységben - került elő egy hatalmas, puha mészkőből faragott barokkori kőkorona. Az abroncspántok alatti capucium kő-mását - úgy, mint az a XVIII. századi magyar koronaábrázolásokon szokásos volt - hagyma alakúra, pufókra faragták ki. A pántok találkozási pontján - ott ahol koronánknak másfajta kőből faragott keresztje volt -, a kereszt becsapolási helyének csupán helyét és a csap csonkját találtuk meg. A korona a XVIII. századi, Mária-Terézia palota épületplasztikai disze volt. Meglehet, hogy hajdani honvédeink 1849. évi ostromakor sérült meg s ezután vetették szemétre.

Itt fájdalommal és pár fényképpel kell megemlékezni arról, hogy az 1945-1973 közötti időszakban a királyi palotának barokk, neoreneszánsz, neobarokk köemlékeinek, épületplasztikai diszeinek (és szobrainak) megóvására kevés lépést tettek. Uralkodók szobormásai - így Mária Terézia és Erzsébet királyné márványszobra tönkrementek. III. Károly márvány-büszkje nagy nehezen muzeumba került. A Zeughaus homlokzatáról megmentett Héraklész-szobrot még 1961-ben, szemem láttára zúzták szét. Ugyane sorsra jutottak azok az - ujkori palota stilusainak egy-egy korszakát őrző - épületplasztikai remek is, amelyeket falborító kőlapok kialakítása végett a jelenleg (1975 januárjában) is a helyszínen dolgozó kőfaragó vállalat fűrészeltet fel.⁵⁵

XIX. századi köemlékek

A Csikós udvar XIX. századi Lovardája mellett, a várfal téglaköpenyébe Hauszmann Alajos négy nagyméretű homokkő reliefet illesztett be. Az egyes domborművek: fegyvertáblák. Mégpedig az osztrák birodalom hadserege egy-egy fegyvernemének - a lovasságnak, az utász-árkász fegyvernemnek, a tüzérségnek, a gyalogságnak - jelvényei. Mivel a lovasságot jelképező kartuson dragonyosvért alatt egy olyan lovastársolyt látunk, amelyen a FJI betűk felett az osztrák császári korona van, nyilvánvaló csakis 1861-67 előtti (de 1848 utáni) faragásról lehet szó. Ezért bizonyos vagyok benne: ezek a fegyvernemtáblák a XIX. század végén lebontott Hadiszertárt ékítették. (Oda az 1849. évi ostromot követő helyreállítás után, az 1850-es évek derekán kerülhettek). A lebontáskor Hauszmann helyeztette ide ezeket a táblákat, csak úgy, mint ahogyan a Zeughaus diszkapuja és oromdisze, az 1960-as években szétkalapált Héraklész szobor számára is a Várkertben (a felső keleti zvingerben, a déli kortina északi falában) ő keresett és talált őrzéshelyet.

A négy kartus közül egyet, az árkászokét - noha arra a figyelmet kellő időben felhivtam - a bontást kivitelező vállalat vandál módon szétverte. Hármát utóbb - a Kiscelli Múzeum pénzén - kis töredékekre daraboltan kalapálták ki a falakból.

Fotóink a helyreállítás alapjául szolgálhatnak. (A törmelékek jelenleg az Öntőház utcai udvaron vannak.)

Kő ágyugolyók, puska-kovák

Anyaguknál fogva itt, a kőanyagoknál emlékezem meg arról, a sok tucatnyi, nagyméretű kőgolyóról - ágyuk, bombardák, vetőgépek muníciói -, amelyeket mind az Istállók, mind az Udvarlakai Őrség bontása során a betöltésben találtunk. A kőgolyók mészkőből készültek - 345 mm kaliberű - faragások. Akadtak azonban kisebb, ugyancsak mészkőből faragott kőgolyók is. (8 cm átmérővel)

Koruk: a XV-XVII. század.⁵⁶ Kalmár János fegyvertörténete kormeghatározás nélkül említi a 80, 105, 142, 152 és 345 mm kaliberű kő-ágyugolyókat.⁵⁷

A hajdani törökkori épület - az 1687. évi Haüy féle térképen még fennállóként jelölt - oszmán bástya vagy hadiszertár alatt, a Szent György térről az Oroszlános kapuhoz vezető elbontott ut alatt (de még az északi gótikus kaputorony falai között is) száz-, sőt ezerszámra találtunk keréklakatos puskához való kovákövet. 4 x 3,5 cm méretű, D alakú, egyélűre patintott sárgás-májszínű kovák ezek. Egyik felszínükön a kovafogónak befogadására szolgáló bordát alakították ki. Másik oldaluk szinte teljesen síma.

A keréklakatos kovácspuskák virágkora a XVI-XVII. század volt.

De használták a kovát még a XVIII. században is. A mi Budán talált puszkakováink biz-
vást elmehetnek abba a sorozatba is, amely az 1700-as első évtizedből való. Ugyanis 1703-
ban a császári hadsereg Magyarországról, Horvát és Csehországból 37 000 tüzkövet rendelt.
Ezre 4 forint volt. Pár év múlva az összes császári hadiszertár számára újabb félmillió
kovát rendelt I. Lipót. 58

Igy meglehet, hogy ezek a mi itt talált kováink már nem is a török, hanem a XVIII. szá-
zadi osztrák seregeknek a budai Zeughausban őrzött - s idővel feleslegessé vált - hadisze-
rei voltak.

Téglák, idomtéglák

A szokványos középkori - vegyesméretű - falazó és mázatlan padlótéglákon meg a néha má-
zatlan, néha több színű mázas tető- és kupcserepeken kívül, (amelyekről, mivel szórványok
ehelyt semmi megjegyezni való nincs), megemlítenék két, az istállók délnyugati szakasza
alatt, aránylag kevert - XIII-XIV. századi vegyes betöltési rétegből való - római jellegű
tetőtéglatöredéket. (Meg kell jegyezni, hogy pontosan ugyanilyen - a római kori tetőtég-
lákhoz megszólalásig hasonló - töredéket emeltem ki a 72/73-as ásatási területem zárt,
XIII-XIV. századi steril szemétdögerei egyikéből. A 13. sz. szemétdögörből.)

Ezek a leletek önmagukban sokatmondóak lennének, ha valamit is tudnánk a budai Vár-
hegy római kori előéletéről! Igy azonban minden római kori - vagy arra emlékeztető - lelet
problematikus. Hiszen H. Gyürky Katalin a Várhegy északi részein végzett kutatásai során
szintén talált "a római tegulákhoz hasonló" tetőcserepeket. Ám ezeket ő sem római -, eset-
leg más, közeli római törmelékből idehozott, másodlagos felhasználású - leleteknek, ha-
nem XIII. századiaknak határozta meg. 59 Ehhez csatlakozom.

Az építőanyagként használt falazótéglák felől meg kell állapítanom, hogy téglákat a leg-
korábbi, itt megtalált városfalnak falazóanyagában nem találtam. Nincsen téglá abban a XII-
XIII. századi agyagba rakott kőfalzatban sem, amely az "A" épület északnyugati ablakai
alá húzódó pincének két oldalfala (IX. jelz. lelőhely). Viszont akad téglá és téglapótlás a
régí várfalhoz izülő un. konzolos pincének - a 4. sz. szemétkeremnek - két oldalfalában.

Mindezzel csupán azt hangsúlyozom, hogy gondos figyelmem ellenére sem sikerült e
területen XII-XIII. vagy XIV. századi falazó tégláépítkezések nyomát kimutatni! De nem
voltak téglanyag-maradványok a steril XIII-XIV. századi pincékben, vermeinkben és göd-
reinkben sem. 60

Az istállók alatt kisebb, az Udvarlaki Órség alatti bontásban nagyobb számban kerültek
elő olyan jellegű terakotta, idomtégla töredékek is, amelyekhez hasonlókról mind Hauszmann
Alajos, 61 mind Lux Kálmán, 62 mindpedig Balogh-Jolán 63 műve is megemlíkezik.

Közülük talán az a szép stilizált pálmaleveles töredék a legjelentősebb, amelynek a bu-
dai⁶⁴ anyagban nem találok párját. Ez a pálmaleveles töredék - az 1948-50. évi vári ásatá-
sok során talált terrakotta épületplasztikához hasonlóan - késői, a Szárazárok XVI. századi
betöltéséből került elő. (A nagy Szárazárkot először az 1529. évi ostromkor a török táma-
dók töltötték be; így hatoltak be a Friss palota - északra tekintő - földszinti termeibe.)

Mind azt a néhány idomtéglatöredéket, amely egyenes pálcattaggal izül a lapos téglafe-
lülülethez, mind pedig két 1972/73-ban talált viráglevél-motivumú terrakottánkat - Lux Kál-
mán és Balogh Jolán értékeléséhez hasonlóan - a XV. századra datálom. (Nem fogadom el a
XIII. századra keltezett budavári terrakották kormeghatározásával és az ekkori királyi tég-
lapalota feltételezésével kapcsolatos argumentumokat. Sem régészeti okon, sem pedig sti-
luskritikai okból.)

A románnak nézett téglák stílus-elemei - reneszánsz elemek!

Reneszánsz alakítás a mi mostani ásatásunknak során - a Szárazárok betöltésében -
talált palmettás téglá is.

A budaiakhoz hasonló terrakotta frizek előképeit XIV-XV. századi itáliai templomokon
s más épületeken találjuk meg. (Milano, Chiesa dell'Incoronata; Bologna, Palazzo della
Biada etc.) De megvannak azok Nyugaton is, - de ott sem a XIII. századból. Ilyen a borosz-
lói - amugy is magyar vonatkozásokkal eljegyzett - Városháza. Ám ezek sem XIII. száza-
diak! Az 1490-es évekből valók. 64 A magyarországi középkor idomtéglaí kis falusi temp-
lomocskáknak XIII-XIV. századi ékességei (Csaroda, Tompaháza, Küküllővár) 65 voltak,
zömmel kőben szegény vidékeken.

Igy hát a korainak tűnő budai idomtéglaíkkal kapcsolatban csak azt idézhetem fel, amit a
- mienknél művészettörténetileg jobban elemzett - itáliai keramikáról olvashatunk: "Az olasz

téglaépítészet motivumkincse kevésbé keltezhető, mert mindig archaizál, a XIII. század után is román motívumokat használ."66

Hát ezt teszi a magyar terrakotta épületplasztika is. De van egy régészeti érv is idomtégla-anyagunknak korai, XIII. századi datálása ellen. És ez az, hogy egyetlen egy korai veremből, személgödörből sem került elő idomtégla töredék!⁶⁷ A régebbi ásatás lelőhelyei - akárcsak a magaméi mostan - mind azt mutatják, ezek az idomtéglaakkal ékesített külső, belső palotarészek zömmel fennálltak, éltek a palota nagy átépítési korszakáig - Zsigmond és Mátyás koráig - sőt végső megsemmisüléséig, a XVI. századig. Ezért és így kerültek idomtégla elemek magának a Szárazároknak XVI. századi betöltésébe is.

Nincs tehát semmi régészeti igazolása annak, hogy az Anjouknak a XIV. század elejére joggal tett magyarányu palotai tereprendezése tüntette volna el ama - teljesen fiktív - XIII. századi, téglapalotának idomtégla maradványait!

Jutott az idomtéglaiból mindenhová; előkerültek azok mindenfelől. Az Istállók alatt, a Szárazároknak, a Szárazárok falában, a Kápolnától északra, a Téli-kertben, a Nagyron-dellában, a Nagyudvaron, a belső Farkasveremben, s a Gyilokjárónak nevezett felső dél-nyugati zwingenben.

Éppen csak a XIII-XIV. századi vermek, pincék, személgödörök zárt rétegeiben nem!

De az sem valószínű - mivel ezeknek a terrakotta leleteknek zöme vitathatatlanul késő-gótikus és reneszánsz stílusú, sőt még pontosan datálható XV. századvégi - esetleg XVI. századeleji - darab is akadt köztük,⁶⁸ - hogy Budán mind a XIII., mind a XIV., mind a XV. században fennállt volna egy - folyamatosan és csakis a királyi palota számára dolgozó - idomtégla-készítő műhely.

Igy az a valószínű: Zsigmond, Borbála és Mátyás korából s építkezéseiből valók, a budai palota későgótikus és reneszánsz terrakottái.

Hiszen ezidőben, 1433-ban Buda tanácsa Bécs városától kér faanyagot és téglát a vári Nagyboldogasszony templom építkezéseihez! ("... ligna pro reformatione ... ecclesie nostre et asseres et tegulas...")

A téglá - talán idomtégla - készítői pedig keresett és megbécsült műiparosai voltak Borbála császár- és királynénak, Zsigmond hitvesének is. Erre mutat az a levél, amelyet 1427 április 24-én Sepsiszentgyörgyön keltezett és intézett Chebei Mártonhoz, a zólyom-véglesi várnagyhoz.⁶⁹

Csatolom Czagány István észrevételeit 1972-ben talált idomtégla töredékeinkről:

"... érdekesek az ugyancsak az északi előudvar ásatásaiból előkerült mérműves idomtégla töredékek. Ezeknek legszembeötlőbb jellegzetességei a profiltagozati orrtagbontásuknál kialakult "szférikus háromszög"-ek, amelyeket másutt megbízhatóan sikerült már datálni. A Fortuna utca 14. sz. ház kapualja déli falának nyugati végében lévő - 1514-es évszámmal ellátott - baldachindiszes ajtózáradékkövön⁷⁰ ugyanis hasonló motívumok láthatók.

Érdekes ez a vakmérműves idomtégla-töredék, amelynek profilja azonos a beszámolóink elején említett két mérműves töredékével, szekundér profiltagozatának orrtagköre azonban jóval kisebb azok valódi ívköreinél. Bizonyos tehát, hogy ez az utóbbi darab nem tartozott az előző kettőhöz, hanem egy kisebb szélességű vaknyílás maradványa." (41. ábra)

Nagyon valószínű, hogy a budai királyi idomtégla-készítő műhely munkásságával összefüggenek egyes vidéki - főként zalai - későgótikus terrakotta művek is.

E tekintetben sokat várhatunk Valter Ilonának (a románkori) és Vándor Lászlónak (a gótikus) Zala vármegye tégláépítészetét feltáró kutatómunkájától.

Mindenesetre: ha a budai várpalota területén steril és egyértelműen zárt XIII. századi rétegekből sikerülne idomtéglaakat⁷¹ találnunk (s románkori voltak a régészet sztratigráfiája döntő el, nem pedig stíluskritikátlan előítélet), elmélkedhetnénk azon: talán az itt állt tártárjárás előtti falnak egyes épületeit diszithették ezek a dekorumok.

Ugyanez vonatkozik a régebbi palotaásatásnak arra a néhány románkori kőfaragására is, amely mindenképpen korábbi a IV. Béla féle, tatárjárás utáni városalapításánál.

Látjuk majd: magunk is találtunk (az un. konzolos helyiségben és a IX. sz. épületmaradványban) olyan faragott kőajtó és ablakkeretet, amely tatárjárás előtti kőháznak a tartozéka.

Igy a VII. sz. verem feletti szakaszon a várfalba falazóanyagként beépített kő ablakkeret s a IX. sz. épület ajtókeretköve jól jelzi: a térségben olyan, tatárjárás előtti kőépítkezésekkel is számolnunk kell, amelynek - ha nem is gazdag, de igen szerény - épületplasztikai faragásai is voltak.

Ebből a szempontból egyszer revízió alá kell vonni a korábbi budai várásatásnak azt a korai kőanyagát, amely korábbi a IV. Béla-kori budavári építkezéseknél is. (Gerevich e korai kőleletek egy részével egy IV. Béla-kori itteni királyi palotát kívánt bizonygatni.)

Itt vetődik fel az a - ma már nehezen ellenőrizhető - kérdés is: azok a pillérmaradványok, amelyek a palota keleti, dunai oldalán, az un. lovagterem s a kápolna közötti szakaszon - a várfelszín felső platóján felszínre kerültek, nem egy - a korábbi településhez tartozó - középületnek, esetleg kápolnának a maradványai-e?

Az egyébként bizonyosnak látszik előttem, hogy az a korai fal, amely a Zsigmond-kori keleti, felső, kváderes, külső épülethomlokzat mögött jelentkezett, semmi egyéb, mint a IV. Béla-kori s az egész Várhegyre kiterjedő városfalnak (a nyugati oldali "öreg falnak") a keleti folytatása.

Padlótéglák

Az 1972/73. évi munkák során számos sima padlótöredéken s néhány egyszínű mázas lapon kívül négy reneszánsz stílusú faenzai padlótégla töredéket találtunk. Valamennyi szórványlelet. Egy az északi gótikus kaputorony betöltéséből, három a Szárazárokknak, az Udvarlaki Örség alatt feltárt betöltési szórványából való.

A négy polichrom töredék közül kettőnek rokondarabjai az eddigi ásatások során már felszínre kerültek.

Kettő azonban - egyik egy ugró szarvas alakjával, másik - egymás mellé helyezett, egymástól eltérő színű lemezek - sakktábla-szerű motívumával - eddigi anyagunkból hiányzik.⁷²

A régi városfal és környéke

(A Hunyadi udvar nyugati oldalának két - XIII., illetve XV. századi - várfala.)

Régi falmaradványunkat város- és nem várfalnak nevezem, mert noha a XIII. században, építésekor a budai castrum s a civitas még azonos, a "vár" elnevezés megtévesztő lehet. E fal mögé a budai polgár város házai épültek be elsőként, nem pedig a királyi vár épületei!

A legrégebbi, XIII. századi városfal

1973/74 év folyamán a királyi palota északi előterében, a lebontott, újkori istállóépületek feltöltése alatt - durván észak-dél irányu tájolásban - egyvőgtben hetven méter összhosszában, megszakításokkal százhuszonnyolc méter hosszúságban tártunk fel egy középkori kerítő-falat. Anyaga: laza, káposztalevélhez hasonlatos felrakású, mállékony, sárga márgakő, mészhabarcban. Kötőanyaga jóval masszívabb falazóanyagánál. A fal átlagos vastagsága két méter. A délebbi szakaszokon a fal alapanyaga márga helyett mészkő. Felszínét, koronájának jelenlegi, leborotvált szintjét az istállók és az azok alatt elhelyezkedő törmelék eltávolításakor - 1972/73-ban - markológépek alakították ki. (Ezeknek a markológépeknek kezelői azt a tervezői-kivitelezői utasítást hajtották végre, amely szerint az un. Hunyadi-udvarnak, tehát ennek a területnek szintjét átlag 154,4 m magasságra le kell vinni. Levitték. De inkább 153,5 m-re! (Igy azután rendre megsemmisültek e koraközépkori városfalnak felső rétegei. De - ami nagyobb baj - végesvégig megsemmisítették a későközépkornak ahelyet még megőrzött, 1430-1440 körül kialakított⁷³ járósíntjeit is.⁷⁴ Ez a későközépkori szint 155,5 m magasságban helyezkedett el.

Északon a "rég falnak" maradványai befutnak a - Szent György-tér délnyugati végét lezáró - északi kortina, a gótikus várpalota előudvarának északi zárófala alá. Így látnivaló: "öreg fal"-nak nevezett régi városfalunk régebbi a ráépített északi kortinánál.⁷⁵

Délen e régi falnak végét a ráépített, barokk-kori istálló-maradványok, részben a pilanatanynilag ráhordott építési anyagok takarásban tartják. Emiatt egyelőre⁷⁶ a fal további, délebbi követését el kellett halasztanunk.

Azonban, ha e régi falnak irányát dél felé meghosszabbítjuk, ez a fal - pontosan ötven méterrel délebbre - beleköt egy, részben korábban is feltárt sokszög-, illetve félkör alaprajzu, mintegy nyolc méter átmérőjű koraközépkori torony maradványaiba. Ezt a kis félkör alaprajzu toronyját, illetve keleti oldalának egyik részét annak idején, (amikor e bástya nyugati oldala még a földben, az Udvarlaki Örség épülete alatt nyugodott), feltárták és Patkótorony néven, XIII. századi épületként publikálták is.

Annak idején e torony keleti felét találták meg. Akkor a nyugati rész volt megközelíthetetlen. Mi most a nyugati részt találtuk meg. A keleti részt azóta egy fűtési távvezeték betonaknájával kiméretlenül megsemmisítették. A kis félköralaprajzu torony -, amelyre utóbb a várpalota északi Szárazárok-rendszerének Zsigmond-kori kaputornyát, immáron négyzetes alaprajzban építették rá - több átépítésnek s még több rombolásnak szenvedő építészeti tanuja. ⁷⁷ (67. kép)

Régi városfalunknak lemetszett, felső sikkja a markológépek levonulása után 153, 50 - 154 méter magasságig emelkedik fel. Átlag 1, 2 - 1, 5 méter mélységben pedig már alapozása jelentkezik.

Itt és egyebütt azt figyelhettem meg, hogy - más budai vár- és városfalakkal ellentétben - ez a "régifal" nem ül ki teljesen a sziklaperem szélére. Így e falnak - mivel külső és belső járószintje azonos -, elég magasnak kellett lennie, hogy védelmül szolgáljon. A fal általában laza, mállott márgás; altalajon ül, sokhelyütt őskori, humuszos kulturrétegeken. "Öreg falunk" a későgótikus északi kortina alól kifutva, dél irányában harmincnégy méter hosszan egyenesen halad. Itt azonban a városfal enyhén megtörik, kissé nyugatabbra hajlik. Majd további tizenhat méterrel délebbre, enyhe szögben ismét visszatér kelet felé és immár ezt az irányt egyenesen hosszabbítva éri el az említett délebbi kis köralaprajzu tornyot. Mivel sem közzétani, sem más érthető indokát nem találtam az "öreg fal" irányváltozásainak, kérdésemre a geológiai helyett régészeti feleletet kaptam.

Az "öreg fal" iránya, irányváltozása

Mint már említettem, "régifalunk" jelenleg mindössze alig hetven méter hosszan követhető. S még 42 - 44 méternél is van egy említésre méltó vonása. E ponton (tehát az északról számitott 42. méternél) falunk hirtelen megszakad, majd egy másfél-két méteres nyílás után folytatódik. Alapozása a nyílás alatt is megvan, így azt kell gondolnunk valamilyen ajtóféle volt ezen a helyen. (A fal megszakadása szabályos, bár semmilyen ajtókeretnek, küszöb-kőnek nincs nyoma.) A nyílás nyugati oldalán szint nyomait véltem felfedezni. Azonban ott - mivel egy aggregátort telepítettek rá - nem kutathattam tovább.

E régi városfal kronológiája - legalábbis relatív kronológiája - az elmondottakból ki-világlik: e visszabontott, hajdani külső városfal beszalad a - feltehetően Zsigmond-kori - erőrendszernek északi zárófala, a nagy kortina alá.

Ez az erőrendszer azonban nem csupán ebből az egy északi kortinából áll!

Az összhosszában 170 méter hosszú - s átlagában 2, 5 m széles - északi zárófal, kö-zépterében a gótikus erőrendszer északi főkapujával, a mai Turulmadár-szobortól egészen a Krisztinaváros fölé magasodó Karakas pasa tornyáig terjed. (A Karakas pasa tornya, amelyt a múlt században a Fehérvári rondellával együtt elbontottak, török neve ellenére nem oszmán, hanem középkori épület, a Zsigmond féle erőrendszer kulcspontja, a déli Buzogány-torony északi megfelelője.) A múlt században elbontott, e században újra felépített Karakas pasa tornyát a Buzogány-toronyal ma is meglévő - bár rejtett - fal köti össze, 340 méter hosszan.

A Karakas pasa tornyától a Buzogány toronyig terjedő várfallal párhuzamos felső vár-falunk megállapíthatóan régebbi, mint a szorosan ráépített északi kortina fala. Metszés pontjukat feltártuk.

Ez pedig már meg is ad egy - kifejtésre váró - relatív kronológiát:

1. legkorábbi a "régifal", ezen rajta nyugszik
2. az északi kortina.

És a meglepetés:

3. az északi kortina már ráépült a nyugati felső-külső várfalra is.

Igy azt következtethetjük: a "régifal" a XIV. század végén, vagy a XV. század elején mindenképpen kiiktatják. A Zsigmond-kori falrendszer falai közül azonban hamarabb épül fel a hosszú, a nagy nyugati erőrendszerhez tartozó felső-belső várfal, mint az északi kortina. Ez a megállapítás, - ha új is, nem túl sokatmondó -: világos, hogy fontosabb a királyi palotát a Duna s az Ördögárok völgye felől megvédeni, mint Buda városa felől. ⁷⁸

A fentiekkel kapcsolatban azonban az is bizonyos: ha későbbi is az északi erődfal (s vele az északi főkaputorony) a nyugati felső zárófalnál, bizonyos, hogy nem sokkal későbbi annál. Tehát: nem két építkezésről van itt szó, hanem egy építkezésnek két - egymáshoz időben közel eső - periódusáról.

Vagyis: nem telt el annyi idő a nyugati felső (új) várfal építése és az északi zárófal építése között, mint amennyi eltelt az "öreg fal" építése (XIII. századi) és a Zsigmond-kori erődfalak (XV. századi) emelése között.

A Várhegy nyugati, krisztinavárosi oldalán a már említett északi zárófalra - déli irányból - két erődfal fűződik rá. Az alsó Karakas pasa tornyát köti össze a Buzogány toronnyal. A felső pedig: a mai várfalunk, az az építmény, amelynek építésével feleslegessé vált a XIII. századi "régi fal". Ez a két észak-déli irányu nyugati várfal egy hatalmas zwingert, falszorost zár közre.

A nyugat - a mai Krisztinaváros - felé erősen lejtő, meredek várfennsíkot határoló felső - Zsigmond-kori - erődfalat az un. Ybl szárny és az északi kortina között tizenhét támpillér tagolta.

1973-ban bekapcsolódtunk e várfal - újkori falköpenyeketől való - kibontásának munkáiba. Ennek során megállapíthattuk: ez a felső-külső várfal, munkánk megkezdéséig hármasszeépítést mutat. (20-21. kép)

A nyugati felső várfal jellege és építéskora

E hármasszeépítést jól szemlélteti két fényképünk is. Az öles - 1,8 - 2 m öszsvastagságu - várfalnak külső nyugati falköpenyét szép, homokkő kvaderekből az újkorban rakták fel. E külső köpeny vastagsága 35 - 50 cm.

Ezután a fal - nyilván sokszor sérült - Zsigmond-kori magja következik, 1 - 1,2 méter szélességben. Amorf, vegyes kőanyagból forró mészhabarcban szilárdodó cementálódott falazat ez.

Ettől kelet felé, tehát a belső oldalon élesen elválnak a belső cca 40 cm vastag homogén falréteg. Ehhez a belső falréteghez csatlakoznak - megfelelő s egyik helyszinrajzunk északi szakaszán bejelölt osztásban - egy belső, statikai rendeltetésű árkád-rendszernek az indítás, a váll magasságában letört pillérei. Nyilvánvaló, ezek a "kőtarisznyák" adtak ellen-súlyt, befelé húzó erőt az egyre vékonyodóbb, sziklára alapozott egész várfalnak.

Ez a felső nyugati erődfal egyébként helyenként szabálytalan előre- és hátra-'állásokat mutat. Ennek magyarázatát bőven megtaláljuk Buda ostromnaplóiban: 1529/1530-tól az 1849-es honvédostromig számos alkalommal ágyúzták ezeket a falszakaszokat. Néhányszor alkalmasint be is omlasztották. E két középkori bástya-falmagnak nyugati külső oldalán rajta ült egy tetszetős, zömmel fehér-sárga homokkővekből kialakított falköpeny. (Itt ott még ezen is a Hauszmann építkezések téglaköpenye.) Alighanem mindkettő az 1849-es honvédostrom sérüléseinek Bach korszakbéli kozmetikuma.

Ezen a szakaszon csupán a várfal belső árkádjainak vállköveit találtuk meg. Nyoma sem volt itt már annak a konzolsornak, amely ugyane falnak - a modern palota testétől délre folytatódó - mind nyugati, mind keleti oldalán látható.

Ezek a - Budapesti Történeti Múzeum déli főbejárata alatt elhelyezkedő zwinger-falban látható konzolok⁷⁹ azokat a gyilokjáró fa folyosókat tartották, amelyekről 1435/36-ban már a kamaldoli Ambrogio is megemlíkezik.⁸⁰

Ennek a felső-külső nyugati várfalnak elemzése, kormeghatározása számunkra azért fontos, mert feleletet ad a XIII. századra datált "régi fal" megszűnésének okára és idejére nézve.

És e kornál - a már elmondottakon kívül - arra is gondolnunk kell: Nagy Lajos az, akinek katonái, hazánk fiai közül elsőként szagoltak lőporfüstöt! Nem véletlen az, hogy korábbi budai ásatásainknak egyik legfontosabb fegyverrégészeti emléke egy ágyu-elsütő kamrácska volt - az Anjouk korából. A várfalnak még magasabbra emelése, szilárdabb várfalak kialakítása, a falak vastagítása - Budán - nem csupán Zsigmond imperiális helyigényeivel függ össze, hanem ezekkel a taktikai megfontolásokkal is.

A máriazelli templom timpanonjának törökverési jelenete jól mutatja: már Nagy Lajos is nagyon tisztában volt a török veszedelemmel. S ezt a veszélyérzetet utóbb félelemmé fokozta Zsigmondnak - és vele együtt a burgundi, francia lovagseregnek - nikápolyi tömegkatasztrófája. Így nagyon valószínű az, hogy a budai erőrendszer külső-felső falainak építése és magasítása már Zsigmond XV. századeleji építkezései előtt kezdetét vette.

Egyébként itt említeném meg: Zsigmond budai nagyépitkezéseiben két koncepciót kell elválasztani.

A Csonkatorony, amelynek építését úgy látszik már 1410 körül megkezdték s amely sose készült el teljesen, még egy korábbi, az Anjou-kori palota-megfogalmazáshoz fűződő periód-

dust jelez. Ez a monumentális torony még nem a későbbi északi zárófal, de még csak nem is a nagy Szarazárok magasságában őrizte a palotát. Hanem ott, ahol - a mai Nagyudvar északi harmadánál - még az Anjou-kori palota és erődrendszer sziklaárka húzódott.

Utóbb, amikor építkezései második, nagy periódusában Zsigmond építőmesterei kétszáz méterrel északabbra tolták a palota erődrendszerének határait, a korábban megkezdett Csonkatorony valójában már stratégiai, védelmi-szerkezeti funkció nélkül ténfergett a palota - északról számított - második és harmadik udvara között.

Összefoglalva datálási vizsgálatunkat, azt mondhatjuk: a régi, IV. Béla-kori városfalat akkor szüntették meg s akkor bontották le, amikor a nyugati, majd az északi felső várfal-rendszert megépítették. Meglehet, hogy az erődrendszer kiépítésének terve még Nagy Lajos, vagy a királynők kormányzásának idejére (- 1370-95 -) megy vissza. Bizonyos azonban az, hogy a nyugati-felső és az északi, (valamint a most már nem kutatható) keleti fal-rendszer megépítése legkésőbb Zsigmond uralmának végére (1437) befejeződött.

(Ennek a megfontolásnak ellenpróbáját is megejtettem. 1974. március 25-én jegyeztem fel ásatási naplómban: "az újabb, mai napig álló várfal - a külső-felső nyugati fal - építés - korát és ezzel egyidőben a "régifal" kiiktatásának korát a "konzolos helyiség" (4. sz. le- lőhelyünk) betöltésének kora a XIV-XV. század fordulójára, esetleg a XV. század elejére határozza meg. Mivel pedig az északi zárófal már ráépült erre a nyugati felső, Zsigmond- kori várfalra, ez az északi zárófal - az erődrendszer északi főkapujával és a további kulcs- pontokkal, vagyis a Karakas pasa tornyával és a déli Buzogány-toronnyal együtt - vagy egy Zsigmond-kori II. periódusnak, vagy egy még későbbi, esetleg V. László, vagy Mátyás-kori periódusnak az épülete. De ezt az utóbbit kevésbé érzem valószínűnek.")

Ezek szerint a régi, XIII. századi városfal relatív kronológiája:

1. ez a fal egykoru a már korábban feltárt s a XIII. század második feléből származó köralaprajzu toronnyal. (A régebben feltárt "Patkó-toronnyal.")
2. korábbi a nagy erődrendszer északi és
3. nyugati zárófalánál. Utóbbiaknak megépítésekor feleslegessé válik. Ekkor lebontják, az északi falat már romjaira építik rá; lebontott falkoronái felett alakul ki a középkori nagy várpiacnak járósíntje.

Ugyane régi városfalnak abszolút kronológiája:

1. a XIII. század derekán, akkor épült, amikor IV. Béla király a budai Várhegyen a - castrumnak nevezett - Buda civitast megalapította. Az új város falát korábbi agrár- településnek lebontott, megsemmisített, betömött, nivellált romjaira építették rá. A várfal mögött a budai polgár város déli lakónegyedének házai épültek fel.
2. Amennyiben az erődrendszernek - 1972 óta feltárt és megtisztított - erődfalát, mind északi, mind nyugati részén Nagy Lajos, Mária és Zsigmond király korához kapcsoljuk, az "öreg fal" a XV. század elejéig, legkésőbb az 1430-as évekig "élt", fungált. Ekkor, legkésőbb az 1440-es években az általa védett XIII-XIV. századi városrész házaival együtt lebontották s az így kialakított térség a vár északi előudva- rává vált.

Mivel a régi városfalat - környékének jórészével együtt - feltártuk, nemcsak a nagyobb építészeti emlékeknek köveire s az irodalomnak - több kevésbé egymással Zsigmond korára nézve egyező - datálásaira támaszkodhattunk.

Támaszkodunk - a legszabatosabb datálás érdekében - saját ásatásunknak félre nem ért- hető, egyértelmű régészeti eredményeire is.

A felső erődfal építéskorához lényeges támpontokat - jó visszaszámítási kiindulópon- tokat - adnak az erődrendszer kapuin található s Várnai Dezső által lelkiismeretesen feldol- gozott kőfaragó jelek. A Várnai féle összeállítást magam azzal a háromszög alakú kulcshoz kapcsolódó kőfaragójellel bővíthetem, amely az erődrendszer északi főkapujának keleti alap-kváderei egyikén látható.

Az itt talált kőfaragójel egy olyan jelcsoportnak a tagja, amelynek analogiáit (Várnai Dezső jelölése, illetve megnevezése szerint) az un. Zsigmond-kapun, az Északi kortina ka- pun, az Ujvilágkert északi kapuján, az Északi kortina előtti kapukon, a déli gótikus nagyte- rem ablakán (annak keleti sarok-kövén) s az Ujvilágkerti kapun találjuk meg. Az így megje- lölt épületek - az irodalomnak ritkán, de ezuttal egybehangzó felfogása szerint - Zsigmond király nagy erődépítéseinek köszönhetik létrejöttüket.⁸¹

Várnai ezeket a háromszögből kiinduló jelkulcsokat azzal a Petrus feliratu sirkővel hozza kapcsolatba, amelyen a kőfaragó fejszét emelő kar egyenlőoldalu háromszöget alkot. Ő utal arra, hogy 1430-1460 közt a kassai dómon négyszer fordul elő ugyanez a kulcs

s így meglehet, hogy kassai működése előtt 1430-ig Budán dolgozott e háromszöges kulcsot alkalmazó mester.⁸² (22-30. kép) (7-9. és 22. ábra)

A régi városhal feltárásának régészeti tanusága

A régi városhalnak s a Hunyadi-udvar északnyugati területének feltárása során, az "öreg fal" mellett, attól nyugatra és keletre, sőt - némelyeknek nem csekély megrökönyödésére - e fal alatt is, sőt még a városhalon kívül, attól nyugatabbra is - számos XII-XIII. századi szemétdödröt, lakóverem-maradványt, pincét, házromot, de még egy kőből épített korai vízvezeték-maradványt, egy csatornát is találtunk.

Már itt meg kell említenem, hogy mind 1973/74. évi ásataim során, mindpedig az előtt, 1972-ben s az után, 1975-ben is, igen sok őskori edénytöredéket találtunk e terület szörványaiban.

Végül, mint alább látjuk, a 4. sz. nagy középkori pince - a "konzolos helyiség" - feltárásakor egy in situ őskori veremre is rá akadtunk. Utóbb azután egész sorát találtuk meg s tártuk fel őskori lakóvermeknek.

A "régli fal" közelében talált szemétdödreink, vermeink, pincéink közül 5 lelőhely - az 1, 4, 5, 6, 13. sz. - a régi városhal közvetlen közelében helyezkedett el. A 17. sz. a falon kívül, annak védtelen, nyugati oldalán.⁸³ (31. kép)

Gödreink közül az 1.-nek (amelyet, mint száma is mutatja, elsőként tártunk fel és amely a "régli fal" és az északi kortina metszőpontjának közvetlen közelében, részben a "régli fal" alatt van) és a 13.-nak - mindkettő XII. és XIII. századi leletanyagot tartalmazott - a széle összeért a "régli fal" szélével. (47-48. kép)

Noha már feltárásukkor gyanus volt: ezek a gödrök nem a "régli fallal" éltek együtt (hanem korábbiak nála és a városhal már rájuk, illetve betöltésükre építették rá), ezt a feltételezést állításként csak akkor mertem megfogalmazni, amikor már a 7. számú pincét is feltártam. (10. ábra) Ez - mivel mind a városhalnak keleti, mind nyugati oldalán, de a városhal alatt is megvolt - az egymásutániség vagy egyidejűség minden kételyét eloszlatta. A többi, most felsorolt lelőhelyünk közül a 4, 5, 6. sz. - egyideig úgy látszott - talán egykoru, s együtt is fungált a XIII. századi építésű városhallal.

Egy szemétdödröt - a 2. számú - a városhalba ásták bele s fa gerendázattal burkolták körül a törökök. Ezt a gödröt - a későközépkori nagy várpiac szintjének megbontásával - az "öreg fal" pusztulása után legalább kétszáz évvel később alakították ki. (49-50. kép)

Törökkorinak bizonyult a "régli faltól" nyugatabbra - a régi városhal és a Zsigmond-kori külső-felső városhal közötti térségben talált - 14. és 15. sz. szemétdödr is.

Általánosan jellemző volt az, hogy ezeknek a vermeknek, gödröknek, pincéknek feltárásával a hajdani gödröknek, vermeknek, pincéknek nagyrészt csak alsó kétharmadát érhattük el, - mint egy fognak a gyökerét! Koronáikat - úgy mondhatnám: az orrunk előtt, szemünk láttára - pusztították el. A vermeknek, pincéknek száját, felső nyílását, a hozzájuk kapcsolódó padlókat, szinteket, a környező épületmaradványokat - mintegy másfél méter vastagságban - a későközépkor magasabb szintjével együtt menthetetlenül elmarkolták a gépek.⁸⁴

A "régli falat" kísérő bolygatatlan lelőhelyeink azonban mégsem pusztultak el egészükben. S találtunk más lelőhelyeket is.

Korábbi település emlékei a IV. Béla-kori városhal alatt

Amikor a "régli fal" keleti oldalán elértük és megkezdtük a 7. sz. verem bontását és XII-XIII. századi gazdag kerámia-anyagának kiemelését, hamarosan elértük a "régli városhal" alapozásának alját. (Megemlítem: a 7. sz. verem magasságában és attól délebbre a "régli városhal" északabbra mállékony, márganyagja jobb minőségű mészkő anyagra vált át). Megdöböntem, amikor azt észleltem: szemétretegeink mélyebbre mennek, mint az "öreg fal" alapja. (De valósággal megrendültem akkor, és csak lassan eszméltem rá, hogy éppen negyedszázada megkezdett budai munkámnak⁸⁵ - talán - leglényegesebb kutatási eredményét értem el, amikor azt láttam: 7. sz. szemétdödrünk, melynek feltárását az "öreg fal" keleti oldalán kezdtük meg, nem gödör, hanem pince. Mégpedig olyan - nagyméretű - házpince, amely szükségképpen régibb e XIII. századi városhalnál.) A városhal rajta fekszik ezen a betömött pincén; a pince áthalad a városhal alatt és kibúvik annak tulsó, nyugati ol-

dalán! Olyan kronológiai adat volt ez, amilyent sem Nagy Lajosnak, sem Garády Sándornak nem sikerült találnia a tabáni és nekünk sem a várpalota alatti szemétdödrök feltárásakor.

Hiszen már 1951-ben irt s 1952-ben publikált munkámban rámutattam: a királyi palota területén, akkori ásataink során talált korai szemétdödreink nem egy - itt sose állt - IV. Béla-kori királyi palota fikcióját hitelesítik! Egy suburbiális településnek a hirmondói csupán. (Egyébiránt egész, 1967-ben ujrakezdett palotai kutatásomnak egyik legerősebb serkentője ez a meggondolásom volt. Régészeti egyértelműségekkel kellett pontot tenni az un. "budai vita" végére.⁸⁶ Ha valóban állt itt - s a palota alatt is, le a Tabánig - egy korai suburbiális-falusias település, akkor ennek a településnek nem szabtak gátat a - nála későbbi - királyi palota területi osztásai. Ennek az általam feltételezett korai településnek határai függetlenek kell, hogy legyenek a jóval később épített, csupán Anjou-kori királyi palota beépítési rendszerétől. Vagyis - úgy véltem - itt, az északi előudvar területe alatt is szükségképpen vannak korai telepmaradványok, ha - huszonhat éven át oly sokak által s annyiszor lehurrogott⁸⁷ - megállapításom mégis igaz.)

E 7. sz. veremről, pincéről még csak annyit: egyszeribe azt bizonyította, hogy ebben a térségben már régóta állt egy korábbi, XI/XII. századi kezdetű település. Ennek házait, vermeit, pincéit, szemétdödreit, sőt csatornáját is akkor tüntették el, amikor, a XIII. század derekán IV. Béla király ezt a városfalat megépíttette.

7. sz. vermünk mérete: háromszor négy és fél méter. Alja négy méterrel mélyebb, mint a felette átvonuló várfal alja. A verem nyugati fele túl nyulik a várfalon, annál jóval nyugatabbra terjed. A verem szélén kőfalazat nyomai látszanak.

Az egész szituáció azt jelzi: a korai, 7. sz. verem leleteivel jellemzett települést, esetleg annak tatárdulta romjait, sietve szüntették meg. A vermeket gyorsan töltötték be, sietve egyengették el a felszint. Azon a városfal-szakaszon, amely alatt 7. sz. vermünket feltártuk, a városfal már régesrég megroppant. Ugylátszik: a városfal építésekor rosszul izsapolták a betöltést s az még a fal odaépítése után is 'ovább süllyedt.

Érdekes és meglepő - egyben újra csak a városfal és a palota építésénél jóval korábbi településnek, sőt kőépítkezésnek nyoma - az, hogy a városfalnak ebbe a szakaszába egy bontott háznak egyszerű metszésű kő ablakkeretét is beléágyazták. Az ablakkeret a fal egy-kori megsüllyedésekor elrepedt. Már csak darabokban emelhették ki. Profiljai szabályos négyzetátmérőket mutatnak; azokon semmiféle élszedés ki nem mutatható. A XII. század óta itt kialakult agrártelep agyagba rakott kőfalakból épített házainak egyikét díszíthette.

Ezen a helyen, a 7. sz. pincénél van az a pont, ahol - mint irtam - a régi városfal kissé megváltoztatja irányát és az eddigi siktól nyugat felé hajlik el. Mivel kevéssel délebbre a fal útjában újra csak egy hatalmas pince van - az un. 4. sz. "konzolos helyiség" - felmerül: vajjon nem északról dél felé haladva építették meg ezt a XIII. századi városfalat? És nem az volt-e az oka a várfal - amugy teljesen indokolatlan - irányváltoztatásának, hogy IV. Béla murátorai attól tartottak: ha erre az újabb pincére - a 4.-re - ráépítenek, újra megroppan várfaluk?

Sziklába vájt középkori pince, őskori verem

Bármiképpen álljon is a dolog, tény: itt, a változtatott irányú várfalnak belső, keleti oldalához hozzásimul egy 6,6 méter hosszú és - egyelőre kibontatlanul - 4 méter széles sziklába vájt pince, északi falában ugyanolyan kis sziklávájú mécstartó fülkével, mint amilyent 1949/50. évi ásítás során a palota Nagjudvarán, a bizonyos "gazdasági épület" - kétséjtű házának - pincefalában találtunk.⁸⁸

Külön érdekessége volt ennek a lelőhelynek, a 4. sz. pincének, a "konzolos-helyiségnek" az, hogy ezen a szakaszon, a városfal alapozása alatt egy őskori szemétveremnek elvágott aljzatára is ráakadtunk. Őskori cserepek, egy agancsszerszám s egy - Matolcsi János megállapítása szerint - hidegvérű ló csontmaradványai, s apróbb állatcsontok tették emlékezetessé ezt a lelőhelyet.

Itt említem meg, hogy a "régí városfal" és az új, Zsigmond-kori várfal között egy - a régí falhoz képest másodlagos, hozzá falazott - nagyobb épület állt. Ennek a szabálytalan téglalapraajzu épületnek keleti fala rajta nyugodott a "régí városfalon" 20 méter hosszban. Északi zárófala: 7,6 méter, nyugati fala (vagyis a Zsigmond-kori külső várfal): 19 méter; déli fala 9 méter.

Ez a későközépkori épület - amelynek alapjai a 141,50 m szinthez képest 1,7 m-re alapozottak - a nyugati várfallal lehetett egyidős, vagy valamivel fiatalabb annál. Valószí-

nüleg őrség elhelyezését szolgálta, vagy valamilyen szin, esetleg alkalmi istálló volt. Osztófalának nyomát sehol nem találtam meg. Szintje szintén nincs: magasabban volt az, mintsem, hogy a markológépek 1972/73-ban meghagyták volna. Meglehet, hogy ez az épület, amelyet magas sátortetővel, mint a várfalra könyöklő középkori házat egyes XVI-XVII. századi metszeteink ábrázolnak. Az objektum - amelynek fenti határfalait felderítettük - belül feltáratlan.

Gerendavázis XIII. századi toronyalja az "öreg falon"

1975 év első két hónapjában "régi városhalunknak" délnyugati szakaszán sikerült tisztáznunk egy - már korábban észrevett - nyugat felé kiugró kőfalnak szerepét. (Itt, terepünknek ezen a szakaszán ugyanis az a veszély fenyegetett, hogy megkezdik a nyugati felső-belső várfal beton-erősítési munkáit.)

A régi várfalnak ezen a szakaszán sikerült feltárnunk egy 7,8 méter dél-északi hosszúságú és a régi városhalból nyugat felé 6 méterre előre álló, a régi fallal azonos koru szegletes toronynak alapozását. Ez a téglalaprajzu XIII. századi torony 1,6 méter vastagfalazású volt. Törzshalunkhoz, az "öreg falhoz" gerenda-ácsolattal csatlakozik s magának a bástyának falazóanyaga között is kettős-hármas, egymással párhuzamos, vízszintes fekvésű gerenda-sorok (helyei) láthatók. A gerendafészkek benne nyugszanak magában az "öreg falban". (69-70. kép)

Rajzi rögzítéseink mutatják: ez a XIII. századi gerendavázis torony úgy épült, hogy alapozása fölé egy - az alapozásnál beljebb ugratott - lábázatot helyeztek el, majd még beljebb építették fel a torony felmenő falát. A fal koronáját a nyugati fal építésekor - alighanem Zsigmond idején - leberetválták.

Tégla alaprajzu tornyunknak belsejébe a XVIII. században a barokk istállóépület egyik kerek csigalépcsőtornyát építették bele. (Ugyancsak barokk kőlabakkal, pilótákkal, és barokk istálló-alapozási falakkal tették tönkre magát a "régi várfalát" is. Az meg is szakad itt egy jó darabon.) A tornyunkba beleépített barokk csigalépcsőtorny épületünknek belsejét annyira feldulta, hogy annak csupán észak-nyugati szegletében sikerült Boldizsár Péternek a hajdani terrazzo-padló alig tenyérynai darabkáját - in situ - felfedeznie.

Szegletes tornyunk s annak az "öreg fallal" azonos építéskora elgondolkodtató az ettől délebbre, Gerevich által feltárt "Patkótorony" kora tekintetében.

Két ennyire eltérő jellegű torony egyazon korból, valószínűtlen. Mindenesetre az un. Patkótorony nyugati oldalának tervezett feltárása erre a kérdésünkre is választ ígér. "Öreg falunk" feltárását e Patkótoronytól délebbre már nem folytathattuk.⁸⁹ (51-68. kép)

Meggyőződésem azonban az, hogy ez a IV. Béla kori városhal körülvette a déli várfennsíkot is s meglehet, hogy azok a falmaradványok, amelyeket Gerevich László a Királypince nyugati falrendszere alatt megtalált,⁹⁰ ugyanennek a régi városhalnak a maradványai.

Zárt leletcsoportok a régi városhal alatt és a mellett

Leletanyagunknak feldolgozását - amely kronologialag is újabb meglepetésekkel szolgált - Boldizsár Péter állította össze. A teljes leletanyag közlésére akkor térhetünk csak vissza, ha sok éve tartó nonstop ásatásunkat befejeztük, s annak teljes technikai feldolgozása végbement.⁹¹

A feldolgozott anyagnak - az alább következő kerámiának s numizmatikai leleteinknek - mondanivalói azonban a már kiemelt, de még mosatlan, leltározatlan anyagra is jellemzőek. Ahhoz mindenesetre elegendőek, hogy az egész itteni tatár előtti falutelepülésről s tatár utáni városi településről áttekintő képet adjanak.

Ennek az elemzésnek legnagyobb tanulsága: a tatárjárás előtti, Duna jobbparti agrártelepünk kezdetét vissza vihetjük a XI. századig. Igy a jobbparti Pest - a balpartival egykoru volt.

Erre az - urbánus maghoz való - kapcsolódásra, Pest és Minor Pest kapcsolatára utal az is, hogy e korai anyagunknak civilizációs-gazdasági szintje importáruival, üvegeivel magasabb, mint a vele kortárs vidéki, például alföldi falutelepülések régészeti hagyatéka.

Korai leletanyagunkat részben a lelőhelyek helyzete, közelsége, részben pedig a leletanyag jellegzetességei alapján csoportosítottuk.

A rendszerezéshez a kiindulást az V., VI. és VII. sz. lelőhely leletanyaga adta meg.

I. csoport

- a) V. sz. lelőhely. Az északi kortinától délre, mintegy 30 méterre az "öreg fal", a XIII. század közepén épült városfal keleti sarka mellett jelentkezett; gyenge kőfalakkal kifalazott akna. Nyugati záródását az "öreg fal", az alatt a szikla alkotja.⁹²
- b) VI. sz. lelőhely. Az V. akna délkeleti sarka alatt rajzolódott ki a sziklában. Kör-alaprajzu. Betöltési anyagának megsüllyedése okozta az V. sz. lelőhely - az imént jellemzett kő-kifalazásu szemétverem - falának megroggyanását. Anyagának nagyrészét elásták, megbolygatták az V. sz. akna kialakításakor.
- c) VII. sz. lelőhely. Az V. sz. akna északi falán tul jelentkezett. Egy hajdani ház pincéje volt. Átnyulik az "öreg fal" - a XIII. század derekára datálható legrégebb budai városfal - alatt, tehát annak építésekor kiiktatták. Nyugati sziklapadja előtt széles kősor húzódik. Betöltése felett, az "öreg falban" egy négyszegletes, egy-darabból kifaragott kő ablakkeret feküdt. Ez a kőkeret a VII. sz. pince beiszapolt anyagának megrogyása miatt megrepedt, kiemelésekor eltört. Mind a pince nyugati padkáján lévő kövek, mindpedig ez a kőkeretes ablak ahhoz a házhoz tartozott, amely a VII. sz. lelőhely felett (az "öreg fal" építése előtt) állott.

Az V. és a VII. sz. lelőhely betöltési anyagában egymást kiegészítő kerámia-töredékek voltak. Ebből feltöltésüknek egyidejűsége következik. Ez - a VII. sz. pincével kapcsolatban elmondott okok következtében - az "öreg fal" építése előtt, de valószínűleg éppen emiatt az építés miatt ment végbe.

Az V. és a VII. sz. lelőhelyen talált, körülbelül negyven darab ép, vagy kiegészíthető cserépedény és a töredékek alapján, technikai és formai jegyeik szerint - az alábbi típusokat különböztethetjük meg:

1. Sovány anyagból korongolt, fehér, szürkésfehér, vízszintes vonaldisszel ékesített fazekak különböző formaváltozatai.⁹³ Az alábbi leltári számokon:

73. 79. 34.	74. 130. 36.
74. 130. 110.	74. 130. 37.
74. 130. 111.	74. 130. 61.
74. 130. 119.	74. 130. 65.
74. 130. 35.	74. 130. 69.

2. Szemcsés anyagu, sötétszürke, diszitetlen, redukált égetésű fazekak, külső oldalukon függőlegesre húzott, vagy domboruan kihajló peremmel. Leltári számok:

74. 130. 112.	74. 130. 30.
74. 128. 13.	74. 130. 52.
73. 130. 45.	74. 130. 31.
73. 130. 49.	74. 130. 32.

és

74. 130. 33.

3. A tipikus formáktól eltérő, redukált égetésű korsó, kancsó és tál formák; esetleg import-áruk. Ilyenek a

74. 130. 89. A. és B., a 73. 79. 5. és a 73. 79. 4. sz. edényeink.

4. Durva építésű, világos szürke anyagu korsó, sárga festéssel, csak a tatárjárásig dolgozott kárpátaljai fazekasműhely áruja.⁹⁴

5. Az edény vállán függőlegesre húzott perem, kívül és belül hullámvonalakkal ékesített, redukált égetésű fazék. Leltári száma: 73. 79. 6. - (Ugyanilyen típusu edényeket talált Szabó László néhai barlangkutató a Remete-zsombolyban a 970-es évek elején).⁹⁵ A Remete zsomboly hasonló leleteit XIII. századi dénárook datálják.

6. Korongolt, finom iszapolásu anyagból készült, külső felén fényesre besimított kerámia. Leltári számai:

74. 130. 103.	74. 130. 115.
73. 79. 24.	74. 130. 170.

7. Durva szemcséssel soványított anyagu, feketére égetett hullámvonal diszes edények töredékei

74. 128. 9./B., továbbá a 74. 128. 9./C. és a 73. 79. 23. sz.⁹⁶

8. Fehér anyagu, hullám- és vízszintes vonaldiszű korsók. Leltári számaik:

74. 130. 101.	74. 130. 78.
74. 130. 74.	74. 130. 54.
74. 130. 77.	74. 130. 109.

9. Fehér anyagu, vörös festésű, szélesszájú kancsó, hengeres fülű töredékekkel: 74. 128. 1. a-b., 74. 130. 100. lelt.sz.
10. Fehér anyagu, vonaldiszes bögrék, széles szájjal:

74. 130. 48.	74. 130. 56.
74. 130. 62.	74. 130. 55.
74. 130. 52.	74. 130. 68.
74. 130. 51.	74. 130. 41. és 74. 130. 43.
11. Szürke, redukált égetésű korsók töredékei a fülön átlósan bevagdalt és ujjal benyomkodott diszsorok:

74. 130. 97.	74. 128. 12.
74. 128. 17.	74. 130. 99.
74. 128. 15. a-b.	74. 130. 96. ⁹⁸
12. Szürke, redukált égetésű lábasok töredékei. Leltári számok: 74. 130. 95. és 74. 130. 76.
13. Redukált égetésű sík fedők töredékei. Leltári számok: 74. 130. 92. a-b-c-d. 74. 130. 71.⁹⁹
14. Redukált égetésű, kihajló peremű kiöntős mécsesestálak. Lelt. sz.: 74. 128. 18. és 74. 130. 91. 2-b.
15. Szürkés-vörös, behajló peremű mécsesestál töredékek: 74. 130. 93. és 74. 130. 94. lelt.sz.
16. I. típusu fazék, nyakán kettős hullám, alatta vízszintes vonaldisz. 74. 130. 113. és 74. 130. 121. lelt. számokon.¹⁰⁰
17. Szürkés fekete anyagu, vízszintes vonaldiszes fazék: 74. 130. 85. lelt.szám.
18. Kiugró talpperem kiképzés. 74. 130. 104., 74. 130. 121. és 74. 130. 53. lelt.számokon.¹⁰¹
19. 2. típusu fazék, vállán bebélyegzett geometrikus mintasor: 74. 130. 34.

Az V. és VII. sz. lelőhelyen előforduló kerámiák fazekasjegyei és más jellegzetességei

1. Kereszt alaku fenékbélyeg, 74. 130. 59. és 72. 233. 119.¹⁰²
2. Kereszt szimpla körben, fenékbélyeg. Lelt.sz.: 74. 130. 65., 74. 130. 37., 74. 130. 64., 74. 123. 10.
3. Kereszt dupla körben, fenékbélyeg. 74. 130. 69. lelt. sz.¹⁰³
4. Dupla kör között farkasfog minta, fenékbélyeg. 72. 233. 128.
5. Nyolc küllős kerék, fenékbélyeg, 74. 130. 61. és 74. 128. 11.¹⁰⁴
6. Négyszög, hármassal, fenékbélyeg. 74. 128. 3.
7. Négyszög, rácsossal, Fenékbélyeg: 74. 130. 60.
8. Párhuzamos vonalak. Fenékbélyeg. 74. 130. 36. és 74. 130. 35.¹⁰⁵
9. Körben koncentrikus pont. E fenékbélyeges edény lelt.száma: 74. 130. 33.
10. Domboru, kihajló peremen egy egyenest három párhuzamos vonallal metsző bevágott jegy: 74. 128. 14/C.
11. A 6. típusu, besimitott kerámián T alakban végződő, kereszt alaku fenékbélyeg. Lelt. sz.: 74. 130. 103.
12. A 11. típusu korsófülön bevágott, nyil alaku jegy. A VI. sz. lelőhely anyaga besorolható az V-VII. sz. lelőhely típusai közé.

Ennek a VI. sz. lelőhelynek egyik legjellegzetesebb darabja egy állatformát utánozó keménycserép, kívül zöld mázas akvamanile töredéke. Emlékeztet arra a Remete-zsombolyban - néhai Szabó László barlangkutató által - talált cserép akvamanilére, amelyet a XIII. századra datáltunk.

II. csoport

A. / Az I. számú szemétködör

Az északi kortina - tehát a Zsigmond-kori palota térséget a várostól elválasztó - erődfal és az "öreg fal" kereszteződésének keleti sarkában úgy helyezkedik el, hogy a gödör nyugati oldalára az "öreg fal" keleti oldalát rá építették. (Tehát: korábbi az "öreg fal" koránál, a XIII. század derekánál)

Leletanyagából:

1. Két, szemcsékkel soványított, sárgásszürke anyagu cserépbogrács perem, az egyik peremen függesztő lyuk.
2. 1/7. típusu edény. Redukált égetésű, hullámvonalas diszű töredéke. (Leltározás alatt)
3. 1/2 típusu edény. 74. 81. 1. lelt. sz.
4. 1/1 típusu edény, 3. típusu fenékbélyeggel. 74. 83.1. leltári szám.
5. Két sik és egy kupos fedő töredéke.
6. 1/2 típusu edények talptöredékei (többsztású, négyzetrácsos fenékbélyeggel, és 9. típusu kiskörben koncentrikus pont-diszes fenékbélyeggel)
7. 1/2 típusu edény peremtöredéke 1/10 típusu, egy vonalat metsző három párhuzamos egyenes bevágású jeggyel.
8. Egy edényfalból és két tetőcserépből kialakított korong. Játék-pion.
9. Két darab töredék: kerék befogására való vas sarkantyú töredékek.
10. Vas salak rögök: közeli kovácsmesterségre utaló leletek.

B. / Kő falazatu csatorna és környéke

A már jellemzett kortinától 10-12 méterrel délebbre, az "öreg fal" nyugati síkjától követően, a hegy eredeti lejtésirányához igazodva a külső - Zsigmond-kori - támpilléres felső nyugati várfalig fut ez a mintegy 50 cm széles, kőből habarccsal épített, hatalmas lapos kőlapokkal fedett, belül vakolt csatorna. Fedőlapjának szintjéig őskori leletekkel datált rétegbe mélyítették. A középkorban tehát - amikor e csatornát építették - fedőlapja magasságában volt a járósínt! Nyugati végét a külső várfal építésekor (alighanem a XV. század első harmadában) elmetszették. Keleti végét - amely befut az "öreg fal" alá - az "öreg fal" keletre eső falsíkján túl nem követhettük: errefelé már emelkedett s nyilván, akkor bontották el, amikor az "öreg falat" építették. Ezt a datálást, tehát a csatornának a XIII. század derekánál korábbi voltát igazolják a csatornának s közvetlen környékének leletei is. A csatorna belsejében, az abba beiszapolódott földben XII-XIII. századi vonaldiszes kerámiát találtunk, a kiiktatás, a megszüntetés korának emlékeként. A fedőlap szintje fölé terülő réteget a XI-XII. század kerámiája jól datálja. (11. ábra)

A XI-XII. századi réteg leletei.

1. Cserépbogrács pereme.
2. 1/7 típusu hullámvonaldiszes edénytöredékek.
3. Külső oldalán függőlegesre felhuzott, kihajló edényperem, átfurás nyílásával.
4. Vöröses szürke, homokkal soványított nyaku, vonaldiszes töredék, szalagszerű alávágott peremmel.
5. Ötküllős kereket mintázó fenékbélyeg töredéke.
6. Edényfalból készült kifurt korong töredéke.
7. Finoman iszapolt, szürke kupos fedő töredéke, gombján bekarcolt kereszttel.
8. Grafitos öntőtégely töredéke, vassalak rögök.

C. / XIII. sz. személgödör

Az "öreg fal" keleti síkja mellett, a csatornával szemben, őskori kulturrétegbe mélyítve jelentkezett. Részben ez a lelőhely is az "öreg fal" alá nyulik. Tehát a XIII. század derekánál ez is régebbi. Jellemző leletei:

1. Rombusz alaku kis vas nyilhegy.
2. 1/1 típusu edények: 74. 124. 92.
  - a) Hatküllős kerék alaku fenékbélyeggel: 74. 124. 80.
  - b) Kereszt alaku, 1/1 típusu fenékbélyeggel: 74. 124. 90.
3. 1/1. típusu kerámatöredék, kereszt alaku fenékbélyeggel. 1/2 típusu kerámia négy-szegletes alaku fenékbélyeg töredékével.
4. Szürkés-vörös, finoman iszapolt töredék, behengerelt pontsor-disszel. ¹⁰⁶
5. Edényfalból készült cserépkorong.
6. 1/1. típusu edénytöredék, peremén T alaku végződésekkal ábrázolt bekarcolt talpas kereszt.
7. Öntőtégely töredékek, átégett téglatöredékek, vassalak rögök.
8. 1/10 típusu edény töredék. Lelt. sz.: 74. 124. 2.

9. Szürke, finoman iszapolt tálka. Lelt. sz.: 74. 124. 91.

10. 1/7. típusu edény töredéke. Lelt. sz.: 74. 124. 1.

A II. csoport lelőhelyeit a kerámia típusrétegzésein túl összeköti a fém-, főként a vas-művességre utaló nyomok közössége. Talán keletkezésük is ezzel függ össze. A gondosan épített kő csatorna magában is komoly kőépítkezést, vizgazdálkodást igazol, ezt az ipari tevékenység nyomai erősítik meg.

A II. csoport lelőhelyeit a kutatás során - 1975. év után - szükségképpen tovább kell vizsgálni. Erre mindeddig mód nem nyílt.

III. csoport

Az ideiglenes uttól - mely a Szent György térről a jelenlegi palota térségbe vezet le - keletre, a palota "A" épületének északnyugati sarka előtt helyezkedik el a IX. és X. sz. lelőhely.

A IX. sz. lelőhely közvetlenül a modern épület alapozása mellett, két agyagba rakott kőfal közötti kis helyiség, agyagpadlóval, délnyugati sarkában tüzhellyel. Márgába vágott lépcsők vezettek belé, nyugatra tekintő keskeny ajtaját két kőből faragott ajtófél "fa" s egy küszökbő jellemezte. Fontosabb leletei:

1. 1/2 típusu, redukált égetésű töredékek.

74. 132. 21.

74. 132. 18.

74. 132. 22.

74. 132. 20.

Edényperemen 1. Kereszt alakú bevágás: 74. 132. 28. ¹⁰⁷

2. T alakú keresztoszárakkal végződő kereszt-alakú bevágás.
74. 132. 27. lelt. sz.

3. Nyíl alakú bevágás fül-indításon (1/12. típus). Lelt. sz.:
74. 132. 29.

4. Edényvállban elhelyezett pólyás magyar címer alakú bekarcolás.
74. 132. 30.

2. Redukált égetésű kerámatöredéken behengerelt pontsor disz. 74. 132. 18. leltári sz.

3. 1/13. típusu síkfedők töredékei. 74. 132. 15. és 74. 132. 16.

4. Redukált égetésű szürke és vöröses szürke kupos fedők. A 74. 132. 8., 74. 132. 9. és 74. 132. 33. lelt. sz.

5. 1/8 típusu korsó töredéke. 74. 132. 34.

6. Szürkésfehérre égetett anyagon fekete vonalas festés. 74. 132. 31., 74. 132. 32. és 74. 132. 33. lelt. sz.

7. Fehér anyagon vörös festés, hengeres és szalag fülindítások. 74. 132. 36., 74. 132. 37. és 74. 132. 38.

8. Vörösre égetett kerámián fehér angób alapon vörös festés. 74. 132. 26.

9. Vörös mésszel soványított anyagon angób. 74. 132. 23., 74. 132. 24., 74. 132. 25.

10. 1/10. típusu kis fehér bögrék töredékei. 74. 132. 1-5., 74. 132. 35.

11. 1/11. típusu korsók töredékei. 74. 132. 16. és 74. 132. 17.

X. sz. lelőhely

A IX. sz. lelőhelytől öt méterrel délnyugatra sziklába mélyített, elnyújtott ovális alakú szemétdöör. Leletei:

1. 1/2 típusu kerámia. 74. 133. 4. lelt. sz. Kihajló domboru peremen III/2. típusu bevágott fazekasjegy. 74. 133. 2. Edényvállon ugyanez a bevágott jel: 74. 133. 3.

2. 1/13. típusu fedőtöredék: 74. 133. 7.

3. 1/14. típusu mécsesstál töredéke. 74. 133. 6.

4. Redukált égetésű, vonaldiszes edény töredéke. 74. 133. 1.

5. Tetőcserepből formált játékkorong (pion). 74. 133. 5.

6. Patics rög. 74. 133. 8.

A III. csoport anyaga a későbbi, XIII-XIV. századi házak által megbolygatott területen került felszínre, a IX. sz. lelőhelyen korai, a XIII. század folyamán már kiiktatott kis kőház maradványában. Az "A" épület előtti területnek 1974. és 1975. év folyamán feltárt még fel nem dolgozott anyagában a III. csoportot bővítő XI-XIII. századi kerámia-anyag tovább gyarapodott. Ezeknek itt csak fontosabb lelőhelyeit sorolom fel. (12-13. ábra)

Ilyen - a tatárjárás előtti időszakból származó - leletanyagot tartalmaz a 74/23, 74/3, 74/6. sz. lelőhely, a II. sz. ciszterna anyaga, a 74/10 és 74/11. sz. lelőhely, a 74/12-es s a 74/6 sz. kőház - belsejének Nagy Lajos kori pénzzel datált - téglapadlója alatti építési kori réteg.

Az 1975. évi ásatások során egy területileg különálló negyedik csoportot alkotó korai leletgyűttesünk is feltárássra került, a Nemzeti Galéria nyugati bejáratától nyugatra mintegy 30-35 méterrel. Itt egy egész csoport - még fel nem dolgozott - korai lelőhely anyagával gazdagodtunk. Ezeknek a lelőhelyeknek, valamint 1975. évi, ezidőszerint is tartó ásatásunknak leletanyaga későbbi feldolgozásra vár.¹⁰⁸

II.

A GÓTIKUS SZOBORGALÉRIA FELTÁRÁSA (Ásatási beszámoló az 1974. évről)

Azok a budavári palotai ásatási munkák, amelyeket még 1973-ban kezdtünk meg, 1974. év januárja óta a mai palota északi, ún. "A" épületétől - a Munkásmozgalmi Múzeum otthonától - északra és nyugatra eső területekre korlátozódtak.¹⁰⁹ A helyreállítást végző kivitelező vállalat ugyanis az 1974-es esztendő elejére abbahagyta a felső-nyugati várfal ujkori köpenyének bontását. A Csikós-udvar szintjén lévő hajdani fedeles lovardától az ún. Hunyadi udvarra vezető ut bontását pedig meg sem kezdte. E munkák feltételei annak, hogy a Hunyadi udvar nyugati oldalán megkezdett kutatást az ún. "öreg falnál", a XIII. századi városfalnál folytathassuk.

1974. januárjában ugyanez a vállalat leállította az egykori északi gótikus főkapu s az Udvarlaki Órség lebontott épülete alatt feltárt gótikus köralakú toronyalja - a "Patkótorony" - körüli földmunkákat, bontásokat is.

Előzőleg azonban, 1973 év decemberében nagy mügonddal, rohammunkával tövig, helyenkint a szikla alapig lebontották az északi gótikus kapu nyugati tornyának 2 - 3 méter magasságig még álló falait (egy olyan transzformátor-ház elhelyezése végett, amelyet azután csak több, mint egy évvel később helyeztek erre a pontra).

Ezeknek a jelentős középkori falmaradványoknak elhordatlan bontásanyaga jóideig akadályozta az "A" épülettől nyugatra eső, általam még meg nem kutatott területeknek feltárását is. Az északi, Szent György térre néző "A" épületet viszont - a Munkásmozgalmi Múzeum otthonát - 1973-ban levakolták és az ehhez kellő állványokat (itt megkezdett korábbi ásatásunk akadályát) lebontották. (71-80. kép)

A 74/3. sz. épület

Még 1973. évben elértük a 74/3. jelzésű lelőhelyet.

XII-XIII. századi építésű, helyenként halszálkás fal-felhordású kőépületnek alagsora, vagy pincéje ez.¹¹⁰ Az "A" épület alá szaladnak be nyugati zárófalai. Ezekhez közel az alacsony helyiséget egy terméskövekből felrakott hatalmas sulyhárító iv hidalta át. (E sulyhárító ivet egy 1973-ban itt elhelyezett észak-dél irányú vízvezető csatorna ásásával súlyosan megrongálták; ekkor kezdtek az itt kidobott leletek foglalkoztatni.) A nagyméretű alagsori helyiséget délkeleti oldalán sziklába - mégpedig puha mészkősziklába - metszték bele. Ide alapozták be 0,7 m vastag, mészhabarcába rakott kőfalazatát. A feltárás kezdetének 154,9 m magas felszínét 1973-ban alakították ki, akkor amikor az itt állt korábbi levezető utat eltávolították a markológépekkel erre a megadott szintre mélyítették le terepünket. (Ezáltal a mai palota "A" épülete - amelynek nyugati frontját Janáky István tervei alapján az 1960-as években mintegy 10 méterrel, egy teremsorral nyugatabbra vonták - földszintesből egyemeletes épületté vált.)

74/3. jelű kutatóhelyünket mintegy 0,4 m vastagságban XV. századi épülettörmelék borította. Megállapíthattuk: a markológépek mélyebbre mentek, mint a későközépkor itteni udvarának - a nagy várpiacnak - járószintje. Az így most megtalált felszín tehát a XV. századi nivellálásnak legfelső rétege volt. Az épülettörmelék mintegy félméter vastag rétegének eltávolítása után kutatóárkaink egy - nagyjából félreérthetetlen - Zsigmond-kori rétegre akadtak: pénzek, jól datált - és datáló - mázas kályhacsempe töredékek, háztartási kerámiák jellemezték ezt a réteget.

Ez alatt, részben e XV. századeleji anyagokkal vegyesen, olyan korai - XII-XIII. századi háztartási kerámia maradványokra - bukkantunk, amelyek már épületünknek építéskorára jellemzőek. Teljes tisztázását 1974. év őszére fejeztük be. Nyugati oldalán díszes sarokleveles kőajtókeret, az ettől keletre eső, belőle nyiló, 74/6. jelzésű helyiségben Nagy Lajos dénárával datált mázatlan cserépkályha teljes törmelékanyaga. A későbbiek során

megállapíthattuk, hogy 74/3. sz. épületünknek 74/6. sz. nyugati része: későbbi toldat. Az itt elhelyezkedő - saroklevél-diszes - kőkeretes ajtó eredetileg a szabadba, a várfal felé eső udvarra, kertre nyílt. (14. ábra)

A IX. számú lakóverem

Párhuzamosan - egészen az északi kaputorony közelében - megkezdtük a már 73-ban is elért, egyik leginkább problematikus lelőhelynek - a IX. jelzésű egysejtű lakóház maradványának - tisztázását. Ezt a - nyugati bejáratu épületet csak részben tárhattuk fel. Bejáratához négy, sziklábavágott kezdetleges lépcső vezetett le; ajtajának két - négyzet keresztmetszetű, disztelen - fél-"fája" a feltárás kezdetén még a helyén állt.

Pincének két - északi és déli - zárófala abban tért el terepünk több, a régebbi középkorban feltárt épületfalától, hogy ennek kötőanyaga nem mészhabarcos volt, hanem agyag. IX. sz. lelőhelyünk - agyagba rakott falán kívül - betöltésének anyaga okán is különös érdeklődésünknek tárgya lett. Félre nem érhető módon az derült ki: ezt az építményt (amelyet talán a XII. század végén, de mindenképpen még a tatárjárás előtt építettek), már a XIII. században betöltötték. Konyhahulladékon - állatcsontokon - kívül háztartási edények tanuskodtak erről.

Utóbb - jóval délebbre - hasonló korból való, hasonlóan agyagba rakott kőfalazatu más házmaradványokra is ráakadtunk. Ez és a hozzá korban, strukturában hasonló többi lelőhely egyértelműen igazolta: területünkön a - lineárisan végig kimutatható, az i. e. 1700-1500 körül kialakult bronzkori településre a - XI-XII. századtól fogva egy agrárius településnek kő- és faházai települtek.¹¹¹ Ez a település megérte - s részben talán túl is élte - a tatárjárást. A XIII. század derekától azután IV. Béla király megalapította Buda városát, a Várhegyet falakkal övezte. Falai - mint azt 1974-ben, az 1. és 7. sz. veremnek a feltárásával is bizonyítottuk - ráépültek ezeknek a megsemmisített agrártelepnek házaira, pincéire. Egyes épületek - például a 17. sz. szemégtödrőhöz tartozó korai ház - kívülrekedtek a falon. A várofalon belüli kis házikókat (mint amilyen a IX. sz. lakóverem felett állt ház is volt) megsemmisítették és e térségre Buda városának XIII-XIV. századi polgárházai települtek. (80-88. kép) (28. ábra 2-5.)

A 74/4. sz. lelőhely szomszédsága, az 1. sz. ciszterna

A 74/3. - az un. "sulyhárító helyiség" - feltárásával egyidőben, tőle délre, a sziklapárkány alatt levő térségben is kutatni kezdtünk. A már említett - 973-ban épített, beton-köpenyű - csatorna itt is szilárd, mészhabarcosba rakott koraközépkori falakat vágott át; ezek okkal keltették fel érdeklődésemet.

Hamarosan ráakadtunk egy kisebb, 1,2 x 1,2 méter méretű kővel körülfalazott kis aknára. Épülettörmelék-rétege alatt a XV. század első felére (s a XIV. század második felére) tehető leletanyagot tartalmazott. Egy méterrel megmaradt falkoronája alatt már el is értük aknánk sziklafenekét.

Közvetlenül északi szomszédságában hasonló, de valamivel nagyobb, 1,5 x 1,5 méter átmérőjű aknára, az 1. sz. ciszternára akadtunk. (Ezt - a ciszternának kicsiny belvilága miatt -, áldozatos munkával egyetlen ember, Boldizsár Péter tárta fel, kétheti munkával). 154,9 méternek számítva abszolút felszínünket, e sziklába vágott ciszternának alját 5,5 méterrel mélyebben, 149,4 méter mélységben értük el. Északnyugati részébe - mint megállapíthattuk - egy kő kifalazású csatornát vágtak bele. Ez a csatorna az 1. számú ciszternába nyugat felől vezet bele. E csatornának belsejében egyetlen, XIII. századi cserépedény töredékére akadtunk. Használata korára utalhat.

Az 1. sz. ciszterna értékes leletanyagot tartalmazott. Felszínén csakugy, mint a szomszédos 74/3. sz. lelőhelyen, félméteres, XV. századeleji épülettörmelék feküdt. Ez alatt, le egészen az 5 méterrel mélyebb és Mária királynő 1383 évi veretével datált fenékig, dus XV. századi szemétrétegek feküdtek. Említésre méltó egy ezüstgyűrű AVE MARIA GRACIA PLENA felirattal (gótikus minuszkulákkal), egy épségben lévő - két leány fejével ékes - Zsigmond-kori kályhaszem¹¹², néhány kisebb, puha mészkőből faragott drapéria töredék (-ezekre akkor kevés ügyet vetettünk: utóbb kiderült, hogy szoborleletünk tartozékai); rengeteg háztartási kerámia a XIV. század második s a XV. század első feléből. Külön említést érdemel egy belül zöldmázás edényke, egy XIV. század egyszerű kő ablak-

osztó két töredéke (4-5 méter közötti mélységből), egy különös, császárszemle alaku és méretű paticstömb köröskörül lukakkal, egy Mária királynő (1382-1395) és hét Zsigmond érem, mégpedig Zsigmond uralkodásának utolsó hét esztendejéből (1430-1437), számos háziállat- és sok hal-csont, egy elrozsdásodott kétélű pallos, mállott vasrozsdás fatokban, egy sarkantyú-csillag, egy bronz csengetyű, egy bronz övcsat s egy bronz könyvsarok.

Az 1. sz. ciszterna - 74/2 - lelőhely leletei nem megtalálásukkor, hanem szobrainknak nemsokára bekövetkezett felfedezésekor váltak értékessé.

Ez a kővel falazott, mélyebb részein sziklába vágott ciszterna nem csak szobrainkhoz tartozó kőtöredékeket is tartalmazott, de előkerült belőle annak az ablakosztónak két darabja is, amelynek többi darabja szobrainkkal együtt, azoknak lelőhelyén feküdt. Így aztán hamarosan bizonyossá vált: a két lelőhely, a ciszterna és a szobrokat magában rejtő udvar - létesítésének és megsemmisítésének, betöltésének korát tekintve is, - azonos. Ugyanannak az épületnek egy-egy tartozéka. A ciszterna sorsa szorosán kapcsolódik a vele szomszéd, de egyazon épülethez tartozó ház-köznek, udvarnak, alighanem vízgyűjtő-udvarnak sorsához. Az 1. sz. ciszterna leletanyaga így a szobrok lelőhelyének hitelesítője, annak ellenőrző lelőhelye. (89-92. kép)

Leleteink úgy kötik össze őket, mint a közlekedőedények törvénye okán az egymástól különböző, de csatornákkal összefüggő tárokat a víz. (15. ábra)

A két lelőhely építészeti, funkcionális összetartozását különben jól bizonyítja az, hogy a 74/4 jelzésű udvarról, a szobrok lelőhelyéről (amely alkalmasint egy, vagy két ház közös esővíz-gyűjtő udvara volt) habarcosba rakott, nagy kövekből épített csatorna vezetett az 1. sz. ciszternába. (Az 1. sz. ciszterna a 74/4. - szobros - lelőhelynek, egy vízgyűjtő udvarnak mintegy tulfolyója volt; az akna aljáról-, megállapíthattuk - lassan bár, de elszivárognak a vizek).

Áttekintés

Amíg a XIII. századi építésű "öreg fal"-menti feltárással egy XI-XIII. századi falusias települést hitelesíthettünk, addig azok a feltárások, amelyeket a palota északi épülete, az "A" épület - a Munkásmozgalmi Múzeum - nyugati homlokzata alatt végezhattunk el, egy más-fajta, urbánus települési rendszernek maradványait hozták napfényre.

Munkánk során itt is felszínre kerültek olyan kő falazatu házmaradványok, amelyek még a tatárjárás előtti településnek hirmondói. Ilyen az agyagba rakott falazatu IX. sz. helyiség, a 74/10 jelzésű sziklába vájt pince, s az attól délnyugatra eső, ugyancsak agyagba rakott falazatu házmaradvány.

Megállapíthattuk, hogy valamennyit még a XIII. században szüntették meg, iktatták ki. Lerombolt maradványaikat a XIII. század szeméttjével töltötték fel. Ezeknek a korai, még az agrártelephez tartozó kezdetleges kőházaknak szerves csatlakozó részei voltak egyes korai szeméttgödreink és egyes ciszternák.

Hajdani lakóiknak anyagi kulturája - mint már említettem is - lényegesen magasabb, mint egy egy hasonló koru alföldi paraszti kistelepülésé. Edényeik üledékében s szeméttjükben talált szőlőszemek borászatról, sűrűn előbukkanó - románkori stílusformákat mutató - kőmoszaraik, kétrészes kő kézimalmak (csakúgy, mint régebben a palota alatti szeméttgödörökben talált társaik) gabona- és olajosmagvak természetéről beszélnek.

Háztartási kerámiájuk változatos. Cserépbogrács maradványoktól import árukig s a szokványos XI-XIII. századi háztartási kerámiáig múzeumra való anyagot ástunk ki. Kulturájuknak egyszerű házi keramikáját s hullámvonaldiszes, fenékbélyeges, vagy sima spirálokban felfutó diszű edényeknek tömege jellemzi. A hazai kerámia mellett bőségesen megjelennek nyugati importkerámiák is. (Például a VII. századi, ó pince fekete cserépkantája és csempezájú cserébutykosa). Egyik korai gödrünknek egyik cserépedényét Valter Ilona - egy 1130-as éremmel datált csatári (Zala m.) lelet analógiája alapján - a XII. század első felére datálta.

Az a gyönyörűen kivitelezett hatalmas vízvezető csatorna, amelyet a XIII. századi "öreg fal" semmisített meg, a XII-XIII. század, tatárjárás előtti gondos gyümölcs- és kert művelésének beszédes bizonyítéka. ¹¹³

A szerényebb vasanyagból - amelynek restaurálását soraim zártakor még nem fejezték be - megemlítek egy deltoid alaku, szárnyas elejtésére alkalmas vas nyilhegyet (13. sz. gödör), néhány kést. A nyilacskához kapcsolódik egy XIII. sz. rétegből kiemelt csont csalisip töredéke is.

Elődeink egyik szórakozásáról néhány csont játékkockán kívül számos - kezdetleges, tetőtéglából kitördelt - pion, játékkorong tanuskodik. (Az ostábla vagy tric-trac játék kelte ez.)

A falusias jellegű településnek romjaira - amelyeket vagy a tatárdulás idézett elő, vagy IV. Béla király városépítése - a budai város megalapításakor, az 1240/50-es években egy kőházas település ült rá.

Ennek a városias településnek nem csupán értelmetlen házmaradványait tártuk fel, hanem - most már kibontakozott - egy teljes házsorát! (63. ábra)

A XIII. század derekán épült városnak házai itt, nyugat-keleti hossz tengelynek helyezkednek el. Homlokzataik egy - a gótikus főkapu tengelyéhez közeleső nyomvonalon fekvő - koraközépkori uthoz igazodtak. Ezt az utat - 1975 tavaszán - a Zsigmond-kori főkapuhoz vezető uttól eltérő tengelyben megtaláltuk.¹¹⁴

Az uthoz kapcsolható házaknak - néha halszálkás - habarcsos kőfalazata földszintes épületeket mutat: vastagságuk 0,5 - 0,7 méter között mozog.

Igy most már nem érdektelenek azok a következtetések, amelyeket ezekkel a XIII-XIV. századi - Zsigmond korában lebontatott - házakkal kapcsolatban az ásatás során leszűrhetünk.

1975 májusában - mint említettem - az északi gótikus főkapu rendszerénél sikerült elérnem az észak-dél nyomvonalu régibb utat, amely a kőházas, immáron városias, XIII-XIV. századi településnek gerincét alkotta. Azok a kőházak, amelyeknek maradványait az 1960-as évek "A" épület bővítési munkái meghagyták, homlokzatukkal erre a régebbi (a Zsigmond kori kövesutnál mélyebben fekvő) utra néztek. Vagyis 1973/74 évi ásatásainkkal a déli városnegyed gerinc-utjának nyugati háztömbjét vágtuk át. Házainknak az utra nyíló homlokzati alapfalmaradványait, az utnak délibb maradványaival együtt, az 1960-as években, az "A" épület nyugati toldatának alapozásakor titokban, a régészet kizárásával semmisítették meg. Meglehet, hogy az alapok egyes töredékei ma is megvannak a Munkásmozgalmi Múzeum alagsora s előcsarnokká alakított hajdani udvara alatt.

Házainknak tengelyei a régi utával¹¹⁵ derékszöveget zárnak be: házainknak az utig megnyújtott nyomvonalai s a régi ut nyomvonalai egymást értelmezik. Így azután mód nyílik arra is, hogy a feltárt házmaradványokat - e legdélibb utcator nyugati háztömbjének maradványait - telekméretük szerint is elemezzük. S egybe vessük azokat Lócsy Erzsébetnek a Várnegyed középső és északi részén rekonstruált és megállapított telek- és ház méreteivel.¹¹⁶

Az egyeztetés - mellékelt - kísérletét, kérésre, Boidizsár Péter végezte el. Rajzát Kuczogi Zsuzsa szerkesztette.

A királyi palota "A" épületének (Munkásmozgalmi Múzeum) nyugati homlokzata előtt 1973-74 évek folyamán feltárással került épületalapokat egy, a Koldus kapu északi előterében feltárt, kora középkori, kisebb kövekkel és folyami kavicssal kövezett uttengely értelmezi.

Ennek az utnak az iránya még nem igazodik a Koldus kapuhoz. Attól, pár méterre nyugatra halad át a kortina fal vonalán.

Erre az uttengelyre merőlegesek a feltárt alapfalak. Olyan házak alapjait és pincéit tártuk fel tehát, amelyek homlokzatukkal kelet felé, erre a koraközépkori utra néztek. Az utnak a Koldus kaputól délre eső szakaszát és a házak homlokzatait az "A" épület bővítésekor semmisítették meg.

A házalapok, pincék, ciszternák leletanyagainak vizsgálatából kitűnik, hogy az itt állt épületeket legkésőbb a Zsigmond-kori erődítményrendszer kiépítésekor, megszüntették. A telekméreteket vizsgálva a Várnegyed egyéb területein is fellelhető szabályos rendszer nyomait találjuk.

Az ut nyugati oldalán álló telkek, északról dél felé haladva, a következők:

1. Az északi kortinafaltól mérve az 1. sz. helyiség északi faláig 12 méter a távolság: ez 36 láb telekméretnek felel meg. Ezen belül egy korai márgába rakott falu ház, vagy pince, a IX. sz. lelőhely, egy korábbi rendszernek része. Leletanyagai alapján a XIII. század második felében került kiiktatásra, de már ennek a korábbi rendszernek iránya is merőleges a régi uttengelyre.

2. Az 1. sz. helyiség 6 méter széles sziklába vágott pince 18 láb telekméretnek felel meg. Feltöltéséből Nagy Constantin (306-337), Nagy Lajos (1342-1382) és Zsigmond (1387-1437) pénze került elő. Ugyanezen a telken az 1. sz. helyiségtől nyugatra elhelyezkedő 2. sz. helyiség feltöltéséből Bajor Lajos (1313-1347) érem került elő.
3. Az 1. sz. helyiség déli falán tul egy felmagasodó sziklaplató következik. Ennek északi, 6 méteres sávját, keletről nyugat felé haladva, a 74/30 számú sziklába vágott pince, a X. számú sekély személgödör és a II. számú 6 méter mély ciszterna tölti ki. A 74/30 számú pince egyértelműen Zsigmond-kori feltöltésű. Ez a Zsigmond (1387-1437) obulusával datált lelőhely a XIII. század második felétől fogva töltődött be. A II. számú ciszterna a XII. és XIII. század folyamán, használat során töltődött fel, csupán felső rétegét helyezték el a XV. század eleji tereprendezéskor.
4. Ettől délre a sziklaplató 6 méter (18 láb) szélességben beépítetlen, feltételezhetően udvar, sikátor.
5. A délre következő 6 méteres (18 láb) méretű, telket keletről a 74/3 (sulyhárítóíves) helyiség, nyugatról a 74/6 számú helyiség tölti ki. Összekötő ajtajuk szárkövei az észak-déli osztófalban in situ maradtak. A 74/3 helyiség feltöltési rétegeit egy XIII. századi bécsi fillér, Albert (1437-38) és Zsigmond 1430-37-ben vert pénzei datálják.
A 74/6 számú helyiség agyagpadlóján Nagy Lajos 1371-72 verésű pénzét találtuk. A padló alatt XIII. századi betöltés volt.
6. A 74/3 és 74/6 helyiségek déli fala mellett, de azzal nem együtt hanem összeépítve kis szögeltéréssel helyezkedik el a 74/4 számú helyiség.
Ez a szobrok lelőhelye: 6 méter (18 láb) szélességű; szomszédja az I. számú ciszterna és a XI. számú verem. A 74/4 helyiség betöltését Mária 1382-87, Zsigmond 1430-37 és Ulászló 1440. évi verésű dénára, Kazimir Jagello (1447-1492) krakkói dénára datálja. (Két utóbbi a 74/5. sz. - a 74/4-be beásott - gödör jelzője).
Az I. sz. ciszterna korát Mária királynő 1383 évi verete és Zsigmondnak 1430-37 közötti pénzei jellemzik.
7. Ettől délre 6 méter (18 láb) széles felmagasodó szikla-plató fekszik. Sikátor lehetett. Területén helyezkedik el a XII. számú őskori (vatyai kultúra) személgödör.
8. Ettől délre 6 méter (18 láb) szélességben fekszik a 74/10 és a 74/11 számú helyiség. Mindkettő XIII. századi bécsi fillérekkel datált.
9. A 74/10 és 74/11 számú helyiség déli falán tul 23 méter szélességben nincsenek középkori falak. A 74/10 számú ház déli falánál helyezkedik el a 74/16 számú személgödör. Ez Nagy Lajos 1342-1382 közt vert dénarával datált. A terület déli végén egy kemence, egy agyagba rakott fal és a 74/75 számú ciszterna feltételez egy korai, a leletanyag szerint XIII. századi fészert vagy épületet. A 23 méter (kb. 70 láb) széles üres terület magyarázatát adhatja az ideiglenes uton tul, a nyugati, XIII. századi várfalon feltárt négyszögletes bástya; ennek előtere maradt beépítetlen.
10. A 23 méter széles tér déli oldalán a 74/39. sz. 4, 5 méter széles pince áll. Tőle délre a 6, 4 méter széles 74/8 számú épület áll, területén a 74/22 számú ciszternával. A 74/39 számú pincét Nagy Lajos 1371-72 Buda városi hibás veretű pénze keltezi. A 74/22 számú ciszternát Mária 1383 és Zsigmond 1430-37 verésű pénzei datálják.
11. A 74/8 számú ház déli falától a Szárazárok északi faláig terjedő, mintegy 15 méteres sávban épületfalakat már nem találtunk.

A telekméreteken mutatkozó szabályosság alapján feltételezzük, hogy az építkezések a IV. Béla-kori város-alapítás telekosztási rendszerét tükrözik.

Mivel a feltárt városrész részben megéli a XV. századot és a Várnegyed XIV. századi építési házai szélesebb, gyakran 18 méter (54 láb) szélességet is elérnek, lehetséges, hogy területünkön is végbemennek telekegyesítések és nagyobb építkezések. Így a kortinától az 1. sz. helyiség déli faláig 18 méter a távolság (54 láb), innen a 74/3 számú helyiség déli faláig szintén 18 méter (54 láb) és innen a 74/10 számú helyiség déli faláig szintén 18 méter (54 láb) a távolság.

Ilyenformán a 4. illetve a 7. számú telek felmagasodó üres sziklaplatója egy egy ház középtengelyébe kerülő kapualjat alkotna.

Az utcásor beépítésének további tisztázása végett szükséges a 74/8. számú ház keleti homlokzatának jelenleg a Nemzeti Galéria előterébe eső kövezett tér alatti ásatása és az északi kapu előterében való további kutatás.

Vagyis: a területünk egészén jelentkező bronzkori kultúra felett egy - a XI/XII. századtól gyarapodó - agrártelepülésnek, ezen pedig egy, a tatárjárás után alapított városnak, Budának - utcarendbe fűzött - kőházaik jelentkezték.

Az már az un. "öreg falhoz" tapadó "konzolos pince" feltárása óta valószínű volt: magát a lerombolt, XIII-XIV. századi városrészt a külső nagy nyugati várfal, az erődrendszer XV. századeleji felépítésekor szüntették meg, iktatták ki. Ez most bizonyossá vált.

Ez után, tehát a Zsigmond-kori nagy építkezések után megemelték a lebontott városrész hajdani szintjét és kialakították a későközépkori palota nagy várpiacát.

Ebbe azután később a törökök, majd a barokk-kor építészei is beleépítették a maguk házait, s azokkal együtt szemétvermeiket is.

Ezeknek a régészeti rétegtani megfigyeléseknek biztos ismeretében érkezünk el 1974. év februárjában 74/4-gyel jelölt lelőhelyünkhöz. (93-110. kép)

A budai szobrok feltárása

Pár nappal egy gyöngyhálós hajzatu női fejes konzol felszíni megtalálása¹¹⁷ után, 1974. február 14-én kezdtem meg az 1. számú ciszternával nyugat felől szomszédos épületzúgnak - mint utóbb világossá vált: egy esővíz-gyűjtő udvarnak - feltárását.

Lelőhelyünket 74/4-nek neveztük el. Elsősorban a helyiségnek szintjét szerettem volna megállapítani.

A lelőhely keleti oldalán indított kutatásnak felső rétegét - hol 1, hol 0,5 méter vastagságban - éppen úgy, mint az 1. sz. ciszterna felső betöltését is, más leletektől teljesen mentes, steril épülettörmelékcsomós, kőes téglás anyag alkotta. Ez a vastag épülettörmelék-réteg lineárisan jellemezte a lelőhely egész felszínét.¹¹⁸

Az épülettörmelékcsomó alól egyszerre az ehelyt dolgozó Szerencsés István nevű munkatársam - mátravidéki nyugdíjas bányász - egy fűzött inges, férfi kart ábrázoló szobortöredéket emelt fel.

Szerencsés ezt a töredéket még csákánnyal érte el: a fűzött ingujjas "ijáskart" - utóbb 34. sz. heroldunk karjának bizonyult - a csákány hegye meg is sértette. (111-112. kép)

Nyomban finomabb kéziszerszámok használatára tértünk át. (Több ilyen-jellegű, magunk okozta sérülése szobrainknak nem volt).

Csákánnyal, gépi erővel - légkalapáccsal, markológéppel - ettől fogva már csak a felső rétegekben dolgoztunk.

Első szoborleletünk mélysége a felszíntől számított 1,5 méter, - abszolút magasságban 144,4 méter - volt.

Az épülettörmelék alatt, e szobortöredékünk, valamint a még ugyanazon a munkanapon előkerült püspökfej (16. sz. szobortorzó) s egy veres harisnyanadrágos lovagi lábat (13. sz. torzónk plintosza) körül szaggatottan, helyenkint kisebb nagyobb foltokban szétterített agygréteget tapasztaltunk. (Először egy vízszigetelő padlóra gondoltam, azonban egyenletlensége, töredezettsége utóbb arról győzött meg: nagyméretű fazekas-, illetve kályhás-agyagról van szó, amelyet ide vetettek, csak úgy, mint szobrainkat s egyéb - feleslegessé vált - törmeléküket.)

A betöltés rétegét 1974. február 14-19. kelt naplójegyzéseimmel egyezően ma is Zsigmond korára datálom.

A helyszínen a fotokon kívül¹¹⁹ már az első napon is rétegrajzokat készített Kuczogi Zsuzsa, a múzeum műszaki rajzolója és munkatársam, Boldizsár Péter.

Feltárásunknak - amelynek második napján torzóink száma már a tucatot is elérte - hamar híre ment. Kutatási terünk: a királyi palota-komplexus újjáépítési munkatere mintegy háromszáz ember tevékenységének színhelye volt. Ez lelőhelyünknek állandó veszélyeztetettségét jelentette. A munkát - ezen a veszélyen kívül - siettetette a télidő s a szobrok egy részének (akkor a mainál még jobban látható) festett volta. Ezért az ásatási tervemet úgy kellett módosítanom, hogy gyors, leletmentésszerű feltárást végezhessek el. (Szabadtéri sírfeltárásoknál szoktak így dolgozni.)

Eleve nem gondolhattam arra, hogy a mindössze nyolcvan négyzetméteres alapterületű munkahelyen munkaidő lejártával kinn hagyjak a földből kilátszó szoborleleteket. Ezeket a leleteket naponta, azonnal fel kellett szednünk s be kellett szállítanunk a múzeum raktárába.

E gondosság ellenére is megesezt, hogy egy, lelőhelyünkre betolakodó kíváncsiskodó - a báméskodók és szájtátiak többezres dandárának egyik tagja - óvatlan pillanatban beugrott gödrünkbe, rá a 19. sz. lovagszobrunknak akkor még törmelékkel és földdel takart törzsébe, és ketté törte azt.

Ezek a körülmények - noha hamarosan őrséget kaptunk és nagy, honvédségi sátrat vontunk lelőhelyünk fölé - meggátolták azt, hogy lelőhelyünket egyszerre horizontálisan, itt ott tanufalak megtartásával tárjuk fel. Egy ilyen - iskolapéldaszerű¹²⁰ - feltárás csak akkor lett volna megoldható, ha

1. legelső szobortöredékünknel tudjuk, hogy azt még mintegy ötven-hatvan további szobor-torzó kiemelése követi, ha
2. terepünket azonnal, már február 14-én hermetikusan elzárjuk a látogatók és az időjárás kártevésétől, és, ha
3. szobraink lelőhelye fölé - sineken mozgó - emelőszerkezetet építettünk és így aztán a torzókat takaró rétegeket egyenkint, rétegenként - mint a dobostorta lapjait - szinte elszivathatjuk.

Az ásatási munkásokat nem lehetett a szobrokat rejtő rétegekre, a szobrokra rá állítani.

Hiszen így magunk tettük volna tönkre azt, amit meg kellett mentenünk. Ezért azután a lelőhely keleti oldalán lehatoltunk lelőhelyünk sziklaszintjéig és onnan nyugat felé haladva embereink a torzókat magukban foglaló rétegekben úgy dolgozhattak, mint sebész a műtőasztalon.

A nagyon gyorsan sokasodó szoborleleteket igen sok, a szobrok pusztulásának (nem keletkezésének!) korára jellemző kislelet kísérte. Ezt külön ismertetem.

Azt hamarosan megállapíthattuk - noha magunk használtuk először a szobor-temető (sőt az Anjou-pantheon) kifejezést is -, hogy ezek a műalkotások

1. nem a lelőhelyünket környező - félméteres falvastagságu - középkori polgárháznak diszei voltak. Máshonnan kerültek ide, bontási anyagokkal, ráadásul egy igen nagyarányú épületbontás maradványaival és - félre érthetetlenül a közeli királyi palotából eredő - leletekkel, például királyi kályhacsempékkel, itt ott szeméttel, sőt konyhahulladékkal együtt.
2. ha ide rakták is őket - majdnem egyhelyre -, idehelyezésükben nem volt semmiféle szabályosság, gond és rendszer. (Sokkal később derült ki, hogy mégis volt valami rendszer az idehelyezésben! A szemetet szállító kocsik embereinek munkarendszere! A kisebb szemetet lapáttal szórták szét a nivellálandó területen. A nehezebb szobroknak a szekérről való ledobásához már nem volt elég a lapát. Oda egy, vagy inkább két ember kellett). Megesett, hogy egy egy szobornak fejét - ugyanazon a lelőhelyen, a 74/4-esen -, pár méterrel odébb találtuk meg, mint törzsét. (Hasonló a helyzet a 34. sz. szakállas heroldunkkal is. Fűzött ingbe bujtatott jobbkarja volt legelső leletünk. Másnap-harmadnapra kiemeltük törzsét is. Feje nem a lelőhelyre került.)
3. a szobrok - idehelyezésükkor, illetve ide dobásukkor - rendszerint három részre törtek. Fejre, törzsre, lábazatra. A kicsiny, apróbb töredékek száma több ezer.
4. a szobroknak - legelőször a Fehér Madonna hiányzó Bambinójánál tűnt fel - abszolút hiányai is vannak. Máshová is kellett, hogy kerüljenek szobortöredékek!¹²¹
5. Lassan az is kiderült, hogy mind a 973-ban feltárt "konzolos pincében", mind az imént tárgyalt 1. sz. ciszternában is kerültek elő szobrainkhoz illő töredékek.
6. Már a feltáráskor láttuk: szobrainknak olyan sérülései is vannak, amelyeket idevetésük előtt szenvedtek el.

A szobrok lelőhelyének feltárása - egy heti megszakítással -, február hó 14-től, két hónapon át, április 16-ig tartott.¹²²

Amikor feltárásunkkal - keletről nyugat s dél-nyugat felé haladva - elértük 74/4 sz. lelőhelyünknek délkeleti sarkát, megállapíthattuk: lelőhelyünkbe a XVI. században egy - részben későközépkori, részben törökkori anyaggal datálható - szemétdödröt ástak bele. Ennek a 74/5. jelzésű szemétdödrnek azonban alja, legalsó rétege sem érte el legmagasabban fekvő szobrainknak rétegét. A törökkori gödör aljának legmélyebb pontja csupán a szobraink lelőhelyét fedő nagy épülettörmelések rétegig hatolt le. (Legjellegzetesebb lelete egy reneszánsz üveg pohár töredéke volt, szélén maszkokkal). Ugy gondolom: a lelőhelyünkkel kapcsolatban felszínre került két legkésőbbi - a XV. század második feléből való - pénzérem, ezzel a beásással függ össze.

Sem az ásatás során, de voltaképpen még most - 1975. július 1-én - sem lehet teljes felelősséggel megmondani: pontosan hány szobornak tartozéka ez a 974-ben feltárt szoborlelet-anyag. Jelenleg ezt a számot 50 és 60 közé merném tenni. Ez a szám - összetartozó részek összeillesztésével - csökkenhet. De növekedhet is abban az esetben, ha - reményeimhez képest - a jelenlegi, a Szent György térről a palotához vezető provizórikus ut alatt, a 74/4. sz. lelőhelyünk nyugati szomszédságában további torzókra akadunk.

Maguk a szobortöredékek egy mintegy 80 négyzetméteres térségnek másfél méter vastag betöltéséből kerültek elő. Ez a száz-százhusz köbméternyi betöltés ötven-hatvan torzót fogott körül.

Ebből látnivaló: egy egy szoborra mintegy két köbméter betöltés esett. Vagyis szobrainkat jelentős törmelékanyag kísérte. Ez a kísérő leletanyag pedig szobraink nacionáléjának fontos régészeti jellemzője. (113-122. kép)

A lelőhely

Noha szobrainknak lelőhelyét voltaképpen csak a feltárás befejeztével ismertük meg - hiszen csak ekkor láttuk egészben -, most már, az ásatási naplóbejegyzések egymásutánjával ellentétben - mód van a lelőhely felrakódásának jellemzésére is. A napló azt tükrözi: miképpen helyezkedtek el a régészeti rétegek egymás alatt. Most azt nézhetjük meg, miképpen rakódtak egymásra - a legalsótól a legfelső rétegig - ezek a leletek.

Lelőhelyünk egy nagyjából L alakú, felül mészhabarcos kőfalakkal körülvett, több hozzáépítési periódust is mutató, sziklába vágott udvar. Házak köze. Legvalószínűbb rendeltetése: a környező házak tetőzetének esővizét gyűjtötték össze benne. Belőle gondosan kifalazott kőépítésű, habarcsba rakott csatorna vezetett az - ugyancsak vízgyűjtő, vagy viznyelő rendeltetésű - 1. sz. ciszternába.

A feltárás befejeztével, a lelőhely betöltési anyagának eltávolítása után vált világossá: ennek az udvarnak - inkább ciszternának - közepén két kerek, sziklába ásott, egy-egy méter átmérőjű mélyedés van. A kettő között lerakott kőlapoknak nyoma. (Mintha csak egy ősz, vagy koraközépkori szemétkeremnek az alja lenne.)¹²³

Lelőhelyünknek északi határosa a 74/3. sz., az előzőekben már ismertetett XIII-XIV. századi kétosztású kőház. A 74/4-est dél felé, de keletnek is - az 1. sz. ciszternán, meg az amellet fekvő, 1 méter mély kicsi aknával - felmagasodó sziklapadba vésték bele. Nyugati falát - és ez egész eddigi feltárási munkánkban a legfájdalmasabb fogyatéka - az istállók XVIII. századi építéskor egy vastag ujkori falazattal tetejezték meg. Ezt a barokk falat gépekkel bontották el, egészen a lelőhely nyugati oldalán észlelhető szikla-lemetszésig, vagyis a 74/4. sz. lokalitás eredeti zárófaláig.

A lelőhely nyugati oldalába belevágott barokk istálló-alapfalból Tóth Attilának keserves véső-munkával sikerült épségben kikalapálnia egy szobrainkhoz tartozó gótikus plintoszt -, 3. sz. szobrunk lábazatát. Annak jele ez, hogy a XVIII. században, a királyi istállók alapozásakor már ráakadtak lelőhelyünkre s bele is gázoltak abba.¹²⁴ (17. ábra)

Egyébként azt észleltem, hogy a 74/4. sz. lelőhelyünk nyugati oldalán, az azt határoló sziklakivésésen egy átjárónak kimetszése jelentkezik. (Ez esetleg egy, lelőhelyünktől nyugatabbra eső helyiséget sejtet, a jelenlegi hevenyészett ut alatt).

Utóbb, 1974 év nyarán 74/4. sz. lelőhelyünket - minden akkor elérhető irányból - körülkutatóva, megállapítottuk: a szobrok hiányzó részeinek - esetleg további szobroknak - elérésére irányuló kutatást immáron csakis nyugat, a jelenlegi ut irányába lehet, de idővel kell is folytatni.

Mivel ennek - az ut megszüntetésének - elérésére feltehetően 1980-ig, vagy az 1980-as évekig nincs mód, munkánkat a jelzett utszakasz alatti terület feltárásiig lezártnak nem tekinthetjük.

Mindaddig, amíg ki nem derül, hogy a jelenlegi ut alatt már egyetlen szobortöredék sincs, a feltárás befejezetlen s a szobrok restaurálása lezáratlan.

Arra a feltételezésre, hogy az ut alatt esetleg még további szobrok, vagy szobor-elemek vannak, több dolog batorit:

- a) a 74/4. sz. lelőhely betöltésének dőlésszögéből megállapítottuk, hogy szobrainkat s az azokat kísérő törmelékét dél felől hajították be a 74/4. sz. lelőhelyre. A betöltés rétegei ugyanis délről észak felé lejtnek.
- b) lelőhelyünktől keletre és délre, de valamivel nyugatabbra is összefüggő sziklapad helyezkedik el. Ezen jártak a törmelék a dél, a palota felől ide kihordó szekerek.
- c) szobrainkhoz tartozó töredékek - s más ide kapcsolódó leletek is - előkerültek már a hevenyészett utnak nyugati oldalán, a 4. sz. - 1973/74-ben feltárt - sziklábavájt pince (a "konzolos helyiség") betöltéséből,¹²⁵
- d) nyugat felé egészen a Váralja utcáig gurultak le olyan kőfaragások - a vízköpös, torzfejes, XIV. századi szökőkút elemei -, amelyeknek más, hozzátartozó elemeit 74/4. sz. lelőhelyünkön, szobraink társaságában találtuk meg.¹²⁶

74/4. sz. lelőhelyünkre nézve úgy gondoljuk: ezt a sziklába metszett s négy felől is körülfalazott udvart - tán őskori, vagy korábbi középkori gödrök helyén - vízgyűjtő ciszternaként hasznosították.¹²⁷ A lelőhely ezt a szerepét egészen addig töltötte be, míg a környező házakat le nem bontották. Ez a magyarázata annak - hogy leszámítva pár, a lelőhely legalján, fenekén talált őskori és koraközépkori cserepet - a lelőhely teljesen kitakarítottnak tűnt. (Az pedig nonszensz, hogy bontás és betöltés idején azért takarítsanak ki egy udvarszerű teret, hogy oda szemetet, épülettörmelékét rakjanak le.) A lelőhelynek a visszszerzésel való kapcsolatát, ciszterna-funkcióját egyértelműen meghatározza az északkeleti oldalon feltárt - az 1. sz. aknába vezető - csatorna is.

Mind ennek a lelőhelynek, mind a vele szomszéd, de hozzá tartozó 1. sz. ciszternának alján, de északi szomszédságában (74/3) is megtaláltuk a XII-XIII. századi itteni agrártelep leletanyagának beszédes bizonyítékait.

A 74/3. épülete lelőhelyünkhöz tartozó ház volt.¹²⁸

Ciszternástól, házastól, kertestől a XV. század elején lebontott déli városrésznek utca- és telekrendjéhez igazodott.

Ezeket a kőházakat - mint már elmondottuk - Buda városa XIII. századi építésű déli negyede házaiként határoztuk meg. Koruk a tőlük nyugatabbra eső régi városfalával, az "öreg falával" azonos: a XIII. század második fele.

Munkánk során nem csak e házaknak építéséről, építési technikájáról és építéskoráról alkothattunk képet. Megszüntetésükről, elpusztulásukról, evakuálásukról, lerombolásukról is - hatalmas leletstatistikáikkal - tesznek tanubizonyosságot azok az emlékek, amelyeket romjaik között találtunk.

Számos lelőhelyünk együttesének tanuvallomásából immáron világosan tudjuk: - s ezt különböző lelőhelyeken előkerült azonos és összetartozó leleteink eklatánsan mutatják - ezt az egész déli városnegyedet a XV. század első felében, Zsigmond király erőd- és palota építkezései miatt szüntették meg. Lekapcsolták a városról és hozzácsatolták a palota területéhez.

A nagy városépítési folyamat: a tatárdulta jobbparti agrártelep megszüntével IV. Béla megalapítja Budát s a vár egész fennsíkját - a legdélibb platót is - várfalakkal övezi. E falak mögé - a legdélebbi platóra is - beköltözik a polgári város. (Ennek személgödör- és falmaradványai jelentkeztek az 1948/52 évi ásatások idején). A királyi kuriát a polgári város északi részén helyezik el.

Amikor az Anjouk az 1320-as évektől megindítják egy déli kastély - az Istvánvár - építését, a déli sziklaárokig lehasítják a palota számára e legdélibb felszint. A sziklaároknál egy védőtorony mellett helyezik el a várpiacot. Zsigmond elveszi, beépíti az Anjou palota egész északi előterét, piacát is, és észak felé kétszáz méterrel kitolja a palota határát. Megsemmisíti - fel a mai Szent György térig - a polgárvárosnak számottevő, kiterjedt déli részét.¹²⁹

Ennek a nagy bontási és építési folyamatnak XV. századeleji láncolatába kapcsolódnak bele ásatásunk leletei. Közöttük szobraink is. (123-129. kép) (16. ábra)

És most lássuk őket!

A szoboranyag leírása

I. Alakok, törzsek torzói

Feltárásunknak szobrászati anyagát egyenként - futó, előzetes seregszemlében - kívánom bemutatni.

Szobraink Buda környéki puha mészkőből készültek.

Tárgyuk, témájuk szerint két nagyobb csoportba oszthatjuk őket. Ez -, a kifejezés, a téma - már hajdani rendeltetésüket is meghatározza.

Egyrésztük világi tárgyú szobor. Lovagok, heroldok, világi dámák alkotják ezt a nagyszámu együttest. És szoborgalériánk éppen e népes világi (lovagi, udvari) csoportozata - azon belül pedig a nagyobb alaku lovagok s a kisléptékű heroldok együttes megjelenítése - által áll egyedül a középkori Európa szobrászati hagyatékában.

A másik csoport tagjai: egyházi-vallásos tárgyú szobrok. Apostolok, vagy próféták, s néhány női szent.

Méret dolgában két püspökalkunk, egyik nagy nőalak torzója és derűs szépségű lovagjaink a 130 cm körüli magasságot érik el. Nagyobb alaku lovagjainkat kisebb méretű heroldok - afajta sergents d'armes - kísérték.

Mivel sem a szobrok feltárását nem fejeztük be, de még a restaurálás s az anyag morzsáinak válogatása is napról napra új és új meglepetéseket rejteget, pillanatnyilag be kell értnünk e mostani, vázlatos - és korántsem végleges - tájékoztatással. A mostani felsorolás sorrendjét¹³⁰ tisztán technikai adottságok - a feltárás, restaurálás, a pillanatnyi elhelyezés, a leltárbavétel egymásutánja - szabta meg. Ennek az ideiglenes sorrendnek tehát semmilyen köze nincs módszertani, stíluskritikai megfontolásaimhoz. De nincs köze a szobrok egyes csoportjainak egymáshoz tartozásához sem.

Mivel előzetes jelentésnek gyors rögzítéséről van szó, munkaközi tájékoztatásról, meg-
esik, hogy nagyjából homogén s egymástól korban sem távoli szoborgalériáinknak egyes
egyedei közé - két esetben - a környéken talált - ide nem tartozó - torzók is kerülnek. Sőt:
szobraink közt soroljuk fel az egyik, női fejecske másával ékes gyámkövünket is.

Ezuttal tehát elsődleges feladatunknak a lehető leggyorsabb előzetes közlést tartottam.
És mivel sem a feltárás, sem a restaurálás nem ért véget, a most közölteknel részletesebb
elemzésre csak később kerithetek sort. Mostani leltárszerű felsorolásunknak két csoportja
közül az első szakaszban egészalakos szobrainknak torzói foglalnak helyet. Másodikba a le-
tört fejeknek ép és tört darabjai kerülnek.¹³¹

A további ásatások, a restaurálás előrébb haladása bizonyos, hogy módosítja majd mind
az értékelő munka eredményeit, mind a számszerűségeit.

- . -

Torzóinknak mind gazdagabb képi - fénykép és rajz - anyagát igyekeztem munkámhoz
mellékelni. Sajnos azonban, különféle torlódások miatt nem került sor egyes detailok - így
a hajak, bajszok, szakállak megmunkálásainak - részletesebb összehasonlítására sem.¹³²

Ezeknek elvégzése is gazdagítja majd a most felvázolt képet.

- . -

Szoboranyagunk leírása során a mostani számozás egykori szobor-egységeket kíván
meghatározni. A harmincnyolc szobor-torzó egységet jelez, nem szükségképpen szobrot.
Vagyis a számozásom nem azt jelenti: X önálló szobor volt (plusz még Y olyan további szo-
bor, amelynek csak feje maradt meg), hanem csupán azt: ezidőszerint - amikor még sem a
feltárás, sem a restaurálás nem ért véget - X + Y olyan egységet kell figyelembe (és lel-
tárba) vennem, amely egy-egy önálló alkotásra utal. Megeshet, hogy egyes - ma még ön-
álló szoborra utaló darabok - fejek, kezek, talapzatok, cimertárcsa töredékek - összeáll-
nak, azonosulnak, s így szoborgalériáinknak végleges száma erről a jelenlegi 62-es szám-
ról lecsökken.

- . -

Felsorolásomban az egyes töredékeknél nem tettem ki a torzó jelzést. Mivel kivétel
nélkül valamennyi torzó, inkább az "ép" jelző kitételét véltem helyesnek.

1. Alakos gyámkő (I.)

Az atlasz jobb kezével bal lábszárát fogja. A bal lábszár és a jobbkar töből letört, egyes
darabjai megvannak. A gyámkő alakjának letört - jelenleg még vissza nem ragasztott - bal-
karján ugyanolyan, buggyt vető kézelő, mint amilyent a 29. és a 19. sz. szobor karján lát-
tunk.

Alakunk balkezével szakállát érinti. Állán, szakállában a letört ujjak nyoma.

Az egész testet gazdagon redőzött köpeny borítja. Válla behajlik a nyolcszegletes plin-
tosz alá. Utóbbinak - az elvben - nyolcszegletű talapzatnak ehelyt csak öt sarka látszik. A fal
felé eső hatodiknak és hetediknek csak indítását látjuk. Nyolcadik zárósarka beleesik a falba.
A talapzat homloklemezét - a gyámkő alakjának feje mögött - kivésték.

A földig érő redőzetből az alak jobb lába hegyes sarujának az orra kilátszik. (Sarujának orrformája: korjelző. Egyezik a szoborgalériánk valahány sarujának alakjával.)

Szoboralakunknak - a frigiai sipkákra, a középkori kőműves-sapkákra emlékeztető - puha fejfödője alól kétoldalt körkörösén megmunkált hajfürtjei kunkorodnak elő.

Magát az alakot két félkör-átmetszetű hengertag közé, annak hornyába, a gyámkő párkánya alá kényszerített fejjel, igen bravuros módon komponálta s faragta mestere. Rendkívül karakteres - egyéniesítő - vonásokat jelenít meg a komor szoborfő arcának megmunkálása. Talán ön-portré.

Az egész alakon kréta- vagy gipszalapozás. A figura baloldalán, a köpenyen veres festék nyomai.

Gyámkövünket - párjával együtt - felmérte és akkor még hiányzó fej nélkül lerajzolta Czagány István. Méreteiről rajz is tájékoztat. A gyámkő magassága: 37 cm.

Az 1. sz. szobrászati alkotás - gyámkövünk - puffos, karmantyus ujjával¹³³ 19. és 29. sz. szobortozónkhoz vezet el.

Gyámkövünk alakjának finom fogasvésős megmunkálása, a ráfestés alapjául szolgáló gipszes alapozás csoportunknak számos más szoboreleménél, a finom fogasvésős megmunkálás összes kisméretű, egyházi rendeltetésű szobruknál jelentkezik. (130, 132. kép)

Lelt. sz.: 75.1.1.

2. Alakos gyámkő (II.)

Az előbbihez mind rendeltetésében, mind megmunkálásában hasonló alakos gyámkő. Feltehetően az előbbinek párdarabja.

Gazdag ruha-redőzetű csuklyás, szakállas férfialakot ábrázol. Két lábát a két pozitív hengertagra támasztja. Bal lábának saruorra ki is látszik a földig érő köpeny alól. Magát a testet - csakugy, mint az 1. sz. gyámkő atlaszát - a két félhenger hornyába, két pálcátagebezárta negatív félhengerbe komponálta a művész.

Alakunknak térdén két kezével fogott könyve nyugszik. A könyv fedelét - a látható pontokon - bronz gombveretet imitáló faragások borítják.

Jobb kezén ráncos, a csuklóra izülő kezelő. Vállát csuklya veszi körül. Ez elől, bő keresztredőjével - a nyitott könyv ritmusát ismételve - horizontálisan újra átmetszi a szobrot.

A komoly tekintetű arcot homlokáig előre boruló csuklyája övezi. Alakunkbajszos és szakállt visel. Nemcsak szeme nyílik tágra. Szája is nyitott. Mintha csak a kezében tartott könyvből énekelne.

Finom megfaragása galériánknak apostol- és próféta szobrainak fogasvésős megmunkálásával azonos. Az alakot - a lovagoktól és a heroldoktól eltérő módon, de a kisméretű próféták alakjaival egyezően - krétás-gipszes alapozás, azon pedig (a 26. sz. próféta alak festésével egyező) szürkés festék borítja. Ruházata elmenne szerzetesi csuhának is.

Arcán, a szem körül élénk barnás festésnyomok; száját élénkpirosra festették.

Az 1. és 2. sz. gyámkő tartotta talapzat feltehető, hogy maga is nagyobb méretű szobroknak elhelyezésére szolgált.¹³⁴ Magassága - társáéval egyezően - 37 cm.

Gyámköveinknek, atlaszainknak érdemes egy szót szentelnünk!

Megjelenésük - utaltam is rá - mintha átvezetés lenne, hid, budai galériánknak két nagy csoportja: a világi-udvari s az egyházi-vallásos csoport alakjai között.

Szokásos középkori gyámköveink közül - amelyek hol bajhárító (apotropaikus) jellegűek, hol szenteket, királyokat, donátorokat, majd megépítőmestereket megjelenítőek -, ez a két budai alakunk leginkább az egykori kőfaragók portéban kifejezett szignaturáira emlékeztet. Amíg az esztergomi királyi kápolnában a Jó és a Rossz jelenik meg, a jáki északi mellék-szentélyen, de számos más templomunkban is¹³⁵ hol királyoknak fejét, hol építőmestereket látjuk.

Igy a mi gyámköveinknek atlaszai - ha nem is oly világosan, mint Kassai Istvánnak közel száz évvel későbbi (1464), datált, monogrammal is szignált önportréja - bizvást elmehetnek galériánk alkotóinak. Meglehet: ők azok a vállalkozók, akiknek - a szó szoros értelmében - vállán nyugodott a hajdani építészeti-szobrászati remekmű.

Két atlaszunknak, e két hatalmas - talán szoborposztamensül szolgáló gyámkőnek galériánk hajdani sorsa tekintetében különös jelentősége van. Ez a két alakos gyámkövünk, csakugy, mint a régebbi ásatás ismert Leányka-fejes gyámköve és az általam 1974 februárjában a felszinen talált gyöngyös-hajhálós leányfejes gyámkő, annak bizonyítéka: szobrainkat egy nagyobb bontás alkalmával vetették ki.

Ez a bontás - mégpedig mind a királyi fogadónak, antikamerának (1378), mind a királyi kápolnának bontása aként ment végbe, hogy e helyekről nem csak a szobrokat távolították el, de eltávolították a legszorosabban épülethez tartozó strukturális, architektónikus elemeket is. (A későbbiekben látni fogjuk: ugyanezt támasztják alá azok az épületekhez, építményekhez tartozó leletcsoportok is - szökőkút-, vízvezeték- és padlófűtő berendezés-maradványok-, amelyeknek lebontott s kivetett darabjai szobrainkkal együtt, ugyanazon a lelőhelyen kerültek elő.) (131. kép) (Az 1. és 2. gyámkő: 44. ábra)

Lelt. sz.: 75.2.1

3. Álló köpenyes alak, fej nélkül

Aránytalanul széles, korongszerű posztamensen álló alak. Három részre tört állapotban találtuk meg. Feje, karjai hiányzanak. Lábát földig érő hosszú, lenn a térd alatt oldalt, elhullámzó bő uszály fogja körül. Így lábfoi sem látszanak. Unisex figura, neme meg nem állapítható. 136

Nyakát vékony gallér csikja fogja körül.

Magassága: 82 cm.

Mellén barnás festéknyomok. Leírásakor még tisztítatlan. (133. kép)

Lelt. sz.: 75.3.1.

4. Köpenyes lovag

Magassága a letört lábtól a lemetszett koponyáig: 81 cm.

Világi, lovagi alak. Köpenyét balkezeivel felemeli. Köpenye ráborul a vállára. Redőzött ráncokban takarja hátát. Mellén a szétnyíló köpenyt - palástot - két, háromkaréjos boglárhoz izülő zsinórzat tartja össze. Így a köpeny a mell két oldalára hullámszik. Köpenye alatt nyakától ágyékáig terjedő feszes, elől vágott fegyverkabátot visel. Ezt vízszintes állású fűzés tartja össze.

Derékszíja, fegyveröve - "vitézkötése"¹³⁷ - nincs. Derekan két - tán az öv, vagy a rejtett vért feszítésére, rögzítésére szolgáló - fűző-bujtató merőleges állású. (Az alak meg nem faragott derékszíjának jobboldali bujtatója letört, csak nyoma látszik.)

Baljával felemelt köpenye a csipő elé hullámszik. E köpeny alatt a felső comb közepétől lefelé láthatóvá válik lovagunk harisnyanadrágos lába. (Letört.) Kardnak, lábvértnek nincs nyoma.

Jobbját a törésselület árulkodó tanúságtétele szerint ő is ugyanugy felemelte, mint a nála épebb, 34. sz. heroldunk. Nyilván tartott valamit - lándzsát, kardot - a letört jobbkarjával.

Nyakára simán, de feszesen fekszik fel az egyenes vágatu gallér.

A fejet, az agykoponyát leskalpolták, az arc letört. Az eredetileg is lemetszett fejtetön csaplyuk, rozsdás az illesztett tárgy nyoma nélkül.

Az arcot szakáll és bajusz diszította. A haj csavart - s más szobrainknál is előforduló, egyazon kézre valló - csigákban takarja a fület. Hátul a nyakig lóg le.

Festésnek, alapozásnak összefüggő nyomát nem látni. Azonban lovagunknak ruházatából kiemelkedő nyakán rózsaszínes-okker, szakállánál kimondottan okker festés-nyomok. A drapériák belső oldalán krétás alapozás-maradványok.

4. sz. köpenyes lovagunk fegyverkabátjának fűzése azonos az 5, 20, 24, 27, 29, 34. sz. torzónk ruha-fűzésével. (134. kép)

Lelt. sz.: 75.1.4.

5. Lovag, mellvassal

Nyaktól bokacsontig 96 cm, a magassága. Feje és - bokától - a két lábfo hiányzik.

Törékeny, gracilis, csapott vállu alakját mellén nyitott palást borítja. Ez a palást nyakát is körül fogja és testhez simuló redőzetben omlik alá. Elöl - a két láb között is - gallérszerűen aláhullámszik és körül folyva az egész alakot, nyilván statikai okból a lábazatig halad. A felső testen a köpeny alól kivillanó mellvasat, a nyaknál félkör alakban kivágott, derékig érő vértet látunk. Ez a mellvas a mell közepén kidomborodó gerincélben fut le.

A derékon sima, feszes öv, csat nélkül.

A mellvas felett s a mellvas alatt kilátszik lovagunk ferdefűzésű bőr inge. Ezen az ingen a letört nyaktól le a cingulum militare-ig, a csipőövig tizenhat fűzést találunk. Deréköve alatt mélyen, az ágyék táján csipőöv, "vitézkötés", bronz rutavirágokat imitáló vere-

tekkel. A modell bőrszijára applikált fémvirágok szép mustrája - az öv látható részén - ötször ismétlődik.

A csipőöv alól egyszerű csattal rögzített sima kardkötő-szij fut ki. Ennek a szijnak lóhere-levéldiszes végét viselője a kor divatjának megfelelő módon hanyagul átveti a szijazaton; így a szij bronzdiszes vége elől lecsúng.

A jobb alsó lábszáron bizonytalan sárgásbarna festéknyom. A köpeny alján, a jobb lábánál és belül is szürkés-sárga elszíneződés. A szobor, leírásakor még nem egészen volt megtisztított. (Utóbb festetlennek bizonyult).

Lovagunknak palástja játékos harangokban, ovális átmetszetű redőkben közvetlenül a térdkalács felett végződik.

Mindkét kezefeje - relativ épségben - megvan, visszazaragasztható. A kezek kesztyűtlenek. 138 Erősen erezett, kicsiny, de csontos balkeze kétélű, egyenes szélespengéjű kardján, pallosán nyugszik.

Lovagunknak csak kézfeje bujik elő a vállára és karjára boruló palást alól; a merev, egyenes szabásu ruhaujj csak vékony csikként jelentkezik.

Jobbkezében egy - egyelőre nem agnoszkált - tárgynak töredékét tartja.

Kardjának, pallosának hüvelyét diszes - kissé archaikus - fekvő keresztkötés és három lefutó szalag ékesíti. A szembenézőhöz közelebb eső szalag kigyózik, hullámot vet. A kard hüvelyét, markolatánál, csónakalaku disz zárja. A keresztvas két vége hiányzik. Ezek helyén egy-egy csaplyuk. Nyilván applikáció, fémbetét helye.

Lovagunk lábán végig kályhacsőszerűen merev lábvas. Ezt az alsó lábszáron, boka felett szijazat rögzíti.

Ez a szobrunk viselet- és fegyverviselet-történeti sajátosságainál fogva kitűnő továbbkutatási elindulásul szolgált.

Torzónk a lelőhely középső-felső rétegében, a keleti oldalon, az 1. sz. ciszterna közelében került elő. (Közelében találtuk a 34. sz. Szakállas herold törzst, a 30. sz. Fehér Madonnát, a 19. sz. Nagyméretű fegyvertelen lovagalakot, a 13. sz. Lovagalak alsó testfelét.)

Csontos eres kezeinek megmunkálása azonos a 35. sz. Próféta v. Apostol szobra jobb kezének megmunkálásával. Ez egyik - tán legmeglepőbb - bizonyítéka egész galériánk egységének. (137-138. kép)

Lelt. sz.: 75.1.5.

6. Püspökalak

Nagyolt, talán csak féligkész torzó. Magassága 110 cm. Meglehet, hogy teljesen be nem fejezett mű; férfialak, letört fej- és nyak-torzóval, egyelőre karok híján.

Bal vállától felső combközépig féloldala letört, hiányzik. Felemelt jobbkarjával talán ő is manipulust emelte, úgy, mint épebben maradt, tökéletesen kidolgozott párdarabja, másik püspökünk. (16. sz.)

Három ruharéteget lehet megkülönböztetni rajta. Legalul látható inge - adott esetben: az alba -. Ez alól kandikál ki két - letört orru - saruja. A nyolcszögletű posztamentumig leérő alsóruházat körülfolylja az egész lábazatot.

E felett egy, a boka feletti alsócomb-ig érő, egyenesen lemetszett palást; alján elnagyolt, recézett, rojtozott disz. Ezen a ruhadarabon elől V alakban a térd alá lefutó stóla-, vagy casula helyezkedik el. Ez a karokat - a jobb felső kart - s a megmaradt jobb vállat szabadon hagyja és felhullámozza a jobb alkar előre nyújtott csonkjára fölé.

Ugyanez a három ruhadarab - az alba, a casula, a stola - jól kirajzolódik a homlok-nézetnél sokkal épebben megmaradt hátrészen is.

Itt a lemetszett agyko ponyájú fej torzójáról hátrafelé lecsúngó, a lapocka magasságáig érő két szalag - az infula szalagjai - elárulják a szobrok modelljét: püspöki mitrát, vagy infulát viselő alakunk előkelő egyházi személyiség, főpap volt.

A befejezetlenség - kivált, ha párdarabja, vagy javított kiadása, a 16. sz. püspökszobor mellé tesszük - a fej megmunkálásánál, illetve megmunkálatlanságánál a legszembetűnőbb. A fej baloldalán a szobrász nem dolgozta ki a haját, nem bontotta ki belőle a fülcimpát. A szemek előre düllednek, mintha nem is szelíd egyházfejedelmet, hanem ijesztő meduzát akart volna faragni a mester. Az orr és az orrgyök is kimunkálatlan: kétszer olyan széles az az orr, mint a szépen kivitelezett 16. sz. püspök orra.

A fej nem egyenesen üli meg a vállat. A fej enyhén előredől és jobb vállának irányába tekint.

Festésnek, bólusznak semmi nyoma rajta. Jobb válla alatt vörös folt. Itt azonban meglehet, hogy bedobásakor egy tégladarab eshetett rá, az színezte el.

Amennyiben szobrunkat nem munkaközben faragták el (esetleg a törzs baloldala faragáskor hasadt le), bizonyíthatja Szakál Ernő feltevését: leemelt szobraink egyideig egy képfaragó műhelyben tároltak volna. Ez lenne - más megfigyelésekkel egyezően - annak a magyarázata: miképpen került a festett, kidolgozott, ép szobrok közé ez a - valószínűleg be nem fejezett - szobor. (139-140. kép)

Lelt. sz.: 75.1.6.

7. Lovag, vagy herold alsó félalakja

Mérete: derekától a posztamens aljáig 81 cm. Plintosz átmérője: 49 cm. A nagyobb méretű lovagi szobrok sorozatából való. Derekától felfelé hiányzik. Egyelőre csupán annyi bizonyos, hogy térdével cimerpajzsot támasztó, balkezeivel ugyane pajzsot tartó herold-kompozícióhoz tartozott. Jelenleg azonban a törzset a cimerpajzssal összekötő plasztikai elemek még nincsenek együtt. A felemelt balláb tánclépésszerű mozdulatát az magyarázza, hogy figuránk térdével támasztotta a kezében tartott tárcsát. A tárcsán, vagy pajzson, illetve annak töredékén - ha volt is cimer, ez - a cimer festett lehetett: vésetnek nyoma sincs.

Az alak nagy talapzaton áll. Drapériái lelógnak a földig. Jobb lábán áll. Bal lábát fel emeli, ennek sarka a levegőben van; baljának csupán lábujjai hegyére támaszkodik. Társaiéhoz hasonló sarut visel, harisnyanadrágot. A lábakat befoglaló saruknak sem felső szegélye, sem talprésze nem látszik. A jobbláb térdben meghajlik. Alakunkat bokáig érő köpeny fedi.

Derekán vastag, a has közepére lehuzott sima öv: azon nagy, szegletes övcsat. A derékszij jobb oldalán háromszögű tarsoly, szögletei legömbölyítettek. Ezt a tarsolyt a derékszijra nittelt s középtűt - alighanem - fémkarikával lazított szij köti a derékövhöz. A tarsoly fedőlapján három bronz gombot utánczó faragás.

Festésnek felszíni nyomát nem találom. Azonban a jobb láb körül, a visszahajló, földig-érő paláston kréta-alapozás nyoma.

A vissza nem ragasztott tárcsát tartó - vaskos, mancs-szerű - kéz részletei azoknak a kezeknek rokona, amelyek nagyobb testméretű lovagalakjaink tartozékai. Ugyanis - mint bevezetésül említettem is - feltételezhető, hogy az egyik, nagyobb méretű bal kéztöredékünk, amely (láttnivalóan) egy cimerpajzsot tart, ehhez a 7. sz. heroldhoz tartozik.

Lelt. sz.: 75.1.7. (141. kép)

8. Lovagalak torzója (Felső félalak)

Alakunknak csupán feje és mellrésze maradt meg: ez összesen 38 cm magas. Dereka felett eltört; láb és kar-részei hiányzanak.

Feszés, dereka felé ráncoló, huzott, vastag posztóruhát visel. Ezt dereka felett valamilyen felül gömbölyödő, félkörös felső záródású tárgy metszhette el. Ez a letört, félkörívben záródó tárgy - talán egy tárcsa -, illetve annak felső vonulata - szabta meg a letörés nyomvonalát. Amíg az egész alsótest letört, bajszos-szakállas feje - a felettébb kevéssé gyengéd "temetéskor" - nem vált el a törzstől. E vonatkozásban szobrunk unikum.

Alakunk elöl hasított fegyverkabátja a nyakat szorító, páncélszerű, vékony ruhaperemben záródik. A ruházat mellén végig lefutó középvágot, tengelyvonal.

E fegyverkabát felett a vállakat fedő s panyókára vetett köpeny: a nyitott köpenyt két vagy háromkaréjos (fém vagy csont) boglárba befutó sodort zsinórzat köti össze.

A balkarra visszaomlik ez a vállnál visszahulló köpeny. A bal felső ruhaujj hullámszóan megmunkált. (Ugyanez a göndörödő, hullámszó megmunkálás a 74.1.16. sz. püspökszobron.) Jobb karját könyékben eltartja a testtől és alsókarját - amelyet középtűt csap-hellyel furtak át - felfelé emeli: valamit tarthatott.

Komoly tekintetű arca fel és balfelé tekint, feje elfordul a test tengelyétől. Nyilván ez a szobor is szoros kompozicionális kapcsolatban állt azzal a másik szoborral, amely felé tekint.

A lemetezett és középtűt csaplyukkal ellátott koponyát göndörödő csigákban megmunkált haj veszi körül. Az arc balfele elpusztult.

Alighanem herold volt. Kréta alapozása volt; egy-két helyen szürke festésnyom látszik a töredéken.

Ruházati attribútumai - köpeny, huzott fegyverkabát, a köpenyt összefogó bogláros csatban végződő zsinórzat, a haj megmunkálása - több alkotásunkkal szorosán összeköti ezt a 8. sz. lovagot, vagy heroldot.

Lelt. sz.: 75.1.8. (142-143. kép)

9. Nagyméretű nőalak alsó testfele

A 63 cm magasságu, nagyméretű nőalak alsó testfele voltakeppen egyetlen gazdag, festett redőzuhatag.

A derék alatt V alakban fut össze ez a nagyon gazdagon tagolt, markáns redőzet.

A hiányzó - nem látszó - jobbkar kissé megemelte a vörösbarna színű palástot. Ahol az fellebben, kivillan a ruházat gazdag aranyozása.

A jobb lábtő hiányzik; felette élénk vörös festésnyom. A lepusztult festések gipsz vagy kréta alapozásmaradványai sokfelé látszanak.

A lépő-"játsszó"-jobbláb térdnél s térd alatt áttűnik a ruházaton.

Egyelőre nem tudjuk:vannak-e anyagunkban kiegészítő darabjai. (Ilyen lehetne a "Hattyu-nyaku hölgy, arany hajjal", az 50. sz. fejtöredék).

Nőalakunk drapériáinak vonaljátéka emlékeztet a 16. sz. (Püspök) alakunknak öltözékére. (144. kép)

Lelt. sz.: 75.1.9.

10. Fegyverkabát harangszerű aljának töredéke

Magassága: 40 cm.

Valamelyik nagyméretű lovag alak fegyverkabátjának visszahajtott alsó pereme. Erősen fodrozott. A térd táján végetérő fegyverkabát leomló redői "8" formát alkotó keresztmetsződésekben hullámzanak. (A franciaországi anyagban tökéletesen hasonló köpeny-alj hullámzást látunk a Saint Denis-i királysirok egyik másikán. Így a XIV. század második felére datált Princesse inconne sirfedő-lapján és V. Károly király - André Beauneveu faragta - tumbáján.)

A faragáson festésnyomokat nem látok.

A drapériák vastag hurkákban, köríves átmetszetű -szinte - pálcacatagokban huzódnak fel a derék felé.

A fegyverkabáton belül harisnyanadrágos láb nyoma.

Tartozékai, kiegészítő részei egyelőre azonosíthatatlanok. Egy, eddig megtalált kiegészítő töredék (még mindig csak a fegyverkabát alsó részének darabja) azt gyaníttatja: egyik legnagyobb méretű torzónk töredéke. (145. kép)

Lelt. sz.: 75.1.10.

11. Lovagalak töredéke

Legnagyobb magassága: 25 cm.

Lovagalak szakállának és bal mellének töredéke.

A letört mellrész csekélyke megmaradt töredékén diszes, egymásra merőleges sávokkal tagolt, paszomános ruhaszegély.

Azt, hogy melyik torzónk tartozéka, egyelőre nem tudjuk. Az eddig vizsgált szobortörzseken ilyen, vagy hasonló ruhadisztt csupán egyet találtam. 139 (146. kép)

Lelt. sz.: 75.1.11.

12. Szobortöredék az 1. sz. ciszternából

Lásd 23. sz. alakunk leírásánál a jegyzetet!

Lelt. sz.: 75.1.12.

13. Lovagalak alsó testfele

Piros harisnyanadrágot viselő férfialak. Saruba bujtatott jobb lába kilátszik kék inge és az arra boruló aranszegélyes vörös köpeny alól. Bal lábára vékony, de hosszú felső ruhája ráborul s csak ballába sarujának orrát láttatja.

Magát a testet, kék és barna festésnyomokkal, sima, testre feszülő fegyverkabát borítja: elől, a ruha hasitékán a 29. sz. heroldéhoz hasonlatos füzést takaró széles csik. (Azonban a 29. sz. heroldon ezen a csikon áttűszik a füzés s maga a takarás is diszes; a 13. sz. lovagalakon ez a takarás sima, disztelen s a füzést sem láttatja.)

Alakunk felemeli bal karját s könyékben behajlik az. A kézfej hiányzik, az alsókaron csapolás nyomát látjuk.

Alakunk csipőből balfelé hajlik. Jobbkezében, vagy karján tarthatott valamit. Ruházata, köpenye nagy "V" alaku redőkben az alsó lábszár felső harmadáig hullik alá. A köpeny drapériái azonban a ballábnál s az egész lábazat körül a földig érnek. Olyannyira, hogy alakunk jobblába rajta is áll ezeken a drapériákon.¹⁴⁰ Magassága 91 cm. (147. kép)

Lelt. sz.: 75.1.13.

14. Nagy alaku lovag

Lába hiján nagyjából ép szobormű. Mellén huzott, feszes fegyverkabát. Ez lent, az - alakunk jobb csipője táján látható - sima öv alatt mind feszesebb redőkbe megy át.

Feltételezett magassága: 130 - 135 cm.

A közet vízszintes rétegvonala jól látszik a nyaknál (ahol azután a fő le is tört a törzsről), és a gyomor felett összetett kezeknél. Ezeket a rétegvonalakat Szakál Ernő ismerte fel, mint a kiegészítés hasznos utmutatóit.

Lovagunk jobb kezét bal kézfőjére, illetve bal csuklójára teszi. Fegyvertelen. Öve deréköv - és nem katonai cingulum, nem ágyéköv, csat nélkül; festett fűzésű.

A ruházat mellén sima vágat (talán a rejtett mellvas láncának fogója). Maga a test egészét fedő palást vállban hasított: ebből a hasitékból bujnak elő a redős ingujju karok. A karmantyuk hiányzanak.

Hasított palástja által alakunk négy másik, nagyalaku lovagi torzónak félreérthetetlen ikerdarabja. Mégpedig a buggyos kezelőjű, karmanttyus, félig sima, félig kazettás derékövű, ugyancsak hasított kabátot viselő, földigérő köpenyű 19. sz. torzónak, továbbá a virágsziromöves lovagnak, a 21. sz., korábban, de ugyanott talált derék- és alsócomb-törődéknek s a 9. sz. fegyverkabát alja törődéknek.

Bizonyos, hogy ehhez a nagyalaku lovagi csoporthoz tartoztak a ma még nem azonosított, nagyméretű lovagi fők is. Döntően áll ez a filckalapos-capuccios eszményien szép lovagi főre. (53. sz. "Phoebus" és 61. sz. "Castor").

Lovagi szobraink közül eddig egyedül a 22. sz. szobrot mérhettük meg tetőtől talpig.¹⁴¹ A 22. sz. szobor magassága deréktől, öve felső részétől plintosza aljáig 85 cm. (Ugyane méret a 7. sz. tarsolyos heroldnál: 81 cm) Így a részméretek is - a megformálás egyező jegyein túl - 14. sz. lovagunkat a nagyalaku lovagokhoz kötik. Ezért tehát anyagunkból a 7, 9, 14, 18, 19, 22. sz. szobraink nemcsak azonos anyagu és tárgy - lovalalak -, hanem közel azonos, vagy azonos méretű, azonos magasságu is.

E jegyei által a 14. sz. nagyalakos torzó világi, udvari galériánknak egyik kulcs-alakja.

Mivel a nagyobb méretű, fegyvertelen lovakok s a fegyvereket tartó heroldok, apródok, a kisméretű sergents d'armes összefüggése anyagunkban látnivaló, mint munkahipotézis felmerül: ugyanannyi kisalaku herold volt, ahány nagyméretű lovag.

A lovakok fegyvereit, jelvényeit, sisakját ezek a kis heroldok hordozták. (148. kép)

Lelt. sz.: 75.1.14.

15. Magyarország heroldjának cimere és országalma

A törődék egy a középkori magyar országcimer kettőskeresztes részének törődéke.

Anyaga és lelőhelye szobrainkéval egyezik.

Ezideig nem sikerült megállapítanunk: melyik herold tartotta kezében ezt az országcimeres törődéket. Ennek megállapítása után az a kérdés: melyik lovagnak kísérelje volt az országcimert tartó herold?

A kettőskeresztes tárcsa-törődék magassága 24 cm.¹⁴² (149. kép)

- . -

Itt emlékezem meg egy másik törödekről is. Egy országcimert tartó kézmaradvány az. Mint felsőjelvénynek, lehet, hogy ennek is köze volt valamelyik lovag alakunkhoz. Talán éppen ahhoz, amelynek heroldja - ura attributumaként - a kettőskeresztes országcimert vitte.

Az országcimert törödék magassága 8 cm.

Lelt. sz.: 75.1.15.

16. Püspök alakja

Lába, talpzata egyelőre hiányzik. Így 94 cm magas.

Püspökalkunk két kezét könyökben megtörve előre tartja, kézfei hiányzanak. A bal alkaron csapolás nyoma.

A fej letört a törzsről. A törzs maga is kettétört. A térdtől lefelé lábrészei hiányzanak.

A sűrűn redőzött, gazdag drapériájú férfialak - klasszikus, ókori előképeket idéző - fejét (az ásatás és a lelőhely legelső fej-torzóját) enyhén balfelé billenti, előreahajtván azt.

Az egész testet borító albára a jobb vállat szabadon hagyva borul rá a régies stóla.¹⁴³ Ez a ruhadarab elől "V" alakban, a két felemelt kéz alatt pedig vertikális zuhatagban omlik le.

Az alba alján elől áthaladó vékony ruhaszegély. A balkéz alatt a manipulus (vagy sudarium) két vége laza foszladékban csüng alá.

Alakunknak nyakát elől gyűrt humerale (vagy amictus) ezt pedig kétoldalt és hátul felálló gallér veszi körül. A háton a - fejről hiányzó - püspöksüvegnek (az infulának, vagy mitrának) két, a lapockák magasságáig leérő szalagja.

Az enyhe rezignációt tükröző arcot a fül félmagasságában egyenesen metszett, lágyan hullámzó hajzat keretezi. A jobb arcfél sérült. A bal arcfélet savak, lugok vagy rozsdabarníthatta meg.

A fej agykoponya részét lemetszték. A lemetszett fejtető közepén csaplyuk.¹⁴⁴

Itt szükséges megemlítenem, hogy szobor-ásatási leleteink közt van egy püspöksüveg töredékünk,¹⁴⁵ ugyancsak csaplyukkal s síkrészén egy bizánci kereszt vésetével, de ennek a püspöksüvegnek ehhez a szobrunkhoz való tartozása kétséges. (Ugy látszik, nagyobb püspöki főre való, mint a mi eddig talált két főpapunké.) Lelt. sz.: 75.1.16/b.

Püspökalkunk - töredékes állapotában is - galériánknak egyik legszebb darabja, a magyarországi Trecento gyöngyszeme.

Festésnek, alapozásnak nyomát sem látni rajta. Pupillája azonban színezett lehetett.

Csapott válla, gracilis, keskeny alakja - az 5. sz. lovagalakkal s a 20. sz. gótikus nőalakkal együtt - vaskos, naturalisztikus megfogalmazású lovagszobrunktól eltérő stílusjegyeket árul el. Ugyanakkor a szemek megfaragása, a haj arról tanuskodik, mégis összetartoznak valamennyien. (150-151. kép)

Lelt. sz.: 75.1.16/a.

17. Köpenyes nőalak torzója

Huzott mellű ruhában; nyakában a köpenyt összefogó kerek boglár. Dereán sima csattal rögzített derékszij. (Hasonló szij és csat az 5. sz. lovagon s a 33. sz. - csuklyás-könyvet tartó apostol- vagy próféta-alakon.) A szij vége áthajlik és az övről lecsüng.

Alakunknak feje és két karja hiányzik.

Dereán, az öv alatt gazdag redőzésben a két előretartott kéz alá hullámszik a palást. Ez a palást egészen a földig omlik le s teljesen körülfogja az eltakart lábakat.

Alakunk, kisebb töredékeit leszámítva, három nagyobb elemre tört. Eltört a derék alatt s a boka felett is. A derék alatti töréskor - elől - néhány nagyobb szilánk pattanhatott le. Az első és a felsőtest összetartozását azonban a tökéletesen összeillő hátrészek megnyugtatóan hitelesítik.

Alakunk nyakánál a redők ugyanolyan gyűrött ingnyakban végződnek, mint amilyen a 16. sz. Püspökalk humeráléjéé. Recézett vállkendőjének széle a nyak és váll tájon emlékeztet a 20. sz. nagy nőalak torzója mellrészén látható recézett kendőszélre, valamint a régi ásatás Leányka-fejes gyámköve alakjának kendőszegélyére.

A torzó magassága: 100 cm. A talp átmérője: 40 cm. Szakál Ernő felvetette annak lehetőségét, hogy 48. sz. női fej-töredékünk esetleg ennek a 17. sz. törzsnek nyakán ült volna. (152. kép)

Lelt. sz.: 75.1.17.

18. Nagyméretű lovag torzója, százszorszépes övvel

Magassága 87 cm.

Feje, jobb kézfeje, bal karja többől hiányzik. Lábazata egyelőre nem agnoszkált. (A százszorszép-virág mintás motívumnak eddig egyetlen ismétlődését a szlovéniai emlékműből ismerem. E. Cevc; Gotska Plastika na Slovenskem. Ljubljana, 1973. 35. (Szent Katalin, 1415), 47. (Madonna, 1420.) 59.) Mária torzó, 1450)

Derekán százsorszépes öv. Huzott felső kabátja elől és két karjánál, vállban hasított. Ingujja hasonló a 14. sz., a 19. és 22. sz. szoboralakunknak inge ujjához.

Balkarját nagy, félkörtü bekarcolás környezi.

A szobor mellének közepén és jobb felső mezejében éles vastárgytól - bárdtól, fejszétől - eredő vágásoknak, ütéseknak nyoma látszik. Köpenye a földig érhetett; fegyverkabátja a térd alatt ér véget.¹⁴⁶

Alakunknak alsó testfele nincs meg. Diszöve mélyebben van, mint a kiszámítható deréktáj, de magasabban, mint az e korban a divatból már kimenő, eltűnő cingulum militare-k, a csipő-övek.

Budai gótikus galériáknak meghatározásában ez a torzónk is lényeges: diszöve által - csakugy mint 22. sz. szobrunk is - a 29. sz. herold felé mutat utat.

Bizonyos, hogy torzónknak vállát valamelyik idealizált lovagi fő koronázta. (153. kép) Lelt. sz.: 75.1.18.

19. Nagyméretű fegyvertelen lovag

Feje, egyik karja, mindkét kézfeje hiányzik.

Huzott fegyverkabátja mellén feszes. A mell közepén, le a - jobb oldalt kazettás diszű, baloldalt sima felületű - övig fűzést rejtő sima vágat. Ez a vonal egyben a szerkesztés tengelye is. Valószínű, hogy alakunk jobbkezével maga elé tartott valamit; emiatt cingulumának baloldali részére a kis kazettákat - inkább edikulákat - már nem lehetett ráfaragni. Eszerint az öv baloldala takarásban volt.

A fegyverkabát válla hasított. Belőle ráncolt ingujj bujik elő; ez a meglévő balkéz csuklóján buggyos kézelőben fut össze.¹⁴⁷

A fegyverkabát alól kibuvó ing hátul, a testre feszülő fegyverkabát alól széles, szárny-szerű redőkben bugyan ki.

Lovagunk köntöse a diszöv alatt egészen a földig leér s bő drapéria-esőben veszi körül a lábakat. Lovagunk ballábával ugyancsak rajta állt leomló ruházatán.

Az enyhén előrelépő balláb sarujának orra kikandikál a redők alól; a saru orrának hegye letört.

Szobrunk úgy látszik fülkében, vagy falnál állt: Hátából - alighanem, hogy súlyát csökkentse - rejtve kifaragtak egy nagyobb darabot.

Hosszu ruházata e szobrunkat a 14. sz. lovag rokonává teszi. Festésnek nyomait nem tudtam felfedezni.

Magassága, talpától a nyak aljáig: 111 cm.

Meglehet, hogy az egyik nagy lovagi fő, capuccioval (53. sz.) - a "Phoebus" - ehhez a törzshöz izült.

Lelt. sz.: 75.1.19. (154-155. kép)

(Gyanítható, hogy e torzónkkal együtt előkerült 75.1.67. a-b. jelzésű mondatszalogot tartó kézzszobrunknak tartozéka.)

20. Nagy nőalak torzója

"S" vonalban megkomponált, gracilis szobor. Feje, karjai hiányzanak. Összmagassága: 116 cm. Talpszélessége: 49 cm.

Ruhái redőinek zuhataga leér a földig. Így alakunk saruinak hegye sem látszik ki. Felső testén köpenyt, palástot visel. Ez a palást nőalakunknak nyaka alatt fűzött ingét láttatja.

Bal hónalja alatt vastag, lapos sima öv.

Jobb karja hiányzik. Bal karját előre tartja. Ám a balkar kézfeje is hiányzik.

Alakunknak mellén a leomló fátyolnak - fejkötőnek - szélén ugyanolyan recés diszítés, mint a régi ásatás egyik gyámkövének híres Leányka-fején. (De a mi, 1974-ben talált anyagunkban is akad két ilyen recésszélű fátyol. Egyiket kis fehér Madonnáknak - a 30. sz. szobornak - ruházatán látjuk, a másik recés fátyolszegély a 49. sz. "Pseudo Madonna" fejét övezi.)

Nőalakunknak köpenye térdmagasságban végződik. Ez alól a köpeny alól a talapzatot is elborító alsó ruházat drapériája tör elő.

Ingének nyakredői a 16. sz. Püspök alak s a 17. sz. Lovag gyűrt gallérjához hasonlítanak. Ruhájának említett bőrfűzése a 4, 5, 24, 29, 34. sz. szobrunkéval egyezik.

Bőrfűzéses inge azoknak az időknak divatját idézi, amikor férfi és nő még egymás ruháját hordozta.¹⁴⁸ Ez a divat a XIV. század második feléig, a XV. század elejéig tartott.

Nőalakunknak fátyla elől, lágy hullámban a nyak elé hajlik és körülfogja azt.

A törzs erős elhajlása azt gyanította - főként Szakál Ernő restaurátorunkkal -, hogy alakunk esetleg Madonna volt. Mivel azonban a gyermeki test feltapadásának sehol sem leltem nyomát, valószínűbb: nőalakunk az udvari világ csoportozatnak egyik dámája volt.¹⁴⁹ (Egy ideig feltételeztem, hogy 50. sz. fej-töredékünk ennek a törzsnek tartozéka. Tévedtem.) (158. kép)

Lelt. sz.: 75.1.20.

21. Nagyméretű lovagalak törzse

Következő, 22. sz. lovagalakos szobrunk párdarabjának töredéke. Különös érdekessége az, hogy ezt a kőfűrészsel már elvágott és falazókövé alakított törzs-töredéket nem a 74/4-es lelőhelyen, tehát nem szobor-"temetőnk"-ben, hanem még 1973-ban, a lelőhelyünk feletti rétegben találtuk meg.

A töredék derekától az alsó combig terjedő testrészeket ábrázolja, a 22. sz. lovagéval egyező viseletben.

Lábainak elhelyezése, harisnyanadrágja, fegyverkabátjának redőzete is megegyezik 22. sz. szobrunkéval.¹⁵⁰

Feltételezem, hogy ezt a töredéket alighanem a XVIII. században, a Királyi Istállók barokk alapjainak lerakásakor ásták ki s fűrészelték el. Falazóköként való ujkori felhasználására azonban nem került sor. Ez a magyarázata annak is, hogy a szobrainkénál jóval magasabb, későbbi rétegben találtuk meg.

Ez a 21. sz. torzónk annak a hirmondója, hogy legalább eggyel több lovagszobrunk volt, mint ahogyan azt (a 21. sz. töredék "rehabilitációja" előtt), 1974-ben, a szobrok feltárásakor hittük.

Méretei: 40 cm magas, szélessége: 32 cm.

Lelt. sz.: 75.1.21.

22. Nagyalku lovag, százszorszépes övvel

Nagyméretű fegyvertelen lovagi alak. A 14, 18, 19, 21. sz. torzónak rokona.

Hajadonfőtt ábrázolták; két karja és ballábának egy része hiányzik.

Mellén a térdet alig takaró, huzott, hosszú fegyverkabát. Ez a vállban hasított, a mellkason feszes. A deréköv alatt vastag, buggyos, lefelé szélesedő ruházat. Ennek alja lenn megvastagszik. Ez a megvastagodás vagy visszahajtást, vagy prémet utánoz.

Derekán százszorszép-virágos öv. Ugyanaz, mint a nagy alaku 18. sz. lovagon s a 29. sz. kislaku heroldon.

(Az, hogy ez a százszorszépes lovag hajadonfőtt áll, megengedi azt a feltevést, hogy a 29. sz. - ugyancsak százszorszép-virágos övű - heroldunk éppen az ő sisakját hordozza.)

Harisnyanadrágot visel, belül fűzött magas, száras sarukkal.

Feje szakállas; kétfelé fésült fülig érő, ápolt haját visel. Arc kifejezése szelid, megrengő. Ugyanazokkal a szemzugokkal, mint amelyet számos más társánál felfedezhetünk. Pupillája festett.

Amikor 1975. februárjában fejét felragasztotta restaurátorunk, kitűnt: a fej aránytalanul nagy a törzshöz s a lábak méreteihez képest. Ezt - akárcsak IV. Károly császár (1346-1378) szobraért a prágai Óváros hajdani hidján - a szobor magasban való elhelyezése, a rövidülés indokolja.

Ugyane rövidülésre utal 22. sz. szobrunknak két másik jegye is. Mégpedig: 1. a fegyverkabát szoknyáját mélyen aláfaragta a mester, 2. szobrunknak a talapzatról félig kilépő jobblábán a saru talpát, annak varratát is gondosan kifaragta. Ezek az alulról való nézet követelményei!

Ilyenféle elhelyezést szolgálhattak 1. sz. és 2. sz. alatt ismertett alakos gyámköveink is.

22. sz. szobrunk fejétől térdéig 115 cm magas; a hozzáragasztott, kissé nyakatlan fejjel együtt 135 cm körül.

Szoboralakunk arcának egyes finomságai - szemzugok ráncai, homlokráncok - amelyek feltáráskori fotóin még látszanak -, sajnálatosképpen eltűntek. (156-157. kép)

Lelt. sz.: 75.1.22.

23. Herold törzse

Teljesen töredékes - deréktől a felsőcombig terjedő - torzó. Összmagassága, így: 37 cm. Legnagyobb szélessége: 30 cm.

Huzott fegyverkabátja aranyos; recés szegélydisszel borított fűzés fogja össze. Mélyen leeresztett csipőövet - cingulum militare-t - viselt. Ezen az övön hat lyuk jelzi a hajdani kő- vagy fémbetéteknek helyét. Fehér krétarétegre felhordott vörös festék borítja a dus redőkben lefelé hullámozó fegyverkabátot. Ez alól körülbelül a felsőcomb közepéig érő sodrony-ingnek ezüst-szürkére festett maradványai tűnnek elő. A felső combnál töréssel; itt kék festéknyomok. Vagyis: a kívül veres színű fegyverkabátnak kék volt a bélése.

A bal felsőcomb a töréssel; itt kék festéknyomok. Vagyis: a kívül veres színű fegyverkabátnak kék volt a bélése. A bal felsőcomb a töréssel; itt kék festéknyomok. Vagyis: a kívül veres színű fegyverkabátnak kék volt a bélése. A ruházat veres festésén hét ponton festett aranyrózsa maradványai.

Alakunk cimere- vagy fegyvertartó herold lehetett; a 24, 29. és 34. - s esetleg a 8. sz. - torzó párdarabja.

Feltehető, hogy ennek a hajdani herold szobornak tartozéka egy páncélozott jobb alsókar, két¹⁵¹ összeragasztott darabból. A karpáncélt annak külső oldalán két csat fogja össze. (Ennek a két darabból álló kartörödének összhossza: 19 cm)

Heroldunknak fegyverkabátját ferde húrkolású bőrfűzés tartja össze; ezt szép aranyozott fűző-borítás fedi. (Legközelebb a 29. sz. herold ruházatához áll.)

Feltűnő, hogy a 23. sz. torzónak öltözéke sokban emlékeztet a bécsi Háromkirályok egyikének viseletére. (Az osztrák kutatók az 1370-es évekre datálják.)¹⁵² Budai szobor-galériánk tematikájában - úgy vélem - feltételezhetünk egy Háromkirályok-ciklust is. Erre nem csupán az említett ruházatbeli egyezés utalna (a 23, 29. sz. budai szobrok viselete s a bécsi szobor között), hanem - egyelőre "úszó", testhez még nem kapcsolható - két turbános fejünk is; az alább következő 45. és 46. sz. fő.

23. sz. torzónak piros ruhájára festett arany rózsáival kapcsolatban megemlítem Nagy Lajos királyunk anyjának, Piaszt Erzsébet királynénak (+1380) azt a Betleheméhez tartozó két kis fa szobrocskáját, amelyeknek ruházatát hasonló aranyvirág-mustrák ékesítik.¹⁵³ (159. kép)

Lelt. sz.: 75.1.23.

24. Kis alaku herold töredéke

Feje, két karja, két lába hiányzik. A töredék mindössze a felsőcomb közepétől bal válláig maradt meg.

A törzs erős hajlásban van. Megcsavarodása mutat arra, hogy valamilyen súlyosabb tárgyat tartott, emelt.

Testét sima, feszes fegyverkabát borítja. Ezen elől egyenes sima fűzés, nyaktól le a térdig. Derékszíja nincs. Fegyveröve mélyen a csipő alatt fogja össze testét. Vállát palást borítja. Ennek két kerek boglárát zsinórzat tartja össze.

Széles fegyverövén hét kis nyílás, a fémbetétes diszek számára. Dereka alatt legalább a felsőcombig ért le hosszú redőzetű fegyverkabátja. Felső combjánál fegyverkabátja véget ér. E "bokorugró" rövidségű fegyverkabát-alj alól pirosfestésű harisnyanadrágjának maradványai bujnak elő.

Ruhájának fűzése a 4, 5, 20, 27, 28, 29, 34. sz. alakjaink viseletének fűzésével rokon. Heroldunk töredéke válltól térdig: 52 cm. (160. kép)

Lelt. sz.: 75.1.24.

25. Apostol vagy próféta alak

Földig érő, lábát sem láttató palástban van. Fejetlen.

Ez alatt derekán összefogott, de melléről visszahajló bő inget visel. Jobbkezeivel derék-tájon felfogja palástját. Jobbkeze feszes, hasított kézelőből bujik elő.

Palástját a mellen, a nyak alatt egyszerű hurkos fűzés köti össze. A palást körgallérszerűen fogja körül a nyakat. Az egész felületet igen gondosan, finom, sűrű fogazású fogasvesszővel munkálták meg. Az egész felületen gazdag, pasztózusan felhordott kréta- vagy gipszalapozás.

A felfogott ruházat bő redőzhatagban omlik le a földig.

Talapzata durván ovális. Barna és sárgás festéknyomok.

Magassága - fej híján -: 72 cm. (161-162. kép)

Lelt. sz.: 75.1.25.

26. Apostol vagy próféta alak lábazata

Egyelőre egyik apostol, vagy próféta alakunk törzséhez sem illő lábazat. Fogasvésős megmunkálása, földig leérő, bőven redőzött kámsza alja. A kövön fehér bólusz, ezen itt-ott vörös és szürke festésnyomok.

A drapéria alól kilátszik a szobor jobblábának öt ujja.

31 cm magas. (166. kép)

Lelt. sz.: 75.1.26.

27. Fegyverderék töredéke és lábvért

Nagyméretű férfialak mell- és derékrésze. Így 25 cm magas.

A mellett feszes fegyverkabát borítja, ferde bőrfüzéssel. A derékon 9 cm szélességű derékvő helyezkedik el, babérlevél-mustrás fém-lamellák kőutánzatával. Ezeknek a lamelláknak felső sora öt kis kerek kapszulában folytatódik.

Lelt. sz.: 75.1.27/a.

Talán ugyanennek a lovag-alaknak tartozéka két diszesen vértezett láb-töredék is. A nagyobbikon jól kivehető a három-levéllel diszitett - pillangós - térdvas.¹⁵⁴ Ez alól a térdvas alól négy sorban egy sodrony-csipke látszik ki, aranyozott, cikkcakkban végződő diszitással.

Lelt. sz.: 75.1.27/b.

A kisebb idetartozó lábtöredéken sárga festésnyom.

Feltehető, hogy ehhez az alakhoz (főképpen ehhez a térdvashoz) tartozik egy, a térdvas diszítéséhez hasonlóan diszitett aranyrojtos vassaru is. Ugyanolyan jellegű lamellák diszítik, mint az övet.¹⁵⁵

Lelt. sz.: 75.1.27/c.

28. Ép apostol (Simon?)

Pillanatnyilag legépebb szobrunk. Darabjait már a feltáráskor - lelőhelyünk legalsó rétegében - három darabra törten találtuk meg. Posztamense amorf formát mutat: alighanem mind ő, mind társai nemcsak ezen, hanem valamilyen más talapzaton is állhattak.

Alakját derekán - a visszabuggyanó ruházat miatt nem látható, takart - öv fogja össze. Bal karján s a palást alján kékes festésnyomok. Mindkét lábának - a lovagok szobraival is egyező - félhegyes saru orra kilátszik.

Ruházata egyetlen nagy bő, kámszaszerű köpeny. A kézfejek felett a ruhaujjak felgyűrtek. Balkezénél csapolás helye; ennek alapján sikerült megtalálni a hozzá tartozó barnás festésű, pompás megmunkálása, kicsiny, barna kezű, sőt a kart a kézhez kapcsoló ragasztott kötőredéket is. Balkeze szerszám-talán fűrésznyelet tart. E nyél köpűjének felső vége nyitott, alján visszahajtott vasszeget utánozó faragás. (Amennyiben alakunk balkezében fűrésznyelét tartja, Simon apostol alakjára gyanakodhatunk. Az ő attribútuma - mártíriumának jelvénye - a fűrész.) Alakunk balkezével megemeli ruházatát, s ezzel pompás redőjátékot idéz elő. Jobb karját kis ívben - amolyan Duccios mozdulattal, mint egy magvető - eltartja testétől.

Az arányos törzset dus hajzatu és szakállu komor fő koronázza. A fej majdnem kilencven fokban fordul el a törzs tengelyétől, biztos jeleként annak, hogy szobrunkat párdarabjához, vagy egy térszerkezet centrumához komponálták. (Például egy kapuhoz)

A csaknem ép fejen - mindössze orrának hegye tört le és veszett el - s a kézfőn barnás festés.¹⁵⁶

A felső testen, a festés alatt végig krétaalapozás; ez alatt a finom fogasvésős-nyom. (163-165. kép)

Magassága: 85 cm.

Lelt. sz.: 75.1.28.

29. Sisaktartó herold, százszorszépes övvel

Három nagyobb elemre tört szobor. Főrészei: a felső combközépig tartó törzs, a lábazat s a fej. 81 cm magas.

Fejét - amelyet nekem sikerült azonosítanom - zöldes babérkoszoru,¹⁵⁷ barnás haj- és arcfestés disziti. A törzset diszes szegéllyel ékített, ferde füzéssel összefogott fegyverkabát borítja.

Azon kevés alakjainkhoz tartozik, amelynek szinte minden lényeges darabja megvan. Csupán a bal lába hiányzik.

Dereka alatt százzorszépes öv. Heroldunk - e sergent d'armes - jobbkezevel sisakot, a gazdája sisakját hordozza. Ebből a csöbörsisakból mindössze annak gallérja, plasztronja és egyik, hozzá nem illeszthető felső darabja van meg. A sisaknak a nyakrészt boruló gallérját dus, növényi mintájú faragás s a sisakfő felé eső részen fonott drótot utánzó sodrat ékesíti. A sisakgallérnak e részeit dus aranyozás borítja. ¹⁵⁸

Heroldunknak vállán gazdagon redőzött zöldesbarnás köpenyt látunk épen. Ezt a köpenyt alakunknak jobb vállán három nagyobb gomb tartja össze. (Ugyanilyen - bár betűs - vállgombok tartják össze Nagy Lajos király köpenyét is, székesfehérvári tumbájának fedlapján.) Heroldunknak köpenye alól előbukkanó ruhaujját buggyos, redőzött, a csuklón leszorított kezelő fogja össze.

Öltözeti, viseleti attributumai által ez a szobrunk egész budai gótikus galériánknak egyik legkiemelkedőbb kulcs-szobra. Az élő heraldika korának kiemelkedő emléke. Fűzött, huzott fegyverkabátja számos más szobrunkon ismétlődik. Százzorszépes cinguluma egyezik a 18. sz. és 22. sz. szobrunkéval. Ruházatának fűzése - amely a bécsi Epifánia szerezcsen királyszobrának takart fűzésével ¹⁵⁹ is rokon - a 4, 5, 20, 24. és 34. sz. szobrunkhoz köti. Buggyos kezelőjét 2 gyámkövünk atlaszánál, a 19. sz. szobornál s egy lebegő, gazdátlan kéz-főnk csuklóján is viszontlátjuk.

E heroldunknak kulcs-helyzetével kapcsolatban, továbbkutatási elindulásként említeném meg: a fűzés és gomb együttes megjelenésével ugyanazon az alkotáson 1390-ből a dijoni múzeumban őrzött gyalogos Szent György szobron találkozunk (Jacques de Baerze műve). A dijoni dátum azonban budai szobrunk relációjában kései. A dijoni Szent György ugyanis már csőrös sarut visel. Ez pedig budai galériánk szobrainál későbbi divat. ¹⁶⁰

29. sz. heroldunk - amelynek párizsi rokonai a Louvre XVI. századi átépítése során semmisültek meg, és amelyeknek két bécsi társa (tán későbbi utánfaragásuk is) budai heroldjainknál minőségben alacsonyabb alkotás, - meglehet, hogy ma már egyetlen európai ép eredetije a nagyméretű urukat kísérő sergents d'armes-ábrázolásoknak!

Mint ennek a - nagyméretű lovag, kisméretű herold - ciklusnak fordítottját idézem fel azt a szobrászi ábrázolásmódot, ahol a fejedelmi alak jelenik meg kicsiny méretben s mellette égi védője, védőszentje a nagy méretű. (Ilyen kompozíció Claus Sluter műve: a burgundi hercegné - kicsinyebb alakban -, s mögötte égi védője, Szent Katalin, másfélszer akkora méretben. (A kartauziak templomának portáléja Champmolban). (167-168. kép)

Lelt. sz.: 75.1.29.

30. Fehér Madonna

Két kézfeje, feje, a Gyermekek teste teljesen hiányzik. Magassága így: 73 cm.

Erősen S-vonalu, kontraposztos szerkesztésű Madonna szobor. A 974-ben Budán kiásott galériánknak páratlan érzékenységgel és áhitattal megfaragott darabja, talán egész anyagunknak legvirtuózabb alkotása.

Madonna-voltát a Gyermekeknek a Madonna derekára tapadó pár lábujja bizonyítja. (Erre elsőként, még a szobor kiemelése közben László Gyula hívta fel figyelmemet.)

Az egyenes felmagasodó karcsu törzs a felsőtest erőteljes balradlásával egyensúlyozza ki a jobb karon ült gyermektest súlyát. (Ehhez képest Madonnánk hiányzó feje nyilván jobbra dőlt.) Nőalakunk mindkét karját emelte s ez meg is határozza az "M"-betű alakot előidéző drapéria-sémát mind a szobornak homlok-, mindpedig hát-nézetében.

Palástja a nyak alatt záródik. Kis helyen mégis láttatja az inget és a gyermek teste alá, a gyermeket tartó jobb kézre huzódik fel.

Innen aztán részben vertikális esésekben, részben V alakú vetődésekben hullámszik le egészen a talapzatig.

Az istenanya lábát egészen eltakarja a nyolcszegletes vékony talapzat-lemezre rásimuló ruházat.

Madonnánknak fejcskáját recézett szegélyű fátyol borithatta: ennek részei a nyak alá huzódnak le. ¹⁶¹ Madonnánknak gracilis vállát a leomló recés főkötő hátul, a lapockák magasságában, gallérszerűen fogja körül. ¹⁶²

A gyermeket tartó jobb alsókar egészen a csuklóig megvan; a csukló felett Madonnánk karinge feszesen zárul.

Amennyire a nagyobb méretű szobrok galériájából gracilitása, csapott válla, keskenysége, gótikus transzcendenciája által válik ki az 5. sz. lovag, a 16. sz. püspök s a 20. sz. nőalak, ugyanígy e fehér Madonnánk is hasonló jegyeivel üt el az Apostol vagy Prófeta alakok vaskosabb naturalitásától. Ennyiben elűt még a 32. sz. "Képaláostos szent nő" lényegesen rusztikusabb megfogalmazásától is. (169. kép)

Lelt. sz.: 75.1.30.

31. Apostol vagy próféta sorozat: lábazat töredék

A fenti ciklus egyik szobrának - egyelőre semmelyik szoborhoz sem illő - talprésze, földig-érő ruharedőkkel.

A redők alól a balláb négy lábujjal kandikál ki.

A ráhullott parazsas hamurétegtől szürkére szineződött. (172. kép)

Talphossza 21 cm. ¹⁶³

Lelt. sz.: 75.1.31.

32. Kékpalástos szent nő ("Kék Mária")¹⁶⁴

Szent nő alakja, fej és kézfejek nélkül. Oráns alak. Palástjának redői a földig érnek; lábát, lábbelijét takarják. Hosszu, barnás - vagy barnára szineződött - derekán átkötött inget visel. E fölé borul mellén a galléros nyaktól lefelé nyitott kék palástja. Két karját mellén összeteszi. Mivel a kézfejek hiányzanak, nem tudni: imára kulcsolta-e össze kezét, vagy tartott-e valamit.

Bal válláról leomló palástját jobb könyöke alá fogja. Ezáltal a redők zuhataga V alakban mind nagyobb hullámokat vet. Drapériái alól jobb térde magasságától kivillan barnás inge. Palástjának gallérja körülveszi nyakát. Letört fejről két oldalt bő hullámokban omlik alá kézfejéig érő két hajhulláma. ¹⁶⁵

Az elveszett kézfejek alatt két-két ritkás gombbal összetartott ingének ujja is látszik. Husos alsókarja a gombolások közt szinte szétfeszíti az inget. Ezeket a gombokat még nem gomblukakba hanem úgy látszik, hurkokba gombolták.

Szentnőnknek jobb válla s felsőkarjának egy része letört. Ezt a kitörést azonban vagy megfaragásakor, vagy használata idején, "életében" pótolták. A törés és a pótlás felületét - a ragasztóanyag befogadására - un. spiccvésővel bevésték, a simára vésett felületet hegyesen beütögették.

Szobrunk tehát állt, sérült, javították.

A felületnek teljes fogasvésős megmunkálása nem mutatkozik. Azonban a krétás-gipszes alapozás borítja az egész felületet. Talapzata laza, kissé amorf, körvonalozatlan. ¹⁶⁶

Magassága: 69 cm. Ép állapotában 85 cm lehetett; ez a "feles méret" szent-szobrainknak, apostolainknak vagy prófátáinknak kötelező modulja. (170-171. kép)

Lelt. sz.: 75.1.32.

33. Szent, csuklyás könyvvel (Szent Bertalan?)

A torzó lábazati része, balkeze hiányzik. Inge felett - amelyet az 5. sz. és 17. sz. szoborunkéhoz hasonlóan, lazán átvett végű szíjzat és csat szorít össze - piros köpenyt visel.

A törés és a tapadás felületéről megállapítható, hogy jobb kezében ez a szobrunk tartott egy csuklyás - vagyis bőrzacskóba foglalt - könyvet. ¹⁶⁷

Lábazatát egyelőre még egyik kallódó lábazattal sem sikerült összekapcsolni.

Alakunknak keze ugyanazt a finom, gondos, aprólékos megmunkálást mutatja, mint a 28. sz. ép apostolalaké.

A bal kézfeje csuklóból hiányzik; a csuklónál jól látszik, hogy feszes manchettájú ingujjat visel. Köpenyét belül szürkés festés borítja. A köpenyen sárga festésnyomok is látszanak.

A szobor egész felületén megvan a krétás vagy gipszes alapozás.

Szobrunknak a törzstől külön megtalált fejét - hosszú hónapok után - Tóth Attila segéd-restaurátornak sikerült azonosítani. Az agnoszkálást az nehezítette, hogy a fej s a vállrészek között több nagyobb szilánk hiányzik.

Ez a szobrunk - éppen úgy, mint 28. sz. ép apostolunk is - fejét erősen oldalt fordítja. Biztos jele ez is egyházi-vallásos szobraink egymásra komponáltságának.

Szobrunk így - lábazata híján - 60 cm magas. (173. kép)

Lelt. sz.: 75.1.33.

34. Szakállas herold

A legelső feltárási napon megtalált "ijászkar" gazdája.

Szakállas feje, jobbkarja, a drapéria jórésze hiányzik. Helyreállítása után - még feje híján is - egyik legépebb szobrunknak ígérkezik. Magassága talptól nyakig: 91 cm.

Köpenyes és huzott - felső combközépig érő - rövid, erősen redőzött fegyverkabátot viselő dalia. Dereknál vékony, feszes derékszíj. Ez alatt - palásttól palástig érő - csipődv, vésett, kazettás mezőkkel. A négyzetes kazetták közepén egy-egy - összesen öt - lyuk.

A herold lábán feszes harisnyanadrág. Lent a bokacsont felett végződő - belül fűzős - száras saruk.

A fegyverkabát közepén, a mellen egyenes, a mell közepén hasított, lefutó vágás. Az elálló és valamit emelő jobb alkaron a könyéktől a letört kézfeig hasíték, bőrfűzővel. (Itt látni annak a csákányütésnek (- az egyetlen csákányütésnek -) nyomát, amelyet ebbe az első figurális szoborleletünkbe a jónevű Szerencsés István szerszáma vágott belé.)

Heroldunk köpenye elől a nyaknál összeér, a boglár helyét azonban dus szakállzuhatag takarja. (E szakáll megmunkálása emlékeztet a kékpálástos női szent hajának mivére, s több apostolszobrunk haj- és szakáll-megmunkálásával rokon.)¹⁶⁸

Heroldunk ballábán áll. Jobb lábát "pihenj"-ben előre nyújtja. A palást redői a felemelt jobbkarról egészen a lábakig, sőt a talpzatig lehullanak; statikai szerepük van.

Mivel alakunknak bal lábából is hiányzott egy darab, Szakál Ernő rézrudas csapolást alkalmazott. (174-175. kép)

Lelt. sz.: 75.1.34.

35. Apostol vagy próféta alak

A 36. sz. szobor közeli rokona. Feje, bal kézfeje hiányzik. (Mintha csak valaki ezeket az együtt állt apostolszobrokat - leemelésük előtt - végigcsonkította volna, ráadásul, meglehetősen azonos együgyűséggel. Számos szobrunknál a fej s a kézfejek estek áldozatul. S ezeknek összes darabjai elő sem kerültek 74/4. jelzésű lelőhelyünkről!)

Testét földig érő ruha borítja. E felett rövidebb, térdig érő köpeny. Balkarjával emeli köpenyét melléhez. Jobbkarja fáradtan lecsüng. Rejtett ruhaöve megemeli ruházatát; ez lágy redőkben omlik le egészen a lábazatig.

Feje nincs. A letört fejről a szakáll két ága a mellre simul. A jobb kézfe is letört. A balkezet régi gipszragasztással két darabból csapolták. A második köcsapról azonban csuklótól tört le az - elveszett - kéz.

Alakunknak csuháját összefüggő szürke festés borítja. Talpzata a 36. sz. torzó meghatározhatatlan alakú, felhőszerű plintoszával rokon.

Magassága, csonkán: 73 cm.

Alakunk jobbkezét - ellentétben alakunknak elveszett, de csapolt bal kezével - a szoborral egyazon tömbből faragták ki. (Tehát semmiképpen nem lehet későbbi, utólagos applikáció.) Ez azért lényeges, mert 35. sz. alakunknak most megtalált s 1975 augusztusa első napjaiban visszaragasztott jobbja ugyanaz a csontos, eres, erős kézmegmunkálás, mint amely eddig legmarkánsabban 5. sz. lovagunknál - a mellvasas, vértés lovagnál - jelent meg.

Ez a jobbkezes tehát egyik meg nem cáfolható érve egész - világi és egyházi szobrokból álló - galériánk teljes szimultánításának; annak, hogy ugyanazok a mesterek faragták meg lovagjainkat, mint akik az apostol-, illetve próféta-szobrainknak alkotói voltak. (176-177. kép)

Lelt. sz.: 75.1.35.

36. Apostol vagy próféta alak

Feje s bal kézfeje hiányzik.

Az egész testet bő, gazdag hullámokkal tagolt redőzet borítja. Ezen a ruhadarabon egy lágyan rávetett palást helyezkedik el, gazdag redőzettel.

Ruhaöve takarásban van, nem látszik. Mégis ezen az övön vet buggyot aláhullámzó, barnás festésű ruházata.

Mellére a letört fejről barnás festésű szakáll¹⁶⁹ vége omlik rá.

Szobrunk magassága így, fő nélkül: 74 cm.

Felületén fogasvésős megmunkálás, az ingen szürke festésnyomok.

Talpzata szabálytalan, az oválisra emlékeztet. Töredékes.

Szobrunk térdmagasságban kettétört állapotban került elő.

Applikált jobb kézfejét utóbb Tóth Attila azonosította; a külön, égésrétegben talált eres-csontos típusú jobbkezes egy elveszett eszköz, szerszám átfurt, szegletes nyelét markolja. (178-180. kép)

Lelt. sz.: 75.1.36.

37. Lábazat és drapéria töredékek

Lefaragott szoborlábazat s több drapéria töredék.

Mint önálló leletcsoport azért érdemel említést, mert ezeket a töredékeket csakugy, mint a 21. sz. törzstörédekét is, nem szobraink lelőhelyén (a 74/4. jelzésű kutatóhelyen), hanem még 1972/73-ban az ún. "konzolos pincében" találtuk. (181. kép)

Akkor nem vetettünk ügyet rájuk, mert önmagukban mit sem mutató, amorf darabok. Most vált csupán világgossá, hogy szoboranyagunk tartozékai.

Egyben ez a leletcsoport - más megfigyelésekkel együtt - azt is bizonyossá tette: területünknek még más pontjain is feltételezhetőek további szobortörédek.

Méretük: 15 x 24, 11 x 10, 9 x 7 cm.

Lelt. sz.: 75.1.37.

38. Nagy, vakpajzsot tartó herold töredéke

Önálló szoborműhöz tartozó töredékünket már címével is jellemeztem.

Meglehet, hogy valamely külső épületen állt nagyméretű herold tartozéka.¹⁷⁰

Magassága: 34 cm.

Lelt. sz.: 75.1.38.

Nem tartozik egységes, 1974-ben feltárt gótikus szoborgalériánkhoz az alább felsorolt két figurális töredékünk. Mégis - mivel mindkettő a most ismertetett 1967-75. évi vári ásatásom során került felszínre - közlésüket nem mellőzhetem.

39. Páncélos vitéz kisméretű kőszobrának töredéke

1972-ben a budai királyi palota középkori északi előudvarának területén, a barokkorban épített királyi istállók alatti feltöltés eltávolításakor került felszínre. Puha mészkőből faragott kőszobor töredék.

A 20 cm magas, 15 cm széles torzó (leltári száma: 72/11/72.) páncélos férfialaknak alsó testfele. A töredék a felső combnál letört. Kiegészítő részei nem kerültek elő a be-töltés eltávolításakor. Fegyvertörténeti analógiák¹⁷¹ alapján - rákfarkas vértet, sodrony-ing - aligha tehetjük a XV. század első felénél korábbi időre.

Alighanem heroldot ábrázolt. Noha körplasztikus megoldásu, hátával falhoz simulhatott. Meglehet, hogy konzolon állt, baldahin alatt. Rákfarkas vértlemezeinek négy sora maradt meg a derekától csipőjéig szélesedő sávokban. Ágyékát, felső combját sodronyíngének háromszögekben lecsüngő, cikk-cakos csücskei védik. (28. ábra, 1.)

40. Későgótikus herold, magyar és cseh cimertörédekkel

33 cm magas. Legnagyobb szélessége 25 cm. Homokkő.

A szobrok lelőhelyétől 38-40 méterrel délebbre, a 39. sz. középkori pince feletti be-töltésből, az ujonnan kialakított felszín alatt, arcrabukva került felszínre. (1975 augusztus 16-án találta Kernyánszky Barna nevű munkatársam).

A XV. század második felére tehető, homokkőből faragott későgótikus heroldnak elő-ször feje és felső teste került elő. (Semmiképpen nem tartozik XIV. századi gótikus galé-riánkhoz.) Budai szoborgalériánk alakjainak latinos légységéhez képest a későgótika ke-mény, kissé germános realizmusát tükrözi. Sérült volta erősebb hangsúlyt ad kvalitásbeli hátrányainak. Fejét balra billentő, hajdonfőtt ábrázolt férfialak ez, elnagyolt hullámos haj-zattal.

Vállát egy - elől szalaggal átfogott - palást borítja. Ez alól kilátszanak nyaknál zárt, redőzött fegyverkabátjának ráncai. A dülledt szemek, az orr s az arc erősen sérült, a törzs többi része hiányzik.

Az azonos kőanyag, a lelőhely s a faragástechnika azonossága alapján ehhez a herold-törédekhez kapcsolódik két ugyanitt talált cimertörédek. Egyik a magyar pólyáknak igen di-szesen megfaragott töredéke. Másik koronás, kétfarku cseh oroszán torzója. A magyar pólyáscimeres pajzsok felső peremére - töredékes - heroldunk redős ruhaujjból előrenyuj-tott balkezével (annak is mutató és hüvelyk ujjával) támaszkodik rá. Ugyanakkor a magyar cimerehez csatlakozó, baloldali, cseh cimerrész felett is mutatkozik egy ruhaujj töredék. (E szerint e kettős cimert esetleg két herold tartotta volna.)

A - még el nem végzett - kiserkesztést nehezíti: hiányzanak a herold törzsét a címer-töredékekkel összekötő darabok. (Heroldunk rajzi rekonstrukcióját Major János végezte el.)
Lelt. sz.: 75.1.39.

A szoboranyag leírása

II. Fejek és más töredékek

41. Arhaikus férfifej, szakállal ("Szentkirály"¹⁷² fő)

Jobb vállnál s a nyeldeklo felett nyakban eltört, lemetszett fejboltozatu férfifő. Jobb nyak-része és a jobb arcél letört.

Jobb arcát - fülét is eltakaró -, S vonalban csigázó, három lágy hullám zárja le. (Bal-oldalt a hajzat is hiányzik.) A nyak aljáig terjedő, ovális alaku, egyágu - enyhén hullámozott szakállt visel. Ez a szakáll az arc két oldalán egészen a fülig és a hajig nyulik fel göndör, de lapos csigákban.

Szemei nagyok, festett pupillákkal.

A belső szemzugokban itt is feltűnik a könnyzacskók plasztikus megmunkálása. Az orron s a homlokon - elkészülte után - ütés érte ezt a szép, fenséges szoborfőt.

A szakállba olvadó, hosszan leomló bajusz felső része és az orr között - faragásközi, vagy későbbi, de mindenestre szobrunkat még funkciója idején ért - lapos törés; ezt ugyanolyan vörösbarna (egyelőre analizálatlan) ragasztóanyaggal odaillesztett pótlással korrigálták, mint amilyent a szobroknak egy másik - egyelőre attribúálatlan, azonosítatlan - töredékén is látunk.

A száj egyenesen metszett, nyitott. A felső ajak alatt jól látszik a gondosan megmunkált felső fogsornak néhány foga. Az alsó ajkon - mint a 2. sz. gyámkő alakján s egyik apostolunk ajkán is - piros festésnyom.

Megmunkáltak a homloknak s a szemzugnak ráncai is. Az arc keskeny, hosszú, dolichocefál arányu.

Az arc teljes hossza a levágott homloktól a szakáll hegyéig: 22 cm.

A fejtető sima, kerek felülete cca 16-17 cm átmérőjű. Koronahely. Jellegzetes: csigás haja, festett pupillái, nyitott szája és fogainak láttatása. (Ez utóbbi a nagy turbános, cappuccios főhöz s a fájdalmas arcu Háromkirályok egyikére emlékeztet). Nyitott, pirosra festett szája kívánatossá teszi az anyagösszehasonlítást ennek az ajaknak festéke, a 2. sz. gyámkő ajkának s a 28. sz. ép apostolnak szájfestése közt. (Sajnos soraim zártáig erre sem került sor!)

Ezzel a nyitott, fogait láttató szájával e szoborfőnk a lovagalakoknak alakításával is rokon.

A szentkirály titulushoz csupán a győri Szent László hermával való távoli hasonlóság okán jutott.

Lelt. sz.: 75.1.40. (182. kép)

42. Arhaikus férfifej, szakállal. I.

Kónya bajszos, kétágu szakállt viselő, komor fő. Nyaka és válla letört. Ez is, csakugy, mint II. sz. társa, a gótikus királyideálokat példázza: komor, fenséges tekintet, hosszú szakáll, bajusz.

Az arcnak épebben megmaradt jobb oldalán jól kivehető a plasztikailag erősebben hangsúlyozott, kissé kiálló járomcsont. Ez II. sz. "Szentkirályunknak" valamilyen keleties, mongolid jelleget ad.

Hajkezelése mélyebb, csigásabb, kunkoribb az I. sz. királyfőnél. Annak laposabb, ennek élesebb és mélyebb a vésőkezelése. Az orr letört. A homlok és az orrgyök táján vertikális vágásnyom.

A szemzugokban éppen olyan gondos barázdálás, mint az előző királyfőnél, vagy a 16. sz. püspökalkak arcánál.

Különös a száj formálása: a száj - V alakban szétugró hullámos bajusz alatt - egyetlen vastagabb hurka, egy lapos levésés felett. (Meglehet, hogy ezt is az alulról való nézet tette kötelezővé.)

A fejtető - ellentétben az I. - és III. sz. szoborfővel - töredékesen ugyan, de megvan, jobb és baloldalt mintha egy-egy enyheívű horony metsződne bele a koponyába.

Magassága a szakáll két letört csonkjától a letört homlokig 22 cm. Legnagyobb szélessége - hajtól hajig - 25 cm. (183-184. kép)

Lelt. sz.: 75.1.41.

43. Archaikus fejtöredék. II.

A Szentkirályok II. fejéhez hasonlatosan széles (12,5 - 13 cm) járomcsonttal ábrázolt, mongoloid jellegű férfi, nyak és válltöredékekkel.

Sérült homloka szélén erősen ráncolt, barázdált szemzugok. Mandula alakú, kissé ferde metszésű szemek.

A majdnem ép orr alatt hosszú, kónya, pödört bajusz. Az áll alsó részétől lefelé dus szakáll.

Szemgolyóin fekete festés nyoma.

Bal vállán vastag egyenes posztógallér simul rá a nyakra. (Szobraink modelljei feltételezhető ruhaanyagainak meghatározását Endrei Walter kandidátusnak ezuttal is köszönöm.)

Haja gazdagon csigázott; a fejtetőt egyenesen levágták. Közepén lyuk a csapolás számára.

Magassága a letört homloktól a szakállig: 20 cm. Legnagyobb arcszélessége: hajtól hajig - 19 cm.

Az arc - halványan - a lengyelek plocki Szent Zsigmond fej-ereklyetartójának megfogalmazására emlékeztet.¹⁷³ (185-186. kép)

Lelt. sz.: 75.1.43.

44. Kucsmás férfifej

Szakállas-bajszos - tágszemű - férfi. Fején nagy - talán hajhálós¹⁷⁴ - kucsával. (Wolfskappen).

Haja szabadon hagyja a jól megmunkált fülek alsó felét. Vaskos csigái azonban - amelynek előző szobrunkéval részben hasonló művek - a nyak felé eltűnnek a fejet körülvevő sima kucsma alatt. A jobb szem és az orr - egészen a bal szem közepéig - kitört.

Alakunknak kucsója, elől félkörösen felálló ellenzőjével és a koponyára rásimuló sapkájával arra a nagy, külön álló kő kucsomára emlékeztet, amelyet szobrainkkal együtt találunk.¹⁷⁵

(Meglehet, hogy ezt a 43. sz. esetleg király alakunkat is herold kísérte (mint 22-ünket a 29-es); ebben az esetben heroldja tarthatta volna a nagy kőkucsomát).

Figuránknak szakála 54. sz. - capucciot viselő - lovagunkéval rokon. E fejnek nyakát - talán leütésekor - simára, egyenes felületre alakították. Modellvoltának, amit Szakál Ernő vetett fel, ellene mond a kucsma peremén feltűnő vastag fehér-barnás festés. (Miért festették volna a kőfaragók a modelleket? vagy kőfaragólegények vizsgadarabjait? Itt írnam le: torzóink - kísérő anyagaikkal együtt - a királyi palota legbelső tereiből valók. Itt pedig éppen úgy nem működött - növendékek oktatására berendezkedett - szobrászműhely, mint ahogyan tévedésnek bizonyult az a feltevés is (Voit Pál, Holl Imre), amely egy - a királyi palota diszudvarára nyíló - fazekasműhelyt állított.)¹⁷⁶

A kucsmán, alul a női hajhálókhoz hasonló recézés. A kucsma pereme hátul, a nyakon félgömb alakú idomban (talán egy háló csomójában) végződik.

Legnagyobb szélessége a peremeknél 25 cm. Legnagyobb magassága: 27 cm.

Épebben maradt arcreszei - szemek, homlok, orrgyök - megengedik kapcsolatának feltételezését a 16. sz. püspökalkakkal, de számos lovagunk arcával is.¹⁷⁶

Lelt. sz.: 75.1.42. (190. kép)

45. Turbános fő. I. ("Háromkirályok" I.)

Hosszu nyaku, váll felett letört férfi. Arca leginkább 29. sz. heroldunk arcához, haja a 44. sz. archaikus, mongoloid fej hajához hasonlít.

A jobb orcán, az orrgyök baloldalán barnás festésnyomok. Festett pupillák.

Arcát kétoldalt - a fület is takaró - gazdagon körülfaragott csigákban leomló, vállát verő hajzat fogja körül.

A szemzugokban, az orrgyök két oldalán és a homlokon erősen hangsúlyozott barázdák. Ezek a redők komoly gondolati hatást keltenek. Töprengő, tépelődő, rezignált férfi a modell!

A homlokot, az egész fejet turbánszerűen felsodort arc-fátyol veszi körül.

A letört orr alatt bajusz s egyágu - tört - szakáll. Ez a szakáll az arcot a fülek felé ugyanolyan lapos, göndör csigákban díszíti, mint amilyent a 41. sz. Szentkirályfőn látunk.

Ez a szoborfő tehát arcát tekintve a 29. sz. herold rokona. Aláfurt, csigás haja a 41-42. sz. Szentkirályok, az 52. sz. Angyalszerű fő, az 57. sz. heroikus fő, a 22-es álló lovag, a 8. sz. lovagalak, a 61. sz. Castor-kalapos lovag hajával rokon. Szakálla ugyanaz a megmunkálás, mint a 41. sz. Szentkirály szakállának mustrája.

Szobrunknak fejboltozatát - előlről hátrafelé - levágták. A koponya közepén a hajdani applikáció csaplyuka.

Ez a Háromkirályok-fő a 46. sz. társa (a Háromkirályok II.) a bécsi Dioecesenmuseumnak már idézett egyik, XIV. századvégi Háromkirályok szobrára emlékeztet. Különös, hogy e 45. sz. szoborfőnek arca erősen emlékeztet 29. sz. heroldunk arcára, ennek a 29. sz. heroldnak, valamint a 23. sz. szobortorzónak öltözete viszont egyezik a bécsi Epifániának egyik mágusa mörkirály-szobra ruhájával (erre egyébként már 23. sz. szobrunknak leírásakor is utaltam).

Szoborfőnek legnagyobb magassága 27 cm. Szélessége 22 cm. Szakállának megmunkálása az 1. sz. gyámkő alakját is felidézi.

Feltételezem, hogy amennyiben két turbános alakunk valóban Háromkirályok-ciklus tartozéka, akad olyan kéztöredékünk, kehely, vagy mirrha tartónak maradványával, amely ezekhez az Epifánia-kompozíciókhoz kapcsolódik. Néhány ilyen töredéknek képét - bécsi analógiáival együtt - bemutatom.

A turbánszerű fejdísszel kapcsolatban emlékeztetek a nürnbergi Szép Kut három apostolfejének kettejére. Ezeket a Heinricus Parler - a Behaim - művének tulajdonítható, 1378 és 1405 közé datált alkotásokat a miénkhez s a bécsihez hasonlatos turbán ékesíti.¹⁷⁷ (187. kép)

Lelt. sz. : 75.1.44.

46. Turbános fő. II. (Háromkirályok, II.)

Szakállas, bajszos - száját kiáltásra nyitó - férfifej. Homloka, két arcféle már a kiemeléskor széttört, de együtt talált darabokban volt. Most öt darabból áll.

A komor, gondterhelt hangulatot árasztó, kiáltó férfifej az 1974-es nagy leletcsoportnak talán legdrámaibb darabja. A nyakat és arcot - mindkét arcfélen található -, a 29-es herold arcfestésére is emlékeztető barnás festés borítja. A tágra nyitott bal szem pupillája festett. A jobbszem helye sérült.

Szakálla - a chaperonos, capuccios lovagéhoz hasonló - lágú, "S"-vonalas hullámban kigyózik le. Bajsza lekonyul, pedert.

Az arcot nagy, drámai - kissé fájdalmas - mozgalmasság jellemzi. Szeme balfelé tekint.

Szakállának lágyan felfekvő körbefutó csigái a Háromkirályok II. haj-alakításával rokonok. Hajáról ugyanazt ismételnénk, amit az előző szobor leírásánál már elmondottunk.

Figyelemreméltó verista törekvés a fogaknak s a nyaki ereknek hallatlanul gondos és aprólékos megmunkálása.

A fejtető lemetszett. Közepén csaplyuk a korona számára. Itt emlitem meg: erre, az ezen a fejen található, 14 cm átmérőjű lemetszésre tökéletesen ráillik az a kettős, középpütt átfurt kökorona, amelyet a szobraink lelőhelyéhez közeli, ún. pseudo-Rátót-házban találunk.

A torzó magassága: 26 cm. Legnagyobb szélessége: 20 cm.

(Szakál Ernő véleménye szerint ez a fő is csupán mintadarab, valamiféle modell volt. Nem értek egyet ezzel a feltevéssel.) (187. kép).

Lelt. sz. : 75.1.45.

47. Női fejecske, gyöngyös főkötőbe fogott hajfonatokkal (Gyámkő)

A XIV. század második felére datálható, világi hölgyet ábrázoló töredékes fej - mint munkám II. fejezetében említettem - egy csatornaásás maradványaként 1974. februárjában¹⁷⁸ a felszínen, szobraink későbbi lelőhelyétől mintegy negyven méterrel délebbre került elő. Bizonyos stílárius eltérések, faragástechnikai különbségek miatt nem merném az 1974. évi budai szoborlelet mestereinek munkásságához kapcsolni.

Az arc hossza a homlokzattól a letört állig 12 cm. Az ovális jellegű arcocska a száj és orr táján súlyosan sérült. Nagyhéju mandulaszemét - csak a jobb szem maradt meg relatív épségben - gondosan, nagy érzékenységgel faragta meg a mester. Igen finom, talán túl minuciózus megmunkálása a fülek alakítása is.

A magas homlok felett kétoldalra fésült, középpütt elválasztott hajzat lágy hullámokban egészen a tarkót körülfogó cakkos, rojtozott szegélyü főkötőig terjed. A hajtat háló burkolja be. Ezt a hálót elől, a homlok felett és kétoldalt két-két markáns szegély közé illesztett gyöngysor zárja le. A gyöngyös háló alól kétoldalt hullámszerűen alá alakunknak gazdag - kissé a román kori faragások fonatdiszeire emlékeztető - hajfonatai.

A gracilis, hosszú hattyunyak mögött vertikális - kissé a fejboltozaton kiképzett haj megmunkálására emlékeztető - redőzet látszik.

Mivel ez a redőzet a jobb nyaktónél a váll helyére fordul be, fejecskenk nem szobor, hanem gyámkő volt. Erre utal hátlapjának eldolgozottsága is. Ilyen okból a test anatómiája a nyakkal végetér; a test elfogy és alkotásunk a gyámkő alján ötszögű, pajzsszerű formátumban végződik.

Konzolfejecskenk tarkóján egy redős szegélyt látunk. Ez a kiképzés a nagy szoborgaléria egyes nőalakjainak fátylán kívül a régebbi ásatás leánykafejes gyámkövének¹⁷⁹ alakítását is felidézi. Eltéréseik, összefüggéseik felderítése, további kutatások feladata.

Gyámkövünk legnagyobb magassága: 20 cm. - Legnagyobb szélessége - a hajnál - : 19 cm. (191. kép)

Leltári száma: 74.1.1.

Munkámnak mostani stádiumában - látnivaló - még a helyi, budai korábbi szoboranyag egyes alkotásaival sem volt alkalom egybevetni kis gyámkő fejecskenk torzóját. Mégis már itt megemlítem: fejecskenk fátylának, hajfonatainak, gyöngyszélű hajhálójának képzése erős hasonlatosságot mutat néhány franciaországi gótikus szoborral. Az egyik a Musée du Louvre darabja Párizsban; Johanna királynét (La reine Jeanne) ábrázolja, 1373-1378. - A másik szoboralaknak modelljét Bajor Izabella királyné (1371-1435), vagy Boulognei Johanna személyével, a harmadikat Armagnac-i Johanna személyével azonosítja a francia kutatás. (A két utóbbi őrzéshelye: Palais de Justice de Poitiers).¹⁸⁰ Valamennyi a XIV. század végétől való.

48. Női fej, fejkendővel. I.

Magassága 17 cm, szélessége 14 cm.

Erősen sérült női arcocska, reliefszerű, hasadt állapotban. Az egész arcot - le a nyakig - zárt, apácafőkötőszerű fátyol fogja össze. Orr, száj, bal és jobb arcfél leütött; a fejtető és a koponya hátsó része hiányzik. Így aztán az sem biztos: nem gyámkő tartozéka-e ez a fejecske, csakugy, mint előző, 47. sz. női fejes - esetleg mégis idetartozó - gyámkövünk.

Az egész fej emlékeztet a régi ásatás leánykafejes gyámkövére. Ha annak felső felületeit eltávolítanók, hasonló ábrázolásnyomok maradnának helyén.

Az arcfelületen krétás vagy gipszes alapozás nyoma.

(Szobronk halványan emlékeztet a régi ásatásnak egyik félkész, kinagyolt reliefszerű női fejére is. Azt a "volt József főhercegi palota területén, a nyugati bástyafal tövében" találták. Az utóbbi relief azonban - Nagy Emese munkája szerint is - XV. századi.¹⁸¹ Anyaga is eltér: az keményebb mészkőből való.)

48. sz. apácafőkötős fejecskenknek távoli analógiájaképpen a Musée de Louvre egyik XIV. századi francia sírszobrának női fejtöredékét idézem fel. A mieinkhez hasonló fogasvésős megmunkálást s a 48-as fejecskenkkel rokon fejkendőt, illetve fátylat látunk rajta.¹⁸² (193. kép)

Lelt. sz.: 75.1.46.

49. Női fej, fejkendővel. II.

Legnagyobb magassága 22 cm, - szélessége 21 cm.

Vastag nyakon ülő fejkötős női fej. A fejet recés szegélyű fátyol horitja.

A fej homloklemezét külön találtuk meg; a két arcreszt Szakál Ernő illesztette össze. A jobboldalt lefutó fátyol darabját is leverték a szoborfejről. Ez a különállt fátyoltöredék, mivel parazsas-hamvas rétegbe, az Udvar kidobott tüzelőmaradványai közé került, elszineződött.

A nyakat magas felállású, egyenes szegélyű ruhanyak fogja körül.

A fejtetőn a fátyol hullámokat vet. Finom fogasvésővel munkálták meg a felületeket. (A nagyméretű alakoknál ez az egyetlen, fogasvésővel megmunkált szobortöredék.)

A fej - a test és a nyak kiszámítható tengelyéhez képest - a jobb váll felé billen. Ezzel nyilván - elveszett - törzse hajlatát ellensúlyozza és egyensúlyozza.

A lágyan hullámos haj csak a fátyol és az arc közötti részeken látszik.
Szürkés festésnyomok. (192. kép)

A szoborral kapcsolatban Louis Grodecki professor, az Université de Paris Sorbonne művészettörténet tanára Z. L. - hoz az alábbiakat írja. (Paris, 1976. július 1.)

"... engem magamat személy szerint nagyon megkapott az analógia a nagyon szép női fejük és a Pierrefonds-i kastélynak 1395/1400-ból származó Annunciációjának Mária-ábrázolása közt..."

Lelt. sz.: 75.1.47.

50. Aranyhaju hölgy, hattyu-nyakkal

Legnagyobb magassága 27 cm. Szélessége 19 cm.

Női arc, levágott - közepén 14 - 15 cm átmérőjű csaplyukkal tagolt - koponyával. Az arcot kettévált csavart hajfonat veszi körül. A hajon helyenként megmaradt vastag aranyborítás.

A hattyu-nyakon - amely, nyilván a szobormű eredetileg magasban való elhelyezése miatt, erősen nyújtott - a fehér krétás-gipszes alapon rózsaszínes barnás festés nyoma. Ez a festék az áll jobb oldalán is megmaradt.

A fej erősen a jobb váll felé billen. Valószínűleg valamilyen tárgynak - amelyet karján, vagy kezében tartott - ellensúlyozása okozhatja ezt.

Az arc, noha az orr táján igen súlyosan sérült, a nagyra nyitott szemekkel s a fej erős elbillentésével valamilyen mély kifejezést ad torzónknak. Az arcnak s a szemeknek szobrászi felfogása a régi Leányka-fejes gyámkő modorával, a mi - 47. sz. - Leányka fejünk megmunkálásával s az 52. sz. szoborfő arcának művészi felfogásával rokon.¹⁸³ (A fej férfiui rokona a 16. sz. püspökfej; főként a szemek azonos megmunkálása igazolja ezt.)

Ujabb megtisztításakor és az aranyozás rögzítésekor vált világossá: az Aranyhaju hölgynek pupillája is festett volt. (194-195. kép)

Lelt. sz.: 75.1.48.

51. Kisleány fő

Széparcu, fiatal leányka feje. A régebbi ásatás leányfejes gyámkövének, az 52. sz. mostani angalfőnek s az 50. sz. - most tárgyalt - Aranyhaju hölgynek rokona.

Szája, arca sérült. Letört a jobboldali hajzat egy része s a nyak egyik darabja. Ezeket már feltárásakor a fő körül találtuk meg s azóta összeragasztották őket.

A sérült arcot nagyra nyitott mandula-metszésű szemek uralják, a szemzugok itt is jól kidolgozottak. A leány homloka domboru, az arc középrésze aránylag hosszú, nyújtott.

Haja csigás, végig fehér alapozás s az 50. sz. Aranyhaju hölgyének rózsaszínű arcfestésével egyező festésnyomok a leányka nyakán és jobb arcfelén.

A pupillák ezen a főn is sötétre színezettek voltak.

Legnagyobb magassága 17 cm, legnagyobb szélessége 15 cm. (196. kép)

Lelt. sz.: 75.1.49.

52. Gyermek, vagy kerub feje

Pufókarcu, a régebbi ásatás leányfejes gyámkövével is rokon jegyeket mutató gyermekfő.

Uniszex figura; neme nem egyértelmű. Kerub is lehetne.

Erős plasztikával, térbe ugró göndör csigákkal megmunkált, dus hajzat övezi arcát. A nyak a vállak elindulásánál tört le. De letört az orr, a száj, a bal arc és az áll is.

E sérülések miatt az arcnak szelid, bájos szépségéről annak csak az orr felezőjétől felfelé terjedő része tanuskodik.

A hajcsigák koronaszerűen - nimbusz-szerűen - fogják körül a főt. A haj a fej boltozatára szelid, lefogott hullámokban fekszik fel.

Az arcot, a nyakat, a haját sokfelé jelentkező fehér kréta-alapozás borítja.

A meglehetősen vaskos, széles nyakat szinte leszorítja a feszes ruhanyak. Ez alatt, a mellből már csak szilánknyi töredék látszik. Valószínű, hogy néhány hajcsiga töredékünk még ehhez a főhöz tartozik.

Torzóinknak hajcsigái rokonok az 57. sz., a 47., 51., valamint a két "Háromkirályok" fő megmunkálásával. De érdemes ezeket a hajcsigákat egybevetni a 4, 8, 14, 22. és 29. sz. szoboralak hajkiképzésével is.¹⁸⁴ Magassága: 27 cm. (197. kép)

Lelt. sz.: 75.1.50.

53. Nagy capucciós heroikus fő

Legnagyobb magassága 35 cm, szélessége 27 cm..

Turbánszerű, hatalmas capucciót viselő fiatal férfi. (Megtalálásakor Phoebusnak neveztem.) Capucciojának vastkos hengere homloktól tarkóig hurkaszerűen fogja körül a koponyát. Erre a hatalmas - 7 cm magas - peremre puhán hajlik vissza a fejfedő sapka-része. Ez azonban - noha a homlok felett letört -, sehol nem fut le a nyak felé.

A 14 cm magas archoz majdnem tulmagas - 17 cm magas - süveg egy fiatal, erőteljes duzzadó, de mégis merengő arcot koronáz. Ez az arc - félre nem érthető, egyedi kifejezésbeli sajátosságaival - édestestvére a 14. sz. Castor-kalapos lovagnak s 22. sz. lovagalakunknak. (Figyelemreméltóak azonban az arc megmunkálásbeli egyezései a 16. sz. Püspök-alak arcával is. Kivált a szemek körül.)

A szemgolyó festett. A fő a test tengelyétől jobb felé hajlik: tekintete jobb felé réved el. Homlokán egy, szemzugaiban kettős ránc. Szakálla alig kivehető, bajsza kissé lekonyul. A fejet lágynem mélyen aláfurt - csigás hajzat veszi körül. Az áll előre áll. Ez, minden lágysága mellett is markáns kifejezést ad az egész arcnak. Ez az arc - a lágynem húspárnák alá rejtve is - kissé szegletes. Ez az 57. sz. főnek is rokonává teszi lovagunk arcát.

A hajnál krétás bőlusznyomok, vagy mészmáradvány.

A bajusz lágynem fésült, sodort.

Bizonyos, hogy ez a fő valamelyik nagy alakú, fegyverkabátos lovagunknak törzsénült. Azáltal, hogy lovagunknak szája nyitott és felső fogsorának fogai is kidolgozottak, egyezik 41. és 46. sz. szoborfőnk sajátosságaival. (198-199. kép)

Lelt. sz.: 75.1.51.

54. Capucciós fő, vállal

Az együttesnek egyik legszebb, idealizáltan portrészzerű darabja. Capucciót viselő fiatal - szakállas, bajuszos - lovag feje. Pupillái feketére festettek. Hullámos haja enyhén göndörödő csigákba megy át; bajsza, szakálla lágynem hullámszerű. A tökéletes gonddal megmunkált főnek - különösképpen - bal fültömbje kimunkálatlan maradt. Szemzugaiban, homlokán finom ráncok. A szájon festésnyom.

A capuccio sapka-része jobboldalt majdnem a váll magasságáig lelóg. (A sárgás kőanyag alapján jónéhány - egy törzshöz tartozó - töredéket találtunk, azonban ezek közvetlenül nem illeszthetők hozzá 54. sz. szoborfőnkhez. Csupán az a valószínű: törzsének darabjai).

A fej az orr alsó felének kivételével relativ épségben maradt meg.

A hajhullámok között mész, vagy kréta alapozás maradványa. Vállát feszes, sima ruha borítja; szegélye talán szőrme volt.¹⁸⁵

Jegyzetem leírásakor a váll és a fej még összeragasztatlan állapotban van. Így - nem számítva hozzá a jobb váll felé lelógó capuccio-véget¹⁸⁶ - a fő legnagyobb magassága 30 cm. - Legnagyobb szélessége 29 cm.¹⁸⁷

Noha a szép arc megjelenítését, szuggesztív szépségét, első pillanatra, portrészándéksugalmazta alkotásnak nézzük, valószínűbb, hogy a lovagkornak egy - szobrászati kánonnal megfogalmazott - férfiszépség-eszményéről van szó. Hasonló eszményi szépségű férfialak a - Heinrich Parler művének tulajdonított - nürnbergi kut egyik lovagja. Valamint az ugyancsak az ő működési köréhez kapcsolható prágai Szent Vencel szobor.

Szobrunk ősforrásául azonban mégsem ezeket, hanem V. Károly francia király (1360-84) - Jean de Thoiry alkotta - egészalakos szobrát s a francia sirkőszobrászok alkotásait gondolnám. (200. kép)

Lelt. sz.: 75.1.52.

55. Próféta vagy apostol feje, csuklyában

Legnagyobb magassága 17 cm, legnagyobb szélessége 16 cm (a tarkónál).

Egyetlen, teljes épségben megtalált fejünk.

Kisméretű, a fél életnagyságú (85 cm) szentszobrok egyik, meg nem talált testű törzséhez tartozott szoborfő. A fejcsuklét finoman lesimitott csuklya borítja. Az arc aszkétikus és komor. Ennek érzékeltetését a művész a nyitott (ám a fogakat nem láttató) ajaknak s az ajak mozdulatát követő bajusznak lebiggyesztésével, a szemek oválisának a fül irányában való lefelé hajlításával, a homlokredők erős barázdáival, a szemek körül táskák akcentuálásával, az egész főnek a nyakon való balra billentésével, a homlokknak - az orrgyök fölé eső mély, fordított V alakú - barázdálásával érte el.

Sok keserőséget, bölcsességet, rezignációt árasztó kis remekmű ez.

Bajusz és szakáll kiképzése szándékosan fukar. Ezt a komor egyszerűséget csak fokozzák a csuklya egyszer vetődő ráncai.

Festés nyomát nem látom rajta. (201. kép)

Lelt. sz.: 75.1.53.

56. Próféta fő, vállastul

Legnagyobb magassága - a hátrész hosszszámitásával - 25 cm. Szélessége a vállnál 18,5 cm.

A barnára festett féléletnagyságu prófeta-, vagy szent szobrok egyike, vállára bcruló csuklya¹⁸⁸ maradványaival.

Csuklyája köröskörül befedi a vastag rétegben barnára festett fejet, de a homloknál mégis láttatja az előrefésült hajzat vaskos, egyenesen lelógó hurkáit.

Végig: fogasvéső nyoma.

Kérdő tekintettel felvont szemöldök, nagyra nyitott szem, festett pupillák.

Gazdagon, vaskos plasztikával megmunkált hullámos bajusz és szakáll. Ez elfedte a felső ajkat is.

Homlokán erős redőzés. Ezt azonban a vastag festés - mint konzoljainak atlaszain a plasztikát a vastag alapozás - majdnem eltakarja.

A fej a törzsről kagylósan tört le. A fejfel együtt letört a kámzsás, csuklyás hát és a váll egyrésze is. (Ugy gondoljuk, e prófeta főnek alkotója jól ismerte már a XIV. század második felének flandriai-brabanti szobrászataát, a Beauneveu-t és Slutert kirepítő centrumok eredményeit.) (202. kép)

Lelt. sz.: 75.1.54.

57. Szakálltalan heroikus fő

Legnagyobb magassága 23 cm, legnagyobb szélessége 24 cm.

Fiatal, nyakánál letört férfifej. Bajszos, szakáll nélkül. Fejét koszorúszerűen övezi a - fül cimpáit szabadon hagyó - csigás, göndör hajzat.

Homlokán két vastag redő; szemzugaiban kettős ránc.

Husos felső szemhéjak, erőteljes áll. Orra-szája sérült; orra le is tört.

Valószínűleg valamelyik huzott fegyverkabátos lovag feje. A 22. sz. lovagalak rokona, párdarabja. Nyaka - állával és állkapcsával együtt - erősen hangsúlyozott. Ez árnyalt kissé archaikus arckifejezése ellenére, vagy éppen azzal együtt - valamilyen keménységet áraszt. ¹⁸⁹ (203. kép)

Lelt. sz.: 75.1.55.

58. Fejtöredék

Homlokrész és koponyatető maradvány, az arcon zöldes színű festésnyom. A halántékot sima szalagszerű vagy pántszerű disz fogja körül. A pánton felüli hajkiképzés a 29. sz. herold hajkiképzésével rokon: Méretei is a 29. sz. herold méreteire emlékeztetnek. Alighanem valamelyik herold fejéhez tartozott.

Lelt. sz.: 75.1.56.

59. Bal halánték töredéke

A 16. sz. Püspökalak fejéhez hasonló méretű szoborfő bal halántékának töredéke. Hajkezelése egyedül a 16. sz. Püspökalak hajának faragástechnikájával rokon.

Lelt. sz.: 75.1.57.

60. Közepes méretű szoborhoz tartozó töredék

Két darabból összeragasztott, közepes méretű szobor fejtöredéke.

A fedetlen fő -; kőanyaga alapján - egyelőre egyik eddigi szobrunkhoz sem csatlakoztatható.

Lelt. sz.: 75.1.58.

61. Castor kalapos fő

25 x 25 x 27 cm méretű, a nagy alaku lovagok egyikének feje.

Kalapja kemény filckalapot imitál. Erős rétegvonalai alapján - Boda Jenő közzétett szakvéleménye szerint - nem kizárt a 14. sz. lovagi alakhoz való tartozása.

A nyakat, a törzsről való eltávolítása után régebben ledörzsölték, kopásnyomok.
(204-205. kép)

Lelt. sz.: 75.1.59.

62. Kisméretű lábak s drapéria töredékei

Igen kisméretű - a szoborgalériával egyazon kőanyagból - faragott alak két lába és drapériájának töredékei.

Alakunk térdelt, vagy más olyan testhelyzetben volt, hogy egyik lába sem támaszkodott a földre. Így a drapéria alól mindkét sarujának talpa kilátszik.

A sarutalp megmunkálása egyezik a talapzatáról lábát előre nyújtó 22. sz. lovagszobor jobblábának sarutlap-kiképzésével.

A saru orra elől belevész a drapériába.

A tárgyak 13 cm magasak; legnagyobb szélessége 10 cm; a talp mérhető hossza 7,4 cm.

Lelt. sz.: 75.1.60/a. és b.

63. Nagy alakú férfialak jobb válla

Festetlen, a mellre rásimuló visszahajtott sima gallér borítja. Lovagalak tartozéka, a 18, 19, 22, és 14. sz. alak rokona.

Magassága: 36 x 24 x 16 cm.

Lelt. sz.: 75.1.61.

64. Nagyméretű lovag-alak bal váll és mell töredéke

Vaskos férfialak bal vállának töredéke. Fesztes testre simuló fegyverkabát, bal vállnál köpeny, illetve talán szőrme dísz maradványával. Szakáll hullámokban - nyakát fedve - terjed a mellig.

A szobrot lenn, a mellrésznél lefűrészelték, keresztbe irdalták a ragasztás számára. Ennek a barnás ragasztóanyagnak itt-ott megvannak a maradványai.

Méretei: 35 cm széles, 18 cm magas, 20,5 cm vastag.

Lelt. sz.: 75.1.62.

III. SZOBORTORZÓINK KORMEGHATÁROZÁSÁHOZ

Szobortöredékeink nem magukban kerültek elő. Kisérőleleteiknek nagy tömegéből néhány olyan jelentősebb leletcsoportot választottam ki és tettem - talán unalmas és feleslegesnek tűnő - vizsgálat tárgyává, amely a velük együtt előkerült szoboranyagok sorsára is fényt derít.

Mivel felmérhetetlen értékű volumenről van szó, úgy gondolom, munkám nem hiába való.¹⁹⁰ (Itt hívom fel a figyelmet egy - a szobrokkal együtt talált - vizslakoponyára. Ennek elemzését l. Matolcsi János munkájában, e kötet függelékében.)

Ezeknek a kísérőlelet-elemzésnek során előbb egy, a szobrokkal együtt kidobott és eltemetett palotai hypocaustum-berendezésnek, majd egy szökőkút és vízvezeték-maradványnak mondanivalóit hallgatjuk meg. Végül, néhány más kisebb lelet felemlítésén kívül, numizmatikai leleteinkről számolok be. (Utóbbiakról Bodor Imre szíves meghatározásai nyomán.)

Padlófűtő-berendezés kődugói

Szoborleleteinkkel együtt több - kalapos-gomba alakú - kőfaragás is felszínre került. Ezek a leletek - a többszáz, sőt ezernél is több szobortöredék mellett - eleinte nem keltettek különösebb feltűnést. Csupán kőanyaguknak szobraink kőzetanyagától eltérő volta figyelmeztetett arra: más, szobrainkhoz nem tartozó kőfaragásokról van itt szó.

Ezek a leletek egy hypocaustum-rendszerű fűtőberendezés részeinek bizonyultak.

Olyan kődugóknak, amelyek az alulról fűtött és kerek nyílásokkal, lyukakkal áttört kőpadló réseit - a hőmérséklet temperálása végett - nyitották-zárták.

Tört elemeik a 74/4. jelzésű lelőhelyen éppen olyan hanyag összevisszaságban hevertek, mint maguk a szobrok. Tehát e padló-dugók - csakugy, mint a szobrok - nem a lelőhelyre - a 74/4. sz. udvarszerű vizgyűjtős helyiségre - jellemzők; ide - valahonnan - csupán csak odahordták őket.

Éppen úgy, mint a szobrokat. A kődugók sem egymás mellett, nem valamilyen gondos szállítás szelekcióját igazolva kerültek elő. Hamarosan az is kiderült: nem csupán ideszállításuk módja volt hanyag és esetleges, de maguk a dugók sem teljesen azonos méretűek.

Nem is azonos kőanyagaik. Tehát, ha egy kalefaktóriumból, egyazon "tűzház"-ból származnak is, azok a fal- vagy padlónyílások, amelyeknek elzárására hajdan hivatottak voltak, méret dolgában nem egyeztek meg egymással.

Ez arra mutat: vagy több periódust képviselnek, vagy egy nagyobb tűzház tartozékai.

Tehát: vagy időben, vagy térben kiterjedtebb rendszerhez valók.

Mint egységes és építészeti - átépítési jellegű - leletcsoportnak a kődugóknak tömeges jelentkezése igen jelentős. Eféle fűtőberendezési elemeket nem alkalmi rombolás vagy napi szemétygyűjtés eredményeként szednek össze s szállítanak el! Hanem akkor, amikor valamilyen épületet - elég alaposan - lebontanak, vagy átépítenek, renoválnak. A fűtőberendezés záródugói ugyanis akkor válnak feleslegessé, amikor magát a bonyolult s téres hypocaustumot megszüntetik, vagy átépítik.

A hypocaustum dugók leírása

A kődugók tömeges jelentkezése egy padlófűtés-rendszernek vagy átépítését, vagy - még inkább - megszüntetését jelenti. Hiszen ezeket a dugókat - mivel igen kemény kőanyagból valók - évszázadokig használják. (Maulbronnban a hypocaustum éppen 700 éve működik.) A padlófűtés elemeit sokkal ritkábban cserélik, mint a későbbi cserépkályhákét.

A szoboranyaggal előkerült padlófűtés-záródugók - sorukban az egyik, meduza fővel díszített töredék - datálható leletek. Ezek a kődugók nemcsak a szobrok hajdani elhelyezésével, de a budai palota építéstörténetével is - elgondolkoztatóan - összefüggenek.

Mielőtt leleteinket leírnám, arra a - régészetiileg jelentős - körülményre is felhívom a figyelmet: hypocaustum-kődugóink közül az egyik - mészkőből faragott - töredék éppen úgy szobrainkkal együtt, azok között került elő, mint többi társa. Ám amikor ezt a - szobrokkal együtt talált - mészkőből faragott dugótöredéket (1974. október 2-án) megtisztítottuk s kézbevettük, egyik munkatársam, Boldizsár Péter felismerte: egy ehhez a töredékhez hasonló darabot már 73-ban is találtunk az un. "konzolos helyiség"-nek Zsigmond-kori betöltésében.¹⁹¹ A "konzolos helyiségben" talált töredék megtisztítása után pedig kiderült: a két - különböző lelőhelyről származó - mészkő dugó töredék összeillik: egy és ugyanannak a tárgynak két része!

E frappáns egyezésről, mint azonos korban különböző helyeken végzett betöltésnek dokumentumáról e munkám más helyén hosszabban emlékezem meg.

Most térjünk vissza a dugókra, szoborleletünknek e fontos kísérő leletcsoportjára!

Összesen tíz darab ép és töredékes kalefaktorium-elzáró dugót emeltünk ki szobrainkkal együtt.

A dugók - annak az egynek kivételével, amelyről az imént említést tettem - kivétel nélkül amfibol-andezitből valók. Kemény, a tűznek maximálisan ellenálló vulkanikus kőzet ez. Szentendre körül bányásszák.

Táblázat a hypocaustum-záródugók méreteiről

	Lelt. száma	alsó lemez átm.	felső korong átm.	alsó lem. magasság
1.	74.140.1	meduzafejes tör.	zöld színű amfibolandezit	
2.	74.149.1.	25 cm	14 cm	5 cm
3.	74.141.1.	23 cm	13 cm	6 cm
4.	74.142.1.	23 cm	14 cm	4 cm
5.	74.143.1.	24,5 cm	14,5 cm	4 cm
6.	74.144.1.	23,5 cm	13 cm	6 cm
7.	74.145.1.	27 cm	15,5 cm	5,5 cm
8.	74.146.1.	24 cm v	-	6 cm
9.	74.147.1.	23,5 cm	-	5,8 cm
10.	74.148.1.	-	amorf töredék	-
Felső lemez magasság:	2.	2,5 cm		
	3.	6,2 cm		
	4.	5 cm		
	5.	3,3 cm		
	6.	4,8 cm		
	7.	2,8 cm		
	8.	-		
	9.	-		

A kalefaktorium dugóinak közepén - kivétel nélkül - lyukak vannak, helyenkint ólomkiöntések nyomaival. Látnivaló: ezeket az időnkint átizzott elzáró-kődugókat vascsapokkal, vaskarikákkal úgy látták el, hogy ezeknél, mint fogantyuknál fogva ki és be emelhessék őket. A vascsapokat, vagy vaskarikákat - a középkor általános szokása szerint - ugyanúgy ólomba ágyazva helyezték kőanyagba, mint az építészeti elemeknek, például ballusztrádok orsóinak vascsapjait. Ugy látszik, hogy a padlók s az elzáró dugók sosem izzottak fel annyira, hogy ez az ólom-kötőanyag megolvadt volna. (206-208. kép/21. ábra)

De mielőtt továbbmennénk - analogiaképpen - hadd idézzem a margitszigeti (XIII. századi építésű) kolostor hypocaustumának - Ilosfai József szerkesztette - rekonstrukcióját.¹⁹²

De idézem a XIII. századi - meglevő - maubronni kolostor padlófűtésének leírását is. Lássuk, hogyan is működtek azok a hypocaustumok, amelyekről kődugóik - mint a budai várpalota egyik "tűzházairól" - árulkodnak.

"A maubronni cisztercita kolostor XIII. századi hypocaustuma - idézem Feuerné munkáját, - amely rendszerében direkt-légfűtéses, a következő állapotban maradt meg. A kolostornégyeszőg keleti szárnyán fekvő calefactorium az emeleten van, a fűtőkamra alatta, a földszinten helyezkedik el. A tüzelőnyílás az udvar felől közelíthető meg, ugyancsak az udvart határoló falban, a tüzelőnyílás felett van a kémény is. A fűtőtér erős boltozattal fedett, ezt és a föléje helyezett kő padlólapokat husz körkeresztmetszetű, függőleges légnyílás töri át. A nyílásokat eredetileg fémfedőkkel látták el; a nyílások körül ma is láthatók az illeszkedést elősegítő gyűrűk. A tűz meggyújtásakor a padló légnyílásait lezárták, és a tűz átforrosította a padló alatti fűtőkamra faltömegeit. A fűtés második szakaszában, amikor a tűz már leégett, a kéményt lezárták és a padlónyílás-fedők felnyitásával a meleg levegőt a calefactoriumba bocsátották."¹⁹³

A hypocaustum dugók méreteinek táblázata azt mutatja, hogy tizenegy dugónk alakja eltérő. Lehet, hogy nem mind a tizenegy készült ugyanannak a terem padlójának borítására. Az azonban valószínű: Ugyanabból a - hypocaustummal ellátott - palotarészből valók.

Dehát a középkori budai királyi palotának melyik részében működött hypocaustum-rendszerű fűtőberendezés?

Mielőtt azonban e kérdésre felelni próbálnék, nézzük meg: általában mikoriak ezek a padlófűtések?

A felelet könnyű! Ugyanis a közelmúltban éppen a Margitsziget domonkos apácakolostorának padlófűtéses leleteivel kapcsolatban Feuerné, Tóth Rózsa értékes - és hiányzó technikortörténeti szakirodalmunkban uttörő - összefoglalást irt¹⁹⁴ az európai és a magyarországi padlófűtésrendszerekről. S noha munkájának megjelenése - 1963 - óta már több középkori hypocaustum feltárására is sor került, az újabb eredmények nem módosították, csupán megerősítették Feuerné mondanivalóit.

1490-96 körül Bonfini - Decadesének IV. könyvében - írja: "Hypocausta in tricliniis mammatis tegulis obtecta, que non modo colorum pulchritudine, sed animalium confictorum varietate conspicua ..." Itt, noha Bonfini hypocaustumot emlit, a leírásból kitűnő módon nem padlófűtésről, hanem állatalakos fióku kályhacsempékről, vagyis cserépkályhákról van szó. A hypocaustum szó - antik értelméhez képest - a XV. században jelentésváltozáson ment át. Ugyanez válik világossá a pfalzi követnek 1476 évi budai jelentéséből is. A Friss palota nagyterme, a nagy lovagterem mellett volt egy fogadóterem. "Post sacrum - írja a követ - Rex, principes et principum legatos in amplum secum hypocaustum adduxit."¹⁹⁵

És, mivel a középkori szóhasználat néha megtévesztő, jobb, ha a régészeti realitásokhoz ragaszkodunk!

A szigeti dominikánák kolostárának - Feuerné-feltárta - calefactoriumát a XV. századig használták az apácák. Feuerné műve szerint a szigeti hypocaustumot 1252 (a kolostor építése) körül építették és a XV. században szüntették meg.

A Margitszigeten nemcsak a fűtő-, illetve a tüztér maradt meg, de a 920-as években még egy olyan kőpadló is előkerült, amelyben benne voltak a hőszabályozásra szolgáló elzáró-dugók nyílásai. A kőlapok közepén egymástól 30 cm-re két-két, egyenként 22 cm átmérőjű kerek nyílás volt. (A mi dugóink nagyobb korongjainak átmérője: 24 - 25 cm; lényegében tehát közelállnak ehhez a mérethez.)

Az ókori - római eredetű - hypocaustum-rendszert a középkor leegyszerűsítette és megújította; átmentette azt. Így Frankhonban és Németalföldön már a XII. századtól, főként kolostorokban, de a XIII. században Marburgban, Malborkban (régii nevén Marienburgban), a német lovagrend főéjszkében, tehát várakban sőt 1350-től még a lüneburgi Városházán is szinte tömegesen alkalmazták ezt a fűtési rendszert.

A hypocaustumok tüzterei mindenütt - egy vagy két sorban - élükre rakott (a budai Várban agyagba helyezett) téglákból álló padlókon nyugszanak. Ezek, az élükre rakott téglák jobban állták a tüzet, mint, ha ugyane téglákat lapjukkal fektették volna a tüzterek fenekére.

Csemegi József már 1943-ban rámutatott arra, hogy az - általa gótikus királynéi várnak vélt - óbudai Kálvin utcai romterület déli oldalán feltárt kőcsatornák is egy padlófűtés tartozékai voltak.¹⁹⁶ Padló- és falfűtés maradványának véltem azokat a négyzet-átmetszetű fal-nyílásokat, illetve járatokat, amelyek az esztergomi királyi palota XII. századvégi falazataiban található.¹⁹⁷

Volt padlófűtése a garamszentbenedeki bencés monostornak is; A kolostornak "... a völgy felé, délen, két bástyája van. Az egyik, a kisebb bástyában van a fürdő, padló alatti melegítő készülékkel (hypocaustum). A másik, nagyobb bástyában vannak az ágyuk ..." ¹⁹⁸

Bél Mátyásnak ez, a XVIII. századi Garamszentbenedekre vonatkozó adata két, másik emléket is felidéz.

Visegrádon a királyok melegvizés fürdőházáról egy kamra s néhány átégett kő régészetileg tanuskodik. Hasonló alkalmatosság akadt a kisnánai várfeltárásoknál is. Ezek a kövek - mint a Feuerné által idézett külföldi példák is, mutatják -, a meleget tartósították. (Ezt a rendszert nevezték "kórakásos légfűtésnek", a "direkt légfűtés" ellenében.)

Hasonló rendszert sejtünk a részben Bonfini-említett Mátyás-kori - visegrádi, tatai, bécsi és budai királyi paloták hideg-melegvizés fürdőszobáinak fűtőberendezései mögött is. Ugyancsak Bonfini emliti Vitéz János esztergomi palotájának hideg-melegvizés fürdőszobáját. 199

Feuerné margitszigeti feltárásai óta régészeink - mint említettem is - négy helyen is ráakadtak középkori padlófűtésrendszerek maradványaira. Így padlófűtésre utaló leletek kerültek elő Pámer Nóra kisnánai várásatásánál.²⁰⁰ Héjj Miklós Visegrádon olyan kőpadló-töredékre ásott rá, amely kétségkívül egy XIV. századi - Anjou-kori - padlófűtés-rendszernek a tartozéka.²⁰¹ Utóbb Hollné Gyürky Katalin a budavári domonkosrendi kolostor területén akadt hasonló ugyancsak a XIV. századi berendezések maradványaira,²⁰² majd Bertalan Vilmosné Óbudán, a Piaszt Erzsébet alapította klarissza kolostor területén tárt fel középkori hypocaustumot.²⁰³

Hypocaustum a budai várpalotában

Tárgyunk, vagyis az 1972-74 évi ásatások leleteinek szempontjából mindezeknél sokkal lényegesebb az, hogy annak idején - anélkül, hogy e hypocaustum-dugók felől bármit is tudtunk volna - 1949-50-ben ráakadtunk a budai palota hypocaustumára is.

Mert idetartozó leletegyüttes az a három középkori kemence is, amelyet 1950-ben, a régebbi budai palotaásatások során - a gótikus palota nyugati szárnya alatt - e sorok írójának munkacsoportja tárt fel. Ásatási naplómbe aznap ezeket irtam e kemencesor megpillantásakor: "1950 március 14. Nagyudvar déli részén, a feltárás legészakibb vidékén - 951-566 jelzésű négyzetfalóban - kemencenyomok: élrerakott középkori téglák, téglapadló, égésnyomokkal. Betöltésében középkori és barokk kerámia. 2 pénz, 1 gótikus bronz pecsétnyomó "Sigillum Sancti Spiritus de Urbe" felirattal: középtű kettős kereszt..."²⁰⁴

Ezt - a gótikus palota nyugati szárnyában - elhelyezkedő - három kemencéből álló - tüzelő-berendezést egyes kutatók utóbb Mátyás király fajanszkészítő fazekas-műhelyének nézték.²⁰⁵ 1966-ban azután Seitz Kornél találta fején a szeget, amikor felvetette: a kemencék "a fölöttük elhelyezkedő nagy termet fűtötték csatornák segítségével".²⁰⁶

Igy tehát a budai gótikus királyi palota területén - néhány vargabetű leírása és 26 év után - kezünkben van az a régészeti fixpont, ahová kődugóinkat -, ezeket a szobrokkal együtt talált hypocaustum-elzárókat - kapcsolhatjuk!

A budai vári kemencéket éppen olyan élére rakott téglákból álló padlózat aljazza, mint a szigeti apácák padlófűtéses rendszerének tüzerét! És a vári hypocaustumnak oldalfalait is éppen olyan tagostagon kibélelték téglákkal, mint a szigetiét.

Azt a különös - s a középkori udvari élet játékszabályait semmibe vevő - elképzelést pedig, amely szerint a királyi palotának legbelső, ámbitusos, árkádsorokkal övezett diszudvarán, a palota éke: a diszkut és a házikápolna közelében, a kápolna bejáratának s a királyi fogadótermeknek átellenében, ontva füstöt s a mázak szagát, fajansz-égető fazekasműhely kemencéi pőfékeltek legyen -, egyszersmindenkorra kiiktathatjuk ismereteink - és tévismereiteink - tárházából!

Ehhez a témához még csak annyit: az a kemencesor a maga nemében egyedül áll a budai palota területén. Másutt semmi olyan régészeti emlék nem került elő, amilyent bármilyen kapcsolatba hozhatnánk valamiféle padlófűtéses rendszerrel!

Ez a kizárás, illetve kizárólagosság pedig a budai palota hypocaustumának helye szempontjából lényeges: hypocaustum nem volt egyebütt, csak a nyugati szárnyban!

Azonban bennünket - már csak a szobrok miatt is - e hypocaustum - építésének s megszüntetésének - kora érdekel.

Általánosságban láttuk: a padlófűtéses berendezések a XV. század előtt divatoznak. (Visegrád, Margitsziget). Budán (- anélkül, hogy ehelyt már is felvetnénk a gótikus palota nyugati szárnyának valódi korát, -) a palota területén az Anjouk alatt jelennek meg az első cserépkályhák.²⁰⁷ Zsigmond idején pedig a diszkályhák variánsainak tucatjai már valósággal előntik a palotát; mintáik a hazai kályhás-iparművészetnek hosszú időre kánonául szolgálnak.²⁰⁸

Ennek ismeretében azt gondoljuk: a királyi palotának csakis valamelyik régebbi, Zsigmond koránál korábbi szárnyát fűhették hypocaustummal! S az is logikus: éppen Zsigmond korszaka az, amely divatos, diszes cserépkályháival kiszorította és pótolta a XV. századra már avuló, maradi s divatjamult padlófűtést!

Budán a fiókos cserépkályha a XIV-XV. század fordulójának valóságos technikai felfedezése! Zsigmond-kori diszkályháink pedig - amelyeknek töredékeit százával tártuk fel -, világraszóló remekek!

Ha a budavári hypocaustum kormeghatározásával foglalkozunk, az önmagukban mit sem mondó kődugók között egyetlen egy olyan mégis akad, amelyet művészi divathoz, stílusjegyekhez köthetünk.

A Meduzafejes kődugó az.

Ez a Meduzafejes hypocaustum-dugó típusában antik előképekre utal. Ismeretes, hogy E. Winckelmann Herculanumban, a láva alól olyan hypocaustum-maradványokat ásott ki, amelyeknek nyílásait oroszlánfejes fedő fedte. Így hát a padló réseibe helyezhető dugók diszítése - legalábbis antik relációban - nem példátlan.

A mi Meduzánk, ha honi hypocaustum-dugók dolgában társtalan is, ábrázolását tekintve korántsem az. Közeláll hozzá a diósgyőri, Nagy Lajos-féle várnak egyik férfimaszkja (- levelek közül előbuvó lengőbajszos férfifő -).²⁰⁹ De talán még közelebb állnak hozzá a budavári Nagyboldogasszony templomából,²¹⁰ illetve a budai várpalota területéről származó torzfejek.²¹¹ Ehhez a XIV. századra datálható szörnyfej-csoporthoz kapcsolódik a budaszentlőrinci páloskolostor egyik maszkos pillérfejezete,²¹² meg az a torzfejes zárókő, amelyet 1974-ben Bertalan Vilmosné - a már említett - óbudai klarissza kolostornak - Piaszt Erzsébet királyné fundációja - romjai között talált.²¹³

Külön emlékeznék meg a budavári főtemplomnak egy - levélmotívumokból előbukkanó - bajszos férfifejéről; ezt a 960-as években végzett restaurálás során tisztították meg.²¹⁴

A középkori Meduzák, Vademberek, levelekből, moszatokból, hinárokból stilizált maszkok Budán a XIV. században éltek fénykorukat.

Ez, és a hypocaustumokról elmondottak arra figyelmeztetnek: a szobrainkkal együtt tömegesen talált gombaalakú kő-dugók - ezek a hypocaustumzáró szerkezetek -, Meduza-főt ábrázoló diszpéldányukkal az élen, egy olyan palotai épületszárnyból valók, amely a XIV. század derekán, vagy a XIV. század második felében épült.

Ez tehát a kődugó-leleteinknek kötelező erejű mondanivalója. S e mondanivalónak, e szillogizmusnak kulcsa: a palota nyugati szárnya - mint azt Bonfini maga is írja - Anjou-kori épület volt.²¹⁵ Padlófűtésével egyetemben.

A rendelkezésemre álló vázlatos hypocaustum-anyagnak még egy - leletünk és Buda szempontjából lényeges, sőt egyedülálló - mondanivalója van: a hevenyészve felsorolt európai (és benne a magyar) hypocaustum-anyagban a budavári hármas kemencesoros fűtőberendezés a - legnagyobb. A többinek egy-egy, legfeljebb kettős tűzkamrája van.

Ezzel eljutottunk a hypocaustum-dugóink leletegyüttese mondanivalójának végére.

Adataink egybevetése azt mutatja: hypocaustumunk a budai Vár palotájának XIV. századi, nyugati szárnyában állt. A XV. század elején szüntették meg, azoknak az átépítéseknek során, amelyek következtében szoborgalériáinkat is kivetették.

A budai vár padlófűtés-rendszere megszüntetéséhez s a szemeskályhák egyre intenzívebb elterjedéséhez egy - 1973/74. évi - ásatási megfigyelésem csatlakozik.

A XIII. századi várfalhoz - mint arról másutt szó esik - egy olyan, síkfödémmel borított pincehelyiség kapcsolódott, amelyet ugyanakkor szüntették meg, amikor - az új Zsigmond-kori nyugati felső vár építésével - feleslegessé vált a IV. Béla-kori hajdani várofsfal is. Ezt az időszakot - tehát az ún. "konzolos pince" betömése kezdetének idejét - mi Zsigmond korára tettük.

Ezt igazolta egy - jelen tárgyunk szempontjából fontos - lelet is. A "konzolos pince" sziklába vájt fenekén, tehát a lelőhely alján egy teljesen ép, Zsigmond-kori sárkányos kályhaszem feküdt. Megállapítottuk - s ezt Tóthfalusi Lászlóné főrestaurátornak köszönhetem -: ezt az 1410 körül készített, vadonatúj csempét készítése idején, tehát 1410 körül azért vetették szemétre, mert öntési hibája volt.

S nem véletlen: ugyanebben a sziklába vájt pincében, az ún. "konzolos pincében" került elő az egyik hypocaustum-dugónk töredéke. Jelölül annak, hogy ekkoriban iktatják ki a feleslegessé vált padlófűtést. (De ugyanígy olyan szobortöredékek is kerültek elő, amelyek a 74/4-es lelőhely anyagához kapcsolódnak.)

A Zsigmond-kori nagy kályhaépítő tevékenységgel talán kapcsolatos az a temérdek, finoman iszapolt - talán kályhás- - agyag is, amely szobrainkkal együtt, a 74/4-es lelőhelyen került felszínre.

Végezetül kődugóink kőzetanyagával, a pilisi andezittel kapcsolatban az elmondottakhoz még egy hozzáfűzésem lenne:

ebből a ritka kőanyagból - néhány ó malomkővön kívül - egy emlékezetes, publikálatlan leletünk is ered. Egy herold-torzó által tartott hatalmas, kétoszlású - pólyás és lilimos - Anjou címer az. ²¹⁶

Anyaga megegyezik hypocaustum dugóinknak, köztük a Meduzafejes dugónak nyersanyagával is. Ugy látszik, az Anjou-korban kedvelték ezt a kőanyagot.

Hypocaustumok²¹⁷

Hely	az épület építéskora	a hypocaustum kora	megszűnése	tipus
1. Buda, Nyulak szigete domonkos apáca- kolostor (F)	1252	1252	XV. sz.	direkt
2. Sankt Galleni bencés kolostor (F)	820	820	-	indirekt
3. Clairvaux-i ciszter kolostor(F)	középkor ²¹⁸	középkor	-	-
4. St. Albans kolostor, Svájc (F)	1100 körül	1100 körül	-	-
5. Alspirbach bencés kolostor (F)	XII. sz.	XII. sz.	-	-
6. Ilseburg bencés kolostor (F)	XII. sz.	XII. sz.	-	-
7. Schulpforte, ciszt. kolostor (F)	XII. sz.	XII. sz.	-	-
8. Locom (F)	XIII. sz.	XIII. sz.	-	-
9. Maulbronn (F)	XIII. sz.	XIII. sz.	-	-
10. Schönewald (F)	XIII. sz.	XIII. sz.	-	-
11. Walkenried (F)	XIII. sz.	XIII. sz.	-	-
12. Chorin (F)	XIII. sz.	XIII. sz.	-	-
13. Doberan ciszt. kolostor (F)	1250 után	1250 után	-	-
14. Bern, domonkos kolostor (F)	XIII. sz. 2. fele	XIII. sz. 2. fele	-	kőrákásos indirekt
15. Marburg, német lovagrend vára (F)	XIII. sz.	XIII. sz.	-	kőrákásos indirekt
16. Ugyanitt még egy hypocaustum (F)	XIII. sz.	1350 körül	-	a XIX. száza- dig működött
17. Lüneburg, Város- háza (F)	XIV. sz.	XIV. sz.	-	kőrákásos indirekt
18. Kiskanána, vár (Pámer Nóra)	XIV. sz.	XIV. sz.	-	kőrákásos légf.
19. Garamszentbenedek kolostora (Bél M. adata)	középkor	a XVIII. szá- zadban még üzemelt	-	-
20. Óbuda, Kálvin utcai romterület (Csemegi J.)	XIII. sz. első fele	XIII. sz.	-	-
21. Buda, kir. palota, nyugati szárny (Z.L.)	XIV. sz.	XIV. sz.	XV. sz.	direkt
22. Buda, ferences kolostor (Altmann-Gerő)	közép- és török-kor	-	-	-

23. Budavári domonkos kolostor (H. Gyürky Katalin)	XIV. sz.	XIV. sz.	-	-
24. Visegrád, palota (Héjj M.)	XIV. sz.	XIV. sz.	XV. sz.	kőrakásos, indirekt
25. Esztergom, várpalota vége	XII. sz.	XII. sz.	-	-
26. Óbuda, klarissza kolostor (Bertalanné)	XIV. sz.	XIV. sz.	-	-
27. Óbuda, ferences kolostor (Altmann J.)	XIII-XIV. sz.	-	-	-
28. Tata (Vár?) ²¹⁹	középkor	-	-	-
29. Melice, Vyskov mellett Püspöki palota (CSR)	középkor	XIV-XV. sz.	-	kőrakásos, direkt

Szökőkút töredékek a szoborleletek között

Azok a szökőkúthoz tartozó mészkődobok és alsó talapzattöredékek, amelyeket a szobrokkal együtt, a 74/4. sz. lelőhelyen elszórtan találtunk, majdnem 2000 kérdést vetnek fel, mint a hypocaustum-dugók. Szobraink keletkezése, kidobásuk idejére, sőt arra a kérdésre is felelethez segítenek: honnan, melyik részről hordták ide a palota egyfajta selejt- és szeméttanyagát, azok sorában szobrainkat, a megszüntetett hypocaustum dugóit s e szökőkút-elemeket.

Mintha az eredet-hely és a kor meghatározására tett kísérletünkben maguk az elemek sietnének segítségünkre! Tűz és víz: hajdani tűzhelyek s vízvezeték - szökőkútak - emlékei. (209-210. kép)

Elsősorban: Turszky Béla építész mérnök - a KÖZTI egyik vári szakértője - már az ásatás idején felhívta figyelmem arra, hogy ezek a nyolcszegletes - középtű 10 cm átmérőjű csatornával átfurt - hengerek nem újdonságok. (Együttes magasságuk 103 cm.) A legszorosabban hozzákapcsolódnak ahhoz a vízköpös diszkúthoz, amelyek egyes darabjai már a 920/930-as évek óta a Budapesti Történeti Múzeumban vannak. Horváth Henrik²²⁰ szerint a palota alatt, a Váralja utca uttete alatt - a Testőriaktanyánál, a Kivándorlási Alap házában háta mögött - találták ezeket a régi töredékeket. Az, hogy a szökőkút két eleme szobraink között, másik két része lenn, pontosan szoborlelőhelyünk alatt, a vár lábánál került elő, jellemzően mutatja: mennyire pongyolán ment végbe e szemétre kerülő bontási anyagok kiszórása. Ami leesett a szekérről - vagy nem fért a gödörbe - repült, át a palánkon.

Lássuk: milyenek a régebben talált töredékek? És milyenek az általunk - a szobrokkal együtt - megtaláltak?

A szökőkút régebben talált töredékei - Kora

A régi töredékek (Horváth Henrik megfogalmazásában): "az alsó pillértöredék szabályos négyszögű keresztmetszettel bír, mind a négy oldalán egy-egy bordaszerű kiugrás látható, ezzel szemben a felső pillérfőalaku darabnak nyolcszögű alaprajza van. Ennek közepén vezet fel a vizakna felső lapjából kivájt mélyedésbe, melyből a víz a négy sarkon kifaragott torzfejeket keresztül lefolyt. Mindkét töredéken ugyanazt a strassburgi anyakulcsból levezethető kőfaragójelt látjuk."²²¹

Horváth XV. század derekára tett datálásával szemben Gerevich László (1966) jóval korábbra teszi e szökőkút megfaragásának idejét. "A kömlékek közül egy Zsigmond-kori kút töredékeit lehet kiválasztani. Az architektonikus kút rekonstruálni is tudjuk. Mestere a Mátyás templomon, de a Zsigmond palotán is dolgozott, mint azt torzfejei és maskarái elárulják. Közvetlenül Peter Parler környezetéhez tartozott. Prágában a Vitus templom nyersebb torzfejei, maszkjai ... is tőle származnak az 1376-os esztendőből. A prágai Vitus templom munkáinak csökkenése idején, 1386 után jöhetett hazánkba több más, addig a Parler műhelyben dolgozó társával együtt."²²²

Magam, mivel akkor (1970 június) még nem ismertem Szakál Ernő tanulmányát,²²³ de a vári kútról s a függőkertekről Feuerné Tóth Rózsa által publikált tanulmányt²²⁴ sem,

még kevésbé 1972/74. évi budavári feltárásaim eredményeit, úgy gondoltam: 1416 - a Budavári vízvezeték első írott adata - előtt "a budai várban csörgőkut, illetve szökőkut megvalósítására lehetőség nem volt."²²⁵ Ma a visegrádi Anjou-analógiák alapján is, Gerevich datálásához állok közelebb. Ugy vélem: e kutat az 1370-es években - Nagy Lajos és a királynék palotájának tartozékaként - faraghatták.

Mind emellett - még a leletek közös sorsa ellenére is - úgy vélem: szökőkutunk torzfejei faragóinak (ha a prágai Parlerekhez lehetett is köze) gótikus szoborgalériánk remekeihez semmi köze nem volt. A mi szobrainknak lágy, latin ihletésű könnyed szépségét, eufóriáját világok választják el a kut vizköpő fejeinek kemény, északi megfogalmazásától. Két - át nem hidalható - művészi zóna ez!²²⁶

De nem osztom azt a nézetet sem, hogy Budán éppen 1385-ben kezdődött volna egy új építési hullám. Budán és az országban ekkor - történelmünkben párját ritkító módon - királyt, királynét gyilkoltak. Itt legfeljebb Nagy Lajos megrendeléseit fejezheték be (meg a nagy király sarkövének faragását), de mind a királynék, mind az itt lengyelkedő Zsigmond egyébbel voltak foglalatosak, minthogy a vár belső piacára diszkutat faragtassanak. Az, hogy 1386 körül a prágai építkezések, kőfaragómunkák lelassulnak, semmiképp nem ok arra, hogy budaiak - viharos történetüknek éppen ezekben a legkritikusabb éveiben - induljanak meg. (211. kép)

A szökőkut helye

A mi szempontunkból a szökőkutnak az 1370-es évekre tehető datálásán kívül annak hajdani helye is igen értékes. Bizonyos ugyanis: e szökőkut szobrainkhoz közel állt és azok elbontásával azonos okból, azokkal egyidőben került szemétre.

A budai királyi palota és a Vár vízviszonyainak és középkori vízműveinek valamelyes ismeretében,²²⁷ Jakab Árpád eredményeire is támaszkodva,²²⁸ talán nem tévedek, amikor úgy látom: a budai Várhegy nagyfokú vízszegénysége, de a Várhegy déli végének vízhiánya ellenére is a XIV. század második felében-végén már itt is megvoltak technikai feltételei annak, hogy - akár a vízbő polgárvárosi kutakból gravitációs vezetékekkel, akár az 1405-ben már bevált módszerként ismertetett²²⁹ kezdetleges szivattyúval - (ha nem is a Dunából, de az István torony mellett álló "cisterna regia"-ból) vizet emeljenek a palotának cour d'honneurán állt szökőkutjába.²³⁰

Ehhez a következőket kell mérlegelnünk: a Várhegy déli végének, tehát a palota közel-távolabbi környékének saját vize nem volt, ciszternája temérdek. A Dunából való víz felszivattyuzásának - valamivel korábbi (vor Zeiten) időre utaló - első írott emléke: 1416. (Ekkor Zsigmond király császár Nürnberg adójából ezer rajnai aranyat utaltat ki Hartmann mester nürnbergi rézművesnek (Rotschmidt), aki "vor Zeiten das Wasser in Ofen auf dem Berg geleitet hat."²³¹

A várpalotának felső platóján - tehát a középkori királyi palota szintjén - egyetlen nagy kutja volt. Ez - mint még az 1887 januárjában is felvett Haüy-metszet jól jelzi - a palota diszudvarán, a régi házikápolna bejáratától délebbre állt.

Helyét az 1946-61 között végzett ásások során feltalálni nem sikerült.²³² Oka: a XIX-XX. századforduló építkezései során megsemmisültek maradványai. Pedig kétségtelenül itt állt a palota központi nagy diszkutja. A szökőkutat a XV. században - Mátyás korában - már Pallas Athéné sisakos alakja diszította. Ha a fém kutszobor nem is, de tányérja, medencéje még a XVII. században is megvolt; Evlija Cselebi szerint akár harminc ember is elfért volna benne.

Volt azonban ennek a felső palotaszintnek egy olyan - mesterséges - toldata is, a Feuerné által hitelesített függőkert, amelyen 1687-ben szintén kuthelyet jeleznek. A palota nagy, már 1434-ben is említett ciszternája pontosan ez alatt a függőkert alatt helyezkedett el. Mivel azonban e függőkertnek kialakítását - esetleg a visegrádi felső terasz Anjou-kori diszkutas függőkertje nyomán - Feuerné XV. századi, Mátyás-kori datálásával szemben nem merem korábbra datálni,²³³ a minket érdeklő XIV. századvége egyetlen felső kuthelyének a Nagyudvar kuthelyét kell elfogadnunk. És itt említem meg: a palotaásások során a palota középkori vizellátására - részben a technika-történet iránt való teljes érdektelenség okán - soha nem derült fény. Nem került elő a Nagyudvar kutjának még csak nyoma sem. De arra sem irányult kutatás: miképpen került fel a palota legfelső - 155 m körüli - szintjére az a víz, amelyet a Dunáról a déli kortina un. Vízholdó folyósóján át a délkeleti zvinger aknájában²³⁴ e kortina szintjére - 147,2 m - emeltek fel?²³⁵

Mivel pedig még a Zsigmond által 1416-ban a Dunáról felszivattyuztatott víz ugyanugy erre az alsó zwingerszintre jött fel, mint amelyen Zsigmond 1434-ben már közhelyként, említi (cisterna cis turrim condam ducis Stephani²³⁶ néven) a cisterna regia-át, nyilvánvaló: a vízvezeték erre a szintre emelte fel a Duna vizét. A dunai vezeték a keleti oldal zvingerére jött fel; az ólomcsöves bronzcsapos "cisterna regia" ágya a nyugati zvingerben volt.²³⁷ Ugyane szinten a gótikus palota déli előkertjében volt az a Mátyás-Beatrix cimeres - mesterséges vizü - diszkút is, amelyet e sorok írója 1950. július 24-től fogva tárt fel.²³⁸ Eszerint ez az alsó - átlag 147,2 m körüli - szint volt az, ahová

1. a máig meglévő - csigalépcsővel bedugaszolt - középkori vizakna tanúsága szerint a keleti oldalon - az 1410-es évek óta - feljött a Dunavíz,
2. ahol - a nyugati oldalon - már 1434-ben ott állt a Zsigmond király által említett, néhai (Anjou) István herceg tornya melletti - ciszterna. (Albrecht pince, Jégverem). E ciszternának középkori vízvezetéke is előkerült.
3. ahol az 1476-ra, vagy közvetlenül az utánra datálható - mesterséges vizellátásu - Mátyás-Beatrix kutat megtaláltuk. A déli oldalon.

Ezt az alsó zwingert, amely a palota alagsorait három égtáj irányából körül fogja, ilyenformán vizes zvingernek is nevezhetjük. Sőt, ha megnézzük azt a szivattyu-ábrázolást, amelyet akár az eickstadti Konrad Kyser 1405 évi Bellifortisának rajzai,²³⁹ akár egy 1430. évi müncheni kodex szivattyujának rekonstrukciója mutat be, sajátos következtésre jutunk.

Ezekkel a XIV. század második felében megkonstruált szivattyukkal már a budai udvarban is bizvást emelheték a vizet az előbb említett "vizes zvinger"-ből (147,20 m A.f.) a palota függőkertjének szökőkútjába. Emelheték e vizet - mint Urbinoban²⁴⁰ - már azidőt is, amikor a palotának e régi (1434-ben már meglévő) ciszternáját csak az összegyűjtött esővíz s nem a felvezetett Duna-víz táplálta.

De csakis ugyanez a "cisterna regia" láthatta el vízzel a Nagyudvarnak - ama Pallas Athéné ércalakjával ékes - kútját is. (Saját vize annak sosem volt.) Mivel pedig az István torony még I. Károly királynak s a gótikus palota nyugati szárnya Nagy Lajosnak építkezése, bizvást gondolhattunk arra: ez a - ciszterna feletti, nagy árkádok-tartotta - függőkert éppenugy Anjou-kori épület volt Budán, mint az volt Visegrádon is.²⁴¹

Mert vajjon hol lett volna az a királyi viridarium, ahol 1387 husvétvasárnapján az akkoriban megkoronázott Zsigmond király - Alsáni Bálint biborossal és Kanizsai János kancellárral egyetemben - szövetkezésre és Mária királynő kiszabadítására kapacitálta Pantaleone Barbot, Velencének Budán időző követét? (A viridáriumban való fogadás leírásánál Monaci, a követ jegyzője nem említi, hogy a helyszín Buda-e, vagy Visegrád? Azonban Zsigmond király itineráriumból az derült ki, hogy 1387. év április 4-től 24-ig Zsigmond Budán volt. A fogadás napja: 1387. ápr. 9. TBp. m. 15 (1963) 122.)

Mind erről, mindpedig arról, hogy Barbot, híressé vált jegyzőjének, Lorenzo Monacinak társaságában 1387. április 9-én a királyi kápolnában mise közben fogadta a király, - jegyzője tollával - maga a követ számol be.²⁴²

Az pedig nyilvánvaló, hogy Zsigmond - ki alatt a trón ekkor még meg sem melegedett - nem építője, hanem csak örököse volt az Anjouk budavári diszkertjének.

Ez természetesen jóval előrébb hozná - de korántsem cáfolná - Feuerné Tóth Rózsa Mátyás-kori datálását (1482-84). Mert Budán is megeshetett az, ami Visegrádon.²⁴³

Bizonyos, hogy Zsigmond építészének - akár a Nagyudvart, akár a függőkertet ékítette is torzfejes csorgónk - utjában állt ez a szökőkút!

És, ha fellapozzuk Buda vízműves adatait, egyszeribe arra is fény derül: mikor mentek végbe Zsigmond budai vízműépítései?

Az 1416.évi dátumot, Steinpeck Hartmann.nürnbergi mester szivattyuépítésének záró évszámát már idéztem. (Ez az építkezés a keleti oldalon ment végbe: ott semmiféle szökőkút nem volt.) 1424-ben Petrus királyi építész és vízvezető mestert²⁴⁴ említi Zsigmond Diós-győrött kiadott oklevele: Kassa városát utasítja, hogy fizessen neki 40 forintot (magistro Petro aqueductori nostro in Buda). Petrus mester évi fizetése már 1420-ban is 200 forint volt.²⁴⁵

Ugyanő dolgozott a visegrádi vár munkáin is. Egyideig kétségtelen - ezt vallja Gerevich is - Péter mester volt Zsigmond főépítész.²⁴⁶ 1434-ből a nagy ciszternát már említettem.

Igy tehát az 1416-1434-közötti időszak az, amikor Zsigmond építészeti - ha utóbb abbahagyták is, -²⁴⁷ megkezdik a budai palota teljes vízrendszerének átalakítását. Ennek során kerül sor az Anjou-palotához kapcsolódó torzfejes szökőkútunknak lebontására, eltávolítására.

Más, - jelen témámmal összefüggő, de attól eltávolodó - kérdés: ha a függőkert Anjou-kori, és ez a torzfejes vízköpő volt a szökőkút csorgója - mi került helyébe kidobása (legkésőbb 1440-es évek) után? Ha pedig mégsem itt, hanem a Nagyudvarnak - későbbéről ismert - kuthelyén állt, mikor és melyik uralkodó építtette a Pallas Athéné alakjával ékes diszkutat? (Általában Mátyásra gondolnánk. Azonban ezt még Bonfini sem írja.²⁴⁸ (Még lehet, hogy az ércalakos Pallas-kút is Zsigmond-kori volt, csakugy, mint Zsigmondnak maga-állította bronz szobra.)²⁴⁹

És még egyet, 1972-75 évi újabb ásatásaimmal kapcsolatban is, a vízművekről! Ha negatívum is, úgy látszik, a palota diszudvarának kutját - a Pallas Athéné alakjával ékes kutat nem a Mátyás-készíttette hegyi forrásoknak - a közlekedőedények törvénye alapján működő - vize táplálta. Hanem a vári udvar dinai vízszivattyu vitte fel az alsó zwingerekbe a szűrt Duna vizet. És onnan, a nagy "cisterna regia"-ból szivattyúzták fel ebbe a diszkutba is. (A függőkert diszkutjába is.) A két szint különbsége hét méter volt.

Ugyanis sem 1949-51-ben, sem pedig 1961-től az 1972-75. évi ásatásaimig - noha immáron Nyugat-Kelet tengelyben, derékban keresztül ástam már a Várhegyet - sehol sem akadtam annak nyomára, hogy a Szentháromság téri fő ciszternából (ahová Mátyás sváb-hegyi vezetéke vitt) bármilyen elágazás vitt volna a palotába. Ha lett volna ilyen, el kellett volna érnem 1949-51-ben, a palota Nagyudvarán, a Szárazároknál, a 960-as években a kollégáim és általam nagy gonddal figyelt távfűtési vezeték fektetésekor - a királyi palotától fel a Szentháromság tér ezuttal megtalált ciszternájáig -, majd 1972-ben újra megkezdett palotaásatásom során. Ám ennek sehol semmi nyoma nem volt.²⁵⁰ Mindössze 1949/50-ben találtam a palota mai "Nagyudvarának délkeleti részén egy vaskarmantyukkal összekapcsolt, erősen bolygatott facsöves vízvezetékmaradványt, egy méter takarás alatt ... öt méter hosszan volt követhető. Iránya észak-dél ..."²⁵¹

Vízvezető ólomcsövek előkerülése 1974-ben

Szorosan e témához kapcsolódik egy másik leletünk is. Ezt is a gótikus szobrokkal együtt, 1974 februárjában találtuk; - ugyancsak vízhez, vízvezetékhez tartozik.

Kettős - a megsemmisülésig korrodált, ólompestisben kimulófélben levő - vízvezető ólomcső ez. (Ilyen duplacsöví vezetékét hazai anyagunkban csak a római korból ismerük.²⁵² Annak anyaga azonban cserép, kő-pakolásban.)

Ezt a kettős középkori ólom vízvezetőcsövet szobrainkkal, a hypocaustumdugókkal, a szökőkutelemekkel azonos lelőköriülmények közt találtuk.

A kettős ólomcsövek hossza 30 cm. Egy-egy cső átmérője 4 cm. Nyilvánvalóan akkor és ott váltak feleslegessé, ahol a szökőkút s a leletegyüttes egyéb darabjai.

Ez a lelet némi meglepetést mégis magában rejt. Mérete és jellege ugyanis eltér az eddig talált középkori ólomcsöveketől! Persze nagy statisztikákkal, nagy számok kis törvényeivel itt nem dolgozhatunk. Ezeddig az egész országban mindössze két hiteles középkori ólom vízvezető csövünk van. Az egyiket in situ a budai Várban, mint a "cisterna regia"-ból a nyugati várkert felé vezető vízvezetékét ásták ki.²⁵³ Ettől - látnivalóan kisebb kaliberével és - kettős, dupla voltával is - elűt a mi, szobrokkal együtt talált csövünk.²⁵⁴

És ezzel lassan le is zárhatjuk a szobor-lelőhely vízes emlékeinek sorát. Ólomcsöveink feltehetően összefüggenek a szökőkúttal. Felessé is alighanem akkor váltak, amikor e szökőkutat leszerelték.

Feltételesem kapcsolnám ide azokat a kisebb töredékes bronz csövecské-maradványokat, amelyeket a 74/4-es lelőhelyen, a szobrok torzói közt elszórva találtunk. Felmerült bennem: vajon szökőkútunknak belsejében, vagy a vízköpők száján nem ezek a csövecskék szolgáltak-e kiöntőkként? E kérdésre azonban sem így, sem úgy nem tudtam választ találni.

X X X

Kéziratomban lezártakor, 1975 tavaszán a királyi palota északi zárófalának főkapujától északabbra, ásatási munkám során feltárássra került az a későközépkori, szépen kövezett, sőt járdával is ellátott út, amely Buda városából vezetett a királyi palota térsége, a feltehetően Zsigmond által épített főkapu felé.

Emnek az utnak burkolata alatt feltártunk egy kettős, északról dél felé lejtő vízvezeték-rendszert. Ez egy cserépcsöves s egy fa-²⁵⁵ és habarcságyba fektetett ólomcsöves vezeték-párból állt. (Ólomcsöveit, tán a török korban ellopták; ekkor az egész vezeték, a cserépcső elemeket is megbolygatták, összetörték.)

Ez a vízvezeték átment a Zsigmond-kori kaputornyon; ágyát a toronynak belső oldalán is jódarabon követni tudtuk. Amennyiben észak felé bekötött volna a Mátyás-kori szabadsághegyi vezeték kutházába, korábbi feltevéseim megdőlnének.

Meglehet azonban, hogy ez a kettős vékonyka vezeték²⁵⁶ csupán ciszternavizeket vezetett le; esetleg a Várszínház (a régi franciskánus kolostor) dunai vízemelőjének vizét vezette le a palota felé.

Bármint álljon is a dolog, úgy látszik; Zsigmond-Mátyás korának mégis volt más víz-szerzési lehetősége is, mint a dunai vízi szivattyúk szűrt Dunavize.

Az 1974/4 számú lelőhely kísérő leletanyaga és a szobrok lelőhelyéhez kapcsolódó 1974/2 számú ciszterna

I. Külső és belső oldalukon mázas diszedények töredékei

1; Az 1974/4. és az 1974/5. lelőhely töredékeiből összeillő sárgás-zöld mázas, kiugró talpperemű edény töredékei, sötétzöld vonal, kereszt és csillag mintákkal, az edényfalra feltapasztott szalagfűl inditással.

2; Az 1974/2. és a IV. számú lelőhely töredékeiből összeillő világos zöld mázas, kiugró talpperemű edény töredéke, barna sávok közötti sötétzöld rácsmintával.

3; Az 1974/4. és az 1974/2. lelőhely töredékeiből összeillő sima zöld mázas edényke töredéke, az edény falra feltapasztott hengeres fűl inditással. (25. ábra 1, 2, 3)

II. Belső oldalukon mázas edények

1; Vörös, sovány cserépanyagu, kihajló peremű fazék, belül sötétsárga mázzal. A peremről az edényvállra szögletesen hajló hengeres fűl. 1974/2. lelőhely.

2; Vörös, sovány cserépanyagu, belül barna mázas, kihajló peremű fazék, peremről az edényvállra hajló szalagfűl. 1974/2. lelőhely.

3; Vörös, sovány cserépanyagu, kihajló peremű, belül világos zöld mázas fazék, peremről edényvállra hajló szalagfűl. 1974/2. lelőhely. (23. ábra 1-3.)

4; Fehér anyagu, tagolt peremű, kívül bordázott, belül világos zöld mázas fazék, peremről az edényvállra hajló szalagfűl. 1974/2. lelőhely.

5; Sárgásfehér anyagu, tagolt peremű, kívül bordázott, belül sötétzöld mázas fazék, peremről az edényvállra hajló szalagfűl. 1974/2. lelőhely.

6, 7; Vörös, sovány anyagból készült, engob alapozású, kisméretű lábasok belül barna és zöld mázzal. 1974/4. lelőhely. (25. ábra 4. és 5. kép)

8; Belül sötétzöld mázas, hullámos peremű kis edény. 1974/2. lelőhely. (30. ábra 1.)

III. Kályhacsempék, kályhaszemek

1; Az 1974/2. és az 1974/3. lelőhelyek összeillő töredékeiből, négyes osztású, orosz-lános, pólyás cimert ábrázoló kályhacsempe, sötétsárga mázzal.

2; Az 1974/4. lelőhelyen előkerült négyes osztású, sasos, pólyás cimert sárkánykörben ábrázoló, sötétzöld mázas kályhacsempe töredékei.

3; Két női fejet ábrázoló, világos zöld mázas, téglalap alakú kályhacsempe.

4; Az 1974/4. lelőhelyen előkerült sötétzöld mázas figurális kályhacsempe töredéke.

5; Az 1974/4. lelőhelyen előkerült félhengeres felépítésű mérművek, áttört csempe töredékei, világos sárga mázzal.

6; Az 1974/4. lelőhelyen előkerült háromszögletű, mérműves, áttört, sötétsárga mázas csempe töredéke.

7; Az 1974/4. lelőhelyen előkerült, világoszöld mázas, finom kidolgozású, madár szárnyat mintázó, áttört csempe töredék.

8; Az 1974/4. lelőhelyről, szürke mázatlan, félhengeres és négyszögletes tagokból álló sarokcsempe töredékei, csavart sarokoszloppal.

9; Az 1974/4. lelőhelyről szürke háromszögletű kályhaszem töredékei.

10; Az 1974/4. lelőhelyről barnás vörös négyszögletes kályhaszem töredékei.

IV. Poharak és tálkák

1; Fehér, finom anyagu, tagolt peremű talpas pohár. 1974/2. lelőhely. (30. ábra 3.)

2; Vörös anyagu, tagolt peremű, engob alapozású kis pohárka. 1974/2. lelőhely. (30. ábra 2.)

3, 4, 5, 6; Vörös anyagu tálkák az 1974/4., az 1974/2. lelőhelyről és az 1974/4. lelőhely és a II. ciszterna összeillő darabjaiból. (24. tábla, lenn.)

5, 6; Vörös anyagu, kívül hullámvonallal díszített, széles száju poharak 1974/2. lelőhely. (30. tábla, 4. 5.)

V. Szürke, domboruan kihajló peremű import fazekak

1-5; Tullni bélyegek és mesterjegyek egyes darabokon 1974/2. és 74/4. lelőhely.

6; Grafitos hombáredény perem két tullni bélyeggel 1974/4. lelőhely.

7; Diszes kiképzésű szürke lábasperem. 1974/4. lelőhely.

VI. Fehér és rózsaszín anyagu, bordázott vállu edények egyes darabokon szalagfűl. 1974/2. lelőhely. 1-3.

VII. Korsók

1; Vörös anyagu, nyújtott testű, szélesszájú szalagfüles korsó 74/2.

2; Vörös anyagu, zömök testű, szalagfüles korsó töredékei 1974/4. (24. ábra 2.)

3; Sárgásfehér anyagu, szűk száju szalagfüles vörös festésű korsó töredéke 1974/4. (24. ábra, 1.)

VIII. Szürke és vörös anyagu mécsesestálak. 1974/4.

IX. Szürke és vörös anyagu kupos fedők. 1974/4. és 74/2.

X. Domboru tetőcserép töredékek. 1974/4.

XI. Egyéb leletek a 74/4. lelőhelyről és az I. ciszternából: (26., 27., 29-31. ábra a. b.)

A szobrokkal együtt talált numizmatikai leletek

A szobortorzók lelőhelye kettős.

Az egyik maga a jól datált, az 1430-as, 1440-as években betöltött szobor lelőhely.

A másik az a XVI. századi, törökkori beásás - 74/5. jelzést visel - amelyet a szobrokat lezáró épületbontási anyagba - a szobrok felett, a lelőhely délkeleti részébe ástak bele. (Ennek a beásásnak legmélyebb pontja is magasabb, mint a legmagasabban fekvő szobor.) Vagyis: a kései pénzek - összesen két darab - ehhez a réteghez, a korábbiak - összesen ötven darab - 1440-ig a szobrokhoz tartoznak.

Ezen a kettős lelőhelyen, a szobrok felett elhelyezkedő épülettörmelékű rétegből a szobrok legalsó rétege alatt elhelyezkedő kettős gödörfenéig, (vagy kettős ciszternáig) összesen negyvenkilenc pénzérmét találtunk. (Az ötvenedik felemeléskor szétmállott.)

Közülük negyvenhatot sikerült Bodor Imrének meghatározni.

Három annyira rossz megtartású volt, hogy annak meghatározása nem sikerült. (Anyaguk, méretük, vastagságuk azt mutatja: ez a három meghatározatlan érme is a többi negyvenhathoz hasonló. Azokkal egyidős.)

Érmeik már a szobroknak legfelső rétegében is kerültek elő. De találtunk pénzeket a legelső szoborrétegben, a legelső szoborlelet alatt is.

Az érmék - két, a XV. század második felére keltezhető érmen (Mátyás király 1458-1460 és Jagelló Kázmér lengyel király 1447-1492 év közötti veretén) kívül igen szűk időhatárra korlátozódnak.

Azonos időkből való pénzek mind a legfelső, mind a közbülső, mindpedig a legelső rétegben tömegesen kerültek napfényre. Ezért világos - és ezt a torzóinkkal együtt előkerült más leletek mondanivalói is igazolják - : az egész szoboranyag egyszerre, vagy legalábbis igen rövid időn belül került erre a helyre.

A leghamarább s a legkésőbb ide került szobor idevetése között inkább napok teltek el, mint hetek. Vagy inkább hetek, mint hónapok. Évek aligha. Semmiképpen sem!

A numizmatikai rétegsor teljesen összefügg, masszív. Ezért annak tömegéhez képest esetleges és nem meghatározó a legkorábbi s a legkésőbbi érmék-megadta alsó és felső leg-tágabb időhatár. Így bátran mellőzhetjük Nagy Lajosnak (1342-1382) két itt talált dénárát. Egyik 1371/72-ből, a másik 1373 és 1382 közötti időből való veret. Mellőzhetőnek gondolom Mária királynőnek (1382-1395) 1383 évi verésű dénárát is. Ugyanigy nem tartom jellemzőnek - a szobrok idehelyezésének kora tekintetében - Mátyásnak és Jagelló Kázmérnak fent már ismertetett egy egy veretét sem, noha Mátyásé bizonyosan uralma kezdetéről (1458-60) való.²⁵⁷

Ha e két legkésőbbi pénzérmét - tehát Mátyásét és a lengyel Kázmérét - leszámítjuk, legkésőbbi érménk Habsburg Lászlónak az a bécsi dénára, amelyet 1452 és 1457 között vertek. Egyetlen - esetleg hamis - V. László dénaron kívül - és ez lényeges - V. Lászlónak hét darab olyan veretével találkozunk, amelyet nem tényleges uralomrajutásakor, 1444-ben - I. Ulászlónak a várnai csatában való eleste után -, hanem 1440-ben, még mint ellenkirálynak nevére vertek.

I. Ulászló királynak összesen tizenegy veretével találkozunk. Mind a tizenegy verete - épp úgy, mint (V. László egyik bécsi dénára kivételével) valahány V. László pénzünk is - I. Ulászló királynak uralkodása első évéből, 1440-ből való.

Ez azt jelenti: tizenhét 1440-es verésű pénzünk van. Ez a meghatározott teljes érmeanyagnak negyven százaléka. A leletsort Zsigmond király hosszú uralkodásának (1387-1437) huszonegy obulusa, kvartingja és dénára egészíti ki. Közülük két obulust 1387 és 1427 közé helyez a numizmatikus. Két Zsigmond dénár 1390 és 1427 közötti időszakból való veret, két másikat 1427 és 1437 között vertek. Zsigmond kvartingjainak kora 1430 és 1437 közötti verés: tehát tizenhat Zsigmond-kvarting a király-császár uralkodásának legutolsó hét évéből való.

Ha tehát a két- három legkorábbi és legkésőbbi érmet melőzzük (ezek datálásunk ollójának hegyét 1371-től 1492-ig nyitnák ki) -, azt látjuk: numizmatikai leletanyagunk az 1430 és 1440 közötti időszakra sűrűsödik be. Összesen harmincnégy pénzérménk való az 1430-1440-es évtizedből. Ez pedig a meghatározott negyvenhat pénznek kerekén 75 %-a.

Természetes azonban, hogy egyedüli irányadónak nem fogadjuk el a pénzeknek zömét. Meg kell néznünk azt a legkésőbbi éremleletet, vagy más olyan egyértelműen datáló bizonyítékot, ami az esetleges terminus post quem-re jellemző.

Leletsorunkban 1440-től fogva egészen Mátyás királynak 1458-60 között vert pénzéig láncolatszerűen, de még szórványos leletünk sincs. Így tehát nagyjából az 1440 körüli időszakkal, illetve - mivel ezeknek a pénzeknek élete legfeljebb tíz évvel haladja meg verésük időpontját - az 1440-nel kezdődő évtizeddel tekinthetjük lezártnak leletsorunkat. Ugy gondoljuk tehát - s ezt mondják a pénzeket kiegészítő társ-leletek is - az 1440-nel kezdődő évtized végére mind szobraink, mind pénzleleteink a földben nyugodtak már.

Bizonyos, hogy amikor 1457 véres márciusában Bártfa követi Hunyadi László fogsága, elitélése és kivégzése miatt zárva találták a budai várpalota kapuit s annak hidjain át nem kelhettek, majd pedig amikor március 14-én Hunyadi Lászlónak fejét vették, a fővetel helye, a várpalota északi előudvara, az "area amplissima" már elegyengetett, házromokkal, el nem csufított, nivellált terület volt.

Vagyis: legkésőbb 1458-ra szobraink már a földben nyugodtak. A Zsigmond által a három égtáj - Észak, Kelet és Nyugat irányából új falakkal s kapukkal körülvevett térség ekkor

már rendezett terület volt. Ekkor már nem éktelenedett itt a hajdan idáig lenyúló budai városnak néhány tucatnyi kisajátított romháza!

Hiszen éppen Zsigmond korából ismerünk olyan rendelkezést, amely a házát elhanyagoló háztulajdonost megfosztja tulajdonjogától. Ha ez így volt olyan esetben, amikor csupán az udvar közelsége miatt kobozták el az ingatlant, mennyivel inkább indokolt ez a Zsigmond-féle új palota tulajdon területén, annak bevezető fogadó felvonulási térségében, az északi előudvaron, a főbejárat körül.

Azonos leletek különböző lelőhelyeken /I.

Az 1974 évi ásatás leletanyagának feldolgozásakor vált világossá az, amit addig csupán feltételeztem, s amit a régebbi palota ásatás kisleletanyagának egyrésze²⁵⁸ is bizonyít: azonos, teljesen összetartozó - így evidens módon egykoru - leleteknek hosszú sora került elő különböző lelőhelyeken. Mivel ez a jelenség a terület lelőhelyeinek betöltése szempontjából sokatmondó, részlet-bizonyítékainak felsorolását lényegesnek tartom. Áttételesen ezek a régészeti bizonyosságok is hozzásegítenek szobraink eltemetése korának pontosabbá tételéhez. (Még egyszer hangsúlyozom: nem egymáshoz hasonló leleteknek itt-ott való felbukkanásáról, merő analógiákról van szó, hanem egy és ugyanannak a tárgynak több széttört darabjáról.)

Ebből azután az válik bizonyossá, hogy a 74/2. (avagy az I. sz. ciszterna), a 74/3 (az un. "Sulyhárítóíves helyiség"), a 74/4. jelzésű lelőhely - vagyis a szobrok lelőhelye - és a már 1972/73-ban, a hevenyészett út nyugati oldalán feltárt - IV. sz. pince ("Konzolos helyiség") széttört, de egy és ugyanazon tárgyból való leletekkel igazolhatóan, pénzletekkel is datálhatóan egyszerre és azonos okkal-céllal került betöltésre. De akadt olyan leletünk is, amelynek egyik darabja a 74/3, másik a 74/5. sz. lelőhelyen volt.

Sőt ... De ezt majd a tételes felsorolásban látjuk!

Mindenesetre, ha térképre tesszük ezeket a lelet-szétszóródásokat és összetartozásokat, realizálhatóan magunk elé állíthatjuk a XV. század harmincas-negyvenes éveinek azokat a törmelék- és személtelhordó munkásait, akik dél, a palota felől szekerekkel erre a területre, a Zsigmond-féle előudvarra érnek, s a széttört kályhacsempéket, edénytöredékeket, lelőkött szobrokat, a lebontott szökőkutnak s a kivetett padlófűtő-berendezésnek darabjait lapátjaikkal szétszórják a szintemelésre, nivellálásra kijelölt területen.

A 74/4. sz. lelőhelyen a betöltés dőlésszögét éppen úgy leolvashattuk, mint a 72/73-ban feltárt un. "konzolos pince" (IV. sz. lelőhely) területén. (Előbbiről az első szobrok megtalálásakor készített rétegrajzot Kuczogi Zsuzsanna, a másodikról kitűnő fotóink tanuskodnak.)

Lássuk hát ezeknek az azonos leleteknek különböző lelőhelyeken való felbukkanási lajstromát.

1. A szobrokkal együtt - a 74/4. sz. lelőhelyen - talált egyik hypocaustum nyílászáró dugónak - az egyetlen mészköből és nem andezitből faragott nyílászáró dugónak - kiegészítő féldarabját a IV. sz. pincében, tehát a provizórikus utól nyugatra eső Zsigmond-kori betöltésben már korábban megtaláltuk. A két töredék anyaga azonos; törésfelületük összeillik s a két darabot - uti figura docet - össze is ragasztották.
2. Mind a szobroknak lelőhelyén - 74/4 -, mind a most említett IV. sz. pincében - az un. "Konzolos helyiségben" - akadt olyan sárgamázás, zöld florisztikus diszű, XV. századeleji importedény-töredék, amelyből több más darab - ásatásom során - a 74/2. sz. ciszternából is előkerült. (Máshol sehol.)
3. Anyagukban, megmunkálásuk módjában 74/4. sz. lelőhelyünkön talált szoboranyagunkhoz tartozó kisebb szobortöredékek - törzs, lábazati torzók, drapériatöredékek - mind a 74/2 (I. sz. ciszterna) sz., mindpedig a már említett IV. jelű helyiségben, a "konzolos pincében" is akadtak.
4. Szobraink lelőhelyének alsó rétegében találtunk egy XIV. századi jellegű ablakosztó töredéket. Ennek hozzá izülő darabjai a 74/2. sz. lelőhelyen - az I. ciszternában - heverték.

Itt kell megjegyezni - s ezt helyszinrajzom jól szemlélteti - a 74/2, a 74/3. és a 74/4. jelzésű lelőhelyeink közvetlenül szomszédosak egymással. (Még lehet, hogy a 74/4. a 74/3-nak udvara, a 74/2. pedig ugyanennek emésztőgödre volt.) A velük azonos és azonoskoru leletanyaggal betöltött IV. sz. lelőhely viszont - ama "konzolos helyiség" - 24-26 méterrel nyugatabbra helyezkedik el.

És ez újra azt mutatja: nem hónapok, csak napok, de néha csak órák teltek el egy-egy szemetes-törmelékes szekér anyagának lerakása között ezen az egész területen! Napról napra, nagy területen ment végbe ez a nivellálási munka és szint-emelés. A nivellálással lebontott Árpád- és Anjou-kori polgárházak romjait tüntették el. A szintemeléssel azonban már a várfalak megemelési programjához, az erődrendszer modernabbá tételéhez csatlakoztak. Az 1430/40-es években - amikor ez a térrendezés végbement - már igen komolyan kellett számolni a tűzérési támadás elhárításának lehetőségével. A nivellálást és a szint-emelést a királyi palota bontási anyagával, szemetjével, majd ezek felett hatalmas épület-törmelékes bontási réteggel végezték el.

De kövessük csak tovább azonos leleteinknek különböző lelőhelyekre való szóródását.

5. Szobrainkkal együtt - a 74/4. sz. lelőhelyen - két dobtagját és két oldalelemét találtuk meg egy mészkőből faragott szökőkutnak. Ez a kut - mint másutt részletesen kifejtettem - méretei, anyaga, funkciója tekintetében kiegészítő része egy a XIV. század 70/80-as éveire datált torzfejes vízköpőkkel ékes budai szökőkutnak. (E kutnak többi darabját - szobraink lelőhelyétől légvonalban mintegy 150 méterrel nyugatabbra - a vároldalon, a vár lábánál, a Váralja utcában, a hajdani Testőrlaktanya közelében a 920/30-as évek fordulóján Horváth Henrik emberei találták meg.) Mivel ez a szökőkut az egyetlen ilyen méretű, nyolcszögletes dobtagokból épült budavári gótikus kutunk, a Váralja utcai leletnek s a mi mostani leleteinknek összetartozása kétségtelen.

6. Egymást egészítik ki annak a Zsigmond-kori - a brandenburgi sas és a magyar pólyák cimermotívumaival díszített - kályhacsempének darabjai, amelyeknek egyik felét a 74/2. jelzésű I. sz. ciszternában, másik felét a szomszédos 74/3. sz. helyiségben - az un. "sulyhárító helyiségben" találtuk meg.

7. Egymást kiegészítő lelet a 74/3. sz. helyiség betöltéséből előkerült puhamész-kő váju s annak többi, a 74/30 sz. - jóval északabbra eső lelőhelyen, az un. "pseudo-Rátót házban" - talált kőeleme. (A leletet ugyancsak összeragasztottuk).

8. Az említett 74/30. sz. lelőhelyen - amelyet egyideig tévesen "Rátót háznak" neveztem - került elő egy sasszárnyat ábrázoló cimere-sisakdísz mészkőből, a sisakdísz fekete tollazatán arany hársfalevelekkel. (Ezt véltem egyideig a Rátót nemzetség, esetleg Ilsvai Leusták nádor cimérének.) Utóbb felismertem: a cimert Luxemburgi Vencel cseh és római király - Zsigmond bátyja - is viselte sisakdíszként, sőt ez a cseh hársfaleveles sasszárny-motívum visszatér egyik Zsigmond kori kályhacsempén is, két Sárkányrendjelvény kíséretében.

Ugyanitt előkerült egy királyi kőkoronának töredéke is. Amíg a Luxemburg-cimertöredék relief, esetleg cimertárcsa, addig ez a kőkorona körplasztikus megmunkálású s ugylátszik, valamelyik szobrunkhoz illik. Mind a cimertárcsán, mind ezen a koronátöredéken fekete és arany festésnyomokat látunk.

Amennyiben a két lelet egymáshoz kapcsolódik s amennyiben mindkettő szoborleleteinkhez kapcsolható, a szoboranyag Zsigmond-kori datálására adhat indítást - : amelyben én egyelőre nem hiszek.²⁵⁹

9. Egy kis, belül zöldmázos téglének egyik fele a 74/2. sz. lelőhelyen, I. sz. ciszternánkból, másik fele szobraink lelőhelyéről, a 74/4. sz. lelőhelyről került elő.

10. Két vörös tálikának mázatlan egyrésze a 74/II. sz. ciszternából, másrésze a 74/4. sz. szobros lelőhelyünkről került felszínre.

11. A II. sz. ciszternából emeltek ki egy füles, mázatlan, kiöntő szájjal ellátott cserépedénytöredéket; kiegészítő darabjait a szobrokkal együtt, a 74/4. sz. lelőhelyen találtuk meg.

12. A 74/3. "sulyhárító helyiségben" akadtunk rá egy nagy grafitos öntőtégely egyik darabjára. A hozzá illő töredékre viszont a szobrokkal együtt, a 74/4. sz. lelőhelyen bukkantak rá társaim.

13. A 74/3. sz. lelőhelyen s a 74/5. sz. XV-XVI. századi gödörben - a szobrok felett - egyazon grafitos hombárnak töredékeit találtuk meg. (Jellegzetessége az, hogy pereme külső részét beszurt lukak díszítik.)

14. A 74/3. lelőhelyen került elő egy - unikális - fiókos kályhaszem. Ennek felületét kis kampók, horgok díszítik. Ugyanilyen cserép-kampós kályhafióktöredék került elő a 74/5. sz. gödörből.

15. A 74/3. sz. ("sulyhárító") helyiségből származik egy zöldmázos, mérműves, XV. századi kályhacsempé félhengeres hátlemezőnek töredéke. Hozzáillő részét a 74/II. sz. ciszterna anyagában leltük meg.

16. A 74/3. sz. - sulyhárító helyiségben - annak betöltésében került elő egy ritka, a Sárkányrend két jelvényével és Zsigmond-hárslevél-diszittete sasszárnyas sisakdisszel ékesített kályhacsempe. Kiegészítő töredékrészét ugyancsak a 74/II. sz. ciszterna őrizte.
17. Egy kisméretű, sárgamázu tégelynek, egyik darabja a IV. sz. - un. "konzolos pincében" - volt, másik darabja a tőle mintegy 40 méterrel észak-keletre eső 74/II. sz. ciszternában.
18. Egy XIV-XV. századi idomtéglának egyik darabját a 74/3. sz., másik felét a 74/30. sz. lelőhelyen találták meg.

Mindez, a más-más lelőhelyen megtalált leletanyag egyes darabjainak összetartozása azt jelzi: lelőhelyeink átkarolják egymást, legszorosabban összefüggenek egymással. Összetartozásuk természetesen nem az egyes objektumok építésének s fennállásának korát hitelesíti. De pusztulásukét, meg semmisítésüknek - s szemétre-vetésüknek - korát bizonyosan.

A szobrok lelőhelyének s a vele közel-távol szomszédos lelőhelyeknek összefüggése megerősíti azt a felismerést, amelyet már a szobrok előkerülése előtt, ezen az egész északi előudvari térségben megalkottam.

Azt ti., hogy a fennsíknek ezt a részét - egy lerombolt XIII-XIV. századi városrész helyén - Zsigmond király korában vették körül új erőd falakkal. Mégpedig Észak, Nyugat, Kelet felől egyaránt. Most az kiderült: ekkoriban - a Zsigmond-építkezések idején s kevéssel azt követően - nemcsak falakkal vették körül, de jelentősen meg is emelték ezt a térséget. Ekkor iktatták ki a korai, beljebb - ti. keletebbre - álló, IV. Béla városépítéséhez kapcsolható várfalat. És ekkor úgy nivellálták ezt a területet, hogy az ittlévő házakat lebontották, majd a bontások törmelékével, a királyi palota átalakításából eredő épülettörmelékkel s szeméttel feltöltötték a hajdani polgári lakónegyed é déli részének házalapjait, udvarait, ciszternáit, pincéit, (Elsőként s legjellemzőbben mutatta ezt a Zsigmond-kori betöltést, s abban az udvar luxuscikkeit is tartalmazó szeméttjének felhasználását a már 1972/73-ban feltárt IV. sz. pince, a IV. Béla kori városfalhoz kapcsolt un. "konzolos pince".)

Az a tény, hogy a fenti 5. pontban leírt módon szobraink lelőhelye egyik leletének, a szökökutnak néhány ide tartozó töredékét lenn a Váralja utcában találták meg, arra mutat, hogy szobrainknak a 74/4. jelzésű lelőhelyre helyezésekor már állt a Zsigmond-kori nyugati várfal. Ugyanis, ha nem állt volna, a szökökutnak ezt a vízköpös részét nem azon, hanem a beljebb álló IV. Béla-kori várfalon dobták volna át. És így az nem a Váralja utcában, hanem a Béla és Zsigmond várfala közötti betöltésben maradt volna az utókorra. De ugyanez a legördülés mást is mutat: azt ti., hogy a szökökut kidobásakor, s egyben a szobrok temetésekor, tehát 1440 körül még aligha állt az az alsó nyugati várfal, amely ma (az Ybl szárny teste alatt) a Karakas pasa tornyát köti össze a délnyugati Buzogány toronnyal. Ugyanis, ha ez az alsó fal áll, szökökutunknak koronája - a vízköpös-torzfejes elem - nem a Váralja utcáig gurul, hanem megáll a mai Csikós udvaron. (És itt még az is bizonyít, hogy a szökökutnak Váralja utcában talált része nem egy, hanem két, egymáshoz szorosan nem kapcsolódó elemből áll.)

A most elmondott, temérdek munkával járó leletelemzés, - amelyet kitünő munkatársam, Boldizsár Péter végzett el - egyértelműen azt bizonyítja: a helyszínvázlaton is bemutatott 74/2. lelőhely gyakorlatilag a 74/4, a IV. a 74/II. ciszterna modellje, szimulátora. Ugyanez a reláció áll fenn a 74/3. lelőhely s a 74/30. (hibásan "Rátót ház"), a 74/5. és a 74/II. ciszterna között is. Szobraink lelőhelyének jellemzői azonosak a IV., a 74/II. ciszterna, a 74/2. (I. sz. ciszterna), a Váralja utcai vízköpös-lelőhelynek és a 74/3-nak kronológiai és funkcionális mutatóival. Ugyanez a viszonya a IV. sz. lelőhelynek - "konzolos pincének" - a 74/2, a 74/4. és a 74/II. ciszternával, illetve a kettő leletanyagával.

Ez a bővíthető sor egyértelműen azt mutatja: elemzésünknek régészeti eredménye, történeti mondanivalója arányos volt a ráfordított idővel.

Egy pillantás a helyszínrajzra és azt látjuk: szűkebb kutatási területünk, az egykori északi előudvar - illetve annak nyugati pereme - egyetlen, egységes betöltési terület.

A nivellálásnak, a betöltés gyorsaságának menetét már elmondtam. A konzolos helyiség s a 74/4. jelű lelőhelynek, a szobrok lelőhelyének betöltési rétegei megőrizték azokat a dőlésirányokat, ahonnan a palota egykori trapézudvaráról ideszekerező törmelékfordók törmelékanyagukat lelapátolták. A szobrokat - amelyeknek java ekkor tört tovább - még csak immel ámmal egy (vagy - reméljük - két) helyre dobták. Ám a többi, kivált az apróbb tör-

melék, edénycserép, kályhacsempe, konyhahulladék, királyi-udvari szemét csak repült, gurult, terült szerteszét.

Igy állt elő az a különös helyzet - és ez a nivellálás, a betöltés nagy gyorsaságát is bizonyítja -, hogy a kutatásnak aránylag kicsiny területén nyolc lelőhelyünket a leletek azonosságai köti össze.

Azonos leletek különböző lelőhelyeken /II.

A 74/4. sz. - szobros - lelőhelyünk leleteinek datálásában a kályhacsempék szinte egyenértékűek a numizmatikai leletekkel. Mivel sajnálatosan napvilágot látott olyan közlemény is, amely szerint szobrainkat csupán a XVI. században temették volna el, kérésemre munkatársam, Boldizsár Péter szíves volt összeállítani a szobrokkal együtt talált s a szobros lelőhely környékén talált kályhacsempék jegyzékét, a Holl Imre féle csoportosítás²⁶⁰ alapján.

<u>Forrás:</u>	<u>kép:</u>	<u>a csempe leírása:</u>	<u>lelőhelye: 1972-75 évi ásatásaim során</u>
Holl I. /			
224.	23.	Anjou címeres csempe	74/3, zöld mázas 75/1, zöld mázas
229.	28.	Zsigmond, 1. csoport: sasos-pólyás címer	IV. konzolos pince, sárgászöld máz
232.	34.	Zsigmond, I. csoport: mérműves csempe	IV. konzolos pince, világos sárga máz
234.	37.	Zsigmond, II. csoport: sasos-pólyás címer, sárkány keretezte pajzsban	74/4 (szobros lelőhely) sötétzöld máz, IV. konzolos pince: világos sárga máz
235.	40.	Nyéki műhely, 1408 után, vártorony ábra	IV. konzolos helyiség
237.	44.	Griffes csempe (Zs.)	IV. konzolos helyiség, sötétzöld máz
238.	46.	Zsigmond, II. csoport: 6. típus, csucsives, mérműves motívum	IV. konzolos helyiség, sötétzöld máz
239.	50.	Zsigmond, II. csoport: 16. típus	
	51.	Lapos tetejű, kerek kályhaszem. Diszítése fejéssel díszes hosszú- fürtű leányfej.	8. és 1. ciszterna, sötét és világoszöld máz
244.	57.	Zsigmond, IV. csoport: 2. típus Sárkányok szárnyai közt a hurkolódó farkak által közrefogott korona.	IV. konzolos helyiség, világoszöld máz

Forrás:

Holl, Középkori kályhacsempék Magyarországon II. /

162.	112.	Zsigmond király alakjával	IV. konzolos helyiség, sárgásbarna máz
167.	122.	kályhaszemek a nyéki műhelyből	IV. konzolos helyiség, zöld, sárga, sárgásbarna töredékek

168.	124.	Zsigmond III. csoport: 5. típus, mérműves oromcsempe	74/2. (I. ciszterna) zöld máz
169.	127.	Zsigmond IV. csoport: valamely típusa, oroszlános-pólyás címer pajzsban	74/2. és 74/3-as helyiség, egymást kiegészítő dara- bok, sötétsárga máz
171.	131.	Zsigmond IV. csoport: 9-es és 11-es típus, szárnyas, hárslevelű, oromdiszű sisak két oldalán sárkányrenddel	74/3. és II. ciszterna egymást kiegészítő darab- jai, barna máz IV. konzolos helyiség, sárga, sárgás-barna és világoszöld mázas, legalább négy csempe darabjai
178.	152.	Lovagos kályha, műhelye 17. típus. Rozettás oromcsempe	IV. konzolos helyiség, zöld máz

IV.

TÁMPONTOK TOVÁBBI KUTATÁSOKHOZ

Vértés lovag, ruta virágos fegyverővvel (5.sz.)

Szobraink vázlatos ismertetése során csak egy-két megjegyzés utalhatott szobrainknak egymással s koruk Európája más képzőművészeti alkotásaival való összefüggésére.

Azonban már a vázlatos leltárbavétel - s főként az azt kísérő rajzi és fényképes dokumentumok anyaga - jelezte: szobrainknak egyike-másika mind viselettörténeti, mind stíluskritikai szempontból - a többit is meghatározó - kulcsdarab.

Ilyennek tűnt a 29. sz. herold is, jónéhány társával együtt.

Közel öt tucat szobrunkból ezuttal csak egyet, az 5. számmal jelzett mellvasas lovagunk torzóját emelem ki.

Jónéhány következtetésem - szobraink korának s körének meghatározására - ebből az alkotásból indult ki. Kérem tehát az olvasót, kísérjen el ezeknek a vizsgálatoknak rögzös - s talán még nem is végleges eredményekkel szolgáló - útján.

A budai gótikus szobortemető lovagalakjai közül kiemelkedik egy - egyelőre egyetlen - vértés férfialak.²⁶¹ Torzó.

1974 februárjának harmadik hetében több darabra tört állapotban került felszínre. Megtalálásakor két lábának szára még a helyén volt. A felemeléskor azonban világossá vált: lovagunkat olyan durván vetették a lelőhelyre, hogy a két lábszár - már akkor - lerepedt a törzsről. Fejét s alsó lábszárát, a szobor lábazatát máig²⁶² nem találtuk meg. (Ha meg is van, nem azonosítottuk.) Kardja markolatát fogó balkezét sikerült a szobor alsókarjához hozzáilleszteni. Jobbkezének töredéke - hüvelyk és mutatóujj, kézfe - szintén előkerült; jobbjaiban mintha valamilyen gömbölyű tárgy töredékét tartaná.

A szobor hossza most - nyaktól bokatájig - kerek egy méter.

Szobrunk többi nagy testméretű lovagtársától abban üt el, hogy - egyelőre - ő az egyedüli fegyveres alak.

Felső testére - mint legelső ruhadarab - bőring simul. (Német eredetű neve: Lendner, a hazai szakirodalomban - nem egészen szerencsés szóval - ágyékköténynek²⁶³ nevezik. A szó annyiban helytelen, hogy a Lendner, ebben az esetben is, nemcsak az alsó, de a felső testét is takarja. Inkább fegyverkabátnak, fegyveringnek lehetne nevezni.) Ez a bőring a szabadon hagyott nyaktól a csipőre-ágyékre eresztett alsó fegyverővnek - a vitézkötésnek, a cingulum militarenak, a dupsingnak - magasságáig hasított. Hasitékát ferde fűzés - alkalmasint bőrfűző - fogja össze. Az alsó fegyverővtől a térd magasságáig e bőring már zárt. Lenn kissé buggyosan kiszélesedik és hullámos redőkben végződik.

Lovagunknak derekát sima, tagolatlan egyszerű öv fogja át, csat nélkül. Letört jobb kezével felső palástját könnyedén megemeli. Ám kezének csomkjában, mint említettem, egy ugyancsak töredékes - agnoszkálhatatlan - gömbölyű tárgyat tart.

Kesztyűtlen balja kétélű egyenes kardjának, pallosának tört végű markolatán nyugszik.

Mellkasán enyhe gerincélben kiemelkedő, a nyak alján mélyen dekoltált, félkörben kivágott vértet, mellvasat visel. (Brust, Bruststück németül; franciául plastron, olaszul corazza, angolul breast plate.)

A vállak felé - a felső palást alá - becsuszó vértén mindkét váll alatt - kisebb félkörös kivágás - a vért felső szegélyén végig kisebb, a szegélyt meghatározó vésés. Lenn, a (felső) deréköv felett, a deréknál végeterő mellvas kissé előreáll és szétnyílik.

Az, hogy köpenye, palástja lágyan s gömbölyűen simul lovagunknak - erősen csapott - vállára, kizárja annak lehetőségét, hogy mellvasát váll-vérték egészítették volna ki. (A csapott vállnak - amelyet a többi lovagnál nem tapasztaltunk - meglehet, hogy ábrázolási indoka volt. Ha ugyanis lovagunk olyanféle malomkerékméretű kalapot viselt volna, - alatta vas-sapkával -, mint amelyet Jó Fülöp burgundi herceg (1419-1467) szobrának képén²⁶⁴ láttunk - a fejfedő a váll-vértbe beleütközött volna.)

Lovagunk vas lábvértbe bujtatott lábán a térdnél - kettős lemezvassal redőzött - térdvas van,²⁶⁵ szij és csat nyomával. A lábszárnak, az alsócombnak természetes idomát követő lábvértet a boka felett (a jobblábon egy tenyérnyivel, a balon arasznyival) hátsó, szijas csatolás rögzíti.²⁶⁶ A bal lábon alul még - elmosódott-kopott - állapotában a szij fémcsatjának szobor-mása is látszik.

A láb- és mellvérttel harci mezbe öltöztetett lovagot vállától majdnem bokájáig lecsüngő könnyű palást, köpeny védi a portól. Ez a köpeny a jobbkez alól lefutó redővel - alighanem statikai okokból - becsuszik a két, terpeszben szétvetett - de mégis játszó, mozgásban lévő - láb közé.

A palást nyilván ugyanugy a földig ér, mint a többi szobornál. Ezeknél - ugyancsak statikai okokból - gyakori az, hogy az alakok rajta állnak, rálépnek saját köpenyükre.

Lovagunk köpenye a mellkas két oldalán -, ahol teljesen szétnyílik s a mellvasat láttatja -, lágyan megformált hajtókákkal (revers-ekkel) visszahajlik. Így keretezi a felül hullámosan kimetszett kis mellvasat. Alakunknak hátát is ez a szépen redőzött könnyű köpeny borítja. A palástnak a mellen leirt két hajtókája hátul a nyaknál már szabályos és szabott gallérként simul a testre.

Vértes vitézünknek egyszerű ruhaöve alatt pompás diszű kettős fegyverderék, "vitézkötés"²⁶⁷ ékeskedik. Ennek a disz-övnek alsó - szép, háromkaréjos tárcsamintás bronz végű - szija (amelyet az övcsat mögött, a szijon lovagunk könnyedén áthurkolt) elől lecsüng.²⁶⁸ Maga a diszes fegyveröv ruta-virágokat imitál.²⁶⁹ A fegyverfüggesztő övön pompás, széles pengéjű, kétélű pallos, hüvelyben. A kardhüvely nyílásánál, a keresztvas alatt X alakban kereszttezett szalagokkal alakított - kissé archaikus izű (20. ábra) - diszítést faragott ki a szobrász. E fekvő kereszt-diszből szalagok kigyóznak alá a - lefelé sem keskenyedő - pallos hüvelyére.²⁷⁰

Lovagunk kis, de csontos, eres, erős keze pallosának markolatán nyugszik. A kard keresztvasának két tövise hiányzik, helyükön csupán csapoláshoz kellő lyukakat látunk. A keresztvashoz tartozik azonban egy félkör-, vagy csónak alakú vasalás, nyilván a pengét hivatott jól rögzíteni a hüvelyben. Lovagunknak kezét sem vas-, sem bőrkesztyű nem védi. A bal kézfej a palástból csőszerű karmantyuból - manchettából - bujik elő. Meglehet, hogy ez a textilen implasztikus megmunkálás - a kézfej felé csőszerűen keskenyedő ruhaujj egy - ugyancsak felszíjazott - alkar-vértnek szobrászi mása.

Egyelőre - pro és contra - el nem dönthetem: nem vértes lovagunknak tartozéka-e egy - réteges, lamellás, lemez-sávós - lábazat. Ez a vértezett lábbeli azonban nem vas-saru, nem is vas-cipő! Bőrtalpa van, ugyanolyan - a varrást utánzó - megmunkálással, mint amilyen sarutalpat a többi, fegyvertelen lovag visel. Tehát e vértezett saru csak felül, az uncipőfelsőrésznél lamellált. (Egy másik sodronyinges, vagy vértes lovag szobortestéhez egy olyan térdvért töredék tartozik, amelynek vasa alól aranyozott sodronyzatnak bojtjai lógnak le.²⁷¹ Ennek a térdvértnek formája eltér a vértes-lovag genouilliè-re-étől. Az simán redőzött lemezzel fogja körül a lábat. Ennél a - jelenleg gazdátlan - térdvas-töredéknél háromkaréjos, pillangós levéldisz óvja a térdet.)²⁷²

Ez a mellvasas, vértes lovagunk - az ötös -, fegyver- és viselettörténeti értékén túl, szoboranyagunknak egésze (vagy annak egyrésze) datálási szempontjából is a legnagyobb figyelmet érdemli. Fegyvertörténeti jegyei - mellvas, lábvért, a pallos formája, a kardkötési mód - tiszták. Ezeknek a fegyvertörténeti jegyeknek egybevetése pedig szinte évre, évtizedre datál. E datálás hibahatára pedig adott esetben²⁷³ egy-két-három évtized.

Lovagunk s a Képes Krónika fegyveresei - A mellvasak

Vértes lovagunk fegyverzete haladást jelent a - már megfestése, az 1360-as évek idején is maradt²⁷⁴ - Képes Krónika harcosainak hadviseletéhez képest. Az ott ábrázolt vitézeknek öltözéke térdig érő "pancering." Erre a sodronypáncél ruhára öltik testreszabott szűk bőrruhájukat, fegyverkabátjukat. Karjukat, lábukat vaslemez-vértezés borítja.²⁷⁵

Szent László freskóciklusainknak hosszu sora²⁷⁶ mutatja: a XIV. század második felének Magyarországon a harcosoknak felsőtestét jobbra még csupán a feszes bőrruhára varrt sávós fémlemez - lamellák - védik.²⁷⁷ (Ezt nevezik franciául brigantine-nek).

Ugyanezek a freskóciklusainkon azonban kivétel nélkül megjelennek - az 1360-70-es évektől fogva - a csipőre eresztett katonai diszövek, a harisnyanadrágok, a térdet verő fegyverkabátok.

Annak a mellvasnak - amelyet lovagunk szobra visel - első klasszikus magyarországi megjelenése: 1373. A Kolozsvári testvérek Szent György szobrán látjuk ezt a diszes - immáron egy darabból vert - vasvértet. (Azt a feltevést tehát, amelyet Boeheim nyomán Kalmár János is követ, ²⁷⁸ hogy ti. a mellvas először csak Itáliában, de ott is csupán 1380-ban jelent meg, s az még 1430 körül is ritkaságszámba ment, a jól datált Szent György szobor is megmásítja. De megcáfolja ezt az egyik - még a század derekáról származó - Simone Martini kép is; itt a Krisztust kísérő legionisták egyike visel mellvasat.) ²⁷⁹

Ezek a mi lovagunkéhoz hasonló mellvasak a XIV. századra jellemzőek. ²⁸⁰ A teljes lemezvért a XV. századig várat magára.

Vértess lovagunknak fegyverdivatját mellvasa az 1360-80-as évekre határozza meg.

A mellvas analógiái

A mellvasak XIV. századi divatjával kapcsolatban legfontosabb datálási alapjainkat a nyugat-európai lovagok sirkövei nyújtják.

Igy lovagunkéhoz hasonló - vállra csatolt s derékig érő - mellvasat látunk a 1359-ben meghalt Walter Bopfingernek a Nördlingen mellett levő bopfingeri plébániatemplomot diszitő sirkövén. ²⁸¹ (Bopfinger mellvasáról három lánc csüng alá, fegyveröve, térdvasa, lábvértje és kardja meglepő egyezést mutat 5.sz. lovagunkéval.)

Az 1369-ben meghalt Ulrich Landschaden mellvasa ²⁸² a mi lovagunkétól abban tér el, hogy Landschadennak nemcsak mellét borítja vasvért, de ez - öve alatt - egy ágyékáig leérő alsó test-vértben folytatódik. (Ulrich Landschaden sirköve Neckarsteinachban, Heidelberg közelében van.) A lovag alakját - a miénkhez hasonló térd- és lábvas, egyebütt sodronyig borítja; kazettás katonai öve budai 19.sz. alakunkéra emlékeztet.

Ugyanezek jellemzik Conrad von (Sauwensheim) Seinsheimnek - az 1369-ben elhunyt s a schweinfurti Szt. János templomban nyugvó milesnek - sirkövét is. Lábvasának levél-szerű diszitése ugyancsak lovagunk térdvasának közeli rokona. ²⁸³

Még közelebb áll 5.sz. lovagunk mellvasához a 1370-ben elhunyt Arensbergi Gottfried grófnak - a kölni dómban őrzött - sirköve, illetve annak viselete. ²⁸⁴ Diszes - sasos cimere-rel vésett - mellvasa csak derékig ér, ez alatt páncélingben folytatódik. Mellvasa alatt pancering, ezalatt felső combközépig érő bőr fegyvering.

A németalföldi lovagi sirkövek közül - vértess lovagunk fegyverviseletének analógiájaként - különös figyelmet érdemel Hüglin von Schoeneck (+1374) és Bernhard von Masmünster (+1383) sirköve. ²⁸⁵ Schoenecké a bázeli Szent Leonhard-templomban, Masmünsteré a bázeli dómban van.

Von Schoeneck vaskalapot és sodronygallérja alatt - csakugy, mint vértessünk - füzött bőrzekét visel. Derékszija neki sincs; mélyre eresztett övéről csüng alá - elöl a tőre; - bal oldalán - kardja. Lábait a felső comb aljától bokáig kályhacsőszerű lábvas védi.

A bőrfüzéses fegyverkabát vonatkozásában fontos - a békás cimere - 1375-ben meghalt Weikhard Froschnak ²⁸⁶ a Frankfurt a.M. Szent Katalin templomában őrzött sírfedlapja. Schoeneckéhez hasonlóan ez a - hermelin bélésű palástot viselő - lovag is sodronyingerre és talán ²⁸⁷ fegyverkabátja alatt viselt mellvasára vonja fel füzött fegyverkabátját. Ennek a fegyverkabátnak füzése a nyaknál kezdődik, végigmegy a mellkason és a két comb között még a két láb közé is behalad. Lábvasa rokon a miénkkel, öve pedig - oldalt kazettákkal, középpütt kis gótikus toronnyal ²⁸⁸ - a krakkói Nagy Kázmér tumbán látható övdisszel rokon.

A már említett Bernhard von Masmünster féle sirkőnek (1383) vértesszete nagy mértékben hasonló a mi budai vértess lovagunkéhoz.

Masmünster is vaskalapot és sodronygallért visel; ám az ő felsőtestét - Frosch (1375) és Schoeneck (+1374) fegyverdivatjával ellentétben - mellvas borítja; ez kettős gyűrűvel fogja körül a derekát. Alatta - csakugy mint a mellpáncél alatt - sodronyinger.

Derekán egy vékony szij jobb oldalt viselt töréhez vezet; csipője alatt kockázott kazettákból álló diszöve; baloldalt - mellette - kétélű gombvégű egyenes kardja. ²⁸⁹

Annál a két mellvértnél - a wertheimi Johann Graf von Wertheimé és a würzburgi Ludwig von Huttené - amely közül az elsőnek viselője a 1407-ben, a másiké 1414-ben halt meg, a sodronygallér alatt viselt mellvashoz már ahhoz kapcsolódó hozzásegecselt, babérlevél-szerű, lamellás hasi vértesszete, a másiknál sodronyszoknya ²⁹⁰ izül; a teljes páncél felé vezető fegyvertechnikai divat jeleként. ²⁹¹

Van azonban egy korábbi, s ráadásul közvetve magyar vonatkozású mellvasas adatunk is! Werner von Urslingen condottiere (1348-50 körül) Itáliában előbb Lajos királyunk szolgálataiban állt, majd elpártolt tőle s a magyar király ellenfeleinek zászlói alá állt. Urslingent Laczkfi István Cornechium várában - ötszáz katonájával egyetemben - foglyul ejtette. Erre a kalandor újra, csapatostul magyar zsoldba szegődött. Urslingenről jegyezték fel, hogy akkor, amikor szabad zsoldoscsapatát megállapította, mellvértjére ezt vésette: Duca Garnieri di piéta e di misericordia.²⁹²

Eszerint a mellvért már a XIV. század derekán is ismeretes volt Itáliában.

Szorosan témánkhoz - a budai mellvasas lovag korhatározásához - tartozik még az 1393-ban elhunyt Conrad von Bickenbach lovagnak siri viselete. A monumentális sirkövön ezuttal - 1393 - utoljára jelenik meg a derékig érő mellvas alatt viselt füzött bőring, a fegyverkabát.²⁹³ (A lovagi Sirkövek: 64-66. ábra)

E korról a XIV. század végével, a XIV-XV. század fordulójával eltűnik a füzés és helyet ad a gombnak. Eltűnik a mellvas és helyet ad a - testnek mind nagyobb felületét beborító - teljes vértnek. Eltűnik a térd alá hulló köntös; a kabátok zekékké - Schecke - rövidülnek.

Megesik, hogy egyazon ruhán még együtt jelenik meg a füzés és a gomb, a hosszú, s a rövid zeke, a mellvas s a kar- és láb-, majd váll-vérttel gazdagodó mind teljesebb lemezpáncél.

Combközépig érő tölcseeres ujjú fegyverkabátot visel -kazettás diszövvel - a strassbourgi dóm nagyorgonájának trombitása. Ő már gombbal köti össze ruháját. 1384-85-ben faragták.²⁹⁴

A ruha - a felső kabát - rövidülése Itáliában megy végbe leghamarabb. A firenzei Santa Maria Novella spanyol kápolnájának 1365 után festett freskóján Schecke-be, rövid kabátba (zekébe) és Gugelba öltözött alakokat látunk.²⁹⁵

1400 körüli a füzött és a kombinált füzött- gombolt Waffenrock ábrázolása egy ismeretlen francia mester színes tollrajzán a párizsi Bibliothèque Nationale egyik kódexén.

Mégis páncélos-vértes lovagunknak majdnem tökéletes analógiáját a nürnbergi Szépkut mesterének, e - XIV. századvégi - művésznek, alighanem Heinrichus Parlernak Hercegalakjában látjuk. (Berlin, Staatliche Museum).²⁹⁷ A körplasztikus egyenes végződésű magas kerek sapkát viselő ur jobbját - lándzsa, zászlórúd tartására - üres markolásban látjuk. Felsőcombjára simuló balkezében egy irattekercset vagy tárcsát tart. Vállát szegett, szétnyíló köpeny fedi, ezt nyakánál összefogja. Palástja földigérő redőkben kétoldalt s hátul körülfogja alakját. Mellvértet - elől élben összefutó - mellvasat visel; testét derekától ágyékiáig azonban csak - alighanem bőr - Waffenrockja fedi; ezen a mi mellvasas lovagunkéhoz azonos füzés. Lábvasakat visel. Felső derékszija nem látszik, cingulum militareja kazettás, elől nagyobb, diszesebb kazettás csattal. Kardja: kétélű, egyenes pallos, kerek markolatgombbal.

Fülig érő, csomókba összefésült hajzata takarja fülét; kissé előreahajtott s a szobortengelytől jobbra felé hajló fejét, arcát szakáll és bajusz díszíti. Elgondolkozott szép arca chaperonos lovagunkéra emlékeztet.²⁹⁸ Az 1390 körüli időre datálják. Tipusában rokon a merseburgi dóm fejedelemaalakjával is (1380).

A kard s a "vitézkötés" mondanivalói

Lovagunk kardja s fegyveröve is figyelmet érdemel.

A mi vértes lovagunknak kardja azzal a karddal egyezik, amelyet Boenheim a Hattyu lovagja kardjaként egy - a XIV. század derekáról származó - Minnesinger-kódex illuminációjaként közöl.²⁹⁹ Hasonló - itáliai típusu - kétélű kardot viselt I. János francia király is (1350-1364), a párizsi Szent Eustache- egyházban lévő reliefen.³⁰⁰ Ez az utóbbi ábrázolás azért jelentős, mert János király itt már egy - a mi lovagunk által is használt vitézkötésnél, a XIII. század óta divatos dupsingnél - modernebb kardkötési, illetve függesztési módon köti fel kardját.³⁰¹

Magyarországi fegyverrégészeti anyagunkban is találunk a lovagunk által viselt karddal analóg gótikus darabot.³⁰²

Amennyire a töredékes szoborból megállapítható, vérteslovagunknak kardja a penge alsó harmadáig nem keskenyedik. Tehát nem sorolható abba a típusba, amelyet Zsigmond királynak yorki kardjaként jól ismerünk,³⁰³ sőt amelynek egy szerény mását éppen a szobraink lelőhelyével szomszédos ciszterna mélyéről, XV. századeleji betöltésből emeltük ki.

A yorki kard típusánál ugyanis a penge lapja a felső harmadnál vékonyodik s a harmadiknál már törhegybe megy át.

Lovagunk kardja felől még azt is bizonyosra vehetjük, hogy egykezes kard volt. A kétkezesnek ugyanis jóval hosszabb a markolatvasa.

Ami körök és korok kapcsolatát illeti, az udvari centrumok modernségét, a provinciák retardációját, érdemes egy percre megsejtelni Bajor Lajos császárnak siri ruházatát.³⁰⁴ (Érdekes lenne ez akkor is, ha az 1347-ben vadászbaleset következtében elhunyt császár nem éppen Anjou István hercegnek, Nagy Lajos öccsének, a budai Istvántorony, Istvánvár névadójának lett volna az apósa.)

Sirlapján a császárt sodronying, afelett bőr fegyverkabát fedi. A fegyverkabát jobb mellén, egy - nyilván alatta levő - mellvasból kettős, töréhez és egyenes élű, gombos végű kardjához vezető vaslánc bujik elő.

Térdvasa és az arról lecsüngő rojzotat megegyezik egyik budai töredékünk páncélos láb-faragásával.

A Bajor Lajos-féle ábrázolás annak tanúsága - s ezt mutatja az 1349-ben meghalt Günter von Schwarzburg német királynak, német-római császárnak Majna-Frankfurban őrzött sirköve is,³⁰⁵ - a fejedelmi divat megelőzi a lovagit, a polgárit (városit) és a falun élő nemességét.

Az elmondottakból azt látjuk: 5. sz. budai - mellvasat viselő - lovagunk a maga bőrrrel fűzött ingével, vértjével s térdvasával, azoknak az eszményies lovagábrázolásoknak egyik kimagasló torzója, amelynek egyedeivel az 1370-90 között időszakban számos nyugateurópai sirkövön, sőt nem egy körplasztikus ábrázoláson is találkozunk.

A nürnbergi kut, a német, francia, részben angol sirszobrok, a merseburgi lovag, a prágai Szent Vencel, sőt még Nagy Kázmér tumbája s Nagy Lajos sírfedlapjának némely töredéke is ugyanehhez az ábrázolási eszményhez csatlakozik.

A nürnbergi kutszobrok (s rokonuk, a prágai Vencel), a bécsi Stefanskirche - heroldok kísérete - hercege s hercegnője nemcsak egymással, de a Louvre V. Károly király (+1380) faragtatta - s a később szétzuzott - szoborműveivel is rokonok.

És így - e vázlatos rokonkereséssel - máris elindulást kaptunk ahhoz, hogy ne csak 5. sz. mellvasas lovagunkat, de egész budai szoboranyagunkat is, minden kvalitásbeli előnyük ellenére, ezekhez a körökhöz kapcsoljuk.

Az első felmerülő kérdés - egyelőre még mindig az anyagi ismérvek (s nem a művészettörténeti stiluskritika) talaján állva: mennyiben tartoznak össze egymással budai szobraink? S mely egyedei, vagy mely csoportjai kapcsolhatók a - fentiek szerint jól datálható, sőt máris datált - mellvasas lovagalakokhoz?

Anélkül, hogy más fejtegetéseket ezuttal érintenék, ehelyt is rámutatok arra - s ez már nem viselettörténeti, hanem stiluskritikai, művészettörténeti kritérium -: ötös számú, mellvasas lovagunknak kézmegmunkálása és a 35. sz. apostolalaknak - magából a törzs faragására is szolgáló kubusból alakított - jobbkéze vitathatatlanul egy s ugyanannak a mesterkéznek a munkája.

Ez pedig lovagi és egyházi csoportozataink - vagyis egész galériánknak - egyidejűsége tekintetében - sapienti sat.

Szobraink kapcsolata egymással

Szoboranyagunknak egyes alkotásaival kapcsolatban két kérdés merül fel a kutatóban:

1. mi ezeknek a szobroknak kapcsolata egymással?
2. miképpen kapcsolódnak a középkori Magyarország s a középkori Európa képzőművészeti hagyatékához? Vagyis: Miképpen illeszkednek bele a - kegyetlenül megtizedelt - magyarországi gótikus művészet emlékanyagába?

Kettős utunknak megjárása azzal kecsegtet: ha egyszer - csupán ráközelítéssel is - sikerül megállapítanunk azt, hogy mikor faragták meg szobrainkat, annak megválaszolásához is közelebb kerülünk, hogy kiket vélhetünk alkotóiknak? Kik a modellek?

E tanulmány folyamán - megtartva a relativ és az abszolút kronológiai megállapításra irányuló kísérletnek egymásutánját - könnyebb kérdések felől igyekszem megközelíteni a nehezebbeket. A relativ felől az abszolútat. A szobrok egymással való kapcsolata felől azt, miképpen aránylanak a feltételezett korszak magyar és európai művészetéhez.

E munka-közi munkámat ezért érzem fontosnak, mivel a feltárás első fázisától, a legelső szoborlelet megtalálásának pillanatától fogva a restaurálási munkák dandáráig naponta, testközelből kísértem szobraink feltámadásának útját.

Ez a velük való folyamatos foglalkozás, majd az ásatási megfigyelések s a keletkezésük háttéréül szolgáló palotatörténet - úgy vélem - szintén van annyira lényeges az attribúálás szempontjából, mint a művészettörténet filológiája, az analógia-vadászat.

A szobrok eddigi feltárása, a hiányzó definiálása, keresése, és esetleges megtalálása, a restaurálás - további módszert is meghatározó - kutatási bázist szélesít. És azt -, a kutatási bázis gazdagítását - legalábbis e pillanatban sokkal fontosabbnak érzem, mint azt, hogy elébe vágjak e szoborgaléria leendő iróinak, és majdani viták-hullámoztatta tintaóceánjukba magam is cseppeket hordjak. Röviden: e pillanatban fontosabb dolognak tartom galériánk leírását, restaurálását, esetleges további töredékek feltárását, mint a galéria szobrainak elkapkodott, jól-rosszul (csak a valamit-mondás kedvéért) megírt meghatározását.

Lássuk tehát előbb a szobrokat! És csak azután a teoriákat!

Egyszerűbb régészeti leleteknél az azonos anyag, az azonos rendeltetés és az azonos lelőhely trialitásának egyezését elegendőnek tartjuk egy-egy lelet meghatározásához. Egy egy leletcsoport elemeinek egymáshoz kapcsolásához, azonosításához.

Szobraink esetében gondosabb, kényesebb elemzésekre van szükség. Azzal, hogy azonos helyen s jól datált leletegyüttesben találtuk meg őket, jó információt kaptunk pusztulásuk, eltemetésük korára nézve. De semmit nem kaptunk keletkezésüknek kora felől.

Az már a feltárás idején is evidens volt számomra: galériánknak régészeti mondanivalót és régészeti kritériumait mivel sem szabad a leletegyüttes művészettörténeti stílusjegyei mögé helyeznünk.

A régészeti adatok formális jegyeit kell majd egyeztetnünk a művészettörténeti stílusjegyek tartalmiságával.

Kísérreljük meg a könnyebbtől a nehezebb felé vezető módszert; az ismertből az ismeretlenbe való következtetést!

Szobrainknak első formális jegye az, hogy azonos lelőhelyen akadtunk rájuk. (Az ebből, ti. a lelőhely azonosságából adódó következtetéseket - így a szobroknak egyszerre történt eltemetését - ezuttal nem boncolgatom; másutt már elmondottam azt, amit gondolok.)

A második formális jegy: szobraink kőanyagának - valamennyi szobrunk kőanyagának - azonos volta. Abból, hogy kőanyagunkat magyarországi és ráadásul Budához közel eső - nagytétényi-budafoki - bányákban fejtették, bizonyos: Magyarországon, Budán faragták őket.

Budán azonban a XI. században is éppen úgy faragtak szobrokat, mint később. (Éppen szakértőnk, Boda Jenő közölte velem: a szeri - pusztaszeri - XII. századvégi figurálisokat is ugyanebből a Buda vidéki puha mészkőből faragták.)

Az idő és műhely meghatározáshoz - a relativ kronológiának s maguknak budai szobraink egymás közötti összefüggésének (vagy összefüggésük hiányának) megállapításához - kulcs-szobrokra van szükségünk.

Olyan szobrokra, amelyek - egymás és a világ felé - fogódzókat adnak.

Ötös számjelű, mellvértes lovag-torzónk az a kulcs-szobor amelyből - mint fonal végpontjából a gombolyag - ez a tanulmány elindul.

Azért e mellvértes lovag torzójából indulok ki, mert egyedülálló és egyértelműen datáló viseleti és fegyver-attributumokkal rendelkezik.

Kutatási kiindulásom a régészé: a szobrok összetartozásának, vagy össze nem tartozásának formai jegyeit keresem.

A tartalmi jegyeknek - stílári analógiáknak - felderítése másodlagos, művészettörténeti feladat. Arra a - formai és tartalmi jegyeiktől független - feleletre nincs reményünk, amely a legegyszerűbben: írott, krónikás vagy okleveles emlékeinkből adhatna választ kronológiai és mesterkérdéseinkre.

Királyi számadáskönyveink elvesztek, levéltárainkat megcsonkították.

Vértes lovagunknál - már megtárgyalt fegyverdivatbéli jegyein kívül - akad még egy, kiindulásra alkalmas attributum:

I. A bőrrel összefűzött ruházat

Igy a mellvértes lovag, jól datálható fegyverdivat-történeti attribútumaival arra is alkalmas, hogy más, fegyvertelen szobortársait datálja.

Mégpedig (bőr)füzős (bőr)inge által!³⁰⁶ (Hasonló hálás és könnyű azonosítási attribútumok lesznek majd a bőrrel fűzött lábbelik is.)

Maga a ruha- és a saru-fűzés a gombolásnál korábbi viselettörténeti fázis. Így egymágában is korhatározó értékű. A szűk ruhát oldalt vagy hátul felválták, s felöltése után zsinórral vagy szalaggal szorosan, amennyire csak lehetett, összefűzték. A ruha ujját felválták, s ezt is fűzéssel, tüvel vagy gombbal fűzték össze. A gomb a bronzkorban eltűnt az európai ruhákról, s a kereszties hadjáratok idején bukkant fel újra. A XIV. században már az öltözet elengedhetetlen kelléke, lehetséges, hogy keleti hatásra. De míg Keleten a gombot csak füllel vagy hurokkal együtt alkalmazták, a középkori Európában már feltalálták a gomblyukat is.³⁰⁷

Nézzük csak: budai csoportozatunk torzói közül kik viselnek - vértess-lovagunkéval egyező, vagy az övéhez hasonló - bőrrel fűzött inget?

Fűzött ruházatot (a fűzött sarukat ehelyütt mellőztem!) visel - és itt nem a ruházaton, hanem a fűzésen van a hangsúly! -

1. vértess lovagunk
2. a négyes számmal jelzett köpenyes, mellbogláros férfialak (Torzó: feje megvan, arca letört, végtagjai hiányoznak)
3. A 20. sz. S vonalas nagyméretű, ép női alak
4. a 24. sz. kisebb méretű, csonka herold
5. a 27. sz. pirosruhás, páncélinges, vörösruháján aranyvirág diszű, töredékes, diszöves herold.
6. a 28. sz. babérlevél-motivumos, diszöves - csak mell- és deréktöredékből álló - torzó
7. az aranszélű diszes tárgyat kezében tartó, 29. sz. herold

Am ezen a heroldon - és ezzel megvan a további összefüggések szála - szárszorszépes diszöv is van. Sőt jobb vállán - ugyancsak továbbmutató - gombolás!

Tehát, az összes, szárszorszépes diszövet viselő alak is ide, ehhez a vértessal datálható formakörbe tartozik.

És itt is a "harmadik - sőt a második - kizárásának elve" értelmében, szegezzük le: szárszorszépes virágmintás diszöves ábrázolás a magyarországi középkori szobor és képanyagban - beleértve a kodexek illuminációit is - nincsen. (Egyelőre a virág motívumát külföldi viseletdarabokon sem találtam.)

Huszonkilences jelzésű heroldunknak azonban más, hasznos - és a honi anyagban ugyan csak egyedülálló - attribútuma is van: buggyos kezelőt, manchettát visel.

Ezenkívül vörös harisnyanadrágja is van. Jobb vállán pedig három gomb tartja össze könnyed palástját. Ugyanigy, mint Nagy Lajos királyét székesfehérvári tumbája fedlapján.

Huszonkilences heroldunk pedig harisnyanadrágos lábát - belül fűzött - könnyű szattyánbőr saruba bujtatja. Ezeknek a saruknak belső oldalán ugyanolyan bórszijas fűzés van, mint az ingeken. Ujabb támpont további összefüggésekhez!

8. És zárjuk le a bőringes, bőrfűzéses figurák sorát: vértess lovagunkéhoz teljesen hasonlóan fűzött inget visel - ráncolt posztóköpenyéből³⁰⁸ kilógó jobb karján - Harmincnégyes számjelzésű heroldunk is. (Feltárásom során ez a fűzött ijász-inges kar volt leges-legelső szoborleletem!) Harisnyanadrágos lábán ismét csak bórszijas fűzött sarukat látunk.

(Ha szobrainknak számát ötvenre tesszük (mivel az elsőként a felszinen talált fej talán s az 1974. augusztus 16-i lelet, a magyar-cseh címeres herold bizonyosan nem tartozik ide), akkor a vértess datálása - egyedülálló fűzöttinges alakjaink által - galériánknak tizenhat százalékát karolja át.)

Ezzel azonban a szobrok relativ - egymás közötti - kronológiájának tisztázására irányuló vizsgálódásunk nem merül ki, nem fejeződik be, sőt továbbterjed.

Itt kell visszatérnem egy olyan - ruhafűzéssel kapcsolatos - viselettörténeti jelenségre, amely egymágában is korhatározó értékű.

Ez pedig, mint (20. jelzésű) nagyméretű nőalakunknak ruházata mutatja, az: vértessünket és vele egykoru szobortársait olyan időszakban faragták, amikor még a férfiúi a női ruházatnak egyes darabjai, az ing és a cipő, azonosak voltak. A nő ugyanazt az inget (és lábbelit)

viselte, mint a férfi. Cserélhettek. Ez pedig tárgyunk - a datálás - szempontjából sem közömbös. A férfiúi és a női ing - a "derék", a szoknya, a fűző -, egyszóval a francia cotte, és a saruvisélet nemek szerint elválásának kora pedig újra csak a XIV. század dereka, másodikké. Ekkor szűnik meg a középkori ruházatkodási unisex. 309

A vértess datálása - láttuk - az ugyancsak kulcsjelentőségű Huszonkilences figurának jóvoltából kiszélesedik. Ide - ugyanebbe a formakörbe - tartoznak a Százszorszépes övű alakok. De ide tartoznak a fűzőtt bőrsarut viselők, a buggyos kézelőt hordók is. És mindazok, amelyek ezek által a most már még szélesebb körre szabott attribútumokkal - kizárásos alapon is - egyeznek.

Ez az összefüggés-elemzés könyörtelenül egyértelmű. (Még akkor is, ha e ponton a művészettörténetnek filológiai pontosságú tartalmi elemzéseit - amelyek igazolják, vagy cáfolják, - ezuttal még megkerüli.)

A kizárásos meghatározásnak alapja az, hogy másutt nincsenek olyan attribútumok, mint a már tárgyalt bőrfűzős bőr-ing és a

II. Százszorszépes diszövek

1. Ilyen övet visel a vértessel korbán és körben immár azonosított - Huszonkilences számú herold. Ezt az aranyszélű tárgyat - mint utóbb kiderült: sisakot - tartó heroldunk százszorszépvirágos övét leereszti, csipőjén viseli. Hasonló, virágmotívumában a Huszonkilences heroldéval egyező diszövet visel.

2. a Huszonkettes számmal jelzett nagyalaku lovag. Neki a feje is megvan; hajdonfőtt ábrázolják, dus hajzattal.

Vele azután már nemcsak a diszöves alakok, hanem az atletikus, eszményien elegáns lovagok is meghatározási körünkbe kapcsolódnak. Lovagunk derékövén - amennyire köpenye láttatja - ötször ismétlődik a százszorszépes mintázat. Egyébként ő is harisnyanadrágot visel, belül fűzőtt saruval. Felöltője: ráncolt, buggyos - un. háromnegyedes - vastag posztókabát.

A vállnál vágat, ebből a hasitékből buggyan elő a zeke, vagy az ing ujjja.

3. Százszorszépes diszövet visel a Tizenhét éves számjelzésű torzó is. Ő és 22.sz.társ, a Huszonkettes (ellentétben a Huszonkilencessel), nem csipőn, hanem derekán viseli százszorszépes diszövetét.

E Tizenhét éves alakunknak feje és lába még hiányzik. Az ő ruházata is hasonló az előzőéhez a 22. számhoz: felsőkabátját vállban ugyancsak kivágták; ebből a kivágásból bujik elő ruhaujjja.

Három virágszirom-öves lovagunk nem csupán egymáshoz zárkózik fel.

A Huszonkilences attribútumain keresztül - fűzőtt ing és saru - a vértesshez is valamennyien hozzákapcsolódnak.

S leszegedtük, hogy hasonló Százszorszépes diszövé más figura, más korból s más körből a középkori Magyarországon nincs. (Hasonló, de nem egyező diszítést látunk Simone Martini Szent Márton ciklusának lovaggá ütési jelenetén és Esikó grófnak a mersebrugi domban őrzött, 1380-ra datált szobrán. Néhány százszorszépes diszövet látunk egyes szlovéniai XV. századi szobrokon is. Lásd a 74.18.1. sz. torzónk leírásánál tett megjegyzést.)

Igy az egész anyag egymáshoz tartozása husz százalékra növekedik.

Azonban továbbléphetünk ismét, ezuttal a fűzőtt saruk alapján!

III. Belül fűzőtt saruk

Ha egész szoborgalériánkat végignézzük, azt tapasztaljuk: a Huszonhét éves egészalakos - kishiján ép - Apostolnak, és az 1. sz. gyámkő feltételezett szobrász- vagy kőfaragó szoborportréjának éppen úgy saruja van, mint a 29, 34, 22, a 19. (földigérő ruhás, buggyos manchettájú) lovagnak, a 7-es lovag és heroldnak, plusz még hét, - egyelőre test nélkül uszkáló - lábzatnak.

Ez összesen tizenöt, azonos hegyesdó-orru (de nem csőr-orru) saru. Közülük csupán egyetlen sarunkat borítja lamellás, lemezes vértess. Ám ennek talpa is bőr - s nem vas. (Tehát nem vas-saru, csupán vasalt saru.)³¹⁰

Saruinkat itt addig nem érdemes percentuálni, ameddig a restaurálás el nem dönti: tartoznak-e még össze további testek további plintoszokkal, avagy egyes elemek egyszer s

mindenkorra torzók maradnak-e? A saruk közül 15-nek látszik az orra, 8-nak a szára. Ezek közül 5 saru a láb belső oldalán bőrfűzéses, fűzés nélküli 7.

Mivel a VÉRTES-meghatározta körhöz - mint láttuk - több azonos típusu saru tartozik, sőt ezek jórészenek fűzés módja az ingekével egyezik, a vértés korát az összes sarus alaknak korára elfogadhatónak tartom.

Ez pedig azért lényeges, mert a sarus alakok között Apostol (vagy Próféta) - alak is van!

Ez pedig így az első hid a vértés s általában a világi alakok, meg az apostolok között. (Mondani sem kell, sem az Apostolnak, sem a két gracilis kis női szent alaknak, sem bőrfűzős inge, sem bőrfűzős saruja nincs.) Sőt két töredékünk arra mutat: egyes szentjeink mezitlábúak voltak. Így tehát már megvan - munkahipotézis - az egymással való stiláris egyezés, vagyis az összes szent alaknak - az összes apostolnak és szent nőnek - kronológiai azonosítási lehetősége a jól datált VÉRTES-sel, a bőrfűzős ingüekkel, a százszorszépes övesekkel.

Ami pedig a saruk alakját illeti, felidézem Boenheim saru-kronológiáját! És a Boucicault-életrajz adatát a nikápolyi futásról.

Boucicault francia marsallt, Zsigmond királyunk fegyvertársát 1397-ben csőrös cipője akadályozta a nikápolyi futamodásban.³¹¹ Ez is arra mutat: a mi saruink jócskán 1397 előtt voltak divatosak!

IV. Buggyos kézelő, manchetta

29-es heroldunknak - az aranszegélyű sisak hordozójának - ruhaujját zárja le egy buggyosan összefogott kézelő. Ez a Herold (29) s általa a VÉRTES korára hitelesíti a földig érő redőzött posztókabátot és dobozkából - kazettából - álló fegyverövet viselő 19 sz. - lovagot. (Általa - újra - a többi posztó-fegyverkabátos lovagot is!) De buggyos kézelőt látnunk 2.sz. gyámkövünk alakjain is. Ez a szakállához nyuló férfialak - balkezén látható módon - ugyancsak buggyos kézelőt visel. Ez pedig újabb hid a gyámkövek alakjai s galériánk eddigi szobrai között.

Vagyis: az egész herold - és lovagi kör - méreteitől függetlenül - formailag szorosan összefügg. Kronológiailag - az Apostol és Szent alakokkal együtt - a vértés lovaghoz zárkózik fel.

Mert: a hajadonfőtt ábrázolt, Huszonkettes számú lovag: százszorszépes övet visel. Így vele és másikkal - ugyancsak nagyméretű, százszorszép-öves - társával, a 18-sal együtt élénk áll az egész posztókabátos lovag-sereglet: A 14-es, az - egyelőre fejletlen - 18-as, s a buggyos kézelője okán a 29-sel amugy is összetartozó 18-as, fejletlen, állóalak. Vagyis mind az öt lovag.

E fegyvertelen lovagi körhöz - mivel öten vannak - öt fej is tartozott. Ezekből egyelőre csupán három van meg, illetve hármat tudott azonosítani a restaurálás. Az azonban bizonyos, hogy a Castor-kalapos (61-es) és a 22-es lovasszobrokéhoz hasonló idealizált szépségű férfifejeket ilyen huzott redős fegyverkabátokba bujtatott daliás lovagi törzsek hordozták.

És ezzel voltaképpen a végére is jutottam ennek az elemzésnek!

Szkematikus rajzot állítottunk össze annak aposztrofálására: ötven-hatvan szobrunkból mennyi és milyen attribútum alapján tartozik össze?

Ebben az - áttételes módszert alkalmazó - identifikációban a filckalapos és chaperonos fők is vértésünk korához kapcsolódnak.

A szoborgaléria tagjai - a tán elsőként, a felszinen talált leányfő és a későgotikus herold kivételével - az elmondott és meg nem cáfolható kapcsolat okán - és ez már relatív kronológia -: egykorúak, összetartozóak, vagy - maximálisan egy-három évtizedes ingadozáson, hibahatáron belül - közel egykorúak.

Így tehát annyi már bizonyos: (két, ill. három, ide nem tartozó töredék kivételével) valahány, a 74/4.lelőhelyen talált szobrunk egy és ugyanazon budai királyi kőfaragóműhelynek alkotása. Ez a műhely nem tulságosan hosszú ideig - legfeljebb tíz-harminc évig - működött. És a már eddig elmondottak alapján is úgy tűnik: szó sem lehet arról (amit egyesek úgy ránézvést vélték és a hír szárnyán felreppentettek): galériánk egyes alkotásai a többiektől - például a vértés lovagot a nagyalaku posztókabátos alakok csoportjától - fél évszázad választaná el.

Szobraink egykoruak. És egykoruak akkor is, ha mind rendeltetésük (témájuk), mind méreteik, sőt esetleg néha művészi kvalitásuk szerint is eltérnek egymástól. Eltéreseiket (egyházi-világi) eltérő méretük, eltérő rendeltetésük, egyik mesterüknek a másik kezétől elütő volta magyarázza, de nem megalkotásuk idejének eltérése.

Nagy Lajos vagy Zsigmond koráról lehet szó. S a magyar kutatónak meg kell azzal - a más uralkodók esetében szokatlan jelenséggel - barátkoznia: ezeket a budai szobrokat a világtörténet jelenidejében faragták. Nem félszázaddal az után. Számításba kell vennünk azt, hogy szobraink készültekor - akár Nagy Lajos, akár Zsigmond korára is tegyük azokat - Magyarország még számottevő európai hatalom. Nincs okunk tehát a későbbi - szokványos - százötven esztendő retardáció feltételezésére. ³¹²

És most nézzük meg: milyen csoportok foglaltak helyet ebben a zárt kozmoszban?

V. Köpenyes alakjaink

Mivel a Négyes - fejes, arcnélküli, bőringes, derékszij nélküli - alakunknak palástját panyókára vetett bogláros disz tartja össze, egyivásu vele a Nyolcas sz. lovag is. De idetartozónak tűnik a derekán tarsolyt viselő Hetes sz. torzó, a veres harisnyanadrágos kék köpenyes Tizennégyes. Sőt ide tartozik a két püspök alak is, a Tizenhetes számú - egyelőre fejetlen - bogláros, álló, öves alak, földig érő ruházattal, meg a Huszonnégyes Herold, a Huszonhetes - amugy bőrfűzős ingü - herold, sőt a Harmincnégyes - ³¹³ íjász inges - alak is. (Utóbbinak ráncolt, redőzött kabátja a lovakok posztókabátjával rokon.)

VI. Övcsatok, ruhaövek

Formai vizsgálódásaink során érdemes tüzetesebben megvizsgálni szoboralakjaink öveit és övcsatjait.

Megvallom, ez a téma erősebb hangsúllyal azért merült fel bennem mert - amikor különbözőséget vagy hasonlóságot kerestem kisméretű vallásos alakjaink, a szentek és apostolok, illetve világi alakjaink, lovakok és heroldok között - feltűnt: a kezében csuklyás bőrkötésű könyvet tartó, 33. sz. apostolunknak derekát ugyanolyan alaku, csatu és visszahajlásu öv fogja át, mint amilyen 5. sz. mellvasas lovakunknak alsó fegyverövét, cingulum militare-ját rögzíti.

De hasonló, bár lefelé lógó átbujtatott végű deréksziját látunk 17-es számú - redőzött köpönyeges, plintoszáig érő palástot viselő - torzónkon is.

Az eddigiekhez hasonló, teljesen sima bőrvet visel nagyméretű, szép nőalakunk is, a 20-as számú. A lapos, széles övet - a ruhának melltáji gazdag redőzése miatt - fűzött inges nőalakunknak csak baloldalán láthatjuk.

Az alakjaink derekát díszítő övek nagyjából két csoportra oszlanak. Egyrésztük a derékon helyezkedik el; derékszij. Másrésztük - függetlenül attól, van-e szoboralaknak derékszija, vagy nincs - mélyen a derék alá lekanyarodó, félkörben majdnem a felsőcombig előrehulló diszöv. (Németül dupsing, franciául ceinture, latinul cingulum militare.)

Az alsó diszövek divatja a XII. századtól a XV. századig tartott. Szoboralakjaink e divatnak alkonyi tükröződései. Vannak lovakok ³¹⁴ közöttük, akik már csak derékövet viselnek, vannak, akik a derékszij alatt diszövet is.

Nézzük sorra őket! Huszonnégyes sz. szobrunk kisméretű herold, fejetlen alak, vállán bogláros palást. Dereka fűzött, látható öv nélkül. Csipőjén cingulum militare, lovagi öv. Sima tárcsákból áll ez a diszöv, a négyzetes elemek közepén egy-egy - a fémbetét számára szolgáló - nyilással.

Huszonhetes heroldunk jelenleg ³¹⁵ még teljesen töredékes. Csak alsó csipő-öve van meg. Katonai öve hasonló az előbbi heroldéhoz, sima lemezek nyoma, kerek nyilásokkal.

Huszonnyolcas torzónk mindössze egy fegyverderék. A férfialak derekát hatalmas diszöv fogja át. Az öv egyrésze lamellákból, babérlevél alaku lemezekből áll, felső szélén kicsiny - alighanem fémet utánzó - kapszulákkal.

Hetes számú - tarsolyos - torzónk vastag sima övet visel. Deréksziját - amely a derékről egészen kevésbé lecsuszik - nagyméretű egyszerű csat fogja össze.

Huszonkettes - fedetlen fejű - szép lovakunk, mint már említettem is - derekán virágszirmos, százszorszépes derékövet visel, öt virágkoronggal. (Dupsingja, csipő öve nincs.)

Nagyméretű, 19.sz. bokáig érő köpenyt viselő, egyelőre fejetlen lovagunk derekán kazzettás derékövet látunk. (Jól ismerjük ezt az övtípust, mind az 1360-as évekre datált Képes Krónika miniaturáiból, mind XIV. századvégi freskóinkról, főként a Szent László ciklusokról.)

Nagyalaku - tizennyolcas számú - lovagunk ugyancsak százszorszépdiszű deréksziját visel, csipőöv nélkül.

Ebbe a lovagi körbe soroljuk Tizennégyes számú lovagunkat is. Dereka táján sima öv maradványait véljük felismerni.

Huszonkilences heroldunkról - aki százszorszép diszű övet visel - már bővebben esett szó. Ugy szintén Ötös sz. mellvasas lovagunkról is.

Egyelőre számozatlan az a köhalmaz, amelynek egyik darabján restaurátoraink egy széles, sima övet fedeztek fel.

Ezzel öveinknek, "vitézkötéseinknek" sorát - egymással való hasonlatosságát s egymástól való eltéréseiket - bemutattuk. A későbbiekben - a tartalmi jegyek vizsgálatánál - még visszatérünk rájuk.

Öveink viselettörténelem számára éppen úgy divat-átmeneti kort jeleznek, mint a saruk s a gombolt illetve füzött ingek. A férfi és a női öltözék a XIV. század végére differenciálódik. Ekkorra szorítja ki a füzést a gomb. S ekkor kezdik elhagyni - két-három évszázad után - lovagjaink a csipőre leeresztett "vitézkötést" és rendszeresítik a korunkig divó - deréksziját.

Öveinket s övcsatjainkat - mostani témánk, a formális jegyek, a relativ kronológia szempontjából - azért vélem lényegesnek, mert a 33-as apostol s az 5.sz. mellvasas, vértess lovag csatjának s öv-átvetésének azonosságát újabb kapocsnak érzem világi és vallásos tárgyú szobraink között.

VII. Finom fogvasvésős nyomok

De van - az immár feltételesen az 5.sz. vértess lovagalak faragásának korával azonosított - 33.sz. apostolnak még egy olyan formai jegye is, amely őt az összes kisméretű vallásos szobrunkkal összeköti!

Ez pedig egyszeribe egész egyházi-vallásos szoborgalériánkat, összesen nyolc szobrunkat - a 33.sz. apostol-alakon át - valamennyi világi szobrunkkal összekapcsolja.

Mind 33.sz. apostol-alakunkat, mind a 30-ast, mindpedig a három darabra tört s kihiján ép 28-ast, a 32.sz. szent nő alakját, egy számozatlan apostollábazatot, a 26-os és 27-es apostol- vagy prófétaalakot a legnagyobb gonddal megmunkálták. Felületük kialakításához egészen finom, sűrű fogvasvésőt használtak s az így kialakított recés felületre hordták rá a festés alapozásául szolgáló kréta-, vagy gipszalapozást.

Az egészen habos-selyem-szerű felületi hatást keltő megmunkálást budai királyi műhelyünk mesterei más, világi jellegű szobrainkon nem alkalmazták. Itt - a kisméretű szenteknél - valamennyit ilyen mivisséggel munkálták meg. Így dolgozták meg gyönyörű kis Madonna torzónknak felületét is.

S vele - tán legszebb torzónkkal - ez a fogvasvésős megmunkálási technika köre le is zárulna, ha ugyanezt a megmunkálást fel nem ismernénk két gyámkövünknek figurálisain is.³¹⁶

VIII. Két - illetve három - nőalak recés diszű ruhaszegélye

Most említett kis Madonna-torzónk ruházatkodási sajátossága: köpenyének sűrűn rojtolt szegélye. Ilyen ruha-bordura csak Huszas számú női szobrunkon van meg; a fejről leomló fejkendő szél-diszeként. (Recés szegélyű női fej-torzónk párdarabját Louis Grodeczki professzor (Paris-Sorbonne) a Pierrefonds-i kastély Annunciációjának Szüze ábrázolásában határozta meg. Datálása: 1395-1400.)

Lehetetlen itt meg nem említenem azt a - régebbi ásatás során felszínre került - gyönyörű kis Leánykafőt. (A jelenlegi kiállításon - a Budapesti Történelmi Múzeum Vármúzeumának alagsorában - 1360. k. datálással szerepel.) E mű ma a kápolna altemplomát ékesíti s amelyet, úgy vélem joggal datálnak a XIV. század végére.³¹⁷

Ez a női ruhaszegély-disz Európaszerte divatja a középkornak; a mi budai szoboranyagunkban egyelőre mindössze e három szobron jelentkezik. Nyilván nem véletlenül.

xxx

A továbbiakban - részben formális, részben már tartalmi (stiluskritikai, művészettörténeti) - feladatnak vélem a fejedők, süvegek, kalapok, sípkák megvizsgálását. Még többet mond az egyes szoboralakok hajviseletének, a haj, szakáll és bajusz megmunkálása, faragása módjának elemzése.³¹⁸

Ide kapcsolódik az a feladat is, amelynek elvégzésére Szalay Zoltán egyetemi docentet kértük meg: a szobrok festett, avagy festetlen voltának, majdpedig az egyes festékanyagoknak analizise.

xxx

Már e vizsgálatoknak - s esetleg más, eddig fel nem merült elemzéseknek - elvégzése nélkül is, ugy vélem, bizony megfigyeléseket összegezhetek.

Nagyjából arra a megállapításra jutottam - és ide már az ásatás folyamán is elérkeztem -: szoborgalériánknak egésze közel- egykoru; az egyes szobrok összefüggenek egymással; azonos megrendelésre, azonos mesterek keze alól kikerült nagyobb együttes részei. (Kisebb része elkallódott, vagy a lelőhelyemtől nyugatra eső hevenyészett uttest, esetleg a mélyebb szintű Csikós udvar alatt van.)

Egyetlen olyan, törzssel determinált kompozíciónk sincs, amely ebből a sorozatból kiválna.

Igy azután, ha vannak is sérülések nyomát magukon viselő töredékeink is, szó sincsen itt valami évtizedeken át működött budai szobrászműhely selejtraktáráról, fel nem használt, "át nem vett" alkotásoknak halmazáról! Mindössze egyetlen - talán - be nem fejezett szoborunk akad - a 6. sz. püspök alakja - és néhány olyan felület, amely mintha - friss (kidobás-kori) törésfelület helyett - kopás nyomát mutatná.

Az az elmélet, (főként Szakál Ernő restaurátor művész hangoztatja, még e kötet függelékében is) amely a strassburgi páholy, avagy Bécs körébe vonja szobraink műhelyét, téves. Szobrainkat nem városi céhekhez tartozó szobrászok faragták, hanem egy királyi műhelynek - céh- és páholyfüggesektől mentes - művészei. (Szakál Ernő a magam első beszámolójához fűzött tanulmányában,³¹⁹ szobraink "temetőjével" kapcsolatban német páholyok elfaragott szobrainak temetéséről - ama "Bernátoknak" eltemetéséről - emlékezik meg. Budai szobraink nem voltak efféle "Bernátok"! Nem kivétel e tekintetben elfaragott püspökszoborunk sem. Ezt sem "temették", hanem a többi torzóval együtt, szeméttel elegy dobták ki. Ezt a legprimitívebb régészeti megfigyelő is észrevehette. Fotóim egyébként e tekintetben is egyértelmű bizonyítékok. Nem tréfás-boros műhelyritus okán kerültek oda, ahol megtaláltam őket. Ezt a lelőhelyet egészen más okból alakították ki. Betöltését monumentális építkezésekkel összefüggő térrendezési feladatok tették szükségsszerűvé. Ezt a betöltést s ennek időpontját - az 1430/40-es éveket - 1972/73 évi ásatásomnak eredményei már akkor tökéletesen világossá tették, amikor e szobrok megtalálásának híre-hamva sem volt.)

Szobraink galériáját - kivétel nélkül - aránylag szűk időhatáron, legfeljebb két-három évtizeden belül - egyazon páholynek mesterei faragták meg. A szobrok - rendeltetésük szerint - kettős célt szolgáltak. Egy részük egyházi, másrészük világi-lovagi szobor volt.

A király kápolnájának, illetve a király palotájának, palotája fogadó-, lovag-termének szobrászati diszei.³²⁰

xxx

Szobrainknak egyelőre - inkább negatív analógiáit találjuk az egykoru magyarországi és európai szobrászati leletanyagban.

Ha vannak is - a már felsoroltam helyeken, de számos más helyen is - hasonló alkotások, egyelőre egyetlen olyan mű sincs, amelyre azt mondhatná az ember: ugyanaz a kéz alkotta, amely budai galériánknak egészét. Vagy legalább a budai galéria egyetlen darabkáját.

Éppen ezért - de meg egészen kisdud "Pantheonunk" helyes szemlélete és szemléltetése érdekében is - fokozott fontosságúnak vélem azt: ha szobraink egyelőre nem mutatnak semmilyen közvetlen kapcsolatot valamilyen más magyar vagy európai műhellyel, vajjon mutatnak-e valamiféle kapcsolatot - egymással? (18-19. ábra)

Szobraink meghatározásához

A középkori Európa udvari szobrászatának megmaradt anyagából - s ez már a feltárással egyidőben felmerült - kiemelkedik néhány olyan emlék, amely közvetett rokonságot mutat budai galériánkkal. A további kutatás szempontjából fontos ez, - még akkor is, ha a rokonság elég távoli.

Ez a rokonság, hasonlóság engem elsősorban a - könnyebben megfogható - világi szobrok relációiban érdekelt. (A vallásos egyházi alkotásokat - jelentőségükben is - másodlagosnak érzem.)

Eszményien szép chaperonos férifejünk két európai szoborfővel mutat rokonságot. Az egyik a prágai Szent Vencel (1373), a másik a nürnbergi kutnak, a Szép kutnak az a királyfeje, amely a berlini állami muzeumba került.

A prágai Szent Vencelről tudjuk, hogy eredetileg egy támpillérre komponálták s kőfaragójele (a parleri Winckelhacken) alapján a prágai Parler páholyhoz kapcsolódik. Az is bizonyos, hogy a budai lovagunk eszményi portréjával rokon prágai Szent Vencelfő elegáns és karcsu megjelenésével, fellazult mozgásával, félrehajtott fejével sokkal közelebb áll a nürnbergi Szép kut említett királyalakjához és közelebb áll budai chaperonos süvegű lovagunkéhoz (öltözéke pedig 5. sz. budai lovagunk viseletéhez), mint a Prágában lévő többi Parler szoborhoz. Ha egymás mellé tesszük a Premyszlida I. Ottokár tumbájának alakját - Peter Parler művét, vagy Luxemburgi IV. Károly császárnak a prágai Óváros hidjának tornyáról leemelt ülő szobrát - és Szent Vencelnek ezt a spiritualitással teli gyönyörű alakját, bizonyos: egy kéz nem alkothatta a kettőt.

Már W. Pinder rámutatott: Szent Vencel gracilis alakja merőben távol áll a Premyszlidák "brutális monumentalitásától", mozgásával kitör a prágai királysobrok statikájából. A mű valamelyik Parleré. Azonban, - ha Peter Parler a Premyszlidák szobrainak mestere - nem Peter Parler a Vencel szobor alkotója! Hanem Heinrich! A "lágú stílus" mestere.

A Szent Vencel alakhoz a régebbi európai anyagban a nürnbergi diszkut alakjai - esetleg csak egyes alakjai - kapcsolhatók. Ezeket - ugymint a hét választó fejedelem szobrát, Artust s a Nyolc többi hősét, a nyolc prófétát és a négy evangélistát - a Behaimnak mondott - Heinrich Parler tervei alapján 1385-1396 között helyezik el.

Igy tehát budai lovagjainknak halvány kapcsolata mutatkoznék a prágai Parler körrel és Nürnberggel.

Van azonban egy másik - ha nem is közvetlen, de lényeges - rokonsága is budai gótikus szobrászatunknak. A Stefanskirche egyes szobrai ezek. (Fotódokumentációjukért Gerhard Schmidt professzornak (Wien) és dr. Entz Gézának mondok köszönetet. Schmidt professzor egyébként - hozzám írt levelében - szoboranyagunkat Zsigmond korára datálja.) Ezt már a feltárási idején észleltük. (Utaltam is rá kis, előzetesen írt kultur-riportomban.) Azonban az csak a restaurálás kezdetén vált világossá: kislaku cimertartó heroldjaink ugyanúgy kapcsolódnak nagy alaku lovagi-fejedelmi gazdáikhoz, mint ahogyan a bécsi Stefanskirchén a Bischofstor béli is ott áll egy-egy herold IV. Rudolfnak (1339-1365) - IV. Károly császár vejének, a bécsi egyetem alapítójának, a templom bővítőjének -, a Singertoron pedig Rudolf testvérének, III. Albrecht hercegnek, (1349-1395), valamint a két uralkodóherceg feleségének szoboralakja mellett. Ezeket a szobrokat 1370-75 körül faragták, jóval korábban mint a két lunetta alakjait.³²¹

Szent Vencel prágai szobra rokon az ugyancsak az 1370-es években faragott két bécsi Habsburg-hercegével is. Ezt - a mécenátus vonalán - IV. Károly cseh király, német-római császár és veje, Habsburg Rudolf kapcsolata éppenúgy alátámasztja, mint Csehországi Erzsébet és Albrecht herceg házastársi viszonya.

A művészettörténeti kutatás jó helyen tapintja ki a prágai Szent Vencel szobornak, a nürnbergi diszkut szobrainak s a Stefanskirche donátorszobrainak a formai hasonlóság mélyén nyugvó, azt magyarázó oksági kapcsolatát. 322

A prágai Vencel szobor, a Stefanskirche donátor szobrai s a nürnbergi mesterművek -, ha alkotóik tán nem is azonosak, de - nagyon közel állnak egymáshoz.

(- A budaiaktól mindenesetre távolabb állnak, mint egymástól. -)

Ezen a kapcsolaton kívül azonban van egy másik - kompozicionális - kiindulási lehetőségünk is ahhoz, hogy ráközelítsük a XIV. századi európai szobrászat és Prága, Bécs és immár Buda képfaragásának forrásaihoz. Ez a kiindulás pedig a következő:

a Stefanskirchének már említett donátorszobrai kis baldachinok alatt kőfülkékben állnak. S - ami az egész német-földi szobrászatban unikum - mindegyik herceg s mindegyik fejedelmi asszony mellett ott áll heroldja. Ezek a "sergents d' armes" kisebb léptékűek gazdáiknál. Ők uraik fegyvereit, sisakját, címerét hordozzák s a kezükben tartott attributumokkal együtt magasodnak annyira fel, mint uraik.

Azokból a leírásokból, amelyeket a középkori Louvre-ról ismerünk, tudjuk, hogy a Bölcsnek mondott V. Károly (1364-1380) király e palotája homlokzatának lépcsőjén tiz királyszobrot helyezett el, alkalmasint Raymond du Temple és Jean de Saint Romain alkotásait.

A "Vis de Louvre" emlékezik meg arról, hogy ezeket a fejedelmi, ill. királyszobrokat - amelyek baldachinok alatt, gyámköveken álltak - kis fülkék foglalták magukba. Az első emeleten pedig az ajtószárnyaktól balra és jobbra két "sergents d' armes" állt, két címer-tartó apród. Ezek a munkák 1365 és 1370 között mentek végbe.

Régi művészettörténeti meggondolás: a francia őseredetű cseh király - Luxemburgi Károly - egyben német-római császár volt az, aki elmélyült francia kapcsolatai révén, a Louvre galériáját látva, valami hasonlót kívánt Prágában is felállítani. Prágából pedig egyenes az út Bécs felé. Ezt mindennél jobban aláhúzzák a már említett stílusjegyek és a Luxemburgi-, meg a Habsburg-háznak vázlatosan már említett házassági szálai.

A fejedelmi prezentációnak immáron - mind Párizsban, mind Prágában, mind Bécsben -, mulhatatlan kelléke a királygaléria! (Nürnbergben - amely szinte városállam - valami hasonló lojalitás faragtatja meg a Szép-kut égi s földi alakjait.) Prágában és Bécsben még egy momentum van, ahol majesztétikus attributumként csillan fel valami közös: az egyetemek alapítása. (Prága 1348-ban Párizst imitálja. Bécs 1365-ben Prágát. Sőt még Krakkót is, ahol Nagy Kázmér 1364-ben alapítja meg a krakkói Jagello egyetemet.)

Igen ám, azonban hol kapcsolódnak, hol fűződnek ezek a szálak a budai - ma már valamennyi együttesnél csonkán is épebb - masszív, nagy galériához?

Más helyütt fejtettem ki: miért merem az 1370-es évtizedre datálni budai anyagunk kezdeteit. Ez a datálási kísérlet szorosan összevág, és meg is felel az imént felvetett kérdésre. A budai szoboranyag régiesebb, gracilis csoportja érettebb mind a prágai Szent Vencelnél, mind a nürnbergi kutszobroknál, a bécsi donátor és donatrix, meg herold szobroknál. De a budai anyag nemcsak érettebb a most felsoroltaknál, hanem művészi felfogásban, stílusában is eltér azoktól.

Egyszerűen: szebb, magasabb minőségű, élettelibb, latinabb azoknál.

Azokat a drámai és lírai finomságokat, amelyeket egyik-másik budai fejünkön látunk például a nyitott száju, kiáltó alak mimikáját, a püspökfő merengését - a velük egykoru prágai, bécsi szobrok hiába keresnők.

És ezzel esetleg elesik az a - magyar művészettörténetben felettébb kedvelt - feltevés amely szerint az Itáliából, főként Firenzéből a pápák Avignonába, onnan Dijonba és Párizsba vezető út, a protoreneszánsz útja Buda felé csak a rajnamenti, majd délnémet, valamint osztrák vagy cseh tájon vezetett volna keresztül.

A budai udvarnak most feltárt XIV. századvégi művészetét nem Prága és nem Bécs ihlette. Buda szobrainak kevés a köze a parléri műhöz.

Valószínűbb, hogy a párizsi előkép, V. Károly francia király Louvrejának királygalériája volt az inspirátor. (Ezt a kézenfekvő feltevést utóbb magáévá tette Louis Grodecki is, a Paris-Sorbonne egyetem művészettörténet professzora. Hozzáteve: hasonló királygaléria állt - V. Károly király (+1380) Louvrebéli homlokzatán kívül - Orléansi Lajos Pierrefond-i és Ferté-Milon-i palotáján is.)

Hiszen éppen a párizsi királyszobrok elkészültének évtizedei - 1360-70 - az az időszak, amikor a francia Valoisk s a magyar Anjouk házasságkötésein ügyködő francia és magyar diplomaták szinte egymás kezébe adták a kilincset.

Ez a reláció Nagy Lajos halálával sem hanyatlott, sőt Nagy Lajos halála után újra fel-
élénkült. Zsigmond házasságkötése Máriával, majd társkirályként való megkoronázása a
francia diplomácia vonalát egyelőre megszakította. Ám 1395 körül - a török elleni keresztes
hadjárat előzményeként - újra megerősödtek a francia-magyar relációk.

Ebben a Párizsból Közép- és Keleteurópa felé áramló kulturális hullámban - budai
szobrainknak megjelenésén kívül - két másik művelődéstörténeti emlékünks is emlékeztet:
Nagy Lajos 1367-ben alapítja meg a pécsi egyetemet. Mária 1389-ben az Óbudait. És egy
fontos művészettörténeti tanúság - eme francia-magyar relációkról -: az 1360-as évek azok,
amikor Budán - éppen V. Károly francia király, és fia, a Nagy Lajos vejéül kiszemelt La-
jos, orléansi herceg számára - megírják s miniálják a Képes Krónikát.³²³

Párizs megsemmisült király- és herold-szobrai nem használható művészettörténeti
analogiák. Talán nem célszerűtlen, ha a jövődó kutatás V. Károly (+1380) részben meg-
semmisült szobrászati emlékei helyett Merész Fülöp burgundi hercegnek, Flandria örgróf-
jának (+1404) művészettörténeti hagyatékát is megvizsgálja. Hiszen volt idő, - jóval azelőtt,
hogy Merész Fülöp Flandriai Margit kezével Flandriát elnyerte volna, - amikor kishiján Bu-
dáról, az Anjou házból nősült. S valami talán megmarad Dijonban abból, ami Párizsban meg-
semmisült.³²⁴

Igy, féllábbal még mindig a kutatógödörökben állva, nehéz megépíteni szobraink koz-
moszának rekonstrukcióját.

Amennyire kizártnak érzem azt, hogy a budai galéria Nürnberg, Prága és Bécs említett
galériái után, azoknál később keletkezett volna, úgy azt sem gondolom: budai galériánk ha-
tott volna ezekre az alkotásokra! Itt csakis egy közös -, részben itáliai ihletésű, déli és
északi francia - művészi előképről lehet szó, amelyet ki-ki a maga külön útján követett. A
délnémet-cseh mestereknek nem egyértelmű a kezenyoma a budai torzókon. De megfordítva:
a budai királyszobrok mesterei között sem kereshetjük a felidézett prágai, bécsi, nürnber-
gi szobrok alkotóit.

Valamiképpen ez a budai gótikus hullám mintha művészettörténetünknek egy ismeretlen,
nem remélt fejezetére vetne fényt. Noha egyes részanalógiákat a lengyel földtől Itáliáig, a
Felső Rajna vidék mesteriskoláiig, Flandriáig és Dijonig, meg Szlovéniáig találunk, egyik
iskolához sem kapcsolhatjuk e budai gotikát maradék - nélkül! Viszont szoboranyagunknak
még egymástól látszólag távoleső alkotásai között is szoros az összefüggés. Így tehát bát-
ran kimondhatjuk: galériánk egy autochton, egy vagy több évtizedig működő budai iskolát bi-
zonyít. Ez az iskola számos hatást fogadott magába. S további feladat annak vizsgálata: mi
volt, hatása, kisugárzása a XV. század első felének magyar - esetleg lengyel - országi mű-
vészetére.

Ez a munka nem lesz könnyű! Mert, ha felidézzük a budavári Nagyboldog asszony temp-
lomot, Szászsebest, a körmöcbányai Curia Civitatis gyönyörű férfejeit,³²⁵ a pozsonyi
- régebb óta ismert és újabban előkerült - szobrokat, Nagyváradnak, Visegrádnak töredéke-
it, a Kolozsvári testvérek prágai Szent György szobrát -, jóformán annyi rokonság nincsen
ezeknek plasztikája és a budai galéria remekei között, mint a budai galéria és a bécsi, nürn-
bergi, prágai, krakkói, s a Louvreban őrzött, V. Károly-kori francia töredékek között. Ta-
lán csak az esztergomi Madonna, meg a körmöcbányai Curia Civitatis királyfejei hajznak
valamelyest a budai szobrokra.

És ugyanakkor az imént felsorolt egyéb Anjou-kori és XV. századeleji alkotásainkon -
- gondolok Kassára, Garamszentbenedekre, Szászsebesre, a körmöci fejekre, a budavári
főtemplom Mária kapujának s pillérfőinek figurálisaira - jól kimutathatók a - latinos izü ki-
rályi galériánknál hiányolt - délnémet-frank vésők nyomai!

És itt hadd idézzem Entz Gézának - e dolgozatom lektori véleményében irt - néhány
mondatát:

"A Nagy Lajos által készített szászsebesi csarnokszentélyt kívülről és belülről diszitó
nagy számú szobrok programjukban összefüggeni látszanak a budai szobrokkal, annak ellené-
re, hogy kivitelük jóval provinciálisabb. Szászsebes pedig kiinduló pontja a segesvári és
brassói plébániatemplomok szobrászati diszítésének. Elképzelhető tehát, hogy a budai szob-
rászat bizonyos szálakkal összefügg az említett erdélyi szobrokkal és az ottani fejlődés kez-
deményezőjének tartható."

Természetes azonban, hogy a programszerű, a tematikus hasonlóság - a külföldi a régi
magyarországi analógiák - még mindig semmitmondóak a budai király műhely alkotótevé-
kenységének definiálása szempontjából.

A tematikus-programatikus hatás csupán a budai szobrok, a centrális helyzetű királyi udvar művészete szuggesztíójának bizonyosága. A műhely, az egyes képfaragók alkotó tevékenységéről, további sorsáról vajmi keveset mond.

Szobraink bizonyára hatottak a kor hazai képfaragóira.

Sőt lehetséges az is, hogy Magyarország - az 1360-70-es években - Nyugateurópa felől a Lengyelország felé irányuló képzőművészetnek is átmenő-állomása volt. (Krakkóban a közelmúltban fedezte fel Boldizsár Péter egyik budai lovagunk rokonát).

Am ha a Nagy Lajos-faragtatta krakkói Nagy Kázmér tumbára, az Erzsébet anyakirálynéhoz, Nagy Lajos anyjához, mint Lengyelország kormányzójához (1370-80) kapcsolható lengyel kőszobrászati emlékekre gondolunk, inkább a Magyarországon működött dél-német-cseh művészek kezenyomát, vagy hatását sejtjük, mint azt, hogy ezekhez a lengyelországi szobrászati emlékezethez budai szobrainknak valamilyen közvetlen köze lenne.

Ugy gondolom, ugyanez vonatkozik a pozsonyi, XIV. századi szobrokra is. Esetleg a kettő közt lehetne elhelyezni Nagy Lajos királynak és a tiz évvel korábban elhalt Anjou Katalin hercegnőnek székesfehérvári tumba-töredékeit is.

Meglehet, hogy ilyen Budán működött német mesterek³²⁶ egyikének sarköve a budai János festőé. Feliratának szavait középfelnémet dialektusban fogalmazták köbe.³²⁷

Szobraink aránylag rövid ideig - legjobb esetben ötven évig (1375-1425) - állottak Budán. A távolról jött s hamar, - legfeljebb két-három évtized alatt távozó műhely mintha nem hagyott volna maga mögött vele egyenértékű képfaragó-utódokat! Mindenesetre nincs nyoma annak, hogy a budai galéria mesterei, más magyarországi műveket is alkottak volna, sem annak, hogy későbbi magyarországi képfaragók átvették volna pompás, voltaképpen "korukat megelőző"³²⁸ formakincsüket, stílusukat, szemléletüket.

Ez talán azért nem meglepő, mert ezek az középkori budai mesterek művészetüknek túl nem haladható magas szintjén álltak. Mindent meg tudtak csinálni, amit csak akartak. S amit akartak, azt meg is csinálták!

Azt a bravurosságot, technikai tökéletességet, amelyet budai szobrainkon látunk, Prágában egyedül csak a Szent Vencel alak közelíti meg. De a Stefanskirche hercegalakjainak mesterei sem érték el a művészi tökéletességnek ezt a fokát. A budaiakkal csak merev, hieratikus hercegalakjaik egykorúak. (Ami a Singertor timpanonjába faragott Saul megtérése jelenetét illeti - ami már jóval magasabb klasszis a hercegalakokénál - későbbi azoknál, s későbbi a budai szobroknál is.)

Igy azután - mindezeket egybevetve - úgy gondolom: budai leletegyüttesünk bizonyos vonatkozásokban, (döntő módon világi-udvari alakjai által) mind tömegessége, mind kvalitásai által a párizsi királyszobrok megsemmisültével immár európai relációban is egyedül áll.

A vallásos tárgyú szobrok közül a Fehér Madonna francia művekkel rokon, a vaskos apostolok pedig a Claus Sluter nevelő flandriai szobrásziskolák mesterműveivel (a brüsszeli és a brüggei városháza oszlopfőin ábrázolt alakokkal) mutatnak hasonlatosságot. Ugyanez a realizmus teljesebb ki Sluter dijoni alkotásaiban (Mózes kut).

Szobraink és a budai udvar

Következő lépésünk a tények talajáról a következtetések felé vezet.

Előző fejezetünknek egyik mondatára térnék vissza. Ez úgy hangzott: szobraink a király kápolnájának, illetve a király palotájának, palota fogadó-, lovagtermének szobrászati díszei voltak. (Természetesen ez is csak hipotézis. Hiszen számos olyan templom van, amelyet világi alakok is díszítenek. S elképzelhető olyan palota-dekoráció is, ahol - világi udvari alakok mellett - szentek is megjelennek.)

Ebből a definícióból már adódik is a kérdés: ki volt az a magyar király, aki szobrainkat készíttette? És: hol volt az a kápolna, hol az a palotarész, amelynek számára készültek?

Az eddig elmondottakban a felvetett kérdésekre - hol egy-egy szobor analógiájának felidézésével, hogy egy-egy jegyzettel - voltaképpen már megfelelttem.

Mégis ezeket az elszórt megjegyzéseket összegezni kívánom, kiegészítve őket néhány további megjegyzésemmel. Ezzel természetesen minden tévedés lehetőségét is vállalom.

A mécenás

Abból indulhatunk el: mindaz, ami szobraink viselettörténeti jegyeiből egyértelműen datálható, az 1360, inkább az 1370 és az 1390 közé eső korszakra keltezi azokat. Ebben az időszakban Anjou I. Lajos - Nagy Lajos - a magyar király. Majd őt követi a trónon 1382-től leánya Mária, s vele 1387-től - egészen 1437-ig - a nő: Luxemburgi Zsigmond. Következésképpen szobrainkat - amelyek magyarországi, Buda környéki kőből faragottak - ebben az időszakban s a budai király udvarban faragták meg.

A szobrok kettős - egyházi és világi-udvari - rendeltetésűek. Létszámuk³²⁹ egy nagyobb udvari kőfaragó (szobrász) műhely hosszabb budai működését bizonyítja.

A képfaragó műhelynek tartós budai működését³³⁰ - két-három vezető szobrász keze alatt dolgozó nyolc-tíz képfaragó munkáját - tíz esztendő időhatár, maximálisan két-három évtized közé szorítanám.

Budai királyi műhelyünket csakis egy nagyobb, befejezett építkezéshez kapcsolhatjuk³³¹, amint szobraink megsemmisítése, felessé válása is egy másik, későbbi³³² nagy építési periódushoz kapcsolódik.

Maga a budai királyi műhely nem a polgárvárosok céhes Bauhüttenek valamelyike volt³³³ - azoknak kezenyomát e korból legfeljebb a budavári Nagyboldogasszonytemplomon, a kassai dómon, gramszentbenedeki templomon, s szécsényi ferences refektóriumon, esetleg Szászsebesen lehetne kimutatni.

A budai - Nagy Lajos-kori - építkezésekre s azok függvényeként, vagy koronájaként szobrainkra ugyanaz vonatkozik, mint amit Szücs Jenő, Zsigmondnak 1420-30 évi pozsonyi építkezéseivel kapcsolatban szegezett le: "nálunk a királyi építkezések a franciaországiakéhoz állnak közelebb, ezeké az építkezések vezető szerepe, ellentétben a német fejlődéssel, ahol a politikai szétszabdaltság miatt e szerepet az építópáholyok veszik át."³³⁴

Ha most már a fent jelzett Anjou-kori időpontokat - 1360, 1370-1390 - egy nagyobb és befejezett budavári palotaépítkezés posztulátumával egyeztetjük, nagy világossággal Nagy Lajos királynak - vagy legkésőbb: közvetlen utódainak - budai palotaépítkezései állnak elénk.³³⁵

A Budán (és Zágrábban) rezideáló Anjou István herceg, régens (1332-1355), Lajos király öccse, a budai Istvánvár nagy István-torony névadója, 1354-ben halt meg. Ez az időpont egybeesik - okkal - azzal, hogy Nagy Lajos király elhagyja Visegrádot és udvarát fokozatosan Budára helyezi át. Ez 1355 és 1370 közt megy végbe.

Buda építéstörténetének és gótikus leletanyagának ismeretében bizvást állíthatjuk: annak a Nagy Lajosnak, aki Budáért Visegrádot hagyja el - s aki csak úgy mellesleg megépíti Diósgyórt, Zólyomot, Véglest - nyilvánvalóan szűk az István herceg holtá után elárvult budai Anjou-kastély.

Arra már 1952-ben Balogh Jolán hívta fel a figyelmet: a budai palota keleti, dunai szárnyába alaprajzilag nem lehet annyi helyiséget beszorítani, mint amennyit a palotát leíró régi források - és modern interpretátoraik - emlegetnek. "Ezek a termek - írja Balogh Jolán -, két könyvtár, a királyné szobája, az arany-gyík, valamint az arany-rózsás mennyezetű terem nem lehetett mind egyvonalban a keleti szárnyakon. Itt annyi hely nem volt, még akkor sem, ha átterjedtek az átlalkított Anjou-kori épületekre. E termek egyrésze az udvar nyugati szárnyára húzódtak át..."³³⁶

Nagy Lajos építkezéseinek vélem a gótikus palota egész nyugati szárnyát s annak tizenegy méter széles belvilágu hatalmas teremcsomóját. Ez az a palotarész -, amelyet hypocaustummal fűtöttek és -, amely hordozója lehetett világi szobrainknak is.³³⁷ Itt volt - és csak itt lehetett³³⁸ - Nagy Lajos király palotájának fogadóterme, az anticamera. (Ezt már 1378-ban említik.)

Ez volt az a nyugati szárny, amelyhez utóbb Zsigmond, észak felől a Csonkatornyot s annak egy délibb termét csatlakoztatta.

Meglehet, hogy igaza volt Kumorovitz Lajosnak, aki - noha a feltételezésrendszere alapjául szolgáló oklevél színhelyet nem ad - az 1366-ban felszentelt királyi kápolnát a budai palota keleti oldalán állt házikápolnával azonosítja. Ebbe a körbe kapcsolható az a kőfaragó és képfaragó tevékenység is, amelynek emlékműanyagát ama bizonyos János mesternek és műhelyének tulajdonítják.

Persze egymagában ezzel a János mesternévvel sokra nem megyünk! Életrajzi adatai különben is bizonytalanok. Ha ugyanis már a század derekán - 1352-ben - István hercegnek relatora, akkor aligha valószínű, hogy 1370 körül, vagy még később, ennen kezével faragjon szobrokat.³³⁹

Bizonyos, hogy Nagy Lajos uralkodásának utolsó másfél évtizedére - 1366-1382 - ezek a nagy budai építkezések³⁴⁰ befejeződtek. Ennek a befejezésnek bizonyos jele temérdek - az Anjou palotában - lejátszódott ünnepi esemény. ³⁴¹ De az Anjou-palotaépítkezések befejezésének biztos jele az a tény is, hogy 1381-82-re Nagy Lajos már a budaszentlőrinci pálosoknak adományozza Buda-városi nagy kuriáját, a Kammerhofot, a benne 1349-ben megalapított királyi Szent Márton házikápolnával egyetemben.

Ezzel olyan épülettől válik meg, amely 1301-től bizonyíthatóan Vencelnak, majd I. Károlynak, s végül, 1354-ben magának, Nagy Lajosnak budavári otthona volt. ³⁴²

Két vonatkozását kívánám még elemezni budai galériánk történeti mondanivalóinak. Egyik a XIV. századvégi Magyarország köztörténetével, és diplomáciai kapcsolataival kapcsolatos. A másik szorosan a budai palota helytörténetéhez, régészetéhez kapcsolódik.

Köztörténeti közjátékok Budán (1360-95)

1355-tel István hercegnek, majd fiának, a gyermek János hercegnek elhunytával "István ur árvájának", Anjou Erzsébet hercegnőnek gyámsága az - ekkor még gyermektelen - Nagy Lajos királyra szállt. Utóbb - Erzsébettel és három saját leányával, az 1368-ban született Katalinnal, az 1370-ben született Máriával s az 1372-ben született Hedviggel - négy Anjou hercegnő háziasításának, egyben saját aspirációi (Szicília) és trónjai, Magyar és Lengyelország örökítésének gondja nehezült vállára.

Két dinasztia volt, amely számításba jött. A Luxemburgoké Prágában és Valois Károly király háza Párizsban.

A négy Anjou leány közül Erzsébet - Anjou István leánya, egyben Bajor Lajos császár unokája, - az első eladó lány. Az Anjou hercegnők dinasztikus frigyesítésének a - magyar udvarral a legszorosabb diplomáciai kapcsolatban álló - pápai kuria is érdekeltje. A pápa már 1362-től fogva azon van, hogy összeharagolja a Valoiskat a magyar Anjoukkal. Fülöpöt, a későbbi burgundi herceget, - Philippe le Hardi-t - II. János (+1364) fiát szemeli ki Katalin férjéül. A pápa ezt írja Nagy Lajosnak:

"az a meggyőződés, hogy a magyar királyi család kedvelni és tisztelni fogja az ifju herceget, sőt hasznosnak találnám, ha a két rokon nemzetiségi ágat - a capeting Valoiskat s a capeting Anjoukat - ujra³⁴³ a rokonság köteléke fűzné össze."

Erre azonban nem kerül sor. Mert noha Anjou Erzsébet hercegnő 1374-ben felbontja a Vencel cseh királyfival (Luxemburg Zsigmond bátyjával), IV. Károly császár fiával való jegyességét, ³⁴⁴ Nagy Lajos kívánságához képest Tarantoi Fülöp herceghez, Konstantinápoly névleges császárához megy feleségül.

Az 1360-as években a dinasztikus és politikai közeledés a magyar Nagy Lajos s a francia V. Károly között elmélyült. 1365-ben Lajos királyunk a dél-francia partokon, Provanszban épített meg tiz galeát. Provansz, noha V. Károly érdekerülete, mégis a nápolyi királynőhöz, közös ellenségükhöz, Johannának birodalmához tartozik.

(Ugyanakkor felmerül egy Habsburg-Anjou frigy terve is -; az ifju Albrecht osztrák herceg feleségül venné Anjou Erzsébetet Haragos István "ur" árváját: ám a pápa ezt megellenzi.)³⁴⁵

Az 1370-es években, amikor már Nagy Lajos leányai is felcseperednek, ujra felmerül a Valois és Anjou dinasztikák frigyeinek tervei. 1374 januárjától fogva a francia, a magyar s az avignoni pápai diplomácia vállvetve dolgozik V. Károly francia király másodszülött fiának Lajos orléansi hercegnek (az ugyancsak királygalériákkal ékes Pierrefonds és Ferté-Milon kastély későbbi építőjének) és a magyar király legidősebb leányának, Anjou Katalin hercegnőnek összeháziasításán. A házasság feltétele: a pápa - a nápolyi királyság és benne Provansz hűbérura - ismerje el Lajos magyar király jogát a nápolyi (szicíliai) trónra s a királyság tartományaira. Provanszra, Forcalquierre és Piemontra.

Ez a terv Katalin hercegnő hirtelen, ifjonti halálával füstbe ment. ³⁴⁶

A magyar diplomaták - Patai Simon királyi jegyző, a Perugiai de Podio lovag, Kani-zsai István zágrábi püspök, Czudar Péter horvát-szlavón-dalmát bán - 1374-75-ben sűrűn járják a Budáról - Avignonon át - Párizsba vezető utat. Budát viszont V. Károly francia király követei keresik fel s 1374. december 19-én Budán meg is ejtik az ifju hercegi pár eljegyzését. ³⁴⁷

A francia és a magyar diplomaták Párizsban és Budán szinte egymás sarkára hágnak s ez a diplomáciai kurirhajsza 1361-től - megszakításokkal - egészen 1382-ig tart. Ám Nagy Lajos halálakor sem szűnik az meg. Sőt felélénkül, és egészen 1387-ig tart, míg nem Zsigmond - szelid erőszakkal - végleg el nem foglalja férji és uralkodói helyét. ³⁴⁸

Nagy Lajos király halála után Erzsébet özvegy királyné újra a francia házasság tervét kovácsolja ki. 1384 március 7-én VI. Károly francia király Garai Miklós magyar nádort - a francia-magyar nexus legfőbb mozgatóját - a francia királyi nagytanács tagjává nevezi ki. Pártjuk támasza Alsáni Bálint biboros is, a pécsi egyetem kancellárja. 1385-ben VI. Károly követei Budán per procura megkötik Valois Lajos - Francia Lajos - orléansi herceg és Mária magyar királynő házasságát. Ehhez a magyar országtanács is hozzájárul. (Ezzel Zsigmondot gyakorlatilag kitzasztják a magyar udvarból.) A királyi házasság tervét 1385 június 27-én Frangepán György korbáviai gróf, a magyar királynő tanácsosa jelenti a velencei dózsénak. Amikor is Losonczi László erdélyi vajdával, Frangepán János vegliai gróffal s mintegy százötven főnyi magyar lovagcsapattal már Padova felé tart, hogy Franciaországból Lajos "királyt" behozza.³⁴⁹

A francia és a magyar udvar házassági terve ellen összefog Kis Károly szicíliai király, a magyar trón egyik aspiránsa és Vencel római és cseh király, Luxemburgi Zsigmond bátyja. Sőt a pápa is tart attól, hogy a francia szövetséggel erősödő Magyarország megszűnik a szentszék támasza lenni. Közben Budán lezajlik Kis Károly bevonulása s pünkösdi királysága. Majd Zsigmond seregei élén tér vissza Magyarországra s mire a Valois Lajos "királyt" behozó lovagsereg Délfranciaországból tovább haladna, Párizsba ér Zsigmond magyar trónfoglalásának s házasságának meg nem másítható hire.

Froissart szavai minden diplomáciai aktánál jobban jellemzik ezt a helyzetet. Egyben Nagy Lajos kora Magyarországnak helyzetét is.

"...Mikor még élt a magyar király - ti. Kis Károly - a magyarországi bárók és prelátusok azt tervezték, hogy az idősebbik királyleányt, Margitot - recte: Katalint, majd Máriát -, ezt a szép és ifju hölgyet Franciaországi Lajoshoz. Valois grófjához (Orléans hercegéhez) adják felségül, az (előző) francia király fiához és a mostani király (VI. Károly) öccséhez, mert úgy gondolták, hogy közöttük marad Magyarországon és így pótolni fogja Lajos királyt. Midőn Magyarország királya meghalt, nagy küldöttséget menesztettek Franciaországba a királyhoz és nagybátyjaihoz üzenve, hogy Magyarország királynéja idősebbik lányát Valois Lajos grófnak szánja. Az ajánlatot a király, nagybátyjai és a franciaországi bárók nagy csábitónak és megtisztelőnek tartották, csak az az egy dolog aggasztotta őket, hogy Valois grófja így nagyon messze kerül otthonától és a nemes francia királyságtól.

Mindezt összevetve mégis lehetetlen volt nem óriási jelentőségű dolgot a Valois grófjának nagy szerencséséjét látni abban, hogy Magyarország királya lehet, a világ egyik keresztény hatalmáé. Ezért igen nagy tisztességgel fogadták a királyné és az ország küldötte magyaroikat, elhalmozták őket gyönyörű ajándékokkal és velük ment Magyarországra francia követként Maillezais püspöke, (Pierre de Thury) és Jean La Personne, aki magyarországi tartózkodása alatt prokurációban eljegyezte a hölgyet Valois grófjával. Aztán a püspök viszatért Franciaországba, hasonlóképpen Jean ur is... Valois grófja jó ideig így irta alá a nevét: Franciaországi Lajos, Magyarország királya..."³⁵⁰

Froissart szövegében három mondatrészt kurziváltam. Az egyik arra utal: mennyire számottevő tekintélye volt a XIV. századvégi Magyarországnak a kor nyugati udvaraiban. Froissart, az udvari ember a francia s az angol udvar véleményének szócsöve.

Szövegének másik kitétele azokról az ajándékokról szól, amelyekkel a magyar követség tagjait Franciaországban elhalmozták. Ilyen ajándékok visszonzása lehetett a Képes Krónika átnyújtása is V., vagy VI. Károly francia királynak.

És itt - a magyar Anjouk udvari kulturájával, művészetével kapcsolatban - hadd tegyek egy rövid visszapillantást a Nagy Lajos kornak arra az udvari művészetére, amelyhez szobrainkat is kapcsolni véljük.

Elsősorban nézzük: mennyi súlyt helyezett a magyar udvar művészeti alkotásokra?

Az Anjouk már a század elején nagy művészeti kulturát, művészszeretetet hoztak magukkal Itáliából Magyarországra.³⁵¹ A nápolyi udvar pompája összefügg azzal: amikor Nagy Lajos anyja - Piaszt Erzsébet - Rómába zarándokol, nem kevesebb, mint 400 000 aranyat ajándékoz el.³⁵² Más adatok szerint Erzsébet királyné ezuttal 27 000 márka szinezüstöt, 17 000 márka finom aranyat és 4 000 vert aranypénzt vitt magával, fél köbölnyi forintos pénzt és annyi dénárt, amennyit csak elég lehetett az ország határáig. 1343 június 8-án indult Visegrádról, hogy tengeri uton érje el Apuliát. Nápoly után Rómát kápráztatta el ajándékai-val: látogatása napját utóbb - hálából ajándékaiért - ünneppé tették a Szent Péter templom papjai.³⁵³

Ezzel közel egyidőben Nagy Lajos király trónraléptekor az ifju uralkodó elzarándokol eszményképének, Szent László királynak nagyváradi sirjához. Devóciója mélységes: az ő -

Nagy Lajos - idején válik nemzeti-vallásos kultusszá Szent László tisztelete: alakja ott van minden váltópénzen és minden freskált templomfalán.

Utóbb, 1370-ben Lajos király állíttatja fel Nagyváradon a három magyar szentkirály szobrát.³⁵⁴ (Mária királynő monografusa, Márki Sándor mind a szobrok elhelyezését, mind az aacheni magyar kápolna alapítását Mária királynő születésével hozza kapcsolatba.)

1370. január 2-án az aacheni kápolna alapítólevelében ezeket írja Lajos király: "elődeink, Szent István, Szent László és Szent Imre könyörgéseinek érdeme az, hogy idáig minden vállalkozásunk sikerült és, hogy az Isten jóvoltából nekünk jutott ország határa szélétében hosszában annyira és olyan csodálatosan kiterjedt..."³⁵⁵

Aachenen kívül Maria Zell alapítása is Nagy Lajos európai horizontu politikájának művészettörténeti emléke. Áttekintve e két magyar Anjou-alapítás művészettörténeti tükrét, bizony több kérdést vetnek fel azok, mint amennyire megfelelnek!

Ehhez az Anjou mécenaturához kapcsolódnak azok a - máig megmaradt - műtárgyak is, amelyek alighanem Piaszt Erzsébet királyné 1356 évi marburgi, kölni és aacheni zarándokutjával kapcsolatosak. Nagy Lajos anyja ezuttal Schweidniczi Anna császárnővel indult zarándokuttra.

Különös érdekességü emléke Erzsébet királyné zarándokutjának az a Magyarországi Szent Erzsébet alakját ábrázoló faszobor, amelynek köpenyét az Anjouk liliomai borítják. (A szoboralak kezében a marburgi templom modelljét tartja, jobbjával egy - a lábánál esengő - szegénynek alamizsnát nyújt.) Számos más műtárgy is kapcsolódik ehhez a - talán Nagy Lajos császári aspirációira utaló - egyházművészeti ajándék-körhöz.³⁵⁶

Meg kell még emlékeznünk Piaszt Erzsébet királyné híres házioltáráról.³⁵⁷ A Nagy Lajos és anyja által a zárai székesegyháznak adományozott Szent Simon koporsóról.

A marseillei székesegyháznak juttatott királyi ajándékokról.³⁵⁸

Ezek - és a hajdani Magyarországon megmaradt - nagy építészeti alkotások, a sok-sok Szent László ciklust megjelenítő falkép, vázolják fel azt a művelődéstörténeti hátteret, keretet amelyből szobraink galériája élénk áll.

Ha a magyar kutatók nem is, de a lengyelek annál inkább ehhez az Anjou mécenátushoz számitják nagy nemzeti zarándokhelyüknek Jasna Góranak alapítását, s a híres Miasszonyunk táblaképek - Anjou liliomos díszszel való - megfesttetését.³⁵⁹

xxx

Szobraink pusztuláskora

Az elmondottak vonatkoznak a szobrok keletkezése időszakára.

Néhány szóval azonban le kellene zárunk azt a kérdést is: mikor, mely építészettörténeti vagy köztörténeti oknál fogva kerültek földbe szobraink?

Felfogásom szerint Zsigmondnak 1410-zel kezdődő nagy építkezései voltak előidézői annak, hogy mind a Nagy Lajos palotát, mindpedig az Anjouk házikápolnáját megbolygatták. A palota területén - a nyugati, Anjou szárnyon - ez az átépítés, mind azt a padlófűtés záródugóinak eltávolítása mutatja -, a földszinti padlók mélységéig terjedt. Ekkor kapott új vizművet is a palota.

Ismeretes, hogy a későbbiekben - az 1420-as évektől - Zsigmond érdeklődése elfordult Budától. Alig járt Magyarországon s - noha még 1436-ban is büszkélkedett budai palotájával³⁶⁰ - Duna menti építkezései színhelyévé, új, második fővárosává Pozsonyt tette.³⁶¹

Igy ezeket a Nagy Lajos - Mária s az ifju Zsigmond - kirához kapcsolódó szobrokat az 1410-es, 1420-as években talán azzal a szándékkal emelték le helyükről, hogy valaha egy részüket reponálják. Egyideig valamilyen fészkerben, szobrászműhely sarkában állhattak is. Valószínű azonban, hogy a palotát ért kisebb nagyobb hanyattatások idején rongálódásuk már menthetlenül megkezdődött. Eltűntek koronáik, fém-, vagy üveg-betétek. (Moglehet, hogy be sem tették ezeket.) Itt-ott szándékos rongálás is érte őket.³⁶²

Zsigmond építkezései Budán már életében elakadtak. 1432-ben a burgundi Bertrandon de la Brocquière facér francia építőkkal találkozik Pesten, akik az abbamaradt budai munkák miatt dologtalanok. Ugyanezt példázza a Csonkatorony befejezetlensége is.

De ezt mondja Bonfini is, amikor a Zsigmond által megbolygatott nyugati, Anjou szárnyat "ad occasum vetustum opus mondum instauratum" jellemzéssel illeti.³⁶³

Régészeti megfigyeléseink azt mutatják: ezekkel a Zsigmond-féle építkezésekkel párhuzamosan ³⁶⁴ haladt a várostól elcsatolt déli városrész házainak bontása, helyüknek, udvariaknak, pincéiknek betöltése. És - ami a legfontosabb - az erődfalak építése. Látnivaló - s legjellemzőbben I. sz. ciszternánknak s magának a szobrok 74/4 jelzésű lelőhelyének rétegei mutatják -: az északi előudvarnak, a későbbi hippodromnak, avagy area amplissimának kialakítása, betöltése éppen úgy elhúzódott, mint magának a Zsigmond-féle palota-építkezéseknek befejezése.

Zsigmondnak 1426 és 1436 közé eső tízéves külföldi tartózkodása idején nádorai -, 1433 év végéig Garai Miklós, majd 1433-35-ben Pálóczi György esztergomi érsek (1421-1439), a négytagú országtanács feje - rezideálnak Buda várában.

1434-ben a koronát is az új nádornak kezébe adják, mivel annak addigi öre, Gara Miklós nádor - Zsigmond sógora - meghalt. (Pálóczi palotai rezidenciájának emléke egyik kályhacsempénk: szakállát fogó, püspöki jelvényvel ékes heroldot ábrázol, Pálóczi címerét.) 1435-36-ban Pálóczi Máté nádor, majd utóbb 1447-ig Hédervári Lőrinc nádor (1437-47) a budai palota gazdája.

Ebben az időszakban alighanem szüneteltek a budai palota építési munkái.

Lehet, hogy kisebb rombolások 1440-ben érték a palotát, akkor, amikor I. Ulászló Budára bevonult. ³⁶⁵ (Egyetlen budai incidensnek akadtam nyomára: az Ulászló király eszterházihoz tartozó Rozgonyi Simon veszprémi püspök karddal támadt az egyik őt, vagy őket szidalmazó budai polgára.) Ezután, illetve a várnai csata után jóideig Hunyadi kormányzó tartotta kezében a budai várat. ³⁶⁶ Ezt Hunyadi - az összes királyi várral együtt - csak 1455-ben adta át a még mindig külföldön tartózkodó Habsburg V. László királynak.

V. László halálát 1457. november 23-án Szécsi Dénes érsek Budáról tudatja a városokkal; 1458 év január-februárjában pedig Szilágyi Mihály és Hunyadi Mátyás király veszi át a várpalotát. ³⁶⁷

És itt egy olyan történeti emlékcsoport körül járunk, amely már szorosabban kapcsolódik budai szoborgalériánk földbe kerüléséhez, s annak időpontját talán megnyugtatóan véglegesen meg is határozza. Az írott s a régészeti adatok egyeznek.

1444 áprilisában, a gyermek V. László trónraléptekor országgyűlést tartottak Budán. Ezen jelen volt Frigyes császár is, az ifjú uralkodó, és Giskra is. ³⁶⁸

Valószínű, hogy ekkor - amikor a császár s a király a Nyulak szigetét is felkereste s imádkozott Margit hercegnő sirjánál -, a császár, a király s az országgyűlés tiszteletére törekedtek megszüntetni azt a feldult romterületet, amely éppen a palota főbejárata körül fogadta a látogatót.

Legkésőbb ekkor került sor a Zsigmond abbahagyott építkezései óta éktelenkedő romoknak - az északi előudvarnak - végleges nivellálására, a várpiac kialakítására.

1454-ben V. László király megírja a magyar államtanácsnak: mivel megszégyenítő volna, ha a király, Magyarországra visszatértekor palotáit üresen találná, kívánja, hogy azok időben felszereltesse. Majd utóbb, 1457 januárjában: V. László király a budai palota kijavítására kellő épületfa, téglák s más építési anyag beszerzésére 3 500 forintot utaltat át a pozsonyi vámharmincadból. ³⁶⁹

Bizonyos, hogy 1457 márciusában, amikor Hunyadi Lászlót ebben a térségben - a Friss palotától északra - lefejezték, ³⁷⁰ szobraink - a vérpad közelében - már a földben aludták örökösnek ígérkező, de 1974-ben megzavart álmukat.

Azt az okoskodást, amely egész szoborgalériánk pusztulásának okát valamilyen palotaforradalomban, vagy dinasztia-váltás politikai megfontolásaiban keresné, el kell utasítanunk.

Zsigmondnak semmilyen ideológiai ellentéte nem volt apósával Anjou Lajossal, sem feleségével, Anjou Máriával. Ellenkezőleg: éppen általuk jutott a magyar koronához. Így tehát nem tételezhető fel az, hogy Zsigmond valamely politikai-ideológiai okból dobatta volna ki az Anjou kor szobrait.

Ha viszont azt tételezzük fel, hogy nem Anjou I. Lajos, hanem Zsigmond volt a galéria - egyrészt, vagy egészének - mecénása, felmerülhetne: vajjon nem Jagelló I. Ulászló vettette-e ki ezt a galériát? Azonban ez a kétely is elesik: arra nincs precedens, legalábbis a mi történeti anyagunkban, hogy keresztény fejedelem egyházi-vallásos tárgyú építményeket a szemétre vettesse.

Így tehát a szoboranyag kivetését csakis valamilyen - már jellemzett - átépítési periódussal, mégpedig legkésőbb 1450-ig lezajlott átépítési periódussal kell összefüggésbe hoznunk.

1967-től mindmostanáig tartó budavári ásatásaimnak un. előzetes jelentését három részre tagoltam:

A leletmentések során felszínre került szórványleletek ismertetésére (I. rész); a Várhegy déli részén is bizonyítható tatárjárás előtti, románkori falu, majd az 1241/41 után alapított gótikus város itteni emlékanyagának bemutatására (II. rész), s harmadjára annak a gótikus szoborgaléria torzójának bemutatására, amelyet az említett gótikus városrésznek egyik, a XV. század első felében lebontott romházának udvarán találtam.

Beszámolómnak ez a három részre tagolása szerkezeti megfontolás gyümölcse. Maga a három részben tárgyalt téma egységes; ugyanarról a tárgyról szól. Így tehát a - beszámolómat fárasztóvá, nehézkessé tévő - hármas tagoltság csupán látszólagos: mind a szórványtöredékek, mind a románkori falunak, a gótikus városrésznek itt feltárt emlékei, de meg a királyi palota területéről idehordott és itt eltemetett szobortorzók is egyetlen zárt összefüggésrendszernek - a budai Várhegy történetének - részjelenségei. Általuk a Várhegy, majd a budai palota történetéről válnak világosabbakká ismereteink; a Várhegy és a királyi palota irott és feltételezett története egyértelmű, félre nem érthető régészeti birálat színe elé kerül.

A Duna jobbpartján elhelyezkedő Várhegy XIII. század előtti előtörténetének legkorábbi őskori - szakaszai eddig is ismeretesek voltak. Sőt: néha jobb ismeretek, mint a későbbi korszakok egyik-másika! Az őskori történet vonatkozásában mégis akadtak feltárásainknak "régészeti újdonságai". Ezeket munkatársam, Marosiné Soós Ágnes foglalja össze, munkám függeléként közölte ismertetésében.

Ami a bronzkortól a románkorig terjedő kétezer-ötszáz esztendő anyagi kulturájának emlékanyagát illeti, arról amint eddig, most sem sikerült a Várhegy földjéből archeológiai tanuvalloást kicsikarnunk. Kutatóárkainknak, nagyobb lineáris feltárásaink blokkjainak leletei nem csupán szófukarak, hanem egyenesen némák mind a pannoniai rómaikor, mind pedig a népvándorlás századainak helyi története felől.

A magyar korábbi középkor felől annál több újat mondanak 1967 és 1975 között feltárt emlékeink. Ezek a bizonyoságok, leletek számos korábban talált, de eddig nem helyesen értelmezett momentumot is értelmeznek, egységes történeti képbe helyeznek.

Igy most egyértelműen világossá vált (az, amit már a korábbi budai ásatások során, 1949/51-ben felismertem, s amire a kutatás figyelmét felhívtam): a budai Várhegyen már a XI. századtól fogva, egészen a tatárjárásig egy népes agrártelepülés virágzott. Alkalmasint a - mocsarakkal, fattyu Duna-ágakkal és a Rákos homoksivatagával övezett, földben nincstelen, Duna balparti - Pest városnak Duna-jobbparti mezőgazdasági területe volt ez. Nevét is ismerjük: Kreenfeld, Minor Pest. (A tatárjárás előtt a Kétegy-Pest - Utraque Pest - egyik eleme.)

Ez volt az a település, amelynek vermeit, pincéit, lakóházmaradványait az 1930-as években Nagy Lajos és Garády Sándor a Várhegytől délre eső Tabán területén megtalálta. Ugyanezek a maradványok jelentkeztek a királyi palota területén is, ahol azonban ezeket az agrártelepülés-maradványokat a második világháború után végzett ásatások vezetője, munkatársaival együtt, egy XIII. századi királyi rezidencia - IV. Béla király fa-, majd téglapalotája - tartozékaiként értelmezte.

Ugyanez a leletanyag azonban - gödrök, pincék, szerény házmaradványok XI-XIII. századi anyaggal -, nemcsak a Tabán, és nemcsak a királyi palota területe alatt, hanem a Várhegynek még legészakibb pontjain is jelentkezett. 1967-1975. évi ásatásaim pedig - amelyeket a királyi palota archeológiai szimulátorában, annak északi előudvarán folytattam, - a Tabán, a palota és a Táncsics Mihály utca, Bécsi kapu tér közötti XI-XIII. századi agrártelep-láncnak hézagát újabb 300 méteres szakasszal pótolták. (Mostmár ez a korai agrártelep, alkalmasint Minor Pest, a tabáni plébániatemplomtól a Bécsi kapu térig, cca 2 km hosszan bizonyítottá vált.) A románkori település plébániája a mai tabáni templom helyén

innen származik jeles XIII. századi köemlékünk, s "tabáni Krisztus". Okleveles anyagunk szerint Minor Pest - a románkori jobbparti agrártelep - Pest városából szakadt ki. Temploma, egyháza Pest leányegyháza volt s viszont a XIII. század elején - már a tatárjárás előtt - említik Minor Pest (Kreenfeld) leányegyházaként a jobbparti (Buda-) Örsöt s az azóta eltűnt Sasadot. Mind Pest városa, mind affiliációja, Minor Pest, mind pedig ennek két további kisugárzása, Sasad és Örs királyi népeknek települése volt. Templomaik capella regia-k.

Feltételezhető - s ennek archeológiáját még jelenleg is kutatom -: a jobbparti hegyi agrártelepülést 1241/42-ben - éppen úgy, mint a balparti Pest s a jobbparti Óbuda városát - a tatár pusztította el. Sorát tártuk fel olyan korai kis lakóépületeknek, amelyeket a XIII. században szüntettek meg. És helyükbe - a XIII. század második felében - az akkor alapított Buda városának (Magyarország új fővárosának) kőházait építették.

Az általam ezuttal kutatott területen, a Vár déli oldalán azt találtuk: a tatárjárás után alapított Buda városának itt állott házait, ezt a városnegyed, egy észak-déli tengelyű utca gerincére fűzték.

A földszintes - 0.7 - 1 m vastag falu - kőházak ugyanolyan méretű tipustelkeken ülnek, mint amilyen osztásokat máig őriznek a budai Várnegyed házai. Ezek a XIII-XIV. századi kőházak keskeny keleti homlokzatukkal a hegy gerinc-utjára, feltárt hátsó frontjaikkal a város faláig terjedő kertjeikre néztek.

Ezen a románkori falu- és gótikus város-településen kívül ugyanebben a térségben - annak nyugati hegyperemén - megtaláltuk és kiváltottuk a tatárjárás után alapított budai város - két méter vastag - falának maradványait is, mintegy 130 méter hosszan. Ez a várfal, illetve városfal rajta nyugszik a korábbi falutelepülésnek betömött pincéin, lakóvermein, szemétgödreire. Akad korai szemétgödör a várfal alatt, sőt a városfalon kívül is. Így azután a falu prioritása és a városfal posterioritása - beleértve a tabáni, és a királyi palotai kutatásokat s a Várhegy más pontjain lelt korai településnyomokat is, - ezuttal, jelenlegi kutatásunk során (pontosan a 7. sz. pincénél) vált egyértelművé.

Ez a felismerés természetesen visszahat a délebbre, a királyi palota területén végzett régebbi (1945-1962) kutatások egyes eredményeire is: a korai szemétgödörök (például a déli kisudvaron, vagy a nyugati szárny lakóhelyiségei alatt) a korai falutelepülésnek, s nem a - Gerevich L. által hiposztázált - XIII. századi királyi téglapalotának maradványai.

Ezekkel a régészeti felismerésekkel elesik Kubinyi Andrásnak az az elmélete is, amely a középkori budai Várhegy várossá-alakulását akként igyekezett magyarázni: kezdetben, vala a Vár déli részén egy királyi palota s annak a hegyi Budai város csupán holmi "Vorbürgstadtja".

Eredményeink azt igazolják: a tatárjáráskor feldult jobbparti Minor Pest helyébe a XIII. század derekán a IV. Béla király alapította Buda városa - Castrum Budense, Castrum Novi Montis Pestiensis - lépett s e városnak polgárházai a XIII. században lenyultak egészen a Várhegy legdélibb csücskéig. Addig a pontig, ahol utóbb, a XIV. század első felében Anjou István hercegnek (+1354) tornyát s várát, az Istvánvárat, az István-tornyot építették fel.

A mostani ásatási eredmények - korai, románkori falu, gótikus városnegyed a palota északi udvarán, (délebbre - a palota alatt - hasonló leletek -), azt a képet rajzolják meg: IV. Béla városalapítása kiterjedt a város hegyének legdélibb pontjáig. Várfalai, illetve városfalai (a castrum s a civitas szóhasználata a XIII/XIV. században Buda vonatkozásában még okkal azonos) körülfojták a Várhegynek legdélibb platóját is.

(Más munkáimban mutattam rá arra: a királyi rezidencia Budán, Nagy Lajos uralma második félidejéig nem a későbbi déli palota helyén volt, hanem a Várhegy északi végén, a Magna Curia Regis, másnéven Kammerhof nevű hatalmas komplexusban).

A déli városrész felszámolását az Anjou kezdték meg az Anjou István számára épített kisméretű palota - István-torony, Istvánvár - építésével. Ezt észak felé egy sziklaárok határolta. A sziklaárok északi oldalán már a város - idáig lehuzódó - polgári lakóházai álltak. Az Anjou palotát 1354-1382 között a - Visegrádról Budára átköltöző - Nagy Lajos király tetemesen meg bővítette. Ekkor épült ki a padlófűtőberendezéssel, vízvezetékekkel ellátott nyugati szárny, a szökőkuttal ékes nyugati felső diszudvar, a viridárium.

A Nagy Lajos korában végrehajtott s a király halála évére bizonyosan befejezett monumentális építkezések épületplasztikai záróakkordjának vélem a 74-ben feltárt gótikus szoborcsoportozat egészét is. (A déli királyi palota építkezéseinek befejezését jelzi: 1382-re I. Lajos király kedvelt pálosainak - a budaszentiőrinci anya-monostornak - ajándékozta a Magna Curia Regis, avagy Kammerhof nevű korábbi királyi palotát, az abban állt - s 1349-ben emelt - Szent Márton királyi házikápolnával együtt).

A királyi palota - a déli palota - I. Lajos-kori bővítő építésének köszönhető az a Szűz Mária tiszteletére szentelt királyi házikópólna, amelyet 1366-ban szenteltek fel s amelynek altemploma (ill. annak XIV. század végi szentélye) máig megmaradt.

A korai, XIII. századi városfal feltárásakor megtaláltuk a korai városfal megszüntetésének, kiiktatásának korhatározó leletanyagát. Ugyanez a leletanyag - a XV. század első felének udvari leletanyaga, luxus-szemetje - jellemezte a déli városrész megszüntetésének korát is.

1974 februárjától fokozott figyelmet szenteltem annak a leletanyagnak, amely a 74/4.sz. lelőhelyen, szobraink lelőhelyén került felszínre. A szobortorzókat kísérő leletanyagnak huszonnégy olyan elemét agnoszkáltuk, amelynek kiegészítő eleme a környék más lelőhelyén ugyancsak a XV. század első felében kivetett szeméttanyaggal együtt - került elő. Ez világosan viszonyítja: az 1430/40-es években a királyi palotából a Zsigmond féle bontásoknak és Zsigmond féle építkezéseknek hulladékanyagát a királyi udvar napi szemetjével ide, e palotához csatolt, lebontott városrész területére hordták ki.

Abból, hogy - mondjuk - egyazon kályhacsempének egyik darabja három különféle lelőhelyről (köztük a szobrok lelőhelyéről is) került elő, szinte nyomon követhettük azokat a szemétkerakó szekereknek utját, sőt azoknak a szemeteseknek lapát-vetését, akik ezt a törmelék és szeméttanyagot idehordták.

A szemétkerakón kívül a szint-emelés is célja volt ennek a Zsigmond-kori térrendezésnek; a palota Zsigmond emelte új falait jóval magasabbra vonták, mint amilyen magasak a IV. Béla-kori várfalak voltak.

Maguk a szobrok is szemétként, selejtként kerültek a 74/4.sz. - és talán az azzal nyugatra szomszédos, de még fel nem tárt - lelőhelyre. S rekonstruálhattuk azt is: amíg a királyi udvar napi szemetjét mozgó szekérről akár csak egy szolga is lelapátolta, a szobortorzóknak leemeléséhez s ledobálásához már két ember kellett. A 74/4.sz. lelőhely steril rétegeinek lerajzolt, rögzített dőlésszögei jól mutatták: szobrainkat dél - tehát a királyi palota - irányából lökték be a lelőhelyre. Így eshetett meg az, hogy ugyanannak a szobornak - a 16.sz.püspökakalnak -északabbra, mélyebben találtuk meg a fejét s délebbre, magasabb fekvésben a törzsét; a törzs és fej csak itt, a lelőhelyen vált ketté.

IV. Béla király (1235-1270) városfalát és a városalapítás korából származó lakóházakat a XV. század első felében bontották le. A kép tiszta és egyértelmű: Luxemburgi Zsigmond (1387-1437), aki előbb (1372) Anjou Mária királynőnek jegyese, majd férje (1385), utóbb uralkodótársa (1387), s végül a királynő halála után szuverén (1395-től), a várpalota egész területét új, akkor modern várfalakkal vette körül. Ezért lebontatta - s magasabb szintre emelt ujjakkal, erősebb várfalakkal pótolta - a IV. Béla-kori városfalakat. Ám a városfalak ekkor már valóban várfalakká lettek.

Mivel Zsigmond Friss palotájával az Anjouk palotájának egész udvarát, várpiacát elépíttette, s udvar, piac így (az Anjou-palota területén) nem maradt, a várpalota határát - a város rovására - mintegy 200 méterrel északabbra toltá.

Zsigmond a XIV. században épített Anjou palotát - amely a Várhegy legdélibb csücskére ült - mélyebb szintekre alapozott épülettoldatokkal (un. Lovagterem, Tárnokház avagy "Mátyás-börtön") körülépíttette. A három oldalán szabadon álló Istvántornyot is így építtették be. Azonban még így sem volt elég a hely a császári igények számára! Ezért új palotájával, az 1410-26 között emelt Friss palotával elépíttette az Anjou kor várpiacát. Hogy aztán új, tágasabb, várpiacot teremtsen, Buda városától elvette a város déli lakónegyedét - számításom szerint körülbelül harminc házat.

Ennek a XV. század első felében leszakított polgári lakóház-negyednek házait tártuk fel, s ezek egyikének ciszternás udvarán találtuk meg a gótikus szoborgaléria eddigi torzóit.

Az elmondottakból - s a megfogalmazás alapjául szolgáló régészeti leletek tanuságából - világos: mind a XIII. századi városfalat, mindpedig az új - Zsigmond emelte - várfalakon belül lerombolt házakat Zsigmond palotabővítő építkezéseivel kapcsolatban szüntették meg. És mivel az egyik ilyen lebontott ház udvarán talált szobrok részben az építkezések miatt lebontott korábbi Anjou-épületek bontásanyagával (szökőkút, vízvezeték, padlófűtő berendezés) együtt, részben pedig a terepegyengetés napjainak szemetjével együtt kerülnek elő, a szobrokat kísérő kettős leletanyag meghatározó értékű. Az 1440-es évtizedre - mint legkésőbbi eltemetési időre - utaló ötven pénz vitathatatlanul teszi a torzók kidobásának, szemétre vetésének időpontját. Egyben pedig, mint immáron terminus post quem: vitathatatlan visszaszámlálási kiinduló pontot ad - homogén s közel-egykoru - budai szoborgalériánk keletkezésének, s fennállásának időhatározásához is.

A szobrokról szóló részben összesen 64 egységként - szobrászi monaszként - soroltam fel torzóinkat. Ezt a 64-es számot eleve csökkenteni két más, korábban talált s nem a gótikus galériához tartozó szobormű. A 64 egység nem annyit jelent, mintha 62- illetve 64 - egykori szoborból állt volna a hajdani galéria. Előfordulhat, hogy egy fej s egy - jelenleg még külön álló egységként kezelt - lábazat egyazon torzó elemének bizonyult. Én magam - aki a legelső torzó megtalálása pillanatától (1974 február 16) a galéria első, nagyjából egységes bemutatásáig (1976 március 26) torzóinknak utját, kiemelését, restaurálását, felállítását végigkísértem - úgy gondolom: az egykori galéria szobrainak száma 45-48 lehetett.

Szobortorzóink, amelyeket egy alig 80 m³ tömegű betöltésben, egy a XV. század első felében lebontott kőháznak ciszternás udvarán találtunk meg, két tematikus csoportra oszlanak: egyik részük a királyi palota (anticamera), másrészük a királyi házikápolna ékessége volt.

A szobrok keletkezését - a középkor szokásához képest - egy nagy építési periódus magyarázza. Pusztulásukat ugyancsak egy másik, nagy építési periódusnak köszönhetik.

Visszautalok a korábban mondottakra, s így - a feltárások első óráitól fogva - úgy vélem: a szobrok elpusztításának, leemelésének, megsemmisülésének okai a Zsigmond-kori - 1410 és 1426 közé tehető nagy budai építkezések. Elképzelhető, hogy 1410 és 1426 között az Anjou palota - a nyugati szárny - fogadótermeiben állott világi szobrokat esetleg a visszahelyezés, a repozíció szándékával emelték le.

Leemelésük oka: az Anjou szárnyat a földszintig menően lebontattja s ujjáépítteti Zsigmond. (E földszintig menő visszabontásnak biztos jele a nyugati szárny padlófűtésrendszere elemeinek szobraikkal együttes kivetése.) (Ha ekkor - 1410-1426 - meg is volt a visszahelyezés szándéka, arra nem került sor: Zsigmond Friss palotáját ezek a szobrok már sohasem ékesítették. A Friss palota befejezésének idejére torzóink már benne nyugodtak az új nagy várpiac földjében, felettük egy homogén, sztratigráfiailag megfellebbezhetetlenül az 1440-es évtizedre datált bontási réteggel.

Ugyanez a Zsigmond-kori bontás kiterjedt az Anjouk 1366-ban emelt házikápolnájára is. (Ennek az építménynek csupán altemploma maradt meg. Az altemplom bordái megfelelnek a hiposztázált 1366-os építési kor stílusának; szentélykialakítása és kapuzata azonban nem korábbi a XV. század harmincas, ha ugyan nem negyven-ötvenes éveinél.) A lovagi és szent szobrok együttes és egykorú kivetése azt árulja el: mind az Anjou palota, mind az Anjou kápolna - átépítést megelőző - lebontására egyidőben, mégpedig az 1440-es évek előtt került sor.

A budai palota történetének ismeretében felmerülhet az is: vajon ezeket a késő-Anjou kori szobrokat nem valamelyik budai palotaforradalom során sértették-e meg? (Hiszen ilyen bőven akad. 1386-ban e falak közt ölik meg Kis Károly királyt. A következő évben Zsigmond - mint ifjú férj - felesége segítségével kötélén szökik ki az egyik vártoronyból, összeesküvők elől, 1401-ben ugyanitt tartóztatják le Zsigmondot az újabb összeesküvők -, ugyancsak fegyveres kézzel. S úgy látszik: 1440-ben I. Ulászló király budai bevonulása sem volt mentes a fegyveres incidensektől). A már álló szobrok sérüléseinek ezekhez a palotaforradalmakhoz való kapcsolása -, mint feltevés - azonban sántit. Mert, ha a királyi fogadótermek diszei sérülnek is ily alkalmakkor, nehéz elgondolni azt, hogy egy-egy - főpapok és főurak vezette - összeesküvő csoport a palota kápolnájának kegyszobrai is feldulja.

Az elmondottakból már adódik is az a - szobrok megfaragására vonatkozó - datálásom, amelyet mindaddig fenntartok, amíg egy annál egyértelműbb, logikusabb felismerés tévedésemről meg nem győz.

A budai palota történetének vázolt periodizációja, a 74/4. sz. lelőhelynek - torzóim lelőhelyének - igen alapos elemzése és a szobrok viselettörténeti, stíluskritikai információja - egymással egybeesően - arról győzött meg: szobrainkat - igen erős francia-itáliai iskolázottságu, latin világ-ihlette, kitűnő mesterek az Anjou Nagy Lajos (1342-1382) féle budai építkezéseknek záróakkordjaként az 1370/90-es években alkották meg.

Stiláris rokonságot vélek felfedezni szoborgalériáknak torzói és a korábbi - 1948/62 között végzett - budai ásátások Leánykafejes gyámköve s koronás nőalakjának torzója között. Ezeket - csakugy, mint publikátoruk, Gerevich László - a fenti időszakra joggal vélem datálhatónak. (Anélkül azonban, hogy akár a Gerevich-idézte János mester képfaragói mivoltát, akár szobrainknak a prágai Parler műhellyel való kapcsolatát egy pillanattig is elfogadnám).

Hosszabb összehasonlításokat szenteltem annak, hogy megvizsgáljam: a kivétel nélkül Buda környéki puha mészkőből faragott galéria egyes alkotásai összefüggenek-e egymással? Összefügg-e valamennyi, valamennyivel, avagy csupán egyes csoportjaik állnak egymással kapcsolatban. A kézenfekvő s jól datálható lovagi viselettörténeti adottságokon kívül logikai rácsot csináltam - a szillogizmusnak valamiféle koordináta rendszerét - egyes faragásbeli sajátosságok (hátak, drapériák, hajak, szakállak, kezek, lábbelik) vizsgálatából. Így az a képem alakult ki: gótikus galériáknak valahány szobrát - két három vezetőmester irányítása alatt - aránylag rövid időn, alig pár éven belül az 1370/90-es években a helyszínen készíthették el az egyelőre ismeretlen képfaragók.

Az erős franciás izek ellenére, egyelőre még arra sem találok közvetlen indítást, hogy budai műhelyünket valamelyik konkrét franciaországi vagy németalföldi iskolához kötni véljem. De ugyanigy: hazai emléanyagunkat áttekintve is - az általam 1955-ben először publikált esztergomi Madonna torzón, a már említett 1948/62 közt talált budavári torzókon s tán az általam a Tárnok utca 9-11. területén talált két féplasztikus XIV. századvégi királyfejen kívül, - nem találok közvetlen kisugárzását ennek a hatalmas budai királyi műhelyművészetének. Ennek kutatása azonban későbbi feladatomban s kutatótársaim leckéje.

A XIV. századvégi datálást elfogadva lovagi csoportozataink egyik előképűl V. Károly francia király Louvrejának az a király + herold csoportozata kínálkozik, amelyet 1365 körül faragtak s amelyet a Louvre átépítésekor szétzúztak. Ennek az ábrázolásnak csupán leírása maradt fenn, azonban - az 1370-es években - Bécsben az osztrák társuralkodó hercegnek Stefanskirchén ugyanilyen - Európában immár unikális - felállásban örökítették meg magukat, feleségestül.

A restaurálások előre haladtával világossá vált: a budai lovagok mellett - a Louvre megsemmisült s a bécsi Stefanskirche megmaradt csoportjainak módján - ugyanugy ottállnak heroldjaik. Még pedig a párizsi-bécsi kánon szerint: a kicsinyre szabott heroldok (sergents d'armes) a kezükben tartott sisak és oromdisz hegyével ütik meg azt a magasságot, amely gazdáiknak - akár hajdonfótt - a tesmagassága.

A bécsi s a budai herceg+herold ábrázolások között - e hasonlóság mellett - egy nagy különbség is van. Ez pedig a budai anyag lényegesen magasabb művészi kvalitása.

Ennyiben talán nem túlzás az a megállapításom: Budán - s sors kegyelme folytán, - a föld alatt olyasmi maradt meg, ami Párizsban, a föld felett elpusztult. (Egyébiránt, ha szobraink a törökkort helyükön állva, stante pede érik meg, nem, hogy torzók, de még morzsák sem maradtak volna belőlük; ujjászületésüket korábbi - látszólagos - pusztulásuknak köszönhetik.)

A XIV. századi datálást - jobb és meggyőzőbb híján - elfogadva, szobrainknak programjára, keletkezésére nézve két elméleti utat látok. Meglehet, hogy az Anjou Nagy Lajoskori dinasztikus tervek, a francia Valois-k s a magyar Anjouk házasság útján történő egyesítése (1362-1385) szobraink történeti-művelődéstörténeti hátteréül rajzolódik. Ezek azok az évtizedek, amikor - a pápai Avignon érintésével - Budán s Párizsban a francia s a magyar követek egymásnak adják Valois V. Károly és Nagy Lajos, majd Mária magyar királynő (illetve Erzsébet anyakirályné) palotájának kilincset. Franciaország historikusai - minden művészeti magaslata ellenére - a nyomor századának nevezik e korszakukat. Így nagyon is elképzelhető, hogy egyik iskolájuk időlegesen ugy cseppen Budára, mint ahogyan Valois Károly udvarába cseppen a - Budai Képes Krónika.

S ugyanez a francia szál még egyszer felerősödik: 1395/96 körül, a Zsigmond segítségére siető francia segélyhad utrakelte idején. (Ám ezt az utóbbi időszakot - s egyáltalán Zsigmond önálló uralkodása kezdeti idejét, körülbelül 1410-ig - egyáltalán nem érezzük alkalmasnak, de politikailag, gazdaságilag érettnek sem egy olyan volumenű építkezés lebonyolítására, mint amely záróköveként egy ilyen nagy, majdnem félszáz szoborra becsülhető galériát megkíván. Mindazonáltal ez a munkahipotézis sem vethető el.)

A másik - de még mindig a XIV. század utolsó és a XV. század első évtizedére korlátozott - történeti időszakot Luxemburg Zsigmond morva örgrófnak, IV. Károly császár, cseh király fiának budai, magyarországi szereplése kezdetéhez kapcsolom. (Erre bátorít egy - nem szobrainkkal együtt, de azok közelében talált - XIV. század végére datálható Luxemburg kő-cimer töredék is.)

Zsigmond 1372-ben jegyzi el Anjou Máriát, 1382-től Magyarország királynőjét. A császárfi Budára kerül, a magyar nyelv s a szokások elsajátítására. 1385-ben az eljegyzést

házasság követi. 1387-től Zsigmond már Mária királynő társuralkodója. 1395-től pedig - amikor Mária királynőt halálos lovasbaleset érte - Luxemburgi Zsigmond magyar egyed-uralkodó, 1437-ig.

Elképzhető - s ez még összhangban áll sztratigráfiai adottságainkkal (ama "visz-szaszámlálási bázissal," ti. az 1440-es évtizeddel), de szobraink kísérő leleteinek mon-danivalóival s torzóink viselettörténeti adottságaival is -: az 1372-1385, illetve 1386-1395 évekkel jellemzett időszak is. Ebben az esetben az Anjou-Luxemburg házasság lenne az a történeti alkalom, amelynek galériánk létrejöttét köszönhetjük.

Előzetes beszámolómmal végeztével mindazoknak köszönetemet fejezem ki, akik munkámban segítőtársaim voltak. Név szerint megemlékeztem azokról a fizikai munkát végző munkatársaimról, akik a feltárás anyagi súlyának nehezét vállalták. Köszönettel soroltam fel azoknak a fényképkészítőknek nevét is, akik a maguk munkájával feltárásainknak egy-egy fázisát egyszersmindenkorra dokumentálták. Ide tartozik még a feltárásokról készített filmek alkotójának névsora is. Drahos Kálmán, Lőrincz József operatőrök s rendezők mellett külön köszönet illeti Rózsa Jánost, a feltárások színes filmjének rendezőjét s e film szerkesztőjét, Ézsias Anikót. D. Fehér Zsuzsa a szoborkiállítás dokumentumfilmjét alkotta meg. Marosi Ernő művészettörténész - akit a feltárás kezdetén állandó konzultánsnak kértem fel - eredményeiről az Acta Historiae Artium következő kötetében - a magam tanulmányával közös kiadványban - számol be munkámat is sokban elősegítő vizsgálatairól.

Műszaki dokumentációnkat Imely Attila, Farkas Péter s Héjjas Pál Kuczogi Zsuzsával együtt mérte fel, Kuczogi Zsuzsa készítette el műszaki rajzainkat, rétegzajzainkat is. Alakos rajzaink, képeink Nagy Attiláné, Dévényi Edina, Kiss Tibor Zsigmond, Erdős Mária, Major János munkájának köszönhetőek. Faragott köveinket Czagány István mérte fel; értékes írásbeli reflexiókat fűzve azokhoz. Leletanyagunkból a fémeket Csépany Ákos, a kerámiákat Tóthfalusi Lászlóné, Csáki Klára, Szabényi Judit restaurálta; az anyag kiválogatásában derekas részt vállalt Boldizsár Péter.

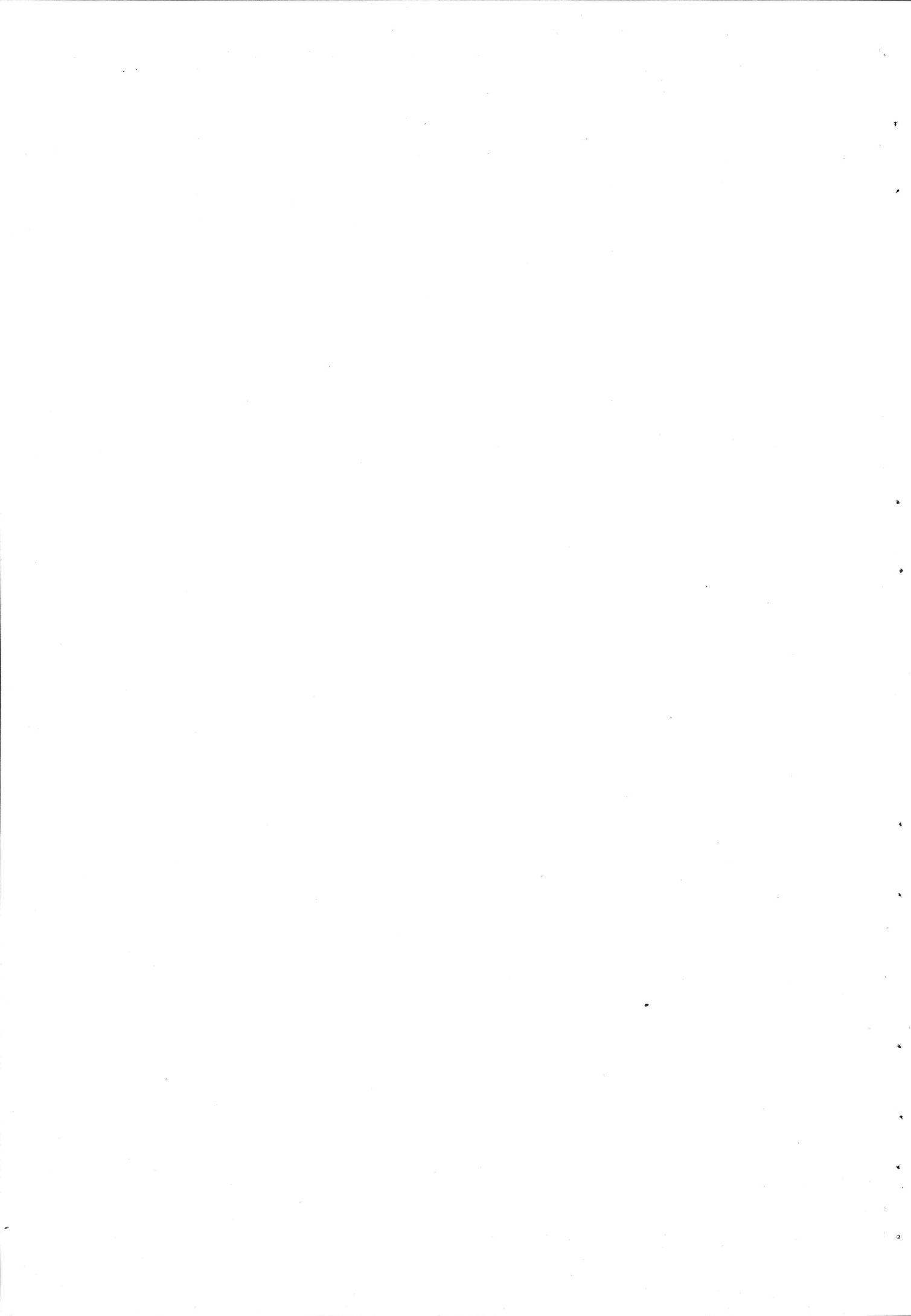
A szobrok összetartozó elemeinek válogatását, egybe építését - mint azt Függelékünk kétszeri beszámolójában leírta - Szakál Ernő végezte el. Munkájában Tóth Attila segédkezett, majd a retusálásban s az összeillesztésben Tóthfalusi Lászlóné s főként Madarassy Walter szobrászművész munkálkodott. A szobrok megtisztításának irányításában, az összeválogatásban s főként a festések megtisztításában, konzerválásában - egyszóval a szoborrestaurálás minden munkafázisában - Virág Lajosné, a Budapesti Történeti Múzeum Középkori Osztályának vezető restaurátora vállalt mindvégig sikeres részt.

A geológus (Dénes György), az őslénytani kutató (Boda Jenő), az állatcsontok paleozoológiai feltárója (Matolcsi János), a szobrok festékanyagának elemzője (Szalay Zoltán) szakvéleményeit éppen úgy egészítjük munkámhoz, mint az őskori emlékeanyag feldolgozójának (Marosi-Sóós Ágnesnek) tanulmányát.

Utolsó helyen, de első sorban köszönöm meg Entz Gézának, e kötet tudós lektorának segítő bírálatát s Marosi Ernőnek - az ásatások első félidejével kezdődő s mostanig tartó - konzultációit.

Hálával emlékezem meg dr. Valter Ilonáról, az Országos Műemlékfelügyelőség régészéről és Dr. Irásné, Melis Katalin régészről, a Budapesti Történeti Múzeum Középkori Osztályának muzeológusáról. Ők kerámiaanyagunk korai csoportjainak meghatározásában voltak segítségemre és Boldizsár Péter munkatársammal segítségére.

JEGYZETEK

1. Az őskori település maradványainak leírásán Marosiné Soós Ágnes dolgozik. Munkája e kötet 1. sz. függeléke.
2. A XVIII. században építőanyagot tároltak s kőfaragó- meg kőműves-műhelyek húzódtak meg itt.
3. Ez a legutoljára a XIX. században, majd a II. világháború után kialakított mellvéd az erődrendszer felső, Zsigmond-kori várfalának nyomvonalát követi. Valaha a III. Károly-kori hadiszertár - az 1725-ben épített Zeughaus - keleti fala nehezült rá erre a várfalra.
4. A 12. sz. szeméttveremre 1949. nov. 22-én akadtam rá.
5. Gerevich L.: A budai vár feltárása, Budapest 1966, 263. lap és 389. kép. "A Szárazárok-tól északra, az előudvar keleti várfala mellett a középtájon" megjelöléssel.
6. Ez a 12. sz. régi lelőhely - mint vízcepp a tengernek - lépcsőjével s téglává alakított kerek alaprajzával mintegy prototipusa volt azoknak az ehelyt a XII-XIII. századforduló óta kimutatható, tatárjárás előtti falusi lakóházgödröknek, amelyeknek tucatjait délebbre még az 1949-51. időszakban tártuk fel. Ugyane telepnek hasonló gödreitől és a 12. sz. gödörtől nyugatra ismét tucatszám tártunk fel továbbiakat 1972-75. évi munkám során. E lakóház-típusról - (lépcsős lejáratu földbeásott házakról, a földházhoz kapcsolódó s tőlük független vermekről) l. Kovalovszki J.: A középkori falvak régészeti kutatása, Régészeti Füzetek Ser. II. 14. füzet, (Bp. 1971.) 22-30 és 28-30 lapon felsorolt irodalom.
7. Ásatási naplóm: Budapesti Történeti Múzeum Adattára, I/3. sz. alatt. - A leletanyag sommás rajzát l. Gerevich, i. m. 263.
8. Lakonikus rövidségű beszámolóját l. a Budapest Régiségei 23 (1973) 276. l. 16. sz.
9. Ez az az átalakított középkori királyi házikápolna, amelynek ma csupán altemploma áll a Budapesti Történeti Múzeum alagsorában.
10. Evlia Cselebi magyarországi utazása. Kiadta Karácson Imre I. Budapest 1904, 238, 240-241. - A Híszárpecse Fekete L. szerint (Budapest a törökkorban, Budapest 1944, 75., 80.) a keleti várfalköz - a keleti zvinger - volt, ahonnan le lehetett jutni a Vízvárosba. Balogh J.: A művészet Mátyás király udvarában, I. Budapest 1966, 56-57.
11. Nagy L.: A Vízváros XVII. század végi topográfiája. Tanulmányok Bp. multjából 16 (1964) 181-249.
12. Zolnay L.: A XIII-XIV. századi budavári királyi szálláshely. Művészettörténeti Értesítő 1 (1952) 15-28. - 1968 tavaszán már látnivaló volt: egy olyan - nagy kiterjedésű az egész hegyet átkaroló korai település van itt, amelynek semmi köze a később ide települt palota 14. és 15. sz. -i alaprajzi, térrendezési viszonyaihoz. Ezt jelezte - bizonyossággal - az az említett fal is, amely a keleti oldalon aláfutott a Zsigmond-kori külső várfal alá.
13. Fekete L.: Budapest a törökkorban. (Budapest Története III. Budapest 1944.) 111, 117-119, 144, 289.
14. Bánrévy Gy.: A budavári katonai szertár (Zeughaus) 1725-1901. Tanulmányok Bp. multjából, II. (1933) Klny. - Nagyjából a mai "A" épület helyezkedik el helyén, ám a Zeughaus déli fala leért egészen a középkori Szárazárokig, keleti fala pedig kiült a felső várfalra.

15. Az istállókat Hauszmann a Mária Terézia-kori építkezésekhez kapcsolja. Feltárásaim szerint az istállók egyes alapfalai az un. "D" épület Mária Terézia-kori téglalapfalával egyeznek. Az Istállók teljes kiépítése a XIX. század derekán ment végbe.
16. Hauszmann A.: A királyi vár építésének története. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye 24 (1900) 237. A Stöckel-házban vendég- és hivatalnoki lakások voltak. 1973-ban az istállók s a Stöckel-épület utolsó alapfalainak elbontásakor azt állapíthattam meg, hogy mindkét épület vegyes - váltott kváder-, illetve téglafalazású volt.
17. Hauszmann A., i. m. 245.
18. Itt kell megemlítenem: ennek a József főherceg-féle palota pincéjében fellelt nyugat-keleti irányú falnak láttán mind Czagány István, mind pedig én arra gondoltam, ez a fal talán középkori és nem más, mint a városnak a palota felé eső déli zárófala. Ezta - később tévesnek bizonyult - feltevésemet az is bizonyítani látszott, hogy amikor Czagány István ezt a dél felé lőrészekkel tekintő várfalat bemérte, annak iránya egyezett a XV. század elején épített Szent Zsigmond templom déli hosszfalával. Így azután arra gondoltunk: talán erre a koraközépkori déli városfalra épült rá a Szent Zsigmond templom. Ebben a feltevésemben azonban elbizonytalanodtam akkor, amikor e falazatnak keleti meghosszabbításában - körülbelül a Várszínház és a Sándor palota közötti térségben - nyoma sem volt e feltételezett várfalnak! Így - noha a József-féle palota pincéjében elhúzódó, nagy kváderekből felrakott, lőréseivel dél felé tekintő várfalnak alapozási rétegeit nem áshattam ki -, ma arra gondolok: semmilyen városfal nem volt itt, dél felé tekintő lőrészekkel! Ez a József főherceg palota pincéjében feltalált fal nem más, mint a III. Károly király korában, nyomban a török elűzése után emelt hatalmas ágyupadnak a maradványa. Ezzel azután megdőlt nem csak az az elmélet, amely eközt a nem létezett déli városfal és a királyi palota északi zárófala között egy holt teret vél, de mindaz, amit magam is gondoltam arról, hogy maga Buda városa valaha is itt végződött volna. l.: Zolnay L.: Opus Castri Budensis. Tanulmányok Bp. multjából. 15 (1963) 49. V. ö.: Czagány I.: A budavári palota és a Szent György téri épületek. Budapest, 1966. 172.
19. A lebontott Karakas pasa tornyát - csakugy, mint a Fehérvári rondella belső falgyűrűjét is - a második világháború után, Gerő László tervei alapján újra felépítették.
20. Imely Attila, Héjjas Pál mérnök-geodéták és Kuczogi Zsuzsanna műszaki rajzoló munkája. (Időnként - szíves hozzájárulásával - felhasználtam Turszky Bélának, a KÖZTI tervező főmérnökének rajzi dokumentációját is.)
21. Ez által az istállók és a palota északi szárnya között elhelyezkedő, az Oroszlános kapu felé vezető régi út erősen beszűkült. Így azután az istállóknak ma még meghagyott keleti csonkja - az ide tervezett külügyminisztérium épületének délkeleti mesgyéjén -, mint felkiáltójel figyelmeztet: a közlekedés zavartalansága s az esztétikai kép megóvása végett már most úgy kell tervezni, vagy áttervezni a külügyminisztériumot, hogy annak délkeleti sarka s az istállófal csonkja ne essék egybe. Egy szóval: a leendő külügyminisztérium épülettömege ne nehezédjék rá a palota északi, "A" épületére, a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum új székházára!
22. Zolnay L.: Városépítés, város-szépítés Budán. Művészettörténeti Értesítő 19 (1970) 21-22.
23. Sem Hauszmann id. műve 234-235. lapján közölt alaprajza, sem Gerevich László munkájának (A budai vár feltárása, Budapest 1966, 13.) az északi főkaput bemutató rajza nem pontos.
24. Gerevich L., i. m. 29-39.
25. Gerevich L. id. munkájában (29-31.) helytelenül "Patkó alakú torony" néven. A torony köralaprajzu, nyolcszögletbe átmenő felső falazattal. E torony alaprajznak semmi köze nincs a római kori - valóban patkó alaprajzu - tornyokhoz. Ily szempontból elég egy pillantás erre a toronymaradványra s - például - a visegrádi Sibrik domb római erődjének patkótornyaira.
26. H. Gyürky K.: Buda településének kezdete a régészeti adatok alapján. Arch. Ért. 99 (1972) 33-46.

27. Zolnay L.: A XIII-XIV. századi budavári királyi szálláshely, Művészettörténeti Értesítő 1 (1952) 15-29. - Majd: Művészettörténeti Értesítő 2 (1954) 204-209. és Művészettörténeti Tanulmányok (1961) 13. - Arch. Ért. 94 (1967) 39.
28. "I. ker. Budai várpalota. Zolnay László ásatása." BTM Adattára, I. 3. jelz. 13, 39, 40. lap. - (1949 nov. 10-től 1950. okt. 2-ig)
29. Ásatási munkám addigi eredményeit 1973. nov. 15-én egy - az Építésügyi Minisztérium, ill. a Várbizottság elé terjesztett iratban foglaltam össze. (Emlékeztető a budai palota területén talált középkori építészeti emlékekről és azok bemutatásáról. Kézirat a BTM Adattárában. Munkámat a Középülettervező Vállalat tervezőmérnökei - Jánossy György és Kiss György - (törzsszám: 5.601) 62-7 mód (71) jelű Döntésselőkészítő módosított tanulmánytervbe (egy példánya BTM Adattárában) dolgozták bele (8 lap) és azt az Építésügyi Miniszter 1975 év első napjaiban jóváhagyta. Így 1975-től azt reméljük: mindazokat a jelentősebb építészeti objektumokat, amelyeket e munkák során feltártunk - Északi kaputorony, Szárazárok hidja s belső kaputornya, a XIII. századi városfal, a felső Zsigmond-kori várfal nyugati és északi oldala - a helyreállítás, mint Budapest városképét gazdagító középkori maradványokat bemutatja. Munkánk 1973 óta - a beruházó vállalat gépi segítségével kívül - egészében a Budapesti Történeti Múzeum tervásatása.
30. Ennek ismertetését Marosiné Soós Ágnes írja meg. Terepmunkámban 1975 januárjáig vett részt.
31. A követ Kaba Melinda óorkutató régész volt szíves megnézni.
32. Még 1949/50-ben, a vár-feltárásokban való közreműködésem idején is akadtam olyan kézimalomra (kő), amelynek korát törökkori kerámiák határozták meg. Ugy látszik a várpalota építése előtti - a tatárjárást megelőző - település idejében s a törökkorban divott itt a kézimalommal való őrlés. (1950 márc. 23.: Nagyudvar, 979-565. sz. lelőhely, 2.9 m mély. Ásatási naplóm BTM Adattára, I/3. számú: 54-55 l. Itt három kézi malom eleme került elő.)
33. Zolnay L.: Ásatások az I. Táncsics Mihály u. 9. területén. Arch. Ért. 95 (1958) 49. Gáll Gyuláné rajza. - Hasonló korcs saroklevél díszíti a - Bertalan Vilmosné-feltárta - budavári Mária Magdolna templom XIII. századi építésű déli kapuját.
34. A vári 74/3. sz. helyiség ajtójának rajzát Czagány István készítette el. Meghatározása: "Élszedése alul a román stílusú oszloptípus sarokleveleiből redukált hullámíves, álló levélke megállításban ér véget." Analogiájaként a Szentháromság utca 7. sz. ház kapualjának keleti falában lévő ülőfülkesor egyik díszítő elemét idézi. (Czagány István szöveges rajzi anyaga a BTM Adattárában)
35. Czagány I., a Budapesti Történeti Múzeumnak átadott, kő-rajzaival kapcsolatos megjegyzéseiben írja: "Ez a megfigyelés joggal felveti azt a gondolatot, hogy a dunavölgyi ciszterci tanultságú, ugynevezett első mestercsoport nemcsak a budavári főtemplom, hanem a királyi palota területén szintén tevékenykedhetett." Ehhez csak két - idő- és tér adat: az 1250/60-as években a Várhegy déli végén még nem volt királyi palota. A követ pedig nem a középkori palota térségében, hanem attól jóval északabbra, a Szent György tér nyugati oldalán találtuk.
36. Gerevich L., i. m. 216.
37. Czagány I. (id. kézirat 18-19.) a Mátyás-korra datálja. A hársfalevél-motívumok egyébiránt budai ásatásaim során a budaszentlőrinci pálos kolostor faragásai közt is felbukkantak. (Még lehet, hogy ez a - magyar alapítású - szerzetesrend különösképpen kedvelte a hárslevél motívumát. Rendi hagyományuk szerint az a hársfavessző, amelyet Mária-nosztrán Nagy Lajos király a földbe vágott - Tannhäuseréhez hasonlatosan - megfogant és kivirágzott.)
38. Balogh J.: A művészet Mátyás király udvarában I. Budapest 1966, 106. "Néhány boltozattartó gyámkő ágasbogas pálcacatagolással." lt. sz.: 49/121. Leleőhely: Gyilokjáró; lt. sz. 51/3715., lt. sz.: 50/772. Leleőhely: Nagyudvar" Ezt az anyagot a várásatások 1966-ban megjelent monográfiája nem dolgozta fel.

39. Héjj Miklós szives közlése, 1974. Hasonló gallyazott faág motívum jelenik meg az okolicsnói (hajdani Liptó m.) gótikus templom egyik külső épületplasztikájaként. Az építkezés az ugyanitt elhelyezett kettőskeresztes magyar cimerdombormű évszáma szerint 1482-ben ment végbe.
40. Zolnay L.: Felvidéki séták. 1974. (Kézirat a MTA Művészettörténeti Intézetében) A pónikai szentségház faág-motívumos keretezését a XV. század második felére datálhatjuk.
41. Tömöry E.: Az aacheni magyar kápolna története. Budapest, 1931. - Kampis A.: a középkori magyar faszobrászat történetének vázlata 1450-ig. Budapest 1932, 49-50.
42. Monumentorum Tutela 5 (1969) Bratislava, 240.
43. K. Plicka: Prague en images, Prague 1950, Orbis kiadó. 30. képtábla. 208. kép után a Tableau des illustrations: 30. szám.
44. K. Plicka-E. Poche: Sieben Tage in Prag. Praha 1968, Orbis. - Závod Právské Nakladatelství. 24 old. kép és szövegmagyarázata.
45. V. Volavka: Praha tvár a minulost Kultura a umeni. S predmluvou Jana Masaryka. Praha 1948, Karoslav Podrouzek. XLV. képtábla és az 586. old.: Vyobrazení v albu XLIV-XLV. Vladislavská gotika.
46. G. Fehr: Benedikt Ried. München 1961, 24-25. old.
47. Czagány I., id. kézírata 17-18.
48. Feuerné Tóth R.: Gótikus kőfaragóműhely Mátyás korában. Budapest Régiségei 18 (1958) 365-379., v. ö. a 368. oldalon az 5. képpel, a 369. oldalon a 6. képpel, a 376. oldalon a 13., 14., 15., 16. képen profilrajzokkal. Szerinte a budavári "fecskefark-végződésű" profilok alkalmazása az 1470-es, 1480-as évekre jellemző. Ez a hatás boroszlói eredetű 1471-1481 közötti és Kolozsvár felé hat 1486-1490 táján Frater Joannes személyével kapcsolatban.
49. Czagány István: "Figyelmet érdemel az a tizenegy darab reneszánsz báboskorláttörredék is, amelyek közül egy a korlát könyöklő-fedkövének a töredéke, tíz pedig (köztük egy darab IST. 74/8-jelű) korlátbábok különböző darabja. Ezek között három darab olyan félbáb is akad, amely sorzáró pillérekhez támaszkodott. A bábok magassági és szélességi méretei megegyeznek a Budapesti Történeti Múzeum déli reneszánsz-pincéjében kiállított, rekonstruált korlátok bábainak méreteivel, a sorzáró pillérek formai megoldása azonban eltér az állandó kiállításon látható pillérek típusától. Ezeknek hosszoldalaira ugyanis plasztikai diszeket faragtak, az ásatásból előkerült sarokpillér viszont csak szalagkeretes volt.
Bár a bábok egyformák, mégis, a kétfajta sorzárópillértípus alkalmazása miatt lehetséges, hogy talán két helyről - esetleg a trapézudvar nyitott folyósóinak különböző emeleteiről - valók, Közülük mindenesetre csak a gyümölcsköteg-, pajzs- és korongdiszes relief-mezőjű pillérek hozhatók kapcsolatba a váci székesegyház Báthori Miklós-féle szentélykorlátjának mesterével, vagy tevékenységével. A mostani ásatásokból előkerült báb-törredékek közül négy darab épségben lévő felső féldarab. Korongjuk tetején kettőnél csaplyuk, kettőnél pedig kiálló vascsap maradt meg. A könyöklő-fedkö alsó síkján viszont két vascsap lóg le. Ez a fedkődarab tehát csaplyukas korongu balluszterekre feküdt rá."
50. Hasonló a Buda melletti nyéki vadászkastély anyagából: Balogh J., i. m. II. 144. lap, 208. kép.
51. Oszlopfej a budai Várpalotából.: Ltsz. 36. Bp. Vármúzeum és Oszlopfej a visegrádi északi palota emeleti loggiájából. Visegrád: Mátyás király Múzeum. Balogh J.: A művészet Mátyás király udvarában. II. (Bpest, 1966.) 72. sz. az 58. és 281. sz. a. 192. oldalon. Leírása az I. kötet 123. és a 239. oldalán. Az előbbi 1946-ban a Szentháromság utca 7. sz. házban találták. Ez provinciálisabb, mert a volutáiról lelógó levélnyalábjai csak sommázott kinagyolt faragást nyertek.
52. Czagány I., id. kézíratos munkája 7.
53. The Metropolitan Museum of Art, Bulletin, 1964. dec. sz. - (A spanyolországi eredetű helyen - Castle of Fajardos O. Reggio -, 1515 körül faragták az említett műtárgyakat).

54. A szobi Börzsöny Múzeum belépőjében kiállított reneszánsz kőfaragások eredetéről Laczus Géza 1973-ban írásban tájékoztatót. Köszönet érte!
55. Zolnay L.: A budavári palota és a várkert szabadtéri szobormúzeumáról és szabadtéri lapidáriumáról. Művészettörténeti Értesítő 23 (1974) 59-62.
56. 1496-ban, amikor Farkas kőfaragó mester elvállalja az esztergomi Kanizsai kápolna újjáépítését, szerződésben köti ki: munkáját a kápolna külső ereszcsonnáig "olyan fajta jó kövekből készíti el, mint amilyenekből a bombardisták kő golyóbisait készítik... Ezek a kövek azonban az esztergomi térségben nem találhatóak. Azokat máshonnan, Buda alól kell ideszállítani." Az esztergomi főkáptalan levéltárából. Zolnay L.: Ünnepek és hétköznap a középkori Budán. Budapest 1969, 59.
57. Kalmár J.: Régi magyar fegyverek. Budapest 1971, 180.
58. Persze nem túl nagy szám ez sem! Hiszen ötvennél többet a legjobb kovával sem lehetett lőni, mert kicsorbult a szikravető acéltól. Kalmár J., i. m. 201-202.
59. H. Gyürky K., i. m. 37. és 45.; 24. jegyzet. Utóbbi helyen a tegulákra emlékeztető tetőfedő cserepeket a domonkosok építkezéseikhez - tehát az 1243-52 közötti időszakhoz - kapcsolja.
60. Ezt azért hangsúlyoznám, mert délebbre Gerevich a nagy és kisudvari vermek betöltési szemetje mellett kő-, téglá- és maltertöredéket talált s ezt egy XIII. századi, az István torony vidékére hiposztázált épület bontási maradványának vélte. Gerevich L., i. m. 265.
61. Hauszmann A., i. m. 224.; 1-11. kép. Hauszmann globálisan Zsigmond király korából valónak mondja az általa talált terrakottákat. Más nézetet vall a terrakottákról Lux Kálmán: A budai várpalota Mátyás korában. Budapest, 1921. 61. lap "A terrakotta töredékek Mátyás király gót izlésű termeinek belsejét ékesítették. Ezek többnyire boltozati és falmezők, kandallók és kályhák díszítésére vallanak." Balogh J., i. m. I. 106-108.: "... a későgótika és a korarenaissance átmeneti idejében készült terrakotta töredékeket nagy valószínűséggel Mátyás király korába helyezhetjük..." L. még Balogh Jolán id. m. I. 132. is.
62. Gerevich L., i. m. 266-267.
63. Balogh J., i. m. I. 132. A renaissance töredékek között: "fritztöredékek bevéselt palmettával:" (Szórvány a kápolnától északra.)
64. Balogh J., i. m. I. 106-108. - Wartha V.: Az agyagművesség. Az Iparművészet Könyve, szerk. Ráth György II. Budapest 1905, 577.
65. Entz G.: A csarodai templom. Művészettörténeti Értesítő 4 (1955) 212. - v. ö. Zolnay L.: A XIII-XIV. századi budai királyi palotáról. (Dávid Katalin-Németh Lajos szerk. Művészettörténeti Tanulmányok, Budapest 1961, 14., 59.; 17. jegyz.)
66. Gerevich L., i. m. 267.
67. A régebbi palotafeltárások során a 9/1, 10, 54. sz. személgödör XV. századi rétegéből került elő olyan idomtégla, amelyet Gerevich a XIII. századra datált. (Gerevich L. - Seitl K. - Holl I.: Megjegyzések a budai vár XIII. századi építéstörténetéhez. Művészettörténeti Értesítő 2 (1953) 217.
68. Balogh J., i. m. I. 108. Ilyen egy fritztöredék, azzal a tövissugaras nimbusszal, amely az 1444-ben meghalt Sienai Szent Bernardinonak ikonográfiai attribútuma.
69. E levélből: "... mandamus... combustorem seu factorem tegularum vel laterum vero nostre Serenitatis inducatis, ut ipse nobis lateres vel tegulas in copia maiore ut poterit cremare et ordinare debeat. Si vero idem tegulator de illis partibus ad alia loca translissetur, extunc eidem una cum Castellano nostro Zoliensi, ad combustionem predicatarum tegularum modis omnibus moniri faciatis... In Scenthywrgh terre Siculorum..." MTA Kézirattár, Föglein A. regesztái. "Végles" jelzet. Miscellanea 1522. sz. doboz. Az egész tégláépítészeti problematikával kapcsolatban érdemes megvizsgálnunk a szegedi gótikus ferences templom építőanyagát s a szegedi Móra Ferenc Múzeum középkori idomtéglaíait. A XIV-XV. századnál korábbi nem akadt közöttük. (Azért gyanítom, hogy az említett "combustor seu factor tegularum vel laterum" nem

egyszerű lateripar, téglavető volt, hanem terrakotta diszek készítője, mert a királyné levele különleges téglákat (tegulas in copie maiore) említ.)

S miért kerítenének akkora feneket egy egyszerű téglavető munkafeltételeinek? Miért lovasfutárt meneszt a császár-királyné Székelyföldről, Sepsiszentgyörgyről a távol Véglesre, Zólyomba, ha csupán egy olyanfajta téglavető mester érkezéséről van szó, mint amilyen ezidétt az országnak minden mezővárosában, de jóformán minden falujában is akadt.)

70. Czagány I.: A középkori grafikus stílus emlékei a buda Várnegyed területén. Budapest Régiségei 19 (1959) 42.: 9-10. kép, Datálás a 40 és 52. oldalon a 4. jegyzetben.
71. Itt emlitem meg: az a kettőskeresztes háromhalmos téglacimer töredék, amelyet XIII. századi felségjelvényként publikáltak, leltárkönyvi adat szerint a Téli kert (TK) betöltéséből került elő. E terület betöltése a török kiűzése után ment végbe, tehát a lelet lehelhelye stratigráfiaailag teljességgel semmitmondó.
72. Bertalan V.-né: Budavári majolika padlóteglák, Arch. Ért. 79 (1952) LVII-LVIII. tábla - Balogh J., i. m. I. 133-134. - Voit P.: Hunyadi Mátyás budavári majolika gyártó műhelye. Budapest Régiségei 17 (1956) 83-98. Voit elgondolkoztató tanulmánya - amely Garádynak egy a Tabánban talált padlóteglájával kapcsolatban Garády és Höllriegl József régi elméletét ujtja fel - abban talán nem téved, hogy a rontott példányok helyi készítés bizonyítékai. Az a következtetés azonban, hogy a királyi palota Nagyudvarán - általam - feltárt kemencék fajansz-égető kemencék lettek volna, tévedés. A gótikus palota nyugati szárnya padlófűtését szolgáló tűzesházak maradványai ezek. Az első ilyen kemencére 1950. március 14-én akadtam rá. Zolnay L.: I. ker., Budai várpalota, Ásatási napló, 1949-1950. BTM Adattár, I/3. jelz. 52.
73. Utóbb ez bizonyult az "area amplissima" kialakítása valószínű időpontjának.
74. Egyébiránt az természetes, hogy a "rég fal" lebontott koronájának magassága egyezett az - ugyancsak megsemmisített - későközépkori (Zsigmond-kori) szinttel! Hiszen evidens: a régi, felmeredő, feleslegessé vált várfalat az ujonnan kialakított, Zsigmond-kori járószintig bontották le. Különben elbotlottak volna benne.
75. Az északi kortina 2,5 m vastag Zsigmond-kori falazatát lépcsősen alapozták rá a márgás altalajra. Ezt 1. sz. gödrünk feltárásakor láttuk.
76. E sorokat - ásatás közben - 1975 tavaszán írom.
77. A tervezőnek - Jánossy Györgynek - e kisbástya megőrzését, bemutatását javasoltuk, a hozzá csatlakozó várfalakkal egyetemben.
78. Mint megoldatlan fejtörőim egyikét emlitem ehelyt: mivel 1390-ben, a Nagyboldogasszony- s a Mária Magdolna-egyház körletének határjárásában a Fehérvári kapu helyén állt un. Zsidó kaput ujnak mondják, elképzelhető az is, hogy a várfal felső nyugati szakaszának bővítését, nyugatabbra tolását már Nagy Lajos, vagy a királynők idején megkezdték. A visegrádi monumentális alkotások, a késő-Anjou udvar budai építkezései, az újabban talált leletek alapján ezt a feltevést megerősíteni látszanak. Tán ezzel a várfal-építkezéssel az is összefügg, hogy Nagy Lajos innen távolította el - egy időre - a budai zsidókat.
79. Már amennyiben nem csupán odabiggyesztett dekorumok, mint a keleti oldalon lévő várfalnak az altemplomtól délre eső szakaszán látható, hamis illuziókat keltő konzol-kirakat. Ezt ugyanis csak a második világháború után helyezték el ezen a kései belső várfalon.
80. Apró I.: Ambrogio Traversari Magyarországon, 1435-36. Szeged 1935. - Balogh J.: A művészet Mátyás király udvarában. I. Budapest 1966, 85.
81. Várnai D.: A budai várpalota középkori kőfaragó jelei. Budapest Régiségei 16 (1955) 330-334. lap, a jelek száma: 3, 23, 29, 34, 46, 52, 79.
82. Várnai D., i. m. 328.
83. E lelőhelyeknek régészeti leletanyag-elemzését e fejezet függelékeként közöljük.

84. Ezzel a barbár eljárással kapcsolatos mondanivalóimat 1974 február 27-én - szobor-leletem első nyilvános közlésekor - a Budapesti Történeti Múzeum sajtóértekezletén közöltem. Kézirata a BTM Adattárában.
85. Zolnay L.: A XIII-XIV. századi budavári királyi szálláshely. Művészettörténeti Értesítő 1 (1952) 15-29.
86. Fügedi E.: Megjegyzések a budai vitáról. Századok (1964) 772.
87. A mai Szent György tér északi része és a Friss palota közötti területtel kapcsolatban ezeket írja Gerevich L. - Seitl K. - Holl I.: Megjegyzések a budai vár XIII. századi építéstörténetéhez c. dolgozatában (Művészettörténeti Értesítő 2 (1953) 218.):
 "Ha ugyanis Nagy Lajos idejében telepítették volna át a palotát, amint azt (Zolnay L.) feltételezi, nyilván addig ezen a területen házak, utcák alakultak volna ki és a várfel-szin egyharmad részét kellett volna szétrombolni, ha a falakon belül feküdt volna. Hogy lehet az, hogy ezekről a házakról, utcákról azonban semmilyen oklevél nem emlékezik meg abban a korban, amikor pedig már számos oklevél alapján Buda topográfiája, utca-rendszere világosan áll előttünk? Vagy lehet az, hogy a szűk városban, a falon belül marhalegelő volt, a falakon kívül viszont már suburbiumok épültek? Az oklevelek tö-mege nem tud erről, ugyanakkor az ásatások eredményei ezt a következtetést nem en-gedik meg. A legtöbb hibát tehát Zolnay éppen ott követi el, a topográfia területén, amelyre pedig annyit hivatkozik."
 Lásd még: Seitl K.: A vári ásatások néhány műszaki vonatkozású kérdése. (Arch. Ért. 79/2 (1952) 174.: "A mai Szent György térnél, ásatásaink folyamán a jelenlegi szinttől 3-5 méterre márgát állapíthattunk meg, annak megsüllyedése természetes alapját al-kotta a palota északi zárófala előtti védőároknak." (Ilyen védőárók a palota északi erőd-falától északra - munkám bizonyította -: sohasem volt. (Zolnay L.)" A mélyedés déli ol-dalán épült a középkori palota északi zárófala, amely követve az árok peremét, a keleti oldaltól egészen a Karakas pasa tornyáig tartott. E mélyedés megmutatkozik egy két korábbi metszetünkön. A polgárváros kialakulása üresen hagyta e területet. Oklevél bi-zonyítja, hogy ezen a területen később is csak kertek húzódtak. (O. L. 22. 637. Bártfai Szabó László dr. közlése). " (Kiemelés tőlem: Zolnay L.)
 A hajdani Szent György tér s az északi előudvar hajdani "üressége" eszméjéhez csatla-kozott Fügedi Erik elmélete arról, hogy Buda országos vásárait a XIII. századtól (a mai Várszínház helyén állt) minoriták kolostoránál, vagyis a mai Szent György téren tar-tották (Fügedi E.: Középkori magyar városprivilegiumok. Tanulmányok Bp. multjából 14 (1961) 78-89. és 90. lap 128. jegyzet.) Esetleges "senkiföldje" a XIII. századi vá-ros és a XIII. században még nem állt déli királyi palota között.
 Lám, okok, amik miatt egyes kutatók érdeklődését az északi várpiac s a Szent György tér kutatása nem kelthette fel!
 A Várhegy déli végén immár bizonyított falusias, vagy suburbiális agrártelepülés más vonatkozásban is pontot tesz néhány kérdőmondat végére. Ezzel egyszersmindenkorra elesik az a - Kubinyi András által megfogalmazott s Gerevich László által (A budai vár feltárása, Budapest 1966, 261.) lelkesen felkarolt - vélemény, amely szerint a hegyi Buda városa egy nála korábbi - déli - királyi palotának Vorburgstadtja lenne.
 Lám - egyes kutatók feltételezései másoknál már bizonyítékok lévén -: a rossz szillo-gizmusok negatív kutatási programmokká merevednek. Okok, amelyek miatt az északi várpiac s a Szent György tér - eme pozitívnak bizonyult vákuum - nem keltette fel a t. kutatótársak érdeklődését!
88. Alaprajza: Gerevich L.: A budai vár feltárása. Budapest 1966, 73. - Ez a "gazdasági épület" északabbra áll az Anjouk palotáját észak felől határoló déli Szárazároktól s dé-lebbre az északi - Zsigmond-kori - Szárazároktól. Nyilván a XIII. századi város egyik legdélibb háza volt, közvetlenül a későbbi Anjou palota északi határfala és árka előtt. A királyi palotához tehát - s ez már feltárásakor világos volt előttem -: semmi köze. (A tőle délebbre eső házakat az Anjou építkezéskor semmisítették meg).
89. Valószínűleg nem is fogjuk folytatni. Ugyanis 1975 februárjában közölte a tervezés: a Zsigmond-kori felső, nyugati várfal statikai megerősítése céljából e falazatnak belső oldalán egy 2 méter széles és a várfalat hordó sziklatalaj aljáig terjedő betonövet he-lyeznek el. Ez nemcsak a várfalnak belső árkárendszerét semmisíti meg, de minden későbbi kutatást is lehetetlenné tesz.

90. Gerevich L., i. m. 198-201.
91. 1975 júniusáig az addig megtalált 86 lelőhelynek mindössze csekély hányadát sikerült beletárolni: temérdek anyagunk várja a mosást, restaurálást (vagy selejtezést) s a feldolgozást. Mindezt a szoboranyaggal való munka is késlelteti.
92. A gödör s az "öreg fal" viszonya: a gödör korábbi a városfalnál. Erre utal anyagának a XIII. század derekánál korábbi jellege is.
93. V. ö. Parádi N.: Magyarországi pénzleletes középkori edények. Arch. Ért. 90 (1963) 205. (Hajduszoboszló-Aranyszeg, 1240 előtti friesachi dénárokkal datált edény-analógiák).
94. Dr. Valter Ilona szives meghatározása.
95. A leletek az elhunyt kutató testvérének, Szabó Józsefnek (XI. Bertalan utca 12.) birtalatában. Fényképei a Budapesti Történeti Múzeum Középkori Osztályának film-archívumában.
96. Valter Ilona dr. szives közlése: 1130. évi veretű éremmel együtt analóg jellegű cserépedényt tárt fel Zala megyében, Csatáron, az ottani kovács-ház romjai között.
97. Parádi N., i. m. 243. szerint Nagytarcsán sárgásfehér palack csigavonalas bekarcolással III. Béla, I. Frigyes, VI. Henrik pénzeivel s 1240. év előtti friesachi dénárokkal datált.
98. Bertalan V. -né-H. Gyürky K.: Középkori utrendszer kutatása a budai Várnegyed területén. Budapest Régiségei 21 (1964) 345. Bevagdalt korsófül töredékek a Pétermann bíró utcai anyagban, a szerzők által a XIII. század második felére datált rétegben.
99. Parádi N.: Középkori cserépfedők, Folia Archaeologica 10 (1958) 105. Tömeges használata a XIII-XIV. században. - Bertalan V. -né-H. Gyürky K., i. m.
100. Parádi N.: Magyarországi pénzleletes középkori edények. Id. m. 242. Zimónynál lelt, I. László pénzekkel datált edények, analógiák!
101. Parádinak a 100. sz. jegyzetben id. munkája: Berettyóújfalun, a folyó partján lelt palack: 1240 előtti friesachi dénárral datált.
102. Parádi N.: Magyarországi pénzleletes ... i. m. 242. Jászberény-Borsóhalmon lelt - Béla dux és Béla rex (1046-1063) pénzekkel datált edény talpán.
103. Parádi N., Előző, 102. sz. jegyzetben i. m. 242. I. László király (1071-1096) pénzeivel datált két, Zimonyban talált edény egyikének talpán a fenti budai fenékbélyeggel egyező ábrázolat.
104. Parádi N.: Árpád-kori perembélyeges edénytöredék Pécsről. A pécsi Janus Pannonius Múzeum évkönyve (1959) 93. A redukált égetésű, kihajló, kitüremelő perem belső oldalára bekarcolt nyolc küllős kerék jelét a XIII. századra határozza meg. A fenékbélyeget ennél korábbi jelölési módnak tartja.
105. Parádi N.: Magyarországi pénzleletes... i. m. 242. Hasonló fenékbélyeg: Andornaktályán, Kálmán király (1095-116) pénzleletével datált edényen és Hajduszoboszló-Aranyszegen 1240 előtti friesachi dénárokkal datált edényfenéken. - A mi anyagunkban, Budán, perem alatti átfurás: 72.233.123. - A 2. típusú redukált égetésű kerámián a 2. kereszt szimpla körben: 74.128.10., 72.233.16. és az 5. szám alatt ismertetett nyolcküllős kerék-fenékbélyeg a 74.130.114. sz. alatt.
106. Parádi N., i. m. 242. Andornaktályán, Kálmán király (1095-116) dénárával datált edényen említi analógiáját.
107. Bertalan V. -né-H. Gyürky K., i. m. Budapest Régiségei 21 (1964) 345. hasonlót említi a Pétermann b. utról.
108. 1975 év májusában akként vontam meg feltárásunknak és a feldolgozásnak mérlegét, hogy a munkacsoportommal szervezett kis együttessel az akkorra feltárt mintegy 100 lelőhelynek anyagából tíz egységét voltunk képesek megmosni, válogatni, restaurálni, leltározni s - főként Boldizsár Péter segítségével - értelmezni. Eszerint a feldolgozás munkájának 90 százaléka még hátra van. (1975. augusztus 15.) A munkában való részvéte-

léértkülön köszönet illeti e kis csoport tagjai, Ivanics Andrásné, Kovács Boros Ágnes, Ottományi Katalin, Lászlai Judit - most már - egyetemi hallgatókat, Dévényi Edina és Kiss Tibor Zsigmond rajzolókat, Szabényi Judit restaurátor-gyakornokot, Tóth Attila segédrestaurátort, Fazakas Csongor, Nemeskéri Ernő szerződéses alkalmazottakat, akik a muzeum főfoglalkozású restaurátoraival s rajzóival együtt működve az eddigi-ekben munkámat a magukéval tették lehetővé.

109. A Budapesti Történeti Múzeum által rendelkezésre bocsátott ásatási munkaerő 6-12 ember között váltakozott. A nehezebb földmunkákban, falak elbontásában, anyagmozgatásokban gépi erejével a Budavári Palota Beruházó Iroda kivitelezői kapcsolódtak be. A múzeum 1974 évi ráfordítása 825. 000 forint, a Beruházóé mintegy 500. 000 forint volt. Munkámban néhányszor Csorba Csaba régész, majd rendszeresen Marosi Endré- né Soós Ágnes régész volt segítő társam. Előkerült szoboranyagunknak restaurálására a Budapesti Történeti Múzeum Szakál Ernő szobrászművészt, egyetemi docenst kérte fel. Ásatásunk állatcsontanyagának megvizsgálására dr. Matolcsi János mezőgazdasági mérnököt, szobraink kőanyagának vizsgálatára dr. Boda Jenő egyetemi docenst, kőfa- ragás-anyagunk rajzolására, visszaszerkesztésére Czagány István műemléki mérnö- köt, ásatásunk terepének geológiai-hidroológiai viszonyai vizsgálatára dr. Dénes György tud. kutatót, szobraink florisztikus motívumainak elemzésére dr. Gombos Zoltán ker- tészmérnököt, szobraink festékanyagának vizsgálatára Szalay Zoltán egyetemi docenst kértük fel. Szobraink modelljei embertani vizsgálatát-antropológiai leleteink analízi- sével egyetemben - dr. Kiszely István antropológus végzi. Éremtani leletanyagunk meghatározását dr. Bodor Imre kutató társamnak köszönöm meg.

Külön kell megemlékezniem ásatási munkámnak - kiváltképpen pedig a szoborfeltárá- sának - elvégzőiről. Lelkiismeretes, gondos munkájuknak köszönhetjük, hogy ezt a pá- ratlan kincsét megtartási állapotában szállíthattuk be a múzeumi restaurátorműhe- lyekbe. Így nagy köszönet kell, hogy illesse Boldizsár Péter és Fazakas Csongor, va- lamint Tóth Attila leletmentő munkatársaimat. Boldizsár a leletanyag feldolgozásában, Tóth Attila - mint Szakál Ernő főrestaurátor segítő társa - a későbbiekben is utótagja maradt szobraink felívelő pályájának. Mellettük az Óbuda TSZ kötelékében dolgozó Soós István brigádvezetőt, Bakó Pál, Gubis István, Farkas István, Nagy István, Cso- mó István és Szerencsés István - legelső szoborleletünk megtalálója - tette nevét em- lékezetessé művészettörténetünk annaleszeiben.

110. Utóbb az vált világossá: a XV. századi szintekhez képest ez a pincének nézett épület- rész a XIII. században még földszint volt. (Ugyanezt tapasztaltam és irtam le - XIII. századi földszintnek, betöltések, szintemelések következtében pincévé való süllyedését - a Tárnok utca 9-13. sz. alatt, 1961-1970 között végzett ásatásom során. (Kutatások a Tárnok utca 9-13. számú telkeken. Budapest Régiségei 23 (1973) 253-254.) Ugyan- ilyen jellegű átalakításokat említ Lócsy E.: A budai Várnegyed XIV. századi városren- dezése előtti topográfiajáról és a kutatás módszereiről c. munkájában (Régészeti Fü- zetek Ser. II. 14. sz. Budapest 1971.) Ezeket a nagyarányú - néha 3 - 4 méteres - szintemeléseket a XIV. század végére kibontakozó tűzvédelmi technika elhárítása, a várfalak megemlése, földbástyák alakítása tette szükségessé. (Még lehet azonban az is, hogy épületünk keleti homlokzatával - mint a hegyoldali házak - magasabb szinten helyezkedett el, mint megmaradt nyugati részei.) Ezeket a keleti, homlokzati része- ket azonban megsemmisítették az 1960-as években, amikor minden régészeti ellenőr- zés nélkül, az A épület nyugati toldatának építése miatt szétrombolták egy egész XIII- XIV. századi utcásor homlokzati maradványait.

111. L. 1973. évi ásatási beszámolómat és a Corvina Kiadónál 1975/76 évben megjelenő munkámat ezekről az ásatásokról. - Kisebbs ismertetések: Zolnay L.: A budavári gó- tikus szoborletről, Népszabadság, 1974. március 10, 7. lap. - u.ő.: A budavári gó- tikus szoborcsoport feltárásából. Kortárs, 18. évf. (1974) májusi szám, 776-785. - Kiss K.: A budavári szoborlelet. Magyar Nemzet, 1974. márc. 9. sz. 5. lap. - Ez a 9. sz. lakóverem vagy pince, csakugy mint a régebbi ásatás 12, 25, 32, 32b, 36, 37, 38, 39, 40, 43, 44, 51. sz. vérme s 1972 óta újra kezdett munkám 4, 7, (lépcsős) sz. maradványa, a Nagyudvar kétsejtű alápincézett háza (az Anjou kor árkától észak- ra), a hozzá csatlakozó lépcsővel, klasszikusan példázza Árpád-kori falusi paraszt- házaink prototípusát. ("Az Árpád-kori falvakból általában egy helyiségből álló, lép- csős bejárata, földbeásott házakat ismerünk... Ágasfás, szelemenés nyeregtetejük

volt. Minden ház hátsó sarkában kemence, amelyet agyagból vagy kőből építettek..." Kovalovszki J.: A középkori falvak régészeti kutatása. Régészeti füzetek Ser. II. 14. sz. 22-31. Budapest 1971.

112. Kerek kályha felső párkánydarabja. A visegrádi ásatások egyik hasonló, de csonka töredékét ismerteti a Budapest Régiségei 18 (1958) évfolyamában 239 lap, 51 kép) Holl Imre. (A visegrádi példányt, nevezett, az 1408 utáni időszakra datálta).
113. Ennek a gabona-, gyümölcs- és szőlőtermesztésnek okleveles emlékeit meg is találjuk a Minor Pest-tel, avagy Kelenfölddel kapcsolatos XIII. századeleji okleveles anyagban.
114. Ugyanennek az utnak délebbi folytatását vélte felismerni Gerevich László a Nagyudvar nyugati oldalának Nagy Lajos-kori szárnya közelében. Gerevich L.: A budai vár feltárása. Budapest 1966, 109. - Tán egy korai utrendszerrel függ össze a délnyugati zwinger - egyik árkádja alatt - látható, kutatatlankapupersely és küszöbmaradvány is. Ez akkor fungálhatott - legkésőbb -, amikor az István torony nyugat felé még körülépítetlenül, szabadon állt.
115. Ez a régibb ut akkor fungált, amikor még sem a palota erőrendszerének északi zárófala, sem annak főkapuja nem állt. Vagyis: Zsigmond kora előtt. Az erőrendszernek a főkapuba bevezető köves utját, járdájával, kettős vízvezetékrendszerével együtt szintén megtaláltuk. Ám a régi ut iránya nem egyezett a későközépkori utéval. A régi ut nem a kapun át vezet, hanem belemegy a - nála későbbi - erődfalba.
116. Lócsy E.: Középkori telekviszonyok a budai Várnegyedben (I). Budapest Régiségei 21 (1964) 191-206.
117. Erről részletesebben szobraink egyenkinti leírásánál, a 47. szám alatt. A gyöngyhálós női fejjel ékes konzolt 1974 február 11-én Tóth Attilával együtt a felszínen találtam meg.
118. Azon a területen, - 74/4 -, ahol szobrainkat megtaláltuk, 1 - 1,5 méterrel a legfelső szoborréteg felett 1972 és 1973-ban, a talajsüllyesztés során markológépek s az ezek törmelékét elszállító teherautók dolgoztak. (Ezt fotóink is igazolják.) A munkagépek súlya hozzájárulhatott torzóink további rongálódásához.
119. 1974 márc. 21-ig Bakos Ágnes, Bakos Margit, Csigó László, Vöröss Emőke, Sárközi Ágnes, Lőrinczy György, Schopper Tibor, Szalay Zoltán, Szemenyei Tivadar s az MTI fotoosztálya készítette a feltárás s a szobrok kiemelésének fotoit. Néhány kockát Gink Károly s egy tekercsnyi filmet Lázár István is felvett. A feltárásról filmet Drahos Kálmán készített a Dokumentum Filmgyár h iradó i számára. Rózsa János rendező és Lőrincz József a Magyar Televízió számára 1974/75-ben készítette el a feltárás és a restaurálás dokumentumfilmjét. - Szoboranyagunkat utóbb filmezte Kis József Kossuth díjas rendező is, A budai vár c. 1975-ben forgatott művében. 1974 áprilisától a képek zömét Szemenyei Tivadarnak köszönöm meg.
120. Ásatással kapcsolatban - alighogy az első szobrok torzóit megtaláltuk - egyese k szakmai helyességi kifogásokat hangoztattak. A Budapesti Történeti Múzeum főigazgatójának, dr. Horváth Miklósnak meghívására a Régészeti Főbizottság hamarosan háromtagu (Fitz Jenő, Héjj Miklós, Kozák Károly) szakmai bizottságot küldött ki. Ők semmiféle kifogást nem tettek munkám ellen.
121. Evégett azután 1974/75-ben a szobrok lelőhelyét mind dél, mind észak felől teljesen - és teljesen eredménytelenül - feltártuk. Keletre sziklapad s az "A" épület - a Munkásmozgalmi Múzeum - zárja területünket. Ezidősz erint lehetőség már csak nyugat felé kínálkozik. Ott azonban a szobrainkkal szomszédos területet egy hevenyészett ut takarja. Ennek feltárását mindaddig el kell halasztani, amíg az "A" épület nyugati oldalán meg nem építik a Szent György teret a királyi palota térségével összekötő via-dukto t.
122. 1974 április 16-i ásatási napló=bejegyzés: "Kedden délután a szobrok lelőhelyének feltárása végetért; utolsónak egy szakállas férfialak bal vállának töredéke s egy sarus lábazat került elő."

123. Hasonló, barlangpince alján kialakított, víz összegyűjtésére szolgáló ciszternát mutatott nekem Jankovich Miklós, a kiváló kutató, az I. Tánacsics Mihály utca 5. sz. lakóház kétemelet-mély pincéje fenekén. Az 1944/45 évi ostrom idején e ciszterna karsztvizét itták a pincét óvóhelynek használók.
124. Alighanem ekkor emelték ki s faragták meg falazókőnek azt a lovagalakhhoz tartozó derékrészt, amelynek leírását 21. sz. alatt közöljük.
125. Figyelemre méltó az is, hogy az un. "konzolos helyiség" Zsigmond-kori udvari szemetjét, a hatalmas betöltési anyagot keletről nyugat felé öntötték le. Tehát szobraink lelőhelyétől délre a "konzolos pincétől" keletebbre volt egy olyan pont, amely a nivellálást célzó szemét leszórására eszményien alkalmas volt.
126. E meggondolás jegyében kívánatos lenne megkutatni a lelőhelyeink szintje és a Vár-alja utca közé eső Csikós udvart. Itt még sosem ástak.
127. 74/4. sz. lelőhelyünk semmiképpen nem volt pince. Oldalain a boltvállaknak, konzoloknak, földémtartó gerendák csaplyukainak semmi nyoma. Egyébként is: a szobrokat nyilván udvarra dobálták be, nem pedig pincefödémig bontottak vissza egy házat azért, hogy pincéjét betöltésre használják.
128. E házak rendszeréről az előző rész zárófejezetében irtunk.
129. Ez az a városrész, amely az 1390 körüli időkben, a német és magyar plébánia közötti jogvitában még, mint a zsidók utcája és a királyi palota közé eső térség szerepel. Lakóinak egyházi joghatósága a magyarok Mária Magdolna egyháza volt. (A zsidók utcája kétségtelenül a mai Szent György utcától nyugatra eső terület volt.) 1390-ben viszont a Vár déli végén még csak az Anjouk palotája állt, a dunai északi kortina nyomvonalába eső felső sziklaárokka, mint északi - a város felé eső - határral! Erről bővebben l. Zolnay L.: Opus Castri Budensis. (- A XIII. századi budai vár kialakulása. -) Tanulmányok Bp. multjából 15 (1964) 75-77.
130. A rend kedvéért megemlítem, hogy jelenlegi számozásom a feltárások óta immár a harmadik. A feltáráskor a szobrok sorszámaikat kísérő papirokra irtam rá (mint ezt a feltárás egyes fotóin is rögzítettük); ezeket a kísérő leltárszámos papirokat azonban hol fényképeztek, hol filmészek, hol meg a restaurálást végzők hónapokon át újra és újra eltávolították a szobrokról. Így gondoskodtak arról, hogy mindennapi munkám - változatosabb legyen!
131. Természetes, hogy a fejek torzóit azért sorolom fel külön, mert - legalábbis eddig - ezeket a külön felsorolt fejeket nem sikerült a törzsek töredékeihez hozzáilleszteni, (Vagyis: azokat a feket, amelyeknek törzsei megvannak, s fejek között, e felsorolásnak második, 41-től 64-ig tartó számrendjében már nem sorolom fel.)
132. További önálló feldolgozást igényel a talapatoknak (plintoszoknak) és a - jelenleg még gazdátlan - kezeknek elemzése is. Elmaradt itt - technikai analizisek híján - a ragasztásoknak, csapolásoknak feldolgozása is. A mostanig tartó ásatás során nem volt időm a régebbi várásatások szobor-torzóinak a miéinkkel való összehasonlítására. Elképzelhető, hogy próféta alakjainak rokona az a régebben talált torzó, amelyet 1967-ben, az Albrecht pincében állítottak ki.
133. Itt említem meg: kallódó, gazdátlan kezeink egyikének - a nagyobb méretű szobrok rendjéhez tartozó egyik kéznek - csuklóját is hasonló karmantyú szoritja le.
134. Czagány István megjegyzése a két gyámkő lerajzolásakor (BTM Adattár): "... e rétegekővek támpillér vagy pillérköteg darabjai lehettek és eredetileg csak a nyolcszögből szerkesztett alaprajzu posztamensük tölthette be a konzol szerepét. Ennek profilja viszont függőleges lemeztág után szimatagra emlékeztető félkörte-, negyed-köríves horony-, hurka- és további horonytagozatokból áll." - "Figyelemreméltó, hogy a két kő nem egyforma nagy, a 28. sz. kisebb a 30. számunál (vagyis a mostani számozásban" a 2. kisebb az 1-nél) és még profiltagozati méreteik között is több mint 1 cm-es elfaragási különbségek mutatkoztak, ami arra vall, hogy nem egy mester kezének munkái."
- Czagánynak azzal a véleményével, hogy 1. és 2. gyámkővünket nem ugyanaz a mester faragta, nem értek egyet. A két szobor megmunkálásának egyező volta - elég egy pillantás rájuk - megcáfolja ezt. (Zolnay L.)

135. A Nagy Lajos építtette Maria Zell templomán (1371), a régebbiek közül a zólyomme-
gyei Badin és a turóci Béla templomán XIII. századi koronás fők jelennek meg. Kőfa-
ragó- és építész-portrék: a brassói Szent Bertalan templomon, Kolozsvárt, Iglón,
Sopronban, Késmárkon, Szászsebesen, Beregszászon, Kisvárdán, Lőcsén, etc.
136. Uszálya utal arra, hogy nőalak. A XIV. század erkölcsprédikátorai már korholják a
hölgyek uszályait, mondván: az ördögöt utaztatják rajta. Szoborgalériánkban viszont
akadnak lovag alakok is, akiknek köpönye a földig ér s nem egyszer megesik - statikai
okokból -, hogy lovagjaink saját köpenyükön állnak.
137. A leeresztett, csipő-övet nevezzük így. Ez a "cingulum militare", a "dupsing".
138. Kesztyűt egyébiránt - a későbbi kor szobraival és sirszobraival ellentétben - egyik
szobrunk modellje sem viselt. Vaskesztyűt sem. - Mivel az alkar s a jobb kézfej
összekötő része hiányzik, 1976 évi bemutatásakor a jobb kézfejet (amely valamely
gömbölyű tárgyat tart), nem ragasztották vissza.
139. A ruhaszegélyként jelentkező paszománt vonalkázása azonos a 13. sz. herold-torzó
mellének - füzést - szegélyező motívumával. Azonban a 11. sz. lovagnak ez a diszi-
tós melle két oldalán, amannak melle közepén vonul végig.
140. Mivel több lovagunknál tapasztaljuk a földigérő s a térdigérő - tehát a hosszú s a rö-
vid - ruházat változatait, érdemesnek tartom idézni francia divattörténészek megállá-
pitásait: a kihajtott nyaku füzött vagy gombolt, rövid és díszes ruházat az 1340-es
években jött divatba. Megkülönböztették a "gens de robe longue"-ot, a hosszú ruhát a
rövidtől, a "gens de robe courte"-tól. Az előbbit, a hosszú ruházatot a törvény, az
irodalom (írásstudás) és a klérus emberei viselték. A rövidet az "elegáns" emberek:
udvaroncok, apródok. Ez a XIV. sz. végétől a XV. sz-ig Burgundban kötelező ruhá-
zati megkülönböztetés volt. - M. Beaulieu - J. Baylé: Le costume en Bourgogne. Paris
1956. 129-135.
141. Ennek a 22. sz. lovagnak részlet-méretei:
fej	22,5 cm
törzs, térdig	78 cm
lábazat	33 cm
teljes magasság:	133,5 cm
142. Idézem Vajay Szabolcs kiváló heraldikusunk megjegyzését (1974 május 24.):
"Az országcimer töredék (kettőskereszt) faragási kezelése - gerincbarázda és szár-
talpak villás nyitása - hasonlóságot mutat a visegrádi Anjou kut belső kasán levő or-
szágcimerrel. A két munkának, vagy fényképünknek egymás mellé tétele talán meg-
engedhet egy közelebbi korszakmeghatározást."
143. A stóla eleinte ujjas, hosszú papi ruházat volt. Elöl-hátul leért a lábfőig. Külsejét
prémezet vagy szalág diszítette. Utóbb a stóla egészen megrövidült s a nyakról le-
csüngő széles szalaggá vált.
144. Szoboralakunk hajkezelésével kapcsolatban Tóth Attila hívta fel figyelmem arra, hogy
59. sz. kis-töredékünk hajkezelése rokon a 16. sz. püspökalak hajkiképzésével.
145. Az említett budai püspöksüveghez hasonló főpapi süveget látunk - sok-sok egyéb kö-
zött - a reimsi székesegyház újabban előkerült pátriárka főinek egyikén. Ezek a szob-
rok - e süvegen kívül - azért is figyelemreméltóak, mert - noha budai anyagunknál
régebbiek - ugyanazt az antik hatást érezzük rajtuk, mint a budai torzók több alakján,
köztük a most tárgyalt 16. sz. püspökfőn is. A reimsi dómplasztikának ezekről a
nemrég előkerült remekeiről: J. L., H. Muller: Joyaux de sculpture Reims. Paris
1954, a 4-6, 7-8 fő és 26-27. (Figyelemreméltóak - szempontunkból - a reimsi fejek
haj- és szakáll-megmunkálásai is. A szerző Pierre de Romain és Pierre de Saint
Maximin körét idézi.)
146. Füzött, térdig érő férfi ruhát látunk, a vállra visszahajló gallérral és kapucnival
Tomaso da Modena 1345-1375 közt festett, pontosabban 1352-re datált Szent Orsolya
freskó ciklusa egyik alakján. Az ottani dominikánus kolostorból a trevisoi muzeumba
került töredék, J. Dupont - C. Gnudi: (Rosabianca Skira fordítása): Les grandes siècles

de la peinture - La peinture gothique. Genf-Paris 1954, 118. - Lovagunk viseletének tehát itáliai előzményei is megvannak.

147. Ez a buggyos kézelő felbukkan egyik atlaszunkon, továbbá a 29. sz. herold ruhaujján s egy - egyelőre még azonosítatlan, "uszó" - kartöredékünkön is. A XV. század első felében vált divattá ez a kézelőtípus.
148. "Vêtement de dessous, commun aux hommes et aux femmes. Elle avait des manches", - írja a "cotte"-ről Douët d'Arcq. "La cotte masculine partie des robes de plusieurs garnements et a disparu au XVe siècle" - teszi hozzá F. Piponnier: (Costume et vie sociale - La cour d'Anjou, XIV-XV. siècle. Paris 1970, 385.)
149. 20. sz. nőalakunkat - amelyet viselettörténeti vonásai által is jól datálható 1370 körüli szobraink egyikének tartok - érdemes egybevetni az esztergomi Madonna torzóval. (Zolnay L.: Az esztergomi Madonna torzó. Művészettörténeti Értesítő 6 (1957) 21-23.) Leletcsoportunknak másik két nőalakjával együtt ahhoz a stiluskörhöz tartozónak látszik, amelynek egy régebbi budai leletét, a szép, Leányka fejjel ékes gyámkövet a XIV. sz. végére datálták. Datálását reálisabbnak érzem, mint a magyarországi Szép Madonnákról irt dolgozatában Radocsay későbbi időre tett meghatározását. E körnek XIV. sz-i francia világát L. M. Aubert: La sculpture française au Moyen-Age. Paris 1946, 325-334. -; a valamivel későbbi németalföldiekről W. Pinder, i. m. 184-197.
150. A 21. és 22. sz. torzót - kérésemre - Szemenyei Tivadar akkor együtt fényképezte le, amikor a 22. sz. szobrot még nem illesztették össze.
151. A két töredékből álló vértezett karrész egyik darabja az 1. sz. ciszternából került elő. A másik - a paraszas, kormos, hamvas rétegben feküdt - feketére színezett darab való a 74/4. lelőhelyről. Lelt. sz.: 75.1.12.
152. A szobor Wien, I. a Dioecesanmuseumban áll.
153. A Trónoló Mária s a Trónoló József szobrocskát -, amelyet a lengyelek 1370/75 körül faragott felsőrajnai munkának vélnek - Piaszt Erzsébet "E" betűs monogramja kapcsolja a királyné személyéhez. A krakkói klarissza kolostorban őrzik őket. Eml.: A magyar-lengyel kapcsolatok ezer éve. Kiállítás a budai várpalotában, 1970. Budapest (katalógus) 26. lap, 39. sz.
154. Ennek a budai pillangós térdvasnak édestestvérei: Ulrich, elzászi örgróf alakján 1344-ből (Strassbourg, Wilhelmskirche) és Gottfried Graf von Arensberg sirfedlapjának lovagalakján (+1370) a kölni dómban. Ugyanez a viseletdarab 1370-ből Jean de Châtillon sirkövén. (Az előbbi kettő: W. Boenheim: Waffenkunde, Leipzig, 11. 120. kép) A Châtillon sirkő: M. Beaulieu - J. Baylé., i. m. 160-161.
155. Hasonló, lamellált, lemezes vassarut visel Gerhard von Querfurt lovag (+1383) querfurti sirfedlapjának lovagalakja. (Más viseleti jellegzetességei: takarós sisak a mellén, szakállas koronás fő, páncél, fegyverkabát, dupsing, lábvert, térdvas. W. Pinder: Die deutsche Plastik vom ausgehenden Mittelalter bis zum Ende der Renaissance. Wildpark-Potsdam 1924, 110.
156. Kezét alighanem ugyanaz a mester faragta meg, aki a 25. és 36. sz. szoborét.
157. Hasonló babérkoszorus lovagi alak Simone Martini (+1344) Szent Márton legendaciklusának a szent lovaggá ütését ábrázoló jelenetén: G. Contini: L'opera completa di Simone Martini. Milano 1970. XXIV. tábla, 3. sz. - Lanton játszó babérkoszorus alak Giottonak 1304-1306 között festett freskóján; két muzsikusz fejen is, a Mária menyegzőjét ábrázoló képen. Scrovegni kápolna, Padova.
158. 1976 évi bemutatására Madarassy Walter restaurálta heroldunk sisakját. A mériéktartó kiegészítést érdemes összevetni Nagy Lajos aacheni címertárcsájával. Kivált a heraldikai takarók egybevetése elgondolkodtató. V. ö. Márki S.: Mária, Magyarország királynéja, Budapest 1885, 10.
159. A már említett Háromkirályok csoportozatnak ez a szobra a bécsi Dioecesanmuseumban (Wien, I. Roterturmstrasse 2.)

160. A dijoni Szent Györgyről 1. e munkám III. részében, az 5. sz. vértés lovaggal kapcsolatban elmondottakat.
161. Ugyanezek a rece és fátyolszélek - mint már a 20. sz. szobrunknál említettem is - egyik törzs nélküli női fejünkön s a 20-as torzón is jelentkeztek. De ugyanez a recés diszű fátyolszél disziti annak a kicsiny gyámkőnek Leányka-fejét is, amely még 1949-1951. évi ásatásaink során került felszínre. (Ez a gyámkő jelenleg a Budapesti Történeti Múzeum alagsorában, az un. gótikus altemplom előcsarnokában van.)
162. A régebbi gyámkövet - recésszegélyű fátyollal borított Leányka-főt - 1952-ben Gerevich László Zsigmond korára (1387-1437), a XIV. sz. végére, illetve a XIV-XV. század fordulójára datálta. (Arch. Ért. 79 (1952). XXXVII. tábla és 151 lap). - Utóbb ugyanő (A budai vár feltárása. Budapest, 1966. 329. lap, IX. tábla bizonyos János mester műveként mutatta be. (Ez a János mester utoljára 1374-ben szerepel: így ez a datálás a XIV-XV. századfordulóról negyedszázaddal hátrébb tolja az óramutatót.) - Pár évvel később ugyane szerző (Budapest Története, II. kötet, Budapest 1970, 255., 257.; 63-64. kép) mint a "a XIV. század végi későgótikus... naturalizmus... legkésőbbi tagjával" ismertet meg e gyámkő által. Ezuttal ama János mesterről, mint e szép kis gyámkő-fejecske alkotójáról már nem esik szó. - Én magam ezt a kis gyámkövet - nemcsak viselettörténeti okon, de stiluskritikailag is - ahhoz az anyaghoz kapcsolom, amelyet 1974-ben hoztunk napvilágra. S ezzel e gyámkövet is legvalószínűbben a budai Anjou-kor végére, az 1370-1390-es évekre datálom.
163. Esetleg néhány kisebb, vele együtt tartott töredék tartozik hozzá.
164. A "Kék Mária" nevezet (egy régi könyvcim nyomán) csupán ráragadt szobrunkra. Semmi olyan attribútuma nincs, ami e szent nő alakjában a Madonnát sejtetné.
165. Kékpalástos szentnőnek haj-kiképzése, de egész kompozíciója is emlékeztet arra az Esztergomi Madonna torzóra, amelyet 1955-ben kotortam ki az esztergomi Bibliothéka lépcsőházának lomtárából. Azt a szobrot azidétt francia ihletésű, XIV. század második feléből való alkotásnak véltem, s feltételeztem, hogy esetleg Nagy Lajos ajándéka lehetett az esztergomi ferences zárda számára.
166. A későbbiekben fontosnak tartanám az egyes talapzatok összehasonlító vizsgálatát. Ezeknek egymástól eltérő s egymással helyenkint egyező volta, feltűnő. Élesen elkülönülnek a nyolcszegletes, felső lemezükön élszedett plintosok azoktól az amorf - vánkos-, vagy felhőszerű - talapzatoktól, amelyeken a szentek, apostolok zöme áll. (Persze ez a különítés nem egységesíthető: a 30. sz. Fehér Madonna - ellentétben a méretben hozzá hasonlatos - apostol-alakokkal nem puha, vánkosszerű alapon, valamiféle égi felhőn áll, hanem geometrikus merevségű nyolcszegletes plintoszon).
167. Hasonló, csuklyás kötésű könyvet vivő szent zarándok faszobra a hajdani thorni (Torun) Szent Wolfgang templomban: Zbiory gotyckiej rzezby i malarstwa Muzeum okregowego w Torunin. Torun, 1968. 11. - A könyvek illetően beburkolása a középkor végéig divott. - Hasonló ábrázolás az Esztergomi Keresztény Múzeumban. - A new yorki Metropolitan Museum a valóságban is őriz egy ilyen csuklyáskötésű könyvet.
168. Ezek a hajak és szakállak erősen eltérnek a másik - csigás csimbókokba kunkorodó - haj- és szakáll-kezelési tipustól. E haj-megmunkálási összehasonlításokba - amelytán megmutatja: hány kéz dolgozott szobraink szőrzetének arci ápolásán, s esetleg csakis azon -, csupán e kézirat lezártakor kezdhettem bele. Rajzi és fénykép-anyaga e pillanatban még nem készült el. Ezért - képtlenül - részletteredmények közlése is korai lenne.
169. Alakunknak szakállát a mester vastag, szinte hengeres keresztmetszetű kigyókban faragta meg. Ez a tömör, csótésztára vagy vastag zsinórzatra emlékeztető haj- és szakállkezelés több alakunknál megjelenik. Azonos kézre és azonos véső-szerszámmra vall.
170. Mint eddig publikálatlan hasonló heraldikus emléket említem meg azt a Budapesti Történeti Múzeum kőtárában fellelt herold-tartotta Anjou kőcímert, amelyet Virág Antalnak, a múzeum régi dolgozójának állítása szerint a Rudas fürdő falazó kőanyagából hoztak be a múzeumba. Letört fejű magános herold tartja ezt a szép, nagyméretű, kétéosztású - pólyás, ill. liliosos mezejű - Anjou-címert.

Szobrainkhoz legfeljebb korban kapcsolódik. Anyaga - a mi galériánkétól teljesen eltérő módon - andezit. Ez arra utal, hogy ez a - nyilván a budai Anjou palotából eredő - kőcimer külső épületplasztikai dísz volt. - A vakpajzzsal kapcsolatban Szakál Ernő vetette fel: talán 7. sz. herold-torzónknak tartozéka.

171. A hazai anyagból l. Kalmár J.: Régi magyar fegyverek. Budapest 1971, 282-300.
172. "Szentkirály" elnevezésem teljesen önkényes. Ezt a - "Háromkirályok" esetében megismételt - elkeresztelést motiválta a budai szobraink vélt készítettőjének, Nagy Lajosnak nagy devóciója a magyar szentkirályok emléke iránt. Mind Nagyváradon, mind Maria Zellben nyoma van ennek.
173. A. Bochnak - K. Buchkowski : Kunsthandwerk in Polen. Varsó 1972. 12. lap, 39. kép. Ezt a Plock katedrálisában őrzött Szent Zsigmond ereklyetartót lengyel barátaink 1370-re datálják s aacheni munkának tartják. - Ugyanezt a plocki Szent Zsigmond ereklyetartót egyes magyar kutatók a nagyváradi királyszobrokkal, a Kolozsvári testvérek alkotásaival hozták összefüggésbe. (Ernyey J., Lázár B.)
174. Férfiak is viseltek hajhálókát s arcvédő fátylakat. Mátyás arcvédő fátylát Bonfini említ. (Férfiak - jóval későbbi - hajhálóiról, haj-zacskóiról a XVII. századi Erdély férfi módijaival kapcsolatban Apor Péter emlékezik meg Metamorphosisában.)
175. Férfifőnk kucsmája, szakálla, bajsza a magyar szemlélőben Zsigmond király képmását idézi fel. A király-császár, akinek ikonográfiájáról nálunk Horváth Henrik emlékezett meg (Zsigmond és kora. Budapest 1936,) a mi szobrunk fejedőjével ellentétben füles kucsmát hordott. Eféle kucsmafülnek a mi szobrunkon semmi nyoma. Zsigmond személyével mint modellal való kapcsolatba hozását egyébként alaptalannak érzem. Ugy vélem: 43. sz. kucsmás férfifejünket megmunkálásbeli jegyei, stílusvonatkozásai - például szemének megfaragásmódja - sokkal inkább 74-es budai galériánknek lovagjai társává teszik, mintsem Zsigmond képmásává.
176. Hasonló kucsmát látunk az 1444-ben meghalt Georg von Seckendorf sírfedlapján, Heilsbronnban. E "Wolfskappen" divatjáról l.: Hefner-Alteneck: Waffen. Graz 1969, 29. lap, 42. tábla.
Bizonyos fajta süvegek, vagy kucsmák a középkori Magyarországon hatalomjelvény számba mentek. 1476 karácsonyán, mint hazai különöséget jegyzik fel: Pongrácz erdélyi vajdát, Mátyás király rokonát a budai Nagyboldogasszony templomban fején vajdai süvegével ravatalozták fel, s így is temették el. (Hans Seybold naplója). Borsa B.: Reneszánsz kori ünnepek Budán. Tanulmányok Budapest multjából X (1943) 44-53.
177. W. Pinder: Die deutsche Plastik vom ausgehende Mittelalter bis zum Ende der Renaissance. Wildpark-Potsdam 1924, 129. lap, 88. kép. Az említett apostolfejek Pinder műve megjelenésekor már Berlinben a Kaiser Friedrichs Museumban voltak. A budaiaktól eltérő mester alkotásai.
178. Naplóm szerint február 11-én, hétfői napon.
179. Gerevich L.: A budai vár feltárása. Budapest 1966, IX. tábla 1. kép
180. F. Boucher: Histoire du costume en Occident. Paris 1965, 385, 386. - M. Aubert : La sculpture française du Moyen-Age. Paris 1946, 346.
181. Nagy E.: A középkori Buda és Pest építészetének technikai kérdései. Budapest Régi-ségei 21 (1964) 171. lap és 72, 73 kép.
182. M. Aubert : La sculpture française au Moyen-Age. Paris 1946, 338. kép - (Tóth Attila feltételezése szerint 48. sz. fejünk esetleg a 17. sz. törzs tartozéka). - Hasonló recés-szegélyű fátylat látunk a régi magyarországi anyagnak egyik gótikus Pietáján a nagyszebeni Bruckenthal Muzeumban. Utóbbinak közlésével id. Entz Géza barátom kötelezett le.
183. Hattyunyaku, aranyhaju hölgyünk hasonlatosságot mutat a régebbi ásatásnak egyik - meglehetősen zavaróan restaurált - női fejéhez is. Ennek a régebben talált női fejnek husos, kissé duzzadt szemhéjai erősen emlékeztetnek a mi, 50. sz. női fejünk arc-kialakítására. Gerevich L.: A budai vár feltárása. Budapest 1966, IX. tábla. - Itt publikálja a szerző a régebbi ásatásból származó "Női szent fejszobrát". A Le-

ánya főt (a gyámkövet!) és a Női szent fejszobrát Gerevich ehelyt János mesterfel-tételezett szobrásznak tulajdonítja. Eszerint 1374 előtt faragták volna azokat.

184. A haj-megmunkálásoknak budai analógiái beható vizsgálatára főként azoknak a honi művészettörténészeknek figyelmét kívánom felhívni, akik - más és más előítéletből, kiindulásból és meggondolásból - budai szoborcsoportozatunknak korban és kvalitásban homogén anyagát időben akár egy évszázadra is szét akarják huzni.
185. A szörme a XII-XIV. században a nyugati lovagi öltözködésnek, az előkelőségnek mulhatatlan kelléke. Maga a szörmefajta is rangjelzés. Királyok, hercegek a hermelint s a cobolyt, lovagok a nyest prémjét viselik. - A. Latour.: Der Pelz in der Mode. Ciba-Rundschau, 123. sz. 4605.
186. A capuccio, vagy - franciául - chaperon már a XIII. századi Itáliában megjelenik. Ragyogó kék capucciót látunk Simone Martini 1320 és 1330 között festett Szent Márton sorozatán. Assisi, Szent Ferenc egyház. Több chaperonos alakot látunk az 1330-as években miniatúr - magyar vonatkozású - Anjou-legendáriumban is.
187. Leletünk a feltárás végén, a lelőhely legalsó rétegében, az ép apostol-alakkal egyazon mélységben került elő. Ez eleve kizárja azt a feltevést, mintha a világi s az egyházi rendeltetésű szobrok más-más időpontban kerültek volna földre. Az egész leletcsoport zárt és egyidejű!
188. Hasonló csuklya a nürnbergi Szép kut egyik apostolfején is (a másik kettőn turbán). W. Pinder, i. m. 129. (Heinrich Parler)
189. A feltáráskor - amikor minden szobrot elkereszteltünk -, Nérónak becéztem. Erre a főre céloztam Anjou István herceggel, "Haragos Istvánnal" kapcsolatban, 1976-ban megjelent kis Coryina-kötetemben.
190. A szobrokkal együtt talált minden egyes leletnek, - leletcsoportnak méginkább - szerepe lehet e csodálatos leletanyag megsemmisülésének, de még keletkezésének meghatározásában is. Erre pedig annyival is inkább szükség van, mert leleteimmel kapcsolatban - alig egy esztendő alatt - avatott s avatatlan emberek körében máris számos tévképzet kapott lábra. Kiterjedtek ezek a - tárgyi alapokat nélkülöző - vélekedések és bölcselkedések szobraink keletkezésére éppen úgy, mint megsemmisülésük magyarázatára.
191. A két - összeillesztett és összeragasztott - tárgynak leltári száma: 74.149.1.
192. Feuerné Tóth R.: Középkori hypocaustum a Margitszigeten. Budapest Régiségei 20 (1963) 444.
193. Feuerné Tóth R., i. m. 434-435. Fusch 1910 évi disszertációja nyomán: Fusch: Über Hypokausten-Heizungen und mittelalterliche Heizungsanlagen. Dissert. Kgl. Technischen Hochschule zu Hannover. 1910.
194. Feuerné Tóth R., i. m. 427.
195. Balogh J.: A művészet Mátyás király udvarában. Budapest 1966, I. 53. lap, 2. jegyzet.
196. Hol állott az óbudai királynői vár? Magyar Mérnök és Építész Egylet Közleményének melléklete. 1943. 5. sz. - Ugyanezeket a kőcsatornákat 1949/51-ben magam is feltártam, azonban mivel azok a jelenlegi református templom alatt álló romokba vezetnek bele, sem pro, sem contra nem tudok állást foglalni a Kálvin utcai rom hajdani padlófűtésének kora kérdésében (Zolnay L.)
197. Zolnay L.: Az esztergomi vár, Budapest 1960, 78.
198. Haiczl K.: A garamszentbenedeki apátság története. Budapest 1913, 99.
199. Zolnay L.: Vizművek a magyar középkorban. (1953) MTA Műsz. Oszt. Közleményei 22 (1958) 5.
200. Lócsy Erzsébet sz. közlése.
201. Szakál Ernő sz. közlése (Az átfurt kőpadló töredékét a XV. században már az akkori építkezések falazókövének használták). - A visegrádi fürdőszobákról: Héjj M.: A visegrádi királyi palota. Budapest 1970, 27.

202. H. Gyürky K. közlése: Budapest Régiségei 23 (1973) 274-275.
203. Bertalan Vilmosné sz. közlése.
204. Zolnay L.: Ásatási napló (Budai vár, 1949 szept. 28-tól). Budapesti Történeti Múzeum Adattára, I/3. - 2413/1954. lelt. sz. 52 lap - A naplóban említett pecsétnyomó a felhévizi Szent Lélek ispotályé volt. Ennek valószínű helyét a tipárium megtalálásánál negyedszázaddal később sikerült hitelesítenem. L. "Budapest" c. folyóirat, 11 (1974) évf. dec. szám.
205. Gerevich L.: Castrum Budense. Arch. Ért. 79 (1952) 155-156. (Holl Imre elmélete). - Voit P. - Holl I.: Hunyadi Mátyás budavári majolikagyártó műhelye. Budapest Régiségei 17 (1956) 73-82.
206. Gerevich L.: A budai vár feltárása. Budapest 1966, 103.
207. Az Anjou kor egyik pompás cserépkályháját tártuk fel 1974-ben, szobraink szomszédságában. A Zsigmond féle nagy térrendezés koráig az egyik, a déli lerombolt városrészben állt ház melegét szolgáltatta.
208. Voit P., i. m. Budapest Régiségei 17 (1956) 85. - Holl I.: Középkori kályhacsempék Magyarországon. Budapest Régiségei 18 (1958) 211-278.
209. Ferenczy K. - Gergelyfi A.: A diósgyőri vár. Budapest 1961, 29. lap, 2. kép.
210. Horváth H.: Budapest művészeti emlékei. Budapest 1938, XXX. tábla. Kérdőjellel a budai Nagyboldogasszony templomból s a XIV. századból származtatja. Ugyane szobor-torzót Gerevich L.: A budai vár feltárása, Budapest 1966, 331. lap, XI. tábla, 1. sz. alatt a budai várból való leletként tünteti fel.
211. Gerevich L.: A budai vár feltárása. Budapest 1966, 331. XI. 1-5. kép. v. ö. Budapest története II. kötet, Budapest 1973, 255-258. (A Nagyboldogasszony templomi torzfejet az 1370-es évekre datálja.)
212. Jelenleg - 1975-ben - a Budapesti Történeti Múzeum kiállításán.
213. Bertalan Vilmosné szíves szóbeli közlése. A műtárgy jelenleg még publikálatlan.
214. Ezek az analógiák felmerülnek - ugyane munkám során - azzal a kicsiny, Janus-arcu "jocus"-szal, szobrászi jux-szal kapcsolatban is, amelyet a 4-es - az un. "konzolos"-helyiségben találtunk meg, 1973-ban.
215. "Ad occasum vetustum opus nondum instauratum..." Antonius de Bonfinis Rerum Ungaricarum Decades. Ediderunt J. Főgel, B. Iványi et L. Juhász. Tomus IV. Pars I., Decas IV., Liber VII., 95-96. sor. Budapest, 1941. 146.
216. Ennek a herold-tartotta Anjou címernek néhány adatát 38. sz. szoborleletünk leírásával kapcsolatban ismertettem.
217. Az F betűvel jelöltek Feuerné Tóth Rózsa idézett munkájából. A Z betűsek a magam információi.
218. Szent Bernát cellájának hypocaustumáról van szó. A szent 1153 aug. 20-án Clairvaux-ban halt meg.
219. Bertalan Vilmosné hívta fel figyelmem arra: az esztergomi Balassa Bálint Múzeum olyan kódugókat őriz, amelyek Tatáról származnak.
220. Horváth H.: Budapest művészeti emlékei. Budapest 1938, 75., XLVIII. sz. jegyzet: "Szökőkút töredékei XV. század közepe. Szabadon álló pilléralaku szökőkúthoz tartozó homokkőből faragott két töredék. Mindkettőn azonos kőfaragó jellel. A sarkokon a párkány alatt elhelyezett torzfejű vizköpő. Találták a Váralja utcában, a testőrlaktanya felett. A halászbástyai köemléktárban." 1. Horváth H.: Buda a középkorban 29.; XLVIII tábla.
Horváth H. más munkájában - Budai kőfaragók és kőfaragójelek, Budapest 1935, 99. 1. és XV. tábla, 4 - 5. - a XV. század közepére datálja ezt a szökőkutat. A szökőkút korábbi elemeinek első irodalmi nyomát 1932-ből Horváth H.: a Fővárosi Múzeum Köemléktárának leiró lajstroma. (Budapest 1932) c. művének 21. lapján találtam.

Itt 140 sorszám alatt a következőket írja a lelet tudós megtalálója: "Pilléralaku szökőkuthoz tartozó kis töredék. Négy sarkán egy egy emberi torzfej, mint vizköpő. Lelőhely: a Váralja utca utteste, a Kivándorlási Alap háza mögött. Kétszer bekarcolt kőfaragójegy. A XV. század első feléről. Felső keresztmetszet 56 cm, felső töredék magassága 36 cm, alsó töredéké 34 cm."

221. Horváth H.: Budai kőfaragók... i. m. 103.
222. Gerevich L.: A budai vár feltárása, Budapest 1966, 70.
223. A visegrádi királyi palota Anjou-kori falikutjának rekonstrukciója. Magyar Műemlék-
védelem, 1969-1970. Budapest 1971, 345-373.
224. Feuerné Tóth R.: Il giardino pensile rinascimentale e la cisterna regia del castello di
Buda. Acta Technica... 77 (1 - 3) (Budapest 1974) 95-135.
225. Zolnay L.: Középkori diszkutak Budán. Művészettörténeti Értesítő 21 (1973) 4. sz. 257.
226. "E torzfejes szökőkút-töredék jelenleg a Budapesti Történeti Múzeum nyugati, volt
Albrecht-pincéjének keleti oldalán áll, kiegészített formában. Mellette a falon elmé-
leti rekonstrukciója rajzának fotoreprodukciója látható. A kiegészítés 1967-ben, a
most előkerült két oszlopködob ismerete nélkül készült, ezért méreteiben, arányai-
ban nem helytálló. Az 1974-ben kiásott két ködobnak - amely azért is a szökőkuthoz
tartozhatott, mert a közepén végigfutó lyuk a vízvezeték céljait szolgálta - a kiegészi-
tés pillérébe történő beépítése esetén az legalább 100 cm-rel magasabb lenne a mai
méreténél. Valószínűleg hibás a rajzi rekonstrukció is, amely e szökőkút medencé-
jének oldallapjain csucsives vakmérnök-sorozatot ábrázolt. A Budapesti Történeti
Múzeum keleti, volt Király-pincéjének keleti falán néhány szintén kiegészített, címer-
pajzsos-vakmérnök-műves mellvédő kőlap látható "Párkányrészlet Zsigmond palotájából"
felirattal ellátva. E félrevezető felirat hibás, mert e kőlapok alighanem a vizköpő-
torzfejes szökőkút medencéjének oldallapjai voltak. A rajtuk lévő félköríves záradéku
vakmérnök-motívumok bizonyítják, hogy a szökőkút rajzi rekonstrukcióján elképzelt
csucsives vakmérnök-sorozat nem felel meg a valóságnak" - írja 1974-ben Czagány
István. Czagány megjegyzését nem bírálok. Mindenesetre a rekonstrukciónak medence-
oldallapjai, amelyet Hossai József 1965 körül készített el, a visegrádi Anjou-kút bal-
dachinja kőrácsának a falikut hátfalának vakmérnök-motívumaival rokonok. Ám nem
állnak távol ettől annak a "címeres mellvédőtöredéknek" motívumai sem, amely a Szá-
razárokból került elő.
Ehhez a lelőhelyhez - a Szárazárokhöz - egyet mégis hozzá kell fűznöm és ez Czagány
feltevését gyengíti. A Szárazárkot nem 1440 táján tömték be (amikor a szökőkutat ki-
dobták.) Ellenkezőleg, a Szárazárkot éppen akkoriban nyitották. Betöltése csak a XVI.
században - az 1578 májusi löportoronyrobbantás után - ment végbe. Szökőkútunk da-
rabjai pedig addigra rég a földben voltak: nem hanyódtak 140 évig a várudvaron. (Képe:
Gerevich L.: A budai vár ... 333, 6.) A visegrádi Anjou-kútnak idézett kőrácsát és
hátfal lemezeit. l.: Szakál Ernő i. m. 358 és 368. - Czagány egyébként Horváth H. ut-
ját járva e kút 1420 körüli faragásának tartja. "A budavári palota északi előudvara
szoborleletanyagának építőművészeti vonatkozásai" BTM Adattára. 1974.
227. Zolnay L.: Vízmevek a magyar középkorban (befejeztem 1953 nov.) Az MTA Műszaki
Tudományos Osztálya Közleményei, 22. kötet (1 - 3. sz.) Budapest 1958, 1 - 15.
- Zolnay L.: Buda középkori vízmevei. Történelmi Szemle (1961) 1. sz. 16 - 55.
- Zolnay L., -Jakab Á.: Városaink és váraink vizellátása a középkorban. Épületgépé-
szet 14 (1965) 5. sz. 179-183. - Zolnay L.: Középkori diszkutak Budán, Művészettör-
téneti Értesítő 21 (1973) 4. sz. 254-261. - L. Zolnay: L'approvisionnement en eau des
villes et chateaux-forts, Acta Technica 76 (3 - 4). Budapest 1974. 337-353.
228. Zolnay L., -Jakab Á., i. h.
229. K. Kyeser Bellefortis c. művében. l. Zolnay L., -Jakab Á., i. m. 183.
230. A technikai lehetőségekről l. Th. Beck: Beiträge zur Geschichte des Maschinenbaues,
Berlin 1900,
231. Zolnay L.: Vízmevek a magyar középkorban. A MTA Műszaki Tudományos Osztálya
Közleményei 22 (1958) 1.

232. Noha kerestük. Ennek oka: - feltevésém szerint - az, hogy akkor, amikor az ujkori királyi palota keleti szárnyát a nyugatival egy hatalmas földalatti folyosóval összeköttették, a kutnak az 1890-es években még megvolt maradványait elbontották. Divald Kornél ugyanis Budapest művészete a török hódoltság előtt (Budapest) 1901-ben megjelent művében még megemlékezik egy, a palota "középváráján" talált építészeti leletről. Mélyen a földben egy tömör, közel tíz méter átmérőjű, henger alakú falazás volt ez. Divald XIII. századi bástyatorony alapozásának nézte. Csakis a nagy diszkut maradványa lehetett. (Zolnay L.: Buda középkori vízművei, Történelmi Szemle (1961) 45 - 46.)
233. Az esetleges vita elméleti: e függőkert sosem volt feltárva, a déli ujkori szárny építéskor a XVIII. század elején magját is elbontották. Bizonyos azonban, hogy alatta, a mostani un. Albrecht pincében volt a nagy ciszterna. Vizvezetékek bronzcsapos gótikus ólomcsöveit meg is találták.
234. Ebbe az aknába a II. világháború utáni helyreállításkor egy - elég idétlen épületkével védett - csigalépcsőt építettek bele.
235. Egyébként nagyjából ugyane magasságban helyezkedik el a Feuerné Tóth Rózsa kutatta "cisterna regia" is, a belőle Nyugat felé kivezető középkori vízvezetékek egyetemben.
236. Fejér: Cod. dipl. X. 7. 535.
237. Feltárásáról Gerevich L.: A budai vár feltárása, Budapest 1966, 174-176.
238. Zolnay L.: Középkori diszkutak Budán. Művészettörténeti Értesítő 21 (1973) 254., Acta Technica 76 (1974) 351-352.
239. Közöltem MTA, Műszaki Tudományos Osztály Közleményei 22 (1958) 10.
240. Ezt - Buda és Urbino vízvezetékének és függőkertjének hasonlóságát - elsőként Balogh Jolán vetette fel. (A művészet Mátyás király udvarában, I. Budapest 1966, 725. -) Ez volt Feuerné sikeres kutatásának bázisa is. L.: Feuerné Tóth R., i. m. (II giardino...) 107-108.
241. Szakál E.: A visegrádi királyi palota Anjou-kori falikutjának rekonstrukciója. Magyar Műemlékvédelem (1969-70) 361. A magunk részéről még élénken emlékszünk arra az időszakra, 1952-1955, amikor - egészen az Anjou cimertörredék megtalálásáig (1955)-jeles szakértőink Zsigmond korára datálták a visegrádi függőkert Anjou-kori falikutját.
242. "Rex ... dixit in Pasce in viridario suo domino Ambaxatori presentibus Baronibus et Prelatos ..." Wenzel G.: Diplomáciai emlékek az Anjou korból, III. Budapest 1976, 623. - Majd: "Die nono Aprilis in Regia capella dum missa celebretur..." Ugyanott, III. 624. - A helyszínt Budán (s nem Visegrádon) véli Balogh Jolán is. Balogh J.: A művészet Mátyás király udvarában, Budapest 1966, I. 59. (Zsigmond itineráriuma Buda mellett döntött):
243. Ebben az esetben Mátyás a meglévő rendszert építtette át -, nem csekély kivitelezői vandalizmussal.
244. Szendrei J.: Magyarország középkori várai. Muzeumi és Könyvtári Értesítő 2 (1908) 195. Kemény L.: Kassai építőmesterek. Magyar Mérnök és Építész Egylet közl. 38 (1904) 41. - Zolnay L.: Buda középkori vízművei. Történelmi Szemle (1961) 22.
245. Kemény L.: Zsigmond király budai építkezéseihez. Tört. Tár (1895) 205-206.
246. Gerevich L., i. m. 286-287.
247. Erre mutatnak Bertrandon de la Brocquière (1432) munkáiban másutt ismertetett megjegyzései. Bonfini adatai a Csonkatoronyról. Gerevich L. szerint is "Zsigmond király a 20-as évek derekára, végére elvesztette érdeklődését a budai palota iránt." Gerevich L., i. m. 291.) Vitathatatlan, hogy az 1430-as években Pozsony építkezései (1423-1437) jobban érdeklik Budánnál (Szücs J.: A középkori építészet munkaszervezésének kérdéséhez. Budapest Régiségei 18 (1958) 318. Balogh J.: A művészet... I. 172-174. - 1434-ben Zsigmond király 600 forintot fordít a pozsonyi vári vízművek építésére. Zolnay L.: Buda középkori vízművei. Történelmi Szemle (1961) 23., 38. jegyzet.

248. Bonfini: (l. 215. sz. jegyzet:) "In medio subdualium fons aeneus, marmorea lacu circumventus, diu Pallas galeata subcinctaque imminet" Interpretációja: Császár M., i. m. 80.
249. Ludovicus Tubero (1490-1522): "... statuam Sigismundi regis Hungarorum... vestibulo Budensis regiae, quam ipse Sigismundus construxit..." Salamon F.: Budapest története 3. Budapest 1885, 276. A Pallas Athénével ékes kutról Gerevich L. úgy gondolta: azt csak Mátyás, és ő is csupán Bécs elfoglalása után építhetette. (Gerevich L., i. m. 71.) - A kut-medence szélén ugyanis 1591-ben Wenzel von Mitrowitz és Wratislaw báró Ausztria régi címerét látta. 1663-ban ugyane kut szélén Heinrich v. Lubenau Mátyás címerét látja. 1666-ban Paulus Tafferner ugyancsak Ausztria provinciáinak címereit látja a kuton. A XVI-XVII. század irói a Habsburg osztrák-magyar perszonálunió okán már bizvást nevezhetik osztráknak a régi magyar címereket. Megesik, hogy a Hunyad grófjának egyfarku oroslánját összetévesztik a kétfarku cseh oroslánnal; a magyar pólyás címert pedig a Habsburgok már I. Ferdinánd óta használják. Zsigmond brandenburgi sasát és a Jagellók sasát csak egy fej választja el a Habsburgok kétféjű sasától.
250. Irásné Melis Katalin, H. Gyürky Katalin, Bertalan Vilmosné és Zolnay László beszámolója a távfűtési vezeték miatt ásott gigászi kutatóárokokról. 1968. Budapest Régiségei 23 (1973) 276. (A Szentháromság téri - ekkor elbontott - ciszternából állítólag vezetett dél felé egy csatorna.)
251. Ez a vezeték inkább a vizes-zwinger ciszternájából szállíthatott vizet a későbbi Pallas Athéné kutba, mint a főtéri (Szentháromság tér) ciszternából. L. Buda középkori vízművei c. munkám Történelmi Szemle (1961) 46.
252. Leírása és képe III. Gyürü u. 5. sz. alatti 1970. évi feltárásom beszámolójában: Budapest Régiségei 23 (1973) 262-263.
253. Gerevich csak a hosszát - 2,5 m - adja meg; a cső átmérőjét nem. (i. m. 1966. 175.) A leletet, amelyet 1967-ben még mint a Szentháromság utcai Vármúzeum kiállítási darabját, Lőrinczy György számomra lefényképezett, feltárása óta a Budapesti Történelmi Múzeum őrzi.
254. De eltér mérete attól a másik vízvezető ólomcső darabtól, amelyet 1972-ben a budaszentlőrinci pálos kolostor romjai közt találtam. A Csépany Ákos restaurátor-egyengette pálos ólomcső hossza 19, átmérője 6 cm.
255. A vízvezeték V-alaku fa-ágának vegyelemzését Szalay Zoltán végezte el. Anyagvizsgálatának eredményét l. szobraink festékvizsgálati jegyzőkönyvében. (Függelék, 6.)
256. Vízműveinkkel, a várpalota vízberendezéseivel - közvetve - összefüggtek a palota jégvermei, hűtőzói is. Rapaics Rajmund a Bonfini-említetté cryptoporticust, a villa marmorea tartozékát vélte hűtőzőnek, hivesháznak. Hans Seybold 1476 évi budai naplójában tesz említést azokról a jégvágókról, akik a királyi borospincét Dunajéggel látják el. S végül 1525 április 19-én II. Lajos király számadáskönyvében olvassuk: "... ad manus Francisci Rutheni Regie Maiestatis pro emendo duobus scaphis et aliis attinenciis, pro refrigerando vino in horto sue Maiestatis dedi fl. 1. "Utóbbi adatot idézi Balogh J., i. m. I. 99.
257. A két késői érmével kapcsolatban meg kell jegyezni: a Mátyás dénárt a szobrok feltárásakor Kovalovski Julia, az OTM munkatársa a kivetett földben, az árok szélén találta s ő adta át. Ez a két - szobraink idehelyezése idejénél később vert - pénz azzal a XVI. századi gödörrel, illetve annak szeméjtével került ide, amelyet a szobrainkat körülvevő falak délkeleti oldalába ástak bele. (74/5. sz. szg.) A délkeleti gödörben, amely a környező régi kőfalat máig látható módon megrongálta - ember-arcos, maszkos diszitésű reneszánsz pohártöredéket is találtunk, XVI. századi török kerámián kívül. Nagy Lajos és Mária érmei azért sem jönnek számításba - a szobrok stiluskritikájának mérlegelése nélkül sem -, mert maguk a lelőhelyet körülvevő házak s a lelőhely: a nagy vízgyűjtő, sokkal korábbi a szobroknál, még inkább azok ide helyezésénél.
258. Tóthfalusi Lászlóné, a múzeumnak - leleteinkkel páratlan szeretettel foglalatoss - főrestaurátora hívta fel figyelmem arra: 1949/51 évi palotaátadásainknak kályhacsempéi

restaurálásakor is bebizonyosodott, néha ugyanannak a kályhacsempe-példánynak darabjai más és más lelőhelyekről kerültek elő. Nagy, szórt betöltési periódusoknak bizonyosságai ezek a lelet-összetartozások!

259. A cseh Luxemburg címer egyébiránt nem csak Luxemburgi Zsigmond révén kerülhetett Budára, aki 1372 óta jegyese, 1385 óta férje, 1387 óta uralkodótársa volt Anjou Mária magyar királynőnek, majdpedig annak 1395-ben bekövetkezett halála után 1437-ig magyar király -; magának Nagy Lajos királynak - 1342-1382 - első felesége, Margit hercegnő; Luxemburgi Károly császárnak, Csehország királyának és Valois Blankának leánya volt.
260. Holl I.: Középkori kályhacsempék Magyarországon, I-II. Budapest Régiségei 18 és 22 (1958 és 1971).
261. Ideiglenes jelzése 5. volt. (Ideiglenes jelzője: Lancelot)
262. 1975. június 15.
263. W. Boenheim: Handbuch der Waffenkunde. Graz 1966, (Az 1890 évi bécsi kiadás facsimile kiadása). 87. - Kalmár J.: Régi magyar fegyverek. Budapest 1971, 283.
264. Jó Fülöpnek e fából faragott szobra az amszterdami városházát díszítette, ám 1652-ben tűzvész következtében megsemmisült. Csupán rajza maradt meg. Artur Quellinus nyomán közölte W. Boenheim, i. m. 144.; 158. kép.
265. Kniebuckel németül, genouillère franciául. - 5. sz. lovagunk térdvasának mása Louis de Sancerrenek, V. Károly francia király connetable-jának (+1402) és Bertrand du Guesclin loagnak (+1379) Robert Loisel és Thomas Privé faragta sirkövén. M. Aubert, i. m. 340.
266. Az eltérő magasságok oka: a szobor jobblábából több van meg, mint a balból. Így mindkét lábon két csatolás volt a boka s az alsócomb között.
267. Francia: ceinture, német Gürtel, dupsing, latin cingulum militare.
268. A dijoni karthauziak XIV. századi gyalogos Szent György faszobrán jól látjuk a derékszíjtól független díszes fegyveröv - a vitézkötés - mindig kettős volt; kötése a háton, valamivel a derék alatt biztosította azt, hogy a vitézkötés le ne csusszon. A miénkkel érdemes egybevetni Robert d' Artois sirszobrának ábrázolását, Robert d' Artois - s ez a mi datálásunkkal kapcsolatban figyelemre méltó - 1317-1370 között élt. M. Aubert La sculpture française au Moyen-Age. Paris 1946, 336. - A miénkkel analóg díszövek: 1376-ben a francia király szőnyegén (Angers, Chateau, Tapisserie de l'Apocalypse.) - Ugyanezek a díszövek az V. Károly francia király idején -1375-1379 - készített Les grands chroniques de France miniaturáin, IV. Károly császár és fiai 1378. évi párizsi királylátogatásának képén. Mindezek: F. Piponnier, i. m. 343.; I, II, IV. tábla.
269. Dr. Gombos Zoltán kertészmérnök meghatározása. Köszönöm!
270. Kardunk és kardkötőnk korábbi analógiája, előképe 1160-1220 körül a bambergi dóm egyik emlékéen. Rajzát mellékelem. L. J. H. Hefner-Alteneck: Waffnen. - Ein Beitrag zur historischen Waffenkunde. Graz 1969, 10., IX. tábla.
271. Szobraink leiró lajstromában a 27. számnál említettük.
272. Ehhez a másik térdvashoz hasonló - pillangóslevéldíszes - térdvasat látunk Jean de Châtillon 1370-ből való sirkövén Châtillon-en-Bazois-ban (Nièvre). M. Beaulieu - J. Baylé: Le costume en Bourgogne. Paris 1956, 160. - Mind budai lovagunkéhoz, majdpedig e Châtillon-sirkőhöz hasonló Weikhart Frosch (+1375) sirkövének térdvasa is. (Utóbb a tüzetesebb vizsgálat megcáfolta azt a feltevésemet, hogy a lamellás lábazat s a sodronyharisnyás töredéke 5. sz. mellvasas lovagunk torzójához tartoznék. Z. L.)
273. Számításba kell vennünk, hogy leletünk a budai királyi udvar számára készült. Akár Nagy Lajoshoz (Máriához, vagy az ifju Zsigmondhoz), akár Zsigmond nagy építkezéseseihez kötjük is ezt a szoboranyagot, a szobroknak megfaragása idején Magyarország még számottevő európai hatalom. Nincs tehát semmi okunk holmi stilus-retardáció

feltételezésére. Erre a magyar hatalmi helyzetre legjellemzőbb Giovanni Villaninak és az angol, meg francia udvarban forgoló Froissartnak - e munkám más helyén - idézett egykoru véleménye.

274. Erre a fegyverdivat-béli elmaradottságra elsőként Zichy István mutatott rá a Petrovich emlékkönyvben (1933-ban) megjelent tanulmányában. - V. ö. Varju E.: Magyar viselet a középkorban. (Magyar művelődéstörténet, szerk. Domanovszky Sándor) Budapest, é.n. I. kötet.
275. Kalmár J.: Régi magyar fegyverek. Budapest 1971, 283.
276. Rómer F. - Huszka J.: A Szent László legenda székelyföldi falképeken. Arch. Ért. (1885) Uj folyam V. 211-220. - A bögözi (Udvarhely m.) falképek. Arch. Ért. Uj folyam XVIII. (1899) 388-393. (V. ö.: Puskás L.: A magyar falfestés Árpádkori emlékei. Budapest, 1935. - Összefoglaló: Radocsay D.: A középkori Magyarország falképei. Budapest 1954.) Én magam Velemért és Cserényt tanulmányoztam.
277. Ambrózy Gy.: A magyar csatakép. Budapest 1940., 39-40.
278. W. Boenheim, i. m. 87. - Kalmár J., i. m. 383. - Ez a felettebb kényelmetlen "cuirasse close" a szerzők szerint 1370 körül jelent meg a 1400 körül tűnt el. - Lovagunkéhoz legközelebb Audion de Kernhaul sirsobrának mellvasa áll, de annak már váll- és nyakvértje is van.
279. M. Beaulieu - J. Baylé, i. m. 152, 153.
280. Korai mellvasak: III. Edward angol király (1330-1376) fiának Edwardnak, a "fekete hercegnek" siremlékén, Canterburyben. A bambergi székesegyháznak Harcost ábrázoló faszobrán, 1370-ből. W. Boenheim, i. m. 138.; 150, 151. ábra.
281. Z. H. von Hefner-Alteneck: Waffen (Ein Beitrag zur historischen Waffenkunde. Graz, Ausztria 1969. Az 1903. évi kiadás facsimile utánnomata) 18. lap 23. tábla.
282. U. o.: 19.; 24. tábla.
283. U. o.: 20.; 26. tábla. (A szerző megemlíti, hogy a Konrád lovag sirkövén ábrázolt vértéhez hasonló elemeket találtak - egy 1850-ben megjelent leírás szerint - az 1399-ben megsemmisült Tannenberg vára romjai feltárásakor.)
284. U. o.: 21-22.; 28. tábla.
285. J. H. von Hefner-Alteneck, i. m. 23.; 31. tábla
286. J. H. von Hefner-Alteneck, i. m. 23.; 30. tábla
287. A fegyverkabát alá öltött mellvasra utalnak a bőrfüzéses kabáton melltájon látható fémgombok; ezeket általában a vértre verték, nittelték rá.
288. Dercsényi D.: Nagy Lajos kora, Budapest, é.n. 108-109.
289. J. H. von Hefner-Alteneck, i. m. 23.; 31. tábla.
290. A vért s az alatta lévő sodrony-szoknya együttesét l. u. o.: 36. tábla, b. ábra.
291. J. H. von Hefner-Alteneck, i. m. 27.; 39. tábla.
292. Dékány K.: Küküllei János, Nagy Lajos király viselt dolgairól. Brassó 1906, 121.
293. J. H. von Hefner-Alteneck, i. m. 23.; 32. tábla.
294. E. Thiel: Geschichte des Kostüms, Berlin 1960, 83.
295. U. o.: 85.
296. U. o.: 87.
297. A nürnbergi Meister des Schönen Brunnen alkotásairól és a prágai Szent Vencel szoborról, s a kettő kapcsolatáról: W. Pinder: Die Deutsche Plastik, I. Wildpark-Potsdam i. m. 93. 1924, 26-29, 61-67.
298. E. Thiel, i. m. 93.
299. W. Boenheim, i. m. 248., 286. sz. kép.

300. W. Boeheim, i. m. 248.; 287. sz. kép
301. W. Boeheim, i. m. 249.
302. Kalmár J., i. m. 61.: a Nemzeti Múzeum (Budapest) XIV-XV. századi gótikus kardjai között c. jelű áll legközelebb a mi kardunkhoz.
303. Ugyanilyen Zsigmond királynak drezdai kardja is. Mindkettőt l. Kalmár J. i. m. 63.
304. J. H. von Hefner-Alteneck, i. m. 17. 1. 21. tábla Mainz, Városi Múzeum.
305. U. o.: 17. 1. 22. tábla. - Érdekes lenne összehasonlítani csipő-öveinket azokkal a Nagy Lajos katonái által viselt "vállhevederekkel", "vállsallangokkal", amelyeket az első nápolyi hadjáratkor emlegetnek. E "sallangokat" - balteos - vállról lecsüngő diszes övnek értelmezi Bartal. L. Dékány K., i. m. 125.
306. Azért vélem egyértelműnek azt, hogy az (bőr-)ingeket bórszijakkal fűzik, mert a ruházat fűzői és a sarufűző bőrszijak szobrainkon teljesen megegyeznek.
307. A gombokról Fr. Piponnier: Costume et vie sociale - La Cour d' Anjou, XIVe siècle. Paris 1970, 380. (Boutons: Ces objets prirent quelquefois dans habillement du XIVe siècle...) - Magyar anyagunkban már 1317-ben megjelennek ruhagombok Károly Róbert koronázásának freskó jelenetén (Szepeshelyen). - Megjelenik a ruhagomb Simone Martini képein, így a sienai Chiesa di Sant' Agostino falképciklusának "csudálatos zuhanás" jelenetén is. (G. S. Contini: Simone Martini, Milano 1970, Tav. L.) - Alsókarján hasonló gombolást visel a Zólyom megyei - Kürtösi Madách-fiak által alapított - Cserény Szent Márton templomának freskóján az egyik - a kárhozottak közé terelt - főember is. (Itt a hasonló fegyverkabátokat is megtaláljuk az övekkel együtt.)
308. A budai lovagok fegyverkabátjaival kapcsolatban újra idézem Charles de Blois-nak Lyonban a Musée historique des tissus gyűjteményben őrzött pourpointjét. A ruha: mellén hasított, végig gombolható, térdig érő fehér selyem fegyverkabát. - A budai szobrokat - ruha-anyagaik rekonstrukciója szempontjából, kérésre, Endrei Walter dr. kandidátus vizsgálta meg. A mi fegyverkabátjaink modelljei posztó anyaguak voltak. Köszönet Endrei Walter szakértői véleményéért.
309. L. Douët d' Arcq: Comptes de l' Argenterie des rois de France au XIVe siècle. Paris 1851, "Cotte: Vêtement de dessous, commun aux hommes et aux femmes. Elle avait de manches." La cotte masculin fait partie des robes de plusieurs garnements et a disparu au XVe siècle. Idézi: F. Piponnier, i. m. 385. - A fűzőt ruházatról, a corsetről Piponnier műve írja azt, hogy a francia Anjouk XIV. századi számadáskönyvei egyaránt említik férfi- és női ruhaként. I. m. 384-385.
310. A Képes Krónika 1360-as években illuminált hasonló vassaru-ábrázolásáról írja Kalmár J.: "A sodronyos harisnya bokáig fedi a lábszárat, a lábfejet lemezelt vassaru borítja." Régi magyar fegyverek. Budapest 1971. 255. Kép a 256. lapon.
311. "A lábakra hosszúra nyúló csőrös cipőket huztak, ezt a formát a páncélzat is követte, emiatt a lovagok gyalog nem mozgathattak fürgén. Boucicault marsall névtelen életrajzírója szerint a nikápolyi katasztrófa után ezeket a cipőorrokat le kellett vágni, mert gátolták az urakat a menekülésben." - Horváth H.: Zsigmond király és kora. Budapest 1937, 172.
312. A későbbiekben felidézem a kor kedvelt udvari historiájának, a francia Froissartnak vélekedését a Nagy Lajos-kori Magyarországról. De hadd álljon itt Giovanni Villani (+1348) pár szava is Nagy Lajosról: "Viscontin kívül csak a francia, az angol és a magyar király annyira hatalmas, hogy háromezernél több, olykor négy-öt, sőt még ennél is több ezer lovagot tartson zsoldjában." - Rácz M.: A három Villani krónikája. Budapest 1909, 169.
313. Itt emlitem meg a budaszentlőrinci ásatásomnak azt a csatos-öves szent szobortorzóját, amelyet 1971-ben a pálos főkolostor déli, Szent Kereszt kápolnája romjai közt találtunk. Öve, redőzete nem idegen egyik-másik itteni szobrunk viseletdarabjaitól.

314. A mi szobraink nőalakjai között ugyan nincsenek ilyen divat-ábrázolások, de más műalkotásokon látjuk: a XIV. század hölgyei is szívesen viselték ezeket az - ékszerszámba menő - diszöveket.
315. Kéziratomat 1975. júliusában zártam le.
316. A miénkkel analóg fogasvésős megmunkálás pl. a Louvre egyik síremlékről való XIV. századi női szoborfejen. M. Aubert, i. m. 338.
317. Budapest története II. Budapest 1973, 255.
318. Ehelyütt, menetközben irt, előzetes jelentésről lévén szó, néhány apróbb elemzéssel adós maradtam. De így is felhívom a figyelmet a 16, 17. és 20. sz. szobrunk ingének - cottejának - gyűrt szegélyére. Jellemző sajátága a 14, 18, 19, 22. sz. lovagalak fegyverkabátjának hasított ujja is. Külön tanulmányt - nagy rajz és fotodokumentációt igényel - a hajak és szakállak, bajuszok megfaragásának vizsgálata is.
319. Zolnay L. - Szakál E.: A budai gótikus szoborlelet. Corvina, Budapest 1975, 40-49.
320. A szobrász-műhely, selejtszobrok etc. elméletekkel kapcsolatban ezuttal csak egy logikai ellenvetést teszek. Ha az általam megtalált galéria - a maga mintegy öt tucatnyi szobrával - egy nagy szobrászműhelynek afajta selejtraktára lenne, - a fejek egyrésze pedig holmi képfaragói vizsgadarab, "remek" - hol van egyetlen egy is azokból a szobrokból, amelyeket valóban átvettek, elfogadtak?
De, azt hiszem, ezzel az elmélettel felesleges is foglalkoznom. Műhely szükségképpen volt. Itt faragták a szobrokat. Itt is javították őket. Sőt elképzelhető: az átépítés kezdetén egy ideig - a repozíció reményében - itt is tárolták őket. Az azonban, hogy e szobrok raktári áruk lettek volna, illuzórikus feltevés. Kisérő leleteik kivétel nélkül a királyi palotából, annak bontásából valók, s ez vonatkozik magukra a szobrokra is. Más kérdés: került-e sor végleges felállításukra?
321. A timpanon Saulus jelenetét egyes kutatók a magyar Kolozsvári testvérek munkásságával kötötték össze. Én ezt nem érzem meggyőzőnek.
322. A Parlerek világa valóban behálózta az egész felnémet területet. Zwettl, a bécsi Stefanskirche kórusa (1340, Albrecht herceg alatt) egyaránt a gmündi előképekből táplálkozott. Ugyanigy a prágai plasztika gyökerei is ide nyulnak vissza. Regensburg, Bécs, Ulm, Breslau, Freiburg, Nürnberg mind összefügg egymással s a Parlerekkel. W. Pinder: Die deutsche Plastik. I. Wildpark-Potsdam 1924, 66. - A Parlerek és Magyarország kapcsolatát Horváth H. és Gerevich L. igyekezett tisztázni. Utóbbi: Középeurópai királyi műhelyek a XIV. században és a későgótika. Építés- és Közlekedéstudományi közlemények 2 (1959) 491-534.
323. Hoffmann E.: A Bécsből hazakerült műkincsek kiállítása a Nemzeti Múzeumban. Magyar Művészet (1933) 290.
324. Dr. Entz Géza szíves volt figyelmem felhívni az amiensi székesegyház külső szobordiszéire. Itt a püspök, az uralkodó családja s a védőszentek együtt fordulnak elő; támpilléreken, baldachinok alatt, gyámköveken állnak. - Látva világi alakjainknak összefüggéseit - urak és heroldok -, rokonabbnak érzem a párizsi s a bécsi szobrok programját! (Z. L.)
325. A körmöcbányai s a pozsonyi újabb leletek képét Balassa Géza tanár barátomnak köszönhetem (Besztercebánya). - Mintha valamilyen kapcsolat érződne a Curia Civitatis monumentális fejei s a budai szentkirályok, meg a nürnbergi kut apostolfejei (W. Pinder, i. m. 129.) és a krakkói Szent Kristóf ház Kristóf feje között.
326. A frank művészet - adott esetben Nürnberg - és Buda művészeti kapcsolatairól Csemegi J.: A budavári főtemplom. Budapest 1955, 101.
327. Horváth H.: A Fővárosi Múzeum kömléktárának leíró lajstroma. Budapest 1932, 15.
328. Vajmi rossz kifejezés! Aki "megelőzi saját korát", az már a jövő stílusát teremti!
329. Apostol vagy próféta-torzó: 10. (A 25, 26, 28, 31, 33, 35, 36, 37, 55, 56. sz.)
Szent nőalak: 2 (30, 32)
Kis herold: 5 (23, 24, 29, 34, esetleg 27. sz.)
Nagy herold: 2 (7, 40. sz.)

Fegyverkabátos lovag: 7 (10, 11, 14, 17, 18, 21, 22. sz.)
Köpenyes lovag: 3 (4, 8, 13. sz.)

330. Tartósságára s több kézre félreérthetetlenül utalnak egyes torzóink sajátosságai. Ezek nem is tematikus hasonlóságok, hanem a technika, a megfaragás hasonlóságai, illetve eltérései.
331. Egy ilyen királyi műhely működésének valamivel későbbi klasszikus példája Pozsony. L. erről: Szücs J.: A középkori építészet munkaszervezetének kérdéséhez. Budapest Régiségei 18 (1958) 331.
332. Feltehetően Zsigmond 1410-el kezdődő budai építkezései, palotabontásai, bővítése során emelik le szobrainkat a helyükről.
333. Nem céhmester, hanem királynéi építésvezető Nagy Lajos édesanyjának, Erzsébet királynénak építőmestere is ("procurator operum domine regine ... senioris"). Kumorovitz L. B.: Idősb Erzsébet királyné építkezéseinek történetéhez. Tanulmányok Bp. multjából 17 (1966) 14, 21. (1374 év).
334. Szücs J., i. m. 331.
335. Ezt az állítást - az Anjou kor végére datálást - kizárásos alapon is indokolhatjuk. Meglehet, hogy a szobrok - vagy egy részük - tán már Mária királynő idejére készült el. Azonban bizonyos, sem Mária sem Kis Károly féléves uralma, sem Zsigmond trónra léptének kezdeti éveit (amikor annyit volt az országtól távol és majdnem annyit ült börtönben, mint trónon), nem adják meg egy ilyen monumentális építkezés és épületdekorálás gazdasági, politikai hátterét. Általában a befejezettség ténye a lényeges! Két alakos konzolunk (1. és 2. sz.) pompásan mutatja: szobraink nem csupán művészalkotások, hanem épületplasztikai díszek. - Azok figyelmét, akik a priori Zsigmond korára datálják együttesünket, arra hívom fel: Zsigmond sosem fejezte be budai építkezéseit. Márpedig a szobrászi dísz befejezett épületeket ékit.
336. Balogh J.: A budai királyi várpalota rekonstrukciója a történeti források alapján. Művészettörténeti Értesítő 1 (1952) 34. - Balogh Jolán műve leírásakor még nem volt ismeretes a jelentős méretkülönbség a keskeny keleti s a széles nyugati szárny között, de még a hypocaustum feltárása sem volt értelmezett és publikált.
337. Ennek argumentumait kifejtettem a hypocaustum s a szökőkút maradványokkal kapcsolatban, e munkám II. részében. A nyugati szárnynál egyébként I. Albrecht osztrák herceg (1281-1307) és Nagy Lajos (1342-82) dénára is felszínre került.
338. A keleti szárny teremsorának belvilága fele a nyugatiénak. A déli részeken, az István-toronyhoz csatlakozó szálákban viszont nem volt akkora fogadó, mint amelyet 1383 májusában, Mária királynő fogadásával kapcsolatban említenek. (Erről Márki S: Anjou Mária, Magyarország királynéja. Budapest 1885, 176.) Ekkor az esztergomi, kalocsai, zárai és spalatói érseken kívül az országnak husz püspöke jelent meg s Garai Miklós nádorral élén ott volt az országbíró, a horvát bán, Macsó bánja, a tárnok-, főpohárnok-, főajtónálló-, főétekfogó-, főlovász mester, temérdek főember és báró. Ha az Anjou palota csupán akkora lett volna, mint az István-toronyhoz csatlakozó U alaprajz, akkor a királynő a szabad ég alatt kellett volna, hogy fogadja főpapjait s báróit.
339. Gerevich L.: A budai vár feltárása. Budapest 1966, 276-278. A szerző - s nyomán Bertalan Vilmosné - a Mária Magdolna templom kapuját s a Mátyás templom déli kapujának építéskezdetét is eme János mesternek tulajdonítja. - A Mária kapu építését Csemegi József 1370 és 1384 közé teszi. Csemegi J.: A budavári főtemplom. Budapest 1955, 50-52. - Gerevich feltételezi, hogy e János mester "valamikor a század - a XIV. század - első évtizedében születhetett". I. m. 281. - Eszerint hatvan-hetven esztendőskorában faragja a régibb ásatás szobrászati vezérletét, a leánykafejes gyámkövet s nyolcvan körül ballag a Mária kapu, a Mária Magdolna egyház kapuja építésekor. (Ld. Gerevich L., i. m. 329. lap, IX. tábla: a szerző itt két női fej-szobor mesterről vallja eme Johannes lapicidát!) A János mesterről szőtt legenda arra int: sose kapcsoljunk össze mesterművet mesternévvel -, ha arra kellő s elegendő bizonyítékunk nincs.

340. Nagy Lajos építkezései egyébként korántsem korlátozódtak a most felsoroltakra. Máig tisztázatlan: hol az Anjou-kori s hol a Zsigmond-kori palota- és erődépítkezések megszgyéje? - Itt idézném Hollné Gyürky Katalinnak néhány mondatát a budai Szent Miklós domonkos kolostorról: "...a XIV. sz. elején kezdődtek az első nagyszabású újjáépítési munkálatok a kolostorban s ezek Nagy Lajos uralkodásának végén fejeződtek be a szentély megépítésével. A maradványokból ítélve ennek a szentélynek az építéséből a királyi műhely is kivette a részét." H. Gyürky K.: Régészeti kutatás a Hilton szálló helyén. Élet és Tudomány 28 (1973) 52. sz. 2451-2456.
341. 1366 tavaszán Nagy Lajos Budán tárgyal a bizánci császárral. 1372 tavaszán IV. Károly császár leánykérő követével, János, alexandriai pátriárkával. 1374/75-ben itt keresik fel Lajos királyt V. Károly francia király leánykérő követi, hogy Nápoly trónját elnyerve egyesítsék a Valois és az Anjou-házat. A szomorubb ünnepi események közé kell számítanunk 1386-ban Kis Károly király budai bevonulását, majd meggyilkoltatását. Ennek helyrajzilag is hasznos adatait jegyezte fel Monaci krónikája és Zsigmond király krónikása, Windecke.
342. Zolnay L.: "Opus castris Budensis". A XIII. századi budai vár kialakulása. Tanulmányok Bp. multjából 15 (1963) 43-107.
343. A régebbi vérrokonságon kívül Nagy Lajost az a szál is a Valois házhoz fűzte, hogy első felesége - Luxemburgi Margit hercegnő, IV. Károly császár és cseh király leánya - Valois Blanka francia királyi hercegnőnek a leánya volt.
344. Ennek előzménye: 1353. szept. 15-én Luxemburgi IV. Károly császár, cseh király és I. Lajos magyar uralkodó megállapodik abban, hogy születendő gyermekeiket egymás tudta nélkül el nem jegyzik. Fejér G.: Codex diplomaticus IX. 2, 233, - 1361 sorsfordító év volt. Ekkor pattant ki Nagy Lajos király és IV. Károly császár - a hajdani vő és após - durva afférja: a császár, részegen, sértegette Nagy Lajos anyját. Wenzel G.: Magyar diplomáciai emlékek az Anjou korból, II. Budapest 1874, 583-584.
345. Minderről Wenzel G., i. m. II. 624, 629, 630, 638, 643, 656, 682.
346. Anjou Erzsébet 1380-ban már nem él: nagyanyja Piaszt Erzsébet 1380. ápr. 6. Budán kelt végrendeletében az ő - a néhai bizánci császárné - eltemetésére (vagy siremlékére) kétezer forintot hagyott. O. L. Dl. 6692. (Tomcsányi Tamás szives közlése) - A francia magyar házassági kapcsolatokról Wenzel Gusztáv tanulmánya a MTA Értesítőjében, 1851-ben. - Aktái: Wenzel G.: Diplomáciai emlékek az Anjou korból, II. kötet. - V. ö. Szilágyi S.: A magyar nemzet története, III. Budapest 1895, c. kötet: Pór A. - Schönherr Gy.: Az Anjou ház és örökösei (1301-1439) 330-332, - Közben 1372-ben Zsigmond morva örgróf, Luxemburgi IV. Károly császár fia eljegyzi Anjou Máriát, Nagy Lajos második - kisebb - leányát, Zsigmondot magyar szóra Budára hozzák, Mária - Katalin halála után - a magyar s a lengyel trón örököse lesz.
347. "Acta fuerunt hec Bude, Vespimiensis dioecesis in palacio regali dicti domini regis Hungarie" - írják a franciák. L. Tört. Tár, 1877, 43. L. még: Pór A.: I. Lajos király követsége a szentszékhez Avignonba. Századok 26 (1892) 139.
348. Az 1368-ban született Zsigmond - Luxemburgi IV. Károly császárnak és Pomerániai Erzsébetnek, Nagy Kázmér lengyel király unokahugának fia - 1372 tavaszán a vele egyidős Anjou Máriának, Nagy Lajos középső leányának - ekkor már, Katalin hercegnő holtá miatt - a trón várományosának jegyese. A frigyre 1372-ben Lajos király Budán s felesége Visegrádon ünnepi esküt is tett. Márki S.: Anjou Mária, Magyarország királynéja (1370-1395) Budapest 1885.
349. Szilágyi szerk. Pór A. - Schönherr Gy., i. m. 362-381. - Fügedi E.: Alsáni Bálint, a pécsi egyetem második kancellárja. Pécs 1967, 104.
350. Froissart krónikája. Válogatás, szerk. Kulcsár Zsuzsanna. Budapest 1971, 219-220. - A továbbiakban i. m. 228-230. - Froissart leírja: Valois Lajos már utban volt Magyarországra, amikor Zsigmond erőszakos trónfoglalásának hírére vette.
351. E vonatkozásban tanulságos olvasmány Nagy Lajos dédanyjának, Magyarországi Mária nápolyi özvegy királynénak 1326-ból fennmaradt végrendelet-végrehajtási jegyzőkönyve. Wenzel G., i. m. I. 239. - Vagy 1334-35-ből Endre herceg nápolyi udvartartásának jegyzéke. U. o.: 331.

352. Pór A. -Schönherr Gy., i. m. 158.
353. Dékáni K.: Küküllei János, Nagy Lajos király viselt dolgairól. Brassó 1906, 102-107.
354. Bunyitay V.: A váradi püspökség története, I. Nagyvárad 1883, 189. - A váradi szobrok - ha azok a Kolozsvári testvérek alkotásai voltak - bizonyára megüthettek egy, a budai galéria stílusától eltérő, de magas művészi mértéket. Ám az ott egyedül megmaradt kőszobor - egy kettős keresztet tartó herold -, noha az 1370-es évekből való, a budai stílus mellett vajmi gyarló, provinciális alkotás. (L. Csemegi J.: Hol állott egykor Szent László nagyváradi lovasszobra? *Antiquitas Hungarica* II. (1948) 1-2. sz. 189-205.)
355. Márki S., i. m. 3.
356. Tömöry E.: Az aacheni magyar kápolna története. Budapest 1931, - A három magyar szentkirály ereklyetartója Kölnben, a magyar kápolna oltártáblája Aachenben magyar és Anjou címerekkel, az aacheni káptalan régi pecsétje, Szent Simon aacheni ereklyetartója, Nagy Károly császár hermája, Magyarországi Szent Erzsébet marburgi síremléke s Kölnben egy magyar eredetű zarándok-ereklye: "a gyermek Jézus köntöskéje". L.: Pór A.: Keszei Miklós. Budapest 1904, 49-66. - Némethy L. - Zubriczky N.: A gyermek Krisztus köntöskéje. Esztergom 1901.
357. Ma a Metropolitan Museumban, New Yorkban. 1342-re datálják s francia ötvösműnek tartják.
358. Pór A. -Schönherr Gy., i. m. 152. - A legújabb összefoglalás: Dercsényi D.: Nagy Lajos kora. Budapest é. n.
359. Z. Rozanow - E. Smulikowska: The cultural heritage of Jasna Góra, Warsaw 1974, 15, 16, 24.
360. 1436-ban Zsigmond a Székesfehérvárott időző külföldi követeket "rogavit ut transirent Budam et viderent edificium castris sui" "Visitauerent legati castrum magnum et copiosum edificis" (Aegidius Carlerius feljegyzése, 1436) Balogh J.: A művészet Mátyás király udvarában. Budapest 1966, I. 48.
361. Szűcs J., i. m. 337. szerint az 1410-es években elkezdett budai építkezések a 30-as évekre teljesen abbamaradtak. 1420 és 1426 között Zsigmond összesen 11-12 hónapot töltött Budán; 1426-tól 1436-ig azonban egyszer sem kereste fel magyar fővárosát. - Valószínű, hogy Georg von Thübingen augsburgi kőfaragó s husz legénye, meg Stefan Holl stuttgarti kőfaragó - akiket Zsigmond 1418-ban szerződtetett - kezdik meg a budai építkezéseket. Balogh J. úgy véli: a Friss palota nagyterme 1424-re már készen állt, ám a vár erősítéseinek munkája, meg a Csonkatorony befejezése szerinte is elmaradt. Balogh J., i. m. I. 48.
362. Ilyen megrázkódtatás érte a budai Anjou palotát 1386-ban, akkor, amikor a két királyné megbízásából merényletet követtek el Anjou Kis Károly király ellen. Meglehet, hogy Zsigmondnak kétszeri fogságra vetésével végződő kétszeri (1388 és 1401) palotaforradalom sem volt nyomtalan. Legdöntőbb változást azonban mégis csak Zsigmond nagy építkezései jelentették 1410-26 között.
363. Ujra megemlíteném: a palota keleti szárnyának külső mérete, faltól falig 8 méter. Ebben a szárnyban tehát egy teremsor fér el, előtte keskeny folyosóval. A nyugati - általam Nagy Lajos építményének vélt - szárnynak ugyanez a mérete 14.6 méter.
364. Jól jellemzik ezt az ún. "öreg fal", a XIII. századi városfal mellett feltárt ún. "konzolos pince" leletei. A pince legalján egy mázas, az 1410-es évekből eredő, teljesen ép - de égetési hibája miatt - kidobott kályhacsempe feküdt.
365. 1439-ben Albert király halála után nemcsak zendülés tör ki Budán a magyar s a német polgárok közt (az Ötvös-féle gyilkosság ügye), de a nép is két pártra szakad. Pálóczi primás - a Habsburg párt embere - meghal s utána Erzsébet özvegy királyné jóembere, Szécsi Dénes, az új esztergomi primás-érsek haddal támad Budára, Óbudát felégeti. 1440-ben Pálóczi és Szécsi ellenlábasa, Rozgonyi Simon veszprémi püspök siet Budára, hogy a várat Jagello I. Ulászló számára átvegye. (Kollányi F.: Esztergomi kanonokok. Esztergom 1900, 79.)

366. 1452 augusztus 24-én Hunyadi János építkezései számára Bécsben 12 láda pléhet vesz s utasítja Pozsony városát: fizesse ki azt a pozsonyi harmincad haszonbéréből, a ládákat pedig küldje Pestre, hogy építkezése meg ne akadjon. (Selmecebánya város levéltárából; közli Szitnyai J., A körmöcbányai békekötés 1452-ben. Tört. Tár. 1884, 593.) - Mivel a kormányzó közpénzből vásárol, nyilvánvaló, hogy építkezése középítkezés volt. Ilyen pedig lehetett a Zsigmond által félbehagyott budai építkezés folytatás is, a pesti királyi kastély építése is.
367. Iványi B.: Bártfa város levéltára. Budapest 1910, 154, 155. - Az 1447. évi palota átadásról Szentpétery J.: Hédervári Imre 1447. évi felmentő levele. Turul, 20. (1902) 153.
368. Gerő J.: A cseh husziták Magyarországon. Besztercebánya 1910, 160-199.
369. Teleki J.: A Hunyadiak kora. Pest, 1852. II. 380, 500.
370. "in plateam ... educitur (sc. Ladislaus de Hunyad), que ante Sigismundi palatia late diffunditur ... nonnulli proceres, qui e Sigismundi palatio presidente rege spectabant" - írja Decadesében Bonfini.
Ed. J. Fógel, B. Iványi et L. Juhász (L. Lipcse, 1963. 197. lap. Tomus III. Decas III. Liber VIII. 249-255 sor.

LES FOUILLES AU CHÂTEAU DE BUDA (1967-1975) ET LA TROUVAILLE DE LA GALERIE DES STATUES GOTHIQUES

J'ai divisé en trois parties le rapport dit préliminaire sur mes fouilles au Château de Buda, commencées en 1967 et qui se poursuivent encore de nos jours.

La Ire partie contient le compte rendu sur les trouvailles sporadiques, mises au jour au cours des fouilles d'urgence (Ire partie); la présentation des monuments du village de l'époque romane avant l'invasion des Mongols, démontrable aussi dans la partie sud de la Colline du Château, puis la démonstration des trouvailles de la ville gothique, qui y fut fondée après 1241-43, en constituent la 2e partie;

dans la troisième partie je présente la galerie des statues gothiques que j'ai trouvée dans le quartier gothique mentionné dans la cour d'une maison en ruine, démolie dans la première moitié du XVe siècle.

Cette division en trois parties de mon compte rendu est dû à des considérations de structure. Traité en trois chapitres, le sujet est unique, il reste toujours le même. Ainsi la division tripartite qui rend mon compte rendu fatigant et lourd n'est qu'apparente: les trouvailles sporadiques aussi bien que les monuments mis au jour au quartier gothique, mais même les torsos apportés de l'aire du château royal et enterrés à cet endroit sont les phénomènes partiels d'un système unique et fermé, ceux de l'histoire de la Colline du Château. Grâce à ces monuments, nos connaissances relatives à l'histoire de la Colline du château, puis à celle du Château de Buda deviennent plus précises; l'histoire écrite et supposée de la Colline et du Château royal est soumise à l'évaluation univoque de l'archéologie, qui n'admet aucune erreur.

Les époques protohistoriques les plus anciennes - d'avant le XIIIe siècle - de la Colline du Château, située sur la rive droite du Danube, étaient déjà bien connues. Même mieux connues que certaines des époques postérieures. Et pourtant, nos mises au jour ont contribué à la préhistoire par quelques "nouveautés archéologiques". C'est ma collaboratrice, Mme Marosi née Ágnes Sós qui les résume dans son compte rendu ajouté comme appendice à mon ouvrage.

Quant aux monuments de la civilisation matérielle des deux mille cinq cents ans allant de l'âge du bronze à l'âge romain, tout comme jusqu'ici, nous n'avons pas réussi à extraire des témoignages archéologiques du sol de la Colline du Château. Les trouvailles de nos fosses de recherche, de nos blocs de fouilles linéaires sont non seulement laconiques, mais tout simplement muets en ce qui concerne l'histoire locale et celle de l'époque romane de Pannonie, et celle des siècles de la migration des peuples.

Mais nos monuments mis au jour entre 1967 et 1975 nous en racontent d'autant plus sur le pré-moyen âge hongrois. Ces preuves, ces trouvailles expliquent et réunissent en un tableau historique cohérent plusieurs éléments trouvés précédemment mais insuffisamment expliqués jusqu'ici.

Ainsi, une chose est devenue incontestable (que j'ai déjà d'ailleurs reconnu au cours des fouilles antérieures exécutées à Buda et sur quoi j'ai attiré l'attention de la recherche): sur la Colline du Château de Buda, du XIe siècle à l'invasion des Mongols fleurissait une colonie agraire peuplée. C'étaient probablement les terres arables de la ville de Pest, qui sur la rive gauche du Danube était entourée de marais, de branches mortes du Danube, du désert de sable de Rákos et pauvre en sols fertiles. Nous connaissons même son nom: Kreenfeld, Minor Pest. Avant l'invasion des Mongols elle était une partie de Kétegy-Pest - d'Utraque Pest.

C'est l'agglomération dont Lajos Nagy et Sándor Garády ont trouvé, aux années 1930, les chais, les caves, les restes des maisons d'habitation, sur l'emplacement de Taban, au Sud de la Colline du Château. Les mêmes restes ont apparus dans l'aire du palais royal, mais là, le directeur des fouilles effectuées après la deuxième guerre mondiale et ses collaborateurs avaient défini ces restes de la conglomération agraire comme étant les dépendances d'une résidence royale du XIIIe siècle - du palais en bois, plus tard en briques - du roi Béla IV.

Mais ce même contingent de trouvailles - chais, caves, restes de maison modestes avec un matériel des XIe-XIIIe siècles - a été retrouvé non seulement sous l'aire du palais royal, mais aussi aux points les plus éloignés de la Colline du Château. Mes fouilles des années 1967-1975 faites dans le simulateur archéologique du palais royal, dans son avant-cour nord, ont complété les espaces vides de la chaîne de l'agglomération agraire des XIe-XIIIe siècles d'un tronçon de 300 m, limité par le Tabán, le palais royal et la rue Táncsics, la place de la Porte de Vienne (Bécsi kapu tér). Dès lors l'existence de cette colonie agraire, probablement Minor Pest, est prouvée sur deux km environ, de l'église paroissiale du Tabán à la place de la Porte de Vienne. L'église de la colonie de l'époque romane se dressait à l'emplacement de l'actuelle église du Tabán; c'est de là que vient notre célèbre monument en pierre du XIIe siècle, "le Christ de Tabán". Des diplômes prouvent que Minor Pest - agglomération agraire de l'époque romane sur la rive droite - s'est détachée de la ville de Pest. Son église était la succursale de Pest, et d'autre part, au commencement du XIIIe siècle, avant l'invasion des Mongols, (Buda)Örs et Sasad - ce dernier disparu depuis - sont mentionnés comme les succursales de Minor Pest (Kreenfeld). La ville de Pest comme son affiliation Minor Pest, ainsi que les expansions de celui-ci (Sasad et Örs) étaient les colonies des gens du roi. Ces gens du roi - selon les diplômes - cultivaient des champs, des vergers, des vignes. Leurs églises sont des capellae regiae.

On peut supposer - et je fais encore actuellement des recherches archéologiques sur ce problème - que la colonie agraire sur la colline de la rive droite - de même que Pest sur la rive gauche et la ville d'Óbuda sur la rive droite - ont été dévastés par les Mongols. Nous avons mis au jour toute une série de petites maisons d'habitation qui ont été détruites au XIIIe siècle. A leur emplacement, dans la seconde moitié du XIIIe siècle, on a bâti les maisons en pierre de la ville de Buda, nouvelle capitale de la Hongrie.

Dans le site de fouilles actuel, sur le côté sud du Château, nous avons constaté que les maisons de la ville de Buda, fondée après l'invasion des Mongols et ce quartier ont été accolés à l'axe d'une rue en direction nord-sud.

Les maisons de pierre sans étage - dont les murs étaient d'une épaisseur de 0,7 à 1 m - étaient assises sur des terrains du même type, de mêmes dimensions que ceux des maisons actuelles du quartier du Château. Les façades est étroites de ces maisons de pierre des XIIIe et XIVe siècles donnaient sur la rue principale de la colline, tandis que les dos donnaient sur le jardin allant jusqu'aux murailles de la ville.

Dans ce même site - du côté ouest - outre les agglomérations du village de l'époque romane et de la ville gothique, nous avons retrouvé et dégagé sur une longueur de 130 m environ, les restes des murailles - larges de 2 m - de la ville de Buda fondée après l'invasion des Mongols. Ces murailles reposent sur les caves, les cavernes, les fosses à ordures remblayées de l'ancien village. Mais il y a des fosses à ordures anciennes au-dessous des murailles et même à l'extérieur des murailles. Ainsi la priorité du village et la postériorité des murailles - y compris les fouilles dans le Tabán et dans l'aire du palais royal, ainsi que les autres traces d'habitations anciennes retrouvées aux divers points de la Colline du Château - se sont avérées incontestables au cours de nos fouilles actuelles (Exactement à la cave n° 7).

Naturellement, cette découverte réagit sur certains résultats des fouilles antérieures (1945-1962) dans l'aire du palais royal: les fosses à ordures anciennes (p. ex. dans la petite cour sud ou sous les pièces d'habitation de l'aile ouest) sont les restes du village ancien et non celles du palais royal en dur du XIIIe siècle, hypothèse émise par L. Gerevich.

Ces reconnaissances archéologiques excluent également la théorie d'András Kubinyi qui voulait expliquer le développement en ville de la colline médiévale du Château de Buda en affirmant qu'au commencement il y avait un palais royal dans la partie sud de la colline, et que la ville de Buda, sur la colline, n'était qu'une sorte de "Vorbürgstadt" du palais.

Nos découvertes prouvent qu'à Minor Pest, dévasté lors de l'invasion des Mongols, se substitua, au milieu du XIIIe siècle, la ville de Buda fondée par le roi Béla IV - Castrum Novum Montis Pestiensis¹ - et que les maisons bourgeoises de cette ville descendaient au XIIIe siècle jusqu'au point sud le plus bas de la Colline du Château. Jusqu'au point où, plus tard, dans la première moitié du XIVe siècle furent bâtis Istvánvára és Istványtorony, le château et la tour du prince István d'Anjou-Sicile (+ en 1354).

1. - Jusqu'au XVIe siècle, la majorité de nos diplômes mentionnent la ville de Buda comme le Castrum Novi Montis Pestiensis, bien qu'au milieu du XIIIe siècle ce ne fût pas la colline - mons - qui était neuve, mais le château - castrum.

Les résultats des fouilles actuelles - ancien village de l'époque romane, quartier gothique démoli dans la cour nord du château (trouvailles semblables sous le palais, vers le sud) - nous présentent le tableau suivant: la ville fondée par Béla IV s'étendait jusqu'au point le plus bas de la colline de la ville. Ses murailles (rempart ou mur d'enceinte: aux XIIIe et XIVe siècles, l'emploi des mots castrum et civitas est également motivé en parlant de Buda) entourent même le plateau de la Colline du Château le plus éloigné vers le Sud.

(J'ai démontré ailleurs que pendant la première moitié du règne de Nagy Lajos (Louis le Grand) la résidence royale à Buda ne se trouvait pas à l'emplacement du palais sud, bâti plus tard, mais à l'extrémité nord de la colline, dans le grand ensemble nommé Magna Curia Regis ou Kammerhof.)

Ce sont les Anjous qui, vers 1320-1330, commencèrent à démolir le quartier sud en y bâtissant un palais de petites dimensions - Istvántorony, Istvánvár - pour le prince István. Vers le Nord, ce palais était bordé par un fossé en roc. Sur le côté nord de ce fossé s'élevaient les maisons bourgeoises de la ville qui s'étendait jusque là. Entre 1354 et 1382, Nagy Lajos agrandit considérablement le palais des Anjous en transférant sa résidence de Visegrád à Buda. C'est alors que furent bâtis l'aile ouest, avec son installation de chauffage par le fond et sa conduite d'eau; la cour d'honneur supérieure, ornée d'un jet d'eau; le jardin suspendu, le viridarium.

Je considère l'ensemble des statues gothiques découvert en 1974 comme l'accord final, le couronnement de la décoration architecturale des constructions monumentales qui, commencées pendant le règne de Nagy Lajos, avaient été certainement achevées pour l'année de sa mort. (Le fait que le roi Lajos fit don, en 1382, de l'ancien palais royal (Magna Curia Regis ou Kammerhof) avec la chapelle royale Saint Martin construite en 1349, a ses chers ermites de Saint Paul - à leur archimonastère de Budaszentlőrinc - marque la fin de la construction du palais royal sud.)

Nous devons à l'agrandissement du palais royal - le palais sud - au temps de Louis Ier, cette chapelle domestique, dédiée à la Sainte Vierge et consacrée en 1366, dont le crypte (c'est-à-dire sa nef de la fin du XIVe siècle) s'est conservée jusqu'à nos jours. (Son choeur a été construit plus tard.)

Avec le mur d'enceinte du XIIIe siècle nous avons mis au jour des trouvailles qui permettent de fixer la date du démantèlement de l'ancien mur. Les mêmes trouvailles - débris de luxe de la cour de la première moitié du XVe siècle - caractérisaient également la suppression du quartier sud.

A partir février 1974 j'ai consacré une attention particulière aux trouvailles mises au jour dans le site n° 74/4, site de nos statues. Comme je viens de le dire, nous avons identifié vingt-deux fragments des trouvailles repérées auprès des torsos dont les morceaux ont été retrouvés dans d'autres sites voisins, avec des débris également rejetés dans la première moitié du XVe siècle. Ceci prouve incontestablement qu'aux années 1430-1440, on a transféré - avec les débris quotidiens de la cour royale - les débris des démolitions ordonnées par Sigismond, sur l'aire du quartier démoli, ajouté au palais.

Du fait - par exemple - que nous avons retrouvé les morceaux du même carreau de poêle dans trois sites différents (dans celui des statues également), nous avons pu pour ainsi dire suivre à la trace le chemin des carrioles transportant les débris, et même les mouvements des ouvriers pelletant les débris et les débris apportés.

Ce nivellement de l'époque de Sigismond visait - outre l'enlèvement des débris - à élever le niveau du terrain; les murs du palais élevés par Sigismond étaient beaucoup plus hauts que les murailles de l'époque du roi Béla IV.

Les statues mêmes avaient échoué sous forme de débris dans le site n° 74/4 - et peut-être dans les sites voisins, vers l'Ouest, qui ne sont pas encore mis au jour. Et nous avons également pu découvrir qu'un seul serviteur pouvait décharger à la pelle les débris quotidiens de la cour royale, alors qu'il fallait deux hommes pour soulever et jeter les torsos de statues. Les inclinaisons des couches stériles du site n° 74/4 fixées par des dessins ont bien montré que nos statues ont été jetées dans la fosse du côté sud - c'est-à-dire de la direction du palais royal. Ceci explique que nous avons retrouvé la tête de la même statue - la figure d'éveque n° 16 - plus au Nord, plus bas, et le tronc plus au Sud, plus haut; le tronc et la tête ne se sont séparés qu'ici, dans le site.

Le mur d'enceinte du roi Béla IV et les maisons datant de l'époque de la fondation de la ville, ont été démolis dans la première moitié du XVe siècle. Le cours des événements est clair: Sigismond de Luxembourg (1387-1437) - d'abord fiancé à la reine Marie d'Anjou (1372), devenu son mari (1385), puis régnant avec elle (1387) et enfin, après la mort de la

reine, souverain du royaume (à partir de 1395) - entoura l'aire entière du palais royal de murs nouveaux, modernes à l'époque. Ainsi il démantela les murs de l'époque du roi Béla IV en les remplaçant par des murs nouveaux, plus élevés et plus solides. Les murs de la ville devinrent ainsi de véritables remparts.

Puisque le Palais Friss (nouveau) de Sigismond couvrait toute la cour et tout le marché de la place du palais angevin, et qu'ainsi il ne restait (sur l'aire du palais angevin) ni cour du château, ni place du marché, le roi transporta la limite du château de 200 m vers le Nord, au détriment de la ville.

Sigismond entoura le palais angevin, bâti au XIVe siècle à l'extrémité sud de la colline du Château, de bâtiments assis sur des fondements plus bas (Salle des Chevaliers, Chambre du Trésor, "Prison de Mathias"). De même, les trois côtés libres de la tour István furent entourés d'édifices. Or, tout cela ne suffisait pas aux exigences impériales. Alors Sigismond couvrit le marché de l'époque angevine en y construisant, entre 1410 et 1426, son Palais Friss. Et pour obtenir un marché nouveau et plus grand, il prit le quartier sud de la ville de Buda - selon moi une trentaine ou une quarantaine de maisons.

Nous avons mis au jour les fondements de ces maisons bourgeoises du quartier détaché dans la première moitié du XVe siècle, et nous avons découvert les torses de la cour à citerne d'une de ces maisons.

D'après ce que nous venons de dire - et selon le témoignage des trouvailles archéologiques qui appuient nos raisonnements - il est clair que les murs d'enceinte du XIIIe siècle, aussi bien que les maisons dans l'enceinte des murs nouveaux élevés par Sigismond, furent détruits à la suite des constructions d'agrandissement du palais. Et comme les statues ont été retrouvées dans la cour d'une maison démolie à côté des démolitions (jet d'eau, conduite d'eau, installation de chauffage) des édifices angevins détruits à cause des constructions nouvelles et que, d'autre part, parmi les débris des journées du nivellement, ces trouvailles doubles accompagnant les statues ont une valeur déterminante du point de vue de la datation. Les cinquante pièces de monnaie rendent incontestable que les statues ont été ensevelies dans les années 1440 au plus tard. Et en même temps, comme terminus post quem, elles fournissent un point de départ pour le compte à rebours permettant de fixer l'origine et l'âge de notre galerie de statues homogène et synchronique.

Dans la partie sur les statues, j'ai énuméré nos torses comme 62 unités - monades sculpturales. Le nombre 62 est diminué a priori de deux ouvrages sculpturaux, retrouvés plus tôt qui n'appartiennent pas à la galerie gothique. Les 62 unités ne signifient pas que l'ancienne galerie contenait 62, ou plutôt 60 statues. Il peut s'avérer par exemple qu'une tête et un socle considérés aujourd'hui comme des pièces autonomes, appartiennent au même torse. Quant à moi, qui ai assisté dès le moment de la découverte du premier torse (le 16 février 1974), au cours de mon travail quotidien, à la mise au jour, à la restauration, à la mise en place de nos torses pour la première présentation grosso modo homogène de la galerie (le 26 mars 1974), je pense que le nombre des statues de l'ancienne galerie devait être de 45 à 48.

Nos torses - que nous avons retrouvés dans un remblayage d'une masse de 80 m³ à peine, dans la cour à citerne d'une maison de pierre, démolie dans la première moitié du XVe siècle - se divisent en deux groupes thématiques: une partie ornait le palais royal (anticamera), et l'autre la chapelle domestique du roi.

L'origine des statues s'explique - selon la coutume du moyen âge - par une grande période de construction. Nous devons attribuer leur destruction également à une autre grande période de construction.

Je me réfère à ce qui précède, et ainsi, depuis les premiers moments de la découverte, je pense que les causes de la destruction, du déplacement et de l'anéantissement des statues sont les grandes constructions de Buda, à l'époque de Sigismond, exécutées probablement entre 1410 et 1426. Il est possible que l'on ait éloigné entre 1410 et 1426 les statues profanes des salles de réception - dans l'aile ouest - dans l'intention de les remettre plus tard.

La cause de cet éloignement est que Sigismond avait fait démolir jusqu'au rez-de-chaussée l'aile angevine. (Un indice sûr de cette démolition jusqu'au rez-de-chaussée est la mise au rebut des éléments de l'installation de chauffage par le fond de l'aile ouest, simultanément avec l'ensevelissement de nos statues.) Même si l'intention de restituer les statues eût existé à ce moment - entre 1410 et 1426 - il n'en fut rien: ces statues n'ornèrent jamais le nouveau Palais Friss de Sigismond. Quand le Palais sera terminé, nos statues

reposeront déjà dans le sol de la nouvelle grand'place du marché, recouvertes d'une couche épaisse et homogène de débris de démolition qui, stratigraphiquement, datent sans appel des années 1440.

La chapelle domestique des Anjous, construite en 1366, fut également démolie à l'époque de Sigismond. (De cet édifice il n'est resté que la crypte. Les nervures de la crypte correspondent au style de l'époque supposée de construction (1366); mais le choeur n'est pas antérieur aux années 30, voire 40 ou 50 du XVe siècle.

La mise au rebut simultanée des statues profanes et religieuses révèle que la démolition du palais des Anjous et de la chapelle angevine - précédant la reconstruction - a eu lieu en même temps, notamment avant les années 1440.

En connaissance de l'histoire du palais de Buda, on peut se demander si ces statues de l'époque tardive des Anjous n'ont pas été endommagées à l'occasion d'une révolution de palais. Il y en a eu en abondance. En 1386, c'est entre ces murs qu'on assassina Charles II, roi de Naples et de Hongrie. Dans les années suivantes Sigismond de Luxembourg - tout jeune époux - échappe aux conspirateurs, grâce au secours de sa femme, par une corde, d'une tour du château. En 1401 c'est également ici que les nouveaux conspirateurs arrêtent Sigismond à main armée. Et il semble qu'en 1440 l'entrée à Buda du roi Ladislas Ier Jagellon ne se déroula pas sans incidents armés. Donc, entre 1386 et 1440, il y eut trois révolutions de palais à Buda. Mais c'est une erreur de supposer que l'endommagement des statues déjà dressées soit en relation avec ces révolutions. Car, même si les ornements des salles de réception royales sont endommagés en de telles occasions, il est difficile d'imaginer qu'un groupe de conspirateurs, mené par des prélats et des seigneurs, détruise les statues sacrées de la chapelle.

De ce qui a été dit découle ma datation concernant le sculptage des statues, que je maintiendrai jusqu'à ce qu'une découverte plus concluante, plus logique ne me convainque de mon erreur.

La division périodique du Château de Buda, esquissée plus haut, l'analyse très approfondie du site n° 74/4 - site de mes torsos - et les informations que donnent les statues au point de vue de l'histoire des costumes et de la critique des styles m'ont convaincu que nos statues avaient été exécutées dans les années 1370-1380, comme le couronnement des constructions de Buda, dues à Louis (le Grand) d'Anjou (1342-1382), par d'excellents maîtres de formation franco-italienne très nette et d'inspiration néolatine.

Je crois découvrir une affinité de style entre les torsos de notre galerie de statues d'une part, le torse de femme couronné de la console et la tête de jeune fille d'autre part, retrouvés aux fouilles de Buda des années 1948-1962. Je crois - tout comme László Gerevich, qui les a publiés - que nous devons les faire remonter à juste titre à cette époque. (Sans toutefois accepter ni la qualité d'imagier de maître János, mentionné par Gerevich, ni le rapport de nos statues avec l'atelier Parler de Prague.)

J'ai consacré beaucoup de temps à des comparaisons approfondies, pour constater si les pièces de la galerie, taillées sans exception dans la pierre calcaire tendre des environs de Buda, sont en corrélation entre elles, si toutes les pièces sont en relation les unes avec les autres, ou si seuls certains groupes sont en corrélation. Outre les données de

l'histoire des costumes de chevalerie manifestes et bien datables, j'ai établi une grille logique - un système de coordonnées de syllogismes - pour examiner certaines caractéristiques de la sculpture (dos, draperies, cheveux, mains, ceintures, chaussures). Ainsi j'ai pu me faire l'image suivante: toutes les statues de la galerie gothique ont été sculptées - sur place - sous la direction de deux ou trois maîtres directeurs - par des imagiers encore inconnus actuellement, dans un laps de temps relativement court, dans les années 1370-1400.

Malgré les goûts français très nets, je ne trouve aucun motif direct actuellement pour rattacher notre atelier de Buda à une école déterminée de France ou des Pays-Bas. D'autre part, en passant en revue des monuments nationaux - en dehors du torse de la Madonne d'Esztergom que j'ai publié pour la première fois en 1955, des torsos de Buda déjà mentionnés, trouvés lors des fouilles des années 1948-1962 et peut être des deux têtes semi-plastiques de rois datant de la fin du VIe siècle que j'ai découvertes dans l'aire de la maison n° 9-11 de la rue Tárnok - je ne trouve aucun rayonnement direct de l'art de ce remarquable atelier royal de Buda. Les recherches sur ce thème constitueront une de mes tâches ultérieures avec mes collaborateurs.

Si nous acceptons la datation de la fin du XIVe siècle, une des préfigurations de nos groupements de chevaliers semble être le groupe roi + héraut du Louvre du roi français

Charles V. Sculpté vers 1365, ce groupe fut pilonné sous la révolution. Il ne nous en est resté que la description, mais - aux années 1370 - à Vienne, les princes corégents autrichiens se sont fait perpétuer selon le même agencement - qui est déjà unique en Europe - avec leurs femmes, à l'église Stefanskirche.

Avec l'avancement des travaux de restauration il est devenu évident qu'à l'instar du groupe détruit du Louvre et des groupes de la Stefanskirche, ce sont les hérauts qui sont debout auprès des chevaliers de Buda. Et, notons-le, selon le canon de Paris et de Vienne: les statues des sergents d'armes, plus petites, n'atteignent la hauteur de leurs maîtres qu'avec la pointe du panache ou du cimier tenu dans leurs mains, alors que ceux-là sont tête nue.

Néanmoins, malgré cette ressemblance, il y a une grande différence entre la représentation prince + héraut de Vienne et celle de Buda.

Il s'agit de la qualité nettement plus élevée du matériel de Buda.

De ce point de vue, je n'exagère pas en constatant qu'à Buda, grâce au sort favorable, il s'est conservé sous le sol une chose qui, en surface, a péri à Paris. (D'ailleurs, si les envahisseurs turcs avaient trouvé nos statues dressées, il ne nous en serait resté, non pas des torsos, mais pas même des miettes. Ils doivent leur renaissance à leur destruction apparente.)

En acceptant la datation du XIVe siècle - puisqu'il n'y a pas de meilleure ni de plus convaincante - je vois deux possibilités théorique quant au programme et à l'origine de nos statues. Il est possible que les projets dynastiques de l'époque de Louis d'Anjou - alliance de la Maison française des Valois et de la Maison hongroise des Anjous par mariage - serve de fond historique et culturel à nos statues. Ce sont les décennies ou - en passant par l'Avignon des papes - à Buda et à Paris, les ambassadeurs français et hongrois se succèdent sans arrêt dans les palais de Charles V, de Louis (le Grand), puis de la reine hongroise Marie (ou de la reine mère Elisabeth). Les historiens de France appellent cette époque le siècle de la misère, malgré son niveau artistique très élevé. Ainsi, il est facile d'imaginer qu'une de leurs écoles - d'origine flamande peut-être - échoue à Buda pour quelque temps, tout comme la Chronique Enluminée de Buda a échoué dans la cour de Charles de Valois.

Ce même rapport franco-hongrois deviendra encore une fois intime: vers 1395-1396, quand les troupes de secours se mettent en route pour aider Sigismond. (Mais, selon nous, ce moment - et en général l'époque du début du règne souverain de Sigismond, jusqu'en 1410 à peu près - n'est pas propice, ni assez mûr politiquement et économiquement pour accomplir une construction de telle envergure, qui méritait, comme accord final, une galerie aussi importante comprenant une cinquantaine de statues. Pourtant nous ne pouvons pas exclure non plus cette hypothèse de travail.)

L'autre époque historique qui peut entrer en ligne de compte - et date également des dernières décennies du XIVe siècle - est, à mon avis, celle ou Sigismond de Luxembourg, margrave morave, fils de Charles IV, empereur et roi de Bohême, entre en scène dans l'histoire de Hongrie. (Cette hypothèse est appuyée par un fragment des armes du Luxembourg, trouvé non loin de nos statues, qui doit dater de la fin du XIVe siècle et dont la pierre est identique à celle de nos torsos.)

C'est en 1372 que Sigismond se fiance à Marie d'Anjou, reine de Hongrie depuis 1382. En 1378, le prince arrive à Buda, pour apprendre la langue et les coutumes hongroises. En 1385 a lieu leur mariage. A partir de 1387, Sigismond regne avec la reine Marie. Et en 1395 - quand Marie meurt, victime d'un accident hippique - Sigismond devient monarque jusqu'en 1437.

On peut accepter - et cela concorde encore avec nos données stratigraphiques, avec la base du "compte à rebours", c'est-à-dire la décennie 1440, et aussi avec les trouvailles secondaires accompagnant nos statues et les données de l'histoire des costumes de nos torsos - que notre époque aille de 1372 à 1385, voire même de 1386 à 1395. Dans ce cas, c'est l'alliance des Maisons d'Anjou et de Luxembourg qui serait l'occasion historique à laquelle nous devons la naissance de notre galerie.

Pour terminer, je mentionnerai que la paraphrase allemande de mon oeuvre paraîtra - avec l'étude d'Ernö Marosi sur un sujet semblable - en 1977, dans les Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae, comme volume à part.

LES DONNÉES PÉTROGRAPHIQUES DE L'AIRE DU CHÂTEAU DE BUDA 1975

Sur mandat du Musée d'Histoire de Budapest, j'ai examiné les données pétrographiques du tronçon du plateau allant de la Place Disztér à la rondelle sud, mises au jour par les creusements de fosses exécutés conjointement avec les fouilles archéologiques en cours et les travaux de canalisation des bâtiments, dans la partie sud de la Colline du Château.

Au cours de mes recherches j'ai constaté que la couche de calcaire d'eau douce caractéristique du plateau de la Colline du Château, est ininterrompue depuis la place Disztér dans la direction sud, jusqu'au fondements de la Tour István, mais à la suite de sa formation sa couleur, sa densité diffèrent remarquablement par endroit. C'est pourquoi certains pensaient auparavant que la couche calcaire d'eau douce finissait sous la place Disztér.

J'ai pu suivre la couche calcaire dans les tranchées creusées pour la pose de tuyaux, devant la façade de la place Disztér de l'ancien Ministère de la Défense Nationale et sous l'édifice, ainsi que devant la façade du Théâtre du Château et les façades ouest est sud du Palais Sándor.

Devant la façade de la place Disztér et sous l'édifice le calcaire d'eau douce est plein, mais il y apparaît également des cavités, isolées les unes des autres, en majeure partie colmatées. Plus loin, vers le Sud, devant la façade du Théâtre du Château, puis place St. Georges, devant les façades ouest et sud du Palais Sándor la structure du calcaire d'eau douce devient molle, friable au toucher et a un caractère de sédiment lacustre; il contient une grande quantité de sable loessique visible à l'oeil nu, ainsi que des paludines.

Dans les échantillons prélevés dans les fosses creusées devant la façade sud du Palais Sándor et devant la façade nord du Château, Pál Pelikán géochimiste a trouvé au laboratoire de l'Institut Géologique National Hongrois respectivement 15 % et 18 % de résidu insoluble dans la fraction de métaux lourds où le grenat et l'amphibole sont représentés par 30 % environ, ce qui rend probable que ce matériel fin, détritique est du sable du Danube apporté par le vent. A mon avis, nous sommes ici en présence d'un dépôt lacustre, formé dans un étang retenu par un barrage de tuf calcaire, où, dans le dépôt calcaire en développement continu, était tombée une grande quantité de sable danubien fin, loessique apporté par le vent.

Au cours de mes recherches; j'ai trouvé le barrage de tuf calcaire massif qui bornait l'étang. Ce barrage est le côté nord du Száraz árok (Fossé sec), passant devant l'actuel mur nord du Château. De ce barrage de tuf calcaire, l'eau tombait jadis en cascade jusqu'au niveau inférieur sur quatre mètres environ: ce niveau correspond à celui de la cour du Château où ont été retrouvées au cours des fouilles archéologiques, les statues de l'époque des Anjou.

Près des fûts de colonne de l'entrée de la tour médiévale, j'ai trouvé intacte la surface du niveau supérieur du barrage de tuf calcaire, et j'ai constaté que son altitude au-dessus du niveau de la mer est de 158,5 m environ. D'ailleurs ces dernières années, quand on a agrandi l'aile nord du château vers l'Ouest, en posant les fondements de l'angle nord-ouest du nouveau bâtiment, les constructeurs ont dû tailler dans le barrage de tuf calcaire, et ainsi nous avons obtenu une coupe de près de 4 mètres près de l'angle de l'édifice où apparaissent nettement les couches de calcaire d'eau douce superposées, à structures tantôt dures, tantôt tendres.

Au pied du barrage de tuf calcaire, dans le fond, c'est-à-dire sur le côté du Fossé sec déjà mentionné - qui passe devant la façade nord du Château - à 3 ou, 3,5 m au-dessous de la surface de la place St. Georges, j'ai trouvé une masse de pisolithe. Ces formations de calcaire pisolithique globuleuses à structure en calotte sphérique, de forme plus ou moins régulière, dont la grandeur va de celle de la noisette à celle d'un oeuf de poule, sont friables et contiennent des grains de sable bien visibles à l'oeil nu. J'explique leur formation

par le remous provoqué dans l'eau du niveau inférieur par la cascade tombant du barrage de tuf calcaire.

En direction sud, au-dessus du bord du barrage de tuf calcaire se trouve une dénivellation du terrain de 3,5 à 5 m, où jadis descendait l'eau karstique de la source thermale de la colline du Château. Comme je viens de le dire, j'ai constaté que le niveau supérieur du bord du barrage de tuf calcaire près des fûts de colonne de l'entrée était à 158,5 m tandis qu'au-dessous du barrage, le niveau de la surface intacte de la couche de calcaire d'eau douce, mise au jour dans la cour du Château, se situe à une hauteur de 154 à 155 m au-dessus du niveau de la mer, et s'étire en pente douce, avec des accidents de terrain plus ou moins importants jusqu'aux fondements du fronton sud du Château, la tour István médiévale en direction sud, où se termine la couche de calcaire d'eau douce.

On peut démontrer cette couche calcaire non seulement dans la cour du château, mais aussi sous les bâtiments, ainsi dans les fondements de la chapelle royale médiévale et des caves dites royales. Dans le calcaire d'eau douce de la cour du Château on voit des cavités primaires et médiévales dont la profondeur atteint 8 à 10 m, mais le fond de ces trous même est du calcaire d'eau douce.

Les résultats de mes recherches ont permis de réviser les données des forages effectués sous l'aile sud du Château. Car les spécialistes des forages, ne sachant pas qu'ils perçaient une couche de calcaire d'eau douce, ont noté à ces niveaux dans le journal des forages, la présence de gravats de calcaire, ou tout simplement de pierraille. A la lumière de mes fouilles, les débris de calcaire, c'est-à-dire les pierrailles, mentionnés par le journal des forages peuvent être qualifiés, de manière probante, de calcaire d'eau douce.

1. Dans l'aile sud-est du Château - non loin de la chapelle royale médiévale - le forage No. 245 part d'un niveau de 154,47 m au-dessus du niveau de la mer. Après un remblayage de 2 m d'épaisseur il traverse un tunnel à revêtement de béton des services publics, puis de 5,3 m à 13,9 m il passe à travers "un remblayage de pierraille" (entendez: de calcaire d'eau douce), et enfin, jusqu'au fond du forage, à 40 m, il se poursuit dans de la marne de Buda. Au cours du forage, il ne s'est pas présenté d'eau. Sous l'aile C du château, le forage partant d'un niveau

2. de 154,4 m, et après un ramblai de 2 m il traverse jusqu'à 5,8 m, des "débris de calcaire" (calcaire d'eau douce), puis jusqu'au fond situé à 7,6 m, il passe dans de la marne de Buda. Donc le forage précédent, au-dessus de la marne de Buda, dont le niveau est de 140,57 au-dessus de la mer, démontre une couche de calcaire d'eau douce, épaisse de 8,6 m, dont le niveau supérieur est de 149,17 m au-dessus du niveau de la mer. Originellement elle devait être située plus haut, évidemment, puisqu'on y a placé le tunnel des services publics. Sous l'aile C de l'édifice le forage a atteint le niveau de la marne de Buda à 148,6 m de hauteur au dessus du niveau de la mer, et sur la couche de marne il a présenté une couche calcaire d'eau douce d'une épaisseur de 4,6 m; le niveau de celle-ci est donc à 153,2 m au-dessus du niveau de la mer.

En connaissance de la couverture de calcaire d'eau douce trouvée dans la partie sud du plateau du Château, s'esquisse l'image d'un système de tétrate étagé qui originellement, s'étendait sur le sol accidenté du pied de la colline. Jadis, à l'emplacement de la place St. Georges devait être un étang de tétrate dont l'eau pendant longtemps a englouti les débris loessiques apportés par le vent avec du sable de la vallée du Danube. Vers le Sud, le bassin tétrate était limité par un bord arqué, à structure plus dure, d'où l'eau tombait, après une chute de 3 à 4 m au niveau suivant et là il s'est formé une nouvelle couche de calcaire épaisse.

Il semble qu'après l'abaissement de la base d'érosion locale l'encaissement du Danube et de Ördögárok (Fossé du Diable), c'est-à-dire dans l'aire de la place Szentháromság (de la Trinité). Une partie de l'eau, coulant à la surface de la couverture de calcaire d'eau douce vers le Sud a formé une série de gradins tétrates, et d'autre part, se frayant un passage sous la couverture de calcaire constituée déjà auparavant dans la partie centrale de la Colline du Château, l'eau y a formé des cavités, c'est-à-dire qu'elle a trouvé d'autres points d'émergence en direction sud, constituant de cette façon le système des cavernes de la colline, et formant en même temps une nouvelle couverture de calcaire sous laquelle nous n'avons plus trouvé de cavités.

Le déplacement du Danube vers l'Ouest et l'encaissement plus profond de Ördögárok ont provoqué, de tous les deux côtés de la partie sud de la Colline du Château, des glissements, à la suite desquels des bords de la couverture de calcaire d'eau douce se sont également détachés. C'est ainsi que l'extrémité sud de la couverture s'est effilié. Mais la

structure étagée de la couverture de calcaire d'eau douce, en direction sud, se distingue nettement même dans cet état mutilé.

Au cours des millénaires, la Colline du Château est devenue une butte-témoin: l'homme exploita raisonnablement à ses propres fins la morphologie particulière du plateau.

La Tour István fut bâtie là où elle se trouve, justement parce que c'est le point de la couche stable du calcaire d'eau douce de la Colline du Château qui est le plus proche du passage séculaire du Danube le passage de Pest.

L'importance du grand dénivellement naturel tétarate de la place St. Goerges avait déjà été reconnue par les "officiers du génie" du moyen âge, qui exploitèrent ce dénivellement pour la construction du château-fort médiéval, pour former le système des ouvrages de défense. Les murs extérieurs furent bâtis sur le bord supérieur du dénivellement, c'est-à-dire sur le bord ferme du barrage de tuf de calcaire, les fûts de piliers de la porte sont là de nos jours encore. Ainsi, derrière le mur extérieur, sans qu'on creusât aucune tranchée il y avait une fosse naturelle.

Les résultats partiels exposés ci-dessus ne se fondent naturellement que sur les données des fouilles exécutées jusqu'à ce jour. Seules les nouvelles données des fouilles ultérieures permettront d'obtenir des conclusions plus complètes et plus sûres.

О РАСКОПКАХ 1967-1975 гг. НА ЗАМКОВОЙ ГОРЕ В БУДЕ
И ОБНАРУЖЕННАЯ ЗДЕСЬ ГРУППА ГОТИЧЕСКИХ СТАТУЙ

Свой так называемый предварительный отчет о раскопках в Будапештской крепости, продолжающихся с 1967 года по сей день, я подразделяю на три части.

В первую часть входит описание спорадических находок, обнаруженных во время раскопок.

Вторая часть посвящена показу памятников, обнаруженных на каждой стороне Замковой горы и относящихся сначала к деревне романской эпохи, существование которой до татарского нашествия можно теперь считать доказанным, а затем к готическому городу, основанному здесь после 1241-1242 гг.

В третьей части предлагается вниманию галерея тех готических статуй, которые были обнаружены нами во дворе одного из домов, разобранных в первой половине XV века, уже упомянутого готического города.

Такое трёхчленное деление является лишь плодом соображений структурного характера. На самом деле исследуемая в трёх упомянутых частях тема едина и посвящена одному и тому же вопросу. Таким образом, это членение, делающее мой отчет упоминательным и тяжелым, является лишь кажущимся. Как спорадические находки, так и памятники, открытые на территории готического города или относящиеся к деревне романской эпохи, и даже те торсы статуй, которые были перенесены сюда из королевского дворца и здесь зарыты, представляют собою лишь отдельные звенья одной цепи замкнутой и целостной системы событий. Благодаря этим памятникам наши знания по истории Замковой горы и Будапештского замка расширились и стали более четкими. Варианты истории Замковой горы и королевского дворца, которые, с одной стороны, даются письменными источниками, а с другой, предлагаются историками; предстали теперь перед археологическим, не допускающим кривотолков, контролем.

Этапы древнейшей истории Замковой горы, расположенной на правой стороне Дуная, были известны и ранее. Более того, они были известны лучше, чем некоторые из последующих эпох. Несмотря на это, наши раскопки дали кое-что новое и по древнейшей истории. С ними знакомит в приложении к моей работе Агнеш Марошнэ Шоош.

Что касается промежутка времени, охватывающего две с половиной тысячи лет, начиная с эпохи бронзы, вплоть до романской эпохи, то земля Замковой горы не дала таких археологических памятников материальной культуры, которые могли бы быть отнесены к ней. Находки, обнаруженные нами в разведочных траншеях и прямолинейных блоках, остались в отношении эпохи римской Паннонии, так же как и времени прихода древних венгров, не только малословными, но прямо немymi. Тем больше данных дают находки, обнаруженные во время раскопок 1967-1975 гг., по раннему венгерскому средневековью. Они включаются в одну целостную картину, объясняя многочисленные, встречаемые и ранее, но не истолкованные моменты.

Так например, теперь стало совершенно очевидным то, на что я обратил внимание еще во время раскопок 1949-1951 гг. в Буде: на будапештской Замковой горе, начиная с XI века вплоть до татарского нашествия процветало аграрное густозаселенное поселение. Оно находилось на правобережной стороне Дуная, на территории, окруженной болотами, притоками Дуная и песками Ракоша. Нам известно и ее название: Креенфельд, Минор Пешт. До татарского нашествия она представляла один из элементов Двухедного Пешта /Utraque Pest/.

Это было поселение, остатки домов, подвалов и ям которого в 1930-ых годах были найдены к югу от Замковой горы, в районе Табана II. Надем и III. Гарради. Такие же памятники обнаружены и на территории Королевского дворца, однако истолкованы они были руководителем раскопок, проведенных здесь после второй мировой войны, и его сотрудниками как относящиеся к королевской резиденции XIII века: сначала к находившемуся здесь деревянному дворцу короля Бель IV, а затем кирпичному.

Такие же памятники - а именно, ямы, подвалы и остатки скромных жилищ, сопровождаемые археологическим материалом XI-XIII веков - были обнаружены не только в Табанае и на территории королевского дворца, но и в самой северной части Замковой горы.

Археологический пробел цепи этого аграрного поселения XI-XIII веков, образовавшийся между площадью у Венских ворот, ул. Танчича и королевским дворцом, пополняется моими раскопками, проведенными в период с 1967 по 1975 годы в северном переднем дворцовом дворе и вскрывшими территорию длиной в 300 метров. Теперь становится совершенно очевидным, что это раннее аграрное поселение - Минор Пешт - имело протяженность около 2 км и располагалось, начиная от приходской церкви в Табанае, до площади у Венских ворот. Приходская церковь романской эпохи стояла на месте современной приходской церкви в Табанае; отсюда происходит замечательный памятник XII века из камня - "табанский Христос". Судя по грамотам, Минор Пешт оторвался от города Пешта как правобережный аграрный поселок романской эпохи. Его церковью была филиальная пештская церковь. Однако с начала XIII века, то есть еще до татарского нашествия местом расположения филиальной церкви Минора Пешта грамоты стали упоминать местечко Ёрш, лежащее на правом берегу Дуная, и местечко Шашад, исчезнувший с того времени. Как город Пешт, так и его пригород Минор Пешт, как и два пункта его дальнейшего расширения Шашад и Ёрш являлись поселениями королевского населения. Грамоты отмечают, что королевское население здесь занималось земледелием, выращиванием фруктовых деревьев и виноградарством. Церквями служили капеллы регии.

Можно предполагать, и археологические доказательства этого исследуются мною в настоящее время, что в 1241-1242 годах правобережный аграрный поселок, лежащий в горах, был уничтожен татарами также, как и левобережный Пешт и правобережный город Обуда. Нами открыт ряд жилых домов, которые перестали существовать в начале XIII века и вместо них во второй половине XIII века стали воздвигать каменные дома возникшего тогда города Буда - новой столицы Венгрии.

На исследованной мною площади южной стороны Замковой горы были найдены стоящие здесь дома города Буда, основанной после татарского нашествия. Этот городской квартал упирался в улицу, идущую с севера на юг.

Эти каменные одноэтажные дома со стенами толщиной в 0,7 - 1 м располагались на типовых участках, планировка которых и до настоящего времени сохранилась в замковом квартале города. Своими узкими восточными фасадами эти каменные дома XIII-XIV вв. выходили на пребень горы, по которому проходила дорога, а их задние вскрытые нами стороны упирались в сады, доходившие до городских стен.

Кроме деревни романской эпохи и готического города, в том же районе на западной стороне горы, нами были обнаружены на протяжении 130 метров остатков стен города Буда, возникшего после татарского нашествия. Они были двуметровой толщины. Эти крепостные или, точнее, городские стены были построены на заделанных подвалах, погребах и мусорных ямах более раннего поселения. Нами были обнаружены более ранние мусорные ямы под крепостной стеной и даже снаружи ее. Благодаря нашим раскопкам /точнее в результате нахождения подвала № 7/ стало совершенно ясно, что до городских стен здесь находилось селение - деревня. Следы ее были прослежены во время археологических исследований в Табанае и королевском дворце, а также и в других пунктах Замковой горы.

Это определение объясняет и некоторые результаты более ранних раскопок /1945 - 1962 гг./, проведенных отсюда к югу, на территории королевского дворца. Ранние мусорные ямы, обнаруженные, например, в южном дворике или под жилыми объектами западного крыла дворца, относятся к более раннему деревенскому поселению, а не к кирпичному королевскому дворцу XIII века, как это предполагает Л. Геревич.

Наши археологические определения снимают также и гипотезу А. Кубини, который считает, что будайская Замковая гора превратилась в город следующим образом: на южной стороне крепости сначала находился королевский дворец, а город Буда, расположенный на горе, являлся чем-то вроде "Vorburgstadt"-а.

Нашими исследованиями доказано следующее: место разрушенного во время татарского нашествия правобережного Минора Пешта занял город, заложенный в середине XIII века королем Белой IV - *Castrum Budense* или *Castrum Novum Montis Pestiensis*. Дома горожан этого города XIII столетия доходили до самой южной вершины Замковой горы, вплоть до того пункта, где вплоть до того пункта, где впоследствии, в первой половине XIV в. герцогу Иштвану Анжуйскому /умер в 1354 г./ построили башню - башню Иштвана, а также укрепление - крепость Иштвана.

Раскопки, проведенные нами в северном дворцовом дворе, на месте ранней деревни романской эпохи и снятого квартала готического города /к югу от этого места обнаружены сходные памятники/, позволяют нарисовать следующую картину: здания заложенного королем Белой IV города доходят до самого южного пункта горы. Стены крепости, или городские стены /употребление слов *castrum* и *civitas*

в XIII-XIV веках не без причины было одинаковым /в отношении Буды/ окружили и самый южный дворец, расположенный на горе.

В других статьях мною было показано, что королевская резиденция в Буде во второй четверти правления короля Лайоша Великого находилась не на месте позднейшего южного дворца, а на северном конце Замковой горы, в грандиозном комплексе Magna Curia Regis или, как ее иначе называют, Каммерхофе.

Правителями Анжуйской династии было начато около 1320-1330 годов южной части города, и на их место были возведены постройки, предназначенные Иштвану Анжуйскому. Это - дворец небольших размеров, башня Иштвана и крепость Иштвана. С северной стороны их ограничивала расщелина скалы. На северной стороне расщелины уже стояли жилые дома города. Город в то время, таким образом, доходил уже до этого места. Король Лайош Великий, переселившийся в Буду из Вишеграда в 1354 - 1382 гг. расширил весьма значительно этот анжуйский дворец. Тогда было построено, например, западное крыло с устройством подпольного отопления и водопроводом, а также западный верхний парадный двор, украшенный фонтаном, висячий сад, а также парадный сад.

Заключительным аккордом этого монументального строительства, проводимого во время правления Лайоша Великого и законченного, вероятно, в год его смерти, я считаю группу готических статуй, обнаруженных нами в 1974 году. / О завершении строительства южного королевского дворца свидетельствует следующее: к 1382 г. король Лайош I дарит угодным себе монахам ордена св. Павла и их монастырю в Будасентлёринце старый королевский дворец под названием Magna Curia Regis или Каммерхоф, а также семейную королевскую часовню св. Мартона, сооруженную в 1349 г. и находящуюся во дворце. /

Королевская домашняя часовня Девы Марии, возникновение которой обязано строительству по расширению королевского дворца, то есть южного дворца, которое велось в эпоху Лайоша I, и освещение которой произошло в 1366 году, имела нижнюю церковь. Последняя, точнее её неф конца XIV, сохранилась по сей день /святителище нижней церкви более позднее/.

Данные, полученные во время археологических работ по раскрытию древних городских стен XIII в. позволили определить время снятия городских стен, их управления. Такой же археологический материал, а именно, отбросы с предметами придворной роскоши первой половины XV века, дает характеристику и датировку упразднения южной части города. /

С февраля 1974 года я особое внимание посвящаю тем памятникам, которые были обнаружены в пункте № 74/4, в месте нахождения статуй. Как я уже упоминал, среди сопровождающего статуи материала нами были сделаны двадцать две таких находки, остальные части которых были обнаружены в других местах раскопок опять-таки вместе с отбросами первой половины XV века.

Это со всей очевидностью свидетельствует о том, что в 1430-1440-ых годах из королевского дворца был вывезен мусор и строительные отбросы, образовавшиеся при снятии построек, и во время строительных работ короля Жигмонда, а также каждодневные отбросы королевского дворца, и сброшены здесь, на территории снятой части города, примыкающей ко дворцу.

Тот факт, что, например, отдельные фрагменты одного и того же кафеля были обнаружены в трех различных пунктах /и среди них и на месте нахождения статуй/, позволяет проследить путь телег, везущих отбросы, и даже направление взмаха лопат мусорщиков, сгребавших этот материал. Надо отметить, что сброс мусора имел целью поднять строительный уровень эпохи Жигмонда. Новые стены дворца, возведенные Жигмондом, были значительно выше, чем замковые стены, существование во время правления короля Белы IV. /Во время Жигмонда надо было быть уже готовым к отражению артиллерийских атак. /

Сами статуи попали сюда и, возможно, также на еще не раскрытую соседнюю к западу отсюда территорию в качестве мусора, строительного лома.

Процесс их попадания сюда был нами также реконструирован. Если каждодневные отбросы королевского дворца, упавшие с отвозившей их телеги, слуга мог отбросить лопатой, то для поднятия статуи и ее сброса требовалось уже два человека. Углы наклона и фиксация стерильных слоев местонахождения № 74/4 указывают на то, что статуи были сюда сброшены с южной стороны, то есть со стороны королевского дворца. Только при таких условиях могло случиться то, что голова и туловище одной и той же статуи /фигура епископа - статуя № 16/ были обнаружены в разных местах: голова лежала к северу и глубоко, а туловище находилось к югу и значительно выше. Это могло произойти только в том случае, если статуя раскололась надвое здесь, на месте находок.

Королем Белой IV в первой половине XV века были разобраны жилые дома, построенные во время основания города. Совершенно ясно и очевидно, что Жигмонд Люксембургский /1387-1437 гг./, будучи сначала /в 1372 г./ женихом, затем /с 1385 г./ супругом, а потом /с 1395 г./ соправителем венгерской королевы Марии Анжуйской, обнес всю территорию замкового дворца новыми стенами и построил их по последнему в то время слову техники. Городские стены эпохи короля Белы IV были им разобраны, а новые крепостные стены поставлены на более высокий уровень земли. И тогда действительно эти стены стали служить и городскими стенами.

Постройкой "Свежего дворца" Жигмонд застроил весь анжуйский двор и замковую рыночную площадь, находящиеся на территории Анжуйского дворца, которые поэтому до нас не сохранились. Границы королевского дворца были им расширены за счет города на 200 м. в северную сторону.

Анжуйский дворец, построенный в XIV в. и находящийся на самом южном краю Замковой горы, был окружен дополнительными сооружениями /так называемым Рыцарским залом, Казначейной палатой, а также, например, "тюремной Матиаша"/, которые были поставлены на более глубокие фундаменты. Башня Иштвана, свободная с трех сторон, была построена таким же образом. Однако даже и тогда не доставало места для удовлетворения королевских запросов! Поэтому в период с 1410 по 1426 гг. возведением Свежего дворца застраивается рыночная площадь эпохи Анжу и открывается новая, более просторная рыночная площадь. В целях такого строительства королем Жигмондом был снесен южный квартал города Буды, насчитывающий, по моим подсчетам, приблизительно тридцать-сорок жилых зданий. Нами были вскрыты фундаменты домов этого жилого квартала, относящегося к первой половине XV в., и на одном из их дворов, оснащенных цистерной, мы нашли торсы готических статуй.

Из вышесказанного, а также судя по археологическому материалу, вытекает с совершенной очевидностью, что во время строительных работ по расширению дворца короля Жигмонда были сняты как городские стены XIII века, так и дома, находящиеся внутри новых, возведенных Жигмондом стен города. И поскольку статуи, найденные в одном из дворов такого разрушенного дома, были обнаружены, с одной стороны, вместе с памятниками, происходящими от снятия зданий эпохи Анжу /фонтан, водопровод, устройство подпольного отопления/, с другой же стороны вместе с мусором, сваленным сюда для выравнивания уровня поверхности, этот двойной сопровождающий статуи материал имеет определяющее значение. Пятьдесят монет, свидетельствующих о том, что сороковое десятилетие XV века является наиболее поздним временем попадания статуй в землю, делают безапелляционной датой отброса торсов статуй, превращения их в строительный лом. Это вместе с тем дает, как *terminus post quem*, исходную точку для вычисления времени возникновения однородной и одновременной галереи будайских статуй, а также времени установления этой галереи.

В главе, посвященной статуям, мною перечислено всего 62 скульптурных единицы. Эта цифра однако снижается двумя статуями, найденными ранее и не относящимися к галерее. Число 62 или 60 однако не означает количества статуй в галерее. Возможно, например, что голова и один из пьедесталов, рассматриваемые нами как отдельные единицы, составляли одну статую. Я сам, принявший участие в каждодневной работе со статуями с момента нахождения первой статуи /16 февраля 1974 г./ до первой сравнительно полной экспозиции всей галереи /26 марта 1976 г./, в их поднятии из земли, реставрации и показе, считаю, что галерея могла состоять из 45-48 статуй.

Статуи, обнаруженные нами в засыпке земли площадью в 80 м² во дворе одного из каменных домов, разрушенных в первой половине XV века, тематически делятся на две группы, одна из которых украшала королевский дворец /антикамеру/, а вторая - королевскую домашнюю часовню.

Возникновение статуй объясняется сравнительно крупным в средневековье строительным периодом. Их гибель объясняется другим крупным строительством.

С ссылкой на вышесказанное я отмечу, что, начиная с момента нахождения статуй, я считаю, что причинами уничтожения статуй, их снятия и гибели, являются крупные строительные работы в Буде в эпоху Жигмонда, которые можно датировать временем между 1410 и 1426 гг. Можно предполагать, что в период с 1410 по 1426 г. статуи, находившиеся в приемных залах западного крыла дворца эпохи Анжу, были сняты в целях их нового показа, репозиции.

Причина их снятия заключается в том, что западное крыло дворца Анжу было разобрано королем Жигмондом до поверхности земли и отстроено заново. Доказательством разбора западного крыла до поверхности земли может служить тот факт, что статуи были найдены вместе с материалом от подпольного отопительного устройства. Стремление вторичного установления статуй, если оно и имело место в

1410 - 1426 гг., не было претворено в жизнь, эти статуи уже не стали украшать Свежий дворец короля Жигмонда. Ко времени окончания постройки Свежего дворца торсы статуй уже покоились в земле под новой в крепости рыночной площадью, а над ними находился мощный и однородный слой строительного лома, безусловно относящийся к 40-ым годам XV века.

Разбор зданий в эпоху Жигмонда коснулся также и домашней часовни Анжу, возведенной в 1366 г. /от этой постройки сохранилась лишь только нижняя церковь. Нервюры ее вполне соответствуют архитектурному стилю 1366-ых годов. Постройка святилища однако должна быть отнесена ко времени не раньше тридцатых, если не сороковых-пятидесятих годов XV века/.

То, что статуи одной группы были сняты в одно время и совместно со статуями другой, означает также, что разбор анжуйского дворца и часовни происходил одновременно и имел место до их перестройки, то есть до 1440-ых годов. Возникает вопрос, не были ли эти статуи поздней анжуйской эпохи повреждены во время одного из дворцовых переворотов или бунтов, нам известно, что таких было достаточно много в ту эпоху. В 1386 г. во дворце был убит неаполитанский и венгерский король Карл Малый Анжуйский. В следующем году Жигмонд Люксембургский, будучи тогда молодым супругом, скрывается с помощью жены от преследования заговорщиков, спустившись на землю на канате из крепостной башни, а в 1401 году Жигмонд опять-таки во дворце был схвачен и задержан новыми вооруженными бунтарями. Прибытие Улосло Ягелло, по всей видимости, произошло также не без инцидентов. Таким образом, нам известно по крайней мере о трех бунтах, имевших место в период с 1386 по 1440 год в королевском дворце в Буде. Однако приурочить повреждение рассматриваемых статуй к одному какому-либо событию бунтового характера кажется неприемлимым, поскольку, если статуи, находившиеся в приемных королевских залах, и могли пострадать во время таких событий, то мало вероятно, что статуи часовни были повреждены бунтовщиками, возглавляемыми высшими духовными сановниками и придворной аристократией.

Из вышесказанного вытекает, кроме всего прочего, и моя датировка выделки статуй. Её я буду придерживаться до тех пор, пока более логическое, более аргументированное и более достоверное обоснование не опровергнет ее и не убедит меня в моей ошибке.

Начертанная нами периодизация истории дворца, так же как и подробное и основательное изучение местонахождения статуй № 74/4/, как и выводы, полученные в результате анализа стилистики выделки статуй и их костюмов - все это вместе взятое свидетельствует о том, что статуи выполнены под влиянием латинского мира замечательными мастерами довольно сильной французско-итальянской школы как заключительный аккорд строительства в Буде в 1370-1380 годы короля Людовика /Лайоша/ Великого Анжуйского /1342-1382 гг./.

Я считаю, что между торсами статуй, найденных нами, и фигурой женщины с короной, а также головой девочки, украшавшей кронштейн, обнаруженными в Буде ранее, во время раскопок 1948-1962 годов, имеется стилистическое родство. Последних, также как и автор их публикации, я по праву считаю возможным датировать вышеотмеченным временем /без того однако, чтобы восхвалять, как это делает хотя бы Л. Геревич, камерное искусство мастера Яноша или считать их связанными с пражским цехом Парлера/.

Мною проведена длительная сравнительная работа по определению, связаны ли между собой найденные статуи, выполненные все без исключения из мягкого известняка будайской области, связываются ли они все друг с другом или только имеется связь между их отдельными группами. Проведя сравнительный анализ хорошо поддающихся датировке рыцарских костюмов, мною было составлено что-то вроде схемы координат силлогизмов, основанных на учете анализа техники резьбы по камню, особенностях оформления спины фигур, их одеяний, волос, бород, рук, поясов, обуви. Я пришел к следующему выводу: все статуи готической галереи были сделаны скульпторами, имена которых нам пока еще не известны, под руководством двух-трех ведущих мастеров; выполнены были они на месте и сравнительно в короткий срок в 1370-1400 годы.

Несмотря на то, что они выполнены в сильном французском вкусе, я не вижу причин этот скульптурный цен в Буде причислить к какой-либо конкретной французской или нидерландской школе. С другой стороны, я не нахожу непосредственного распространения продуктов этого огромного будайского цеха, даже если приму во внимание все памятники, обнаруженные в Венгрии. Исключение составляет торс эстергомской Мадонны, опубликованной мною впервые в 1955 году, вышеупомянутые скульптуры, обнаруженные в Будайском замке во время раскопок 1948-1962 гг., и, возможно, два подпластические изображения королевской головы, которые были обнаружены мною в Буде на ул. Тарнок дом 9-II. Исследование и выяснение этого вопроса послужит как для меня, так и для моих сотрудников, делом будущего.

Приняв датировку статуй XIV в., следует заметить, что одним из прототипов рыцарской группы наших памятников может считаться группа статуй, украшавших дворец в Лувре короля Карла V. Эта группа состоит из парных статуй - король + герольд, выполненных около 1365 года и разбитых во время позднейших перестроек. До нас сохранилось лишь их описание. Зато в Вене, в Стефанскирхе в 1370-ых годах изображаются австрийские соправители-герцоги и их жены при церемонии установления подобных, уникальных уже в Европе статуй.

В ходе реставрационных работ становилось все яснее, что рядом со статуями рыцарей в Буде стояли и их герольды так же, как это было в Лувре, в группе погибших статуй или на сохранившемся изображении в Вене. Композиция была выполнена по парижско-венскому канону: уменьшенный по размерам герольд концом шлема или герба, которые держит в руках, указывает на рост своего стоявшего с непокрытой головой хозяина. Однако между композицией рыцарей и герольдов из Вены и Буда имеется, наряду со сходством, и много различий.

Различие заключается в значительно более высоком художественном качестве будайских памятников. Возможно, не будет преувеличением сказать, что в Буде, по милости судьбы, под землей сохранилось то, что в Париже погибло над землей. В скобках отметим, что, если бы будайские статуи дожили до турецкого ига, то не сохранилось бы не только их торсов, но и крупин. Своему вторичному рождению они обязаны своей более ранней кажущейся гибели.

Приняв, за неимением более убедительной, датировку XIV века, я усматриваю с отношении планирования и возникновения будайских статуй, два теоретических пути. Может быть, эти статуи отображают династические планы Людовика Великого Анжуйского добиться объединения власти путем заключения брака с французскими Валуа /1362-1385 гг./. Вполне возможно, что исторический и историко-художественный фон статуй в Буде отражает династические планы Людовика Великого Анжуйского в отношении объединения власти с помощью заключения брака с французскими Валуа. Это 1362-1385 годы, те десятилетия, когда при посредстве папского Авиньона венгерские и французские послы в Буде и Париже обмениваются ключами от королевских дворцов Карла V Валуа и Людовика Великого, а затем венгерских королей Марии и Елизаветы. Историки Франции называют эту эпоху, несмотря на художественную высоту Франции этого времени, веком нищеты. Это дает возможность предположить, что одна из французских школ /может быть фламандского происхождения/ попала в Буду так же, как во двор Карла Великого попала венгерская иллюстрированная Хроника.

Около 1395-1396 года нити связей с Францией крепнут еще раз, когда, спеша на помощь королю Жигмонду, поднимается французское войско. /Однако эту эпоху, как и вообще время начала самостоятельного господства короля Жигмонда приблизительно до 1410 года мы не считаем особенно пригодной для претворения в жизнь грандиозного строительства, завершение которого требовало создание такой скульптурной галереи, которая насчитывала бы около полсотни, как мы оцениваем, статуй; страна в эту эпоху не созрела для проведения этого ни политически, ни хозяйственно. Однако эту возможность в качестве рабочей гипотезы полностью отклонять нельзя./

Другую эпоху в качестве исторической предпосылки создания статуй и относящуюся все еще к последним десятилетиям XIV века, я приурочил к той роли, которую играл в Венгрии и Буде сын чешского кайзера Карла IV, чешский король и моравский маркграф Жигмонд Люксембургский. /Эту гипотезу я осмеливаюсь выдвинуть и в силу того, что, хотя и не вместе со статуями, но вблизи них был обнаружен фрагмент каменного люксембургского герба, относящийся к концу XIV века. Камень герба тот же, что и материал, из которого сделаны статуи./

В 1372 г. Жигмонд был помолвлен с Марией Анжуйской, правительницей Венгрии с 1382 года. В 1378 г. королевич попадает в Буду для ознакомления с венгерскими обычаями и языком. В 1385 г. был заключен брак, а с 1387 г. Жигмонд становится уже соправителем королевы Марии, с 1395 года, когда при верховой езде королеву постигает смерть, Жигмонд Люксембургский становится единовластным правителем Венгрии вплоть до 1437 г.

Можно предположить, и это согласуется со стратиграфическими данными /с так называемой базой обратного вычисления, то есть с десятилетием 1440 г./, а также с тем, о чем говорят сопровождающие статуи находки и костюмы статуй, что это была эпоха 1372-1385 и 1386-1395 гг. Именно в это время бракосочетание между представителями Анжуйской и Люксембургской династии было той исторической предпосылкой, которой обязано создание скульптурной галереи, обнаруженной нами.

В заключение я напому, что на немецком языке моя работа, посвященная исследованию скульптур, выйдет вместе с исследованием по этой же теме Е. Мароши отдельным томом Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae за 1977 год.

ПЕТРОГРАФИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ТЕРРИТОРИИ
ДВОРЦА В БУДАЙСКОМ ЗАМКЕ. 1975 Г.

По поручению Будапештского Исторического Музея нами были проведены исследования горных пород в траншеях, вырытых во время ведущихся и поныне археологических раскопок, а также проводки коммунальных оборудований зданий, на южной стороне плато Замковой горы, от площади Дис до южной ронделлы.

В результате исследования мною определено, что характерный для плато Замковой горы покров ключевого известняка имеет слитное распространение от площади Дис к югу, до подножья башня Иштвана. Однако в результате различного формирования его цвет и твердость на этой территории имеют поразительные различия. Поэтому ранее очень многими считалось, что покров из ключевого известняка кончается под площадью Дис.

В траншеях, выкопанных для прокладки труб, от фасада здания бывшего Министерства обороны, выходящего на пл. Дис так же, как и под этим зданием, и далее, перед фасадом Замкового театра и перед западным и южным фасадами Александрийского дворца, много повсюду прослежено наличие ключевого известнякового покрова.

Ключевой известняк на участке перед фасадом здания бывшего Министерства обороны, выходящим на пл. Дис, а также под этим зданием является плотным, в нем прослеживается наличие большей частью заполненных и изолированных друг от друга паз. К югу от этого участка, перед Замковым театром и на площади Сент Дёрдь, а также перед южным и западным фасадами Александрийского дворца структура ключевого известняка постепенно становится рыхлой, выветренной, легко ломающейся, приобретает характер озерного отслоения и содержит, как в этом можно убедиться простым глазом, большое количество мелкого песка лёссового типа, в котором заметны улитки.

Пробы, которые были взяты из траншей перед северным фасадом Замкового дворца и южным фасадом Александрийского дворца, были исследованы П. Пеликаном в лаборатории Венгерского Геологического Института. Было показано присутствие в них 15 и 18 % нерастворимого осадка, в цветной фракции которого с тяжелым минералом представлены по 30 % гранат и амфибол. Это с полной вероятностью говорит о том, что этот мелкий и ломкий материал по своему происхождению является дунайским песком, занесенным сюда ветром.

По моему мнению, здесь мы имеем дело с озерными отложениями, образованными в татаратовом озере, которое осело благодаря напору вала из известнякового туфа. В известняковые, постепенно насаждающиеся отложения попал в большом количестве разносимый ветром мелкий дунайский песок лёссового типа.

В ходе исследований я обнаружил также и вал из плотного туфового известняка, образующий край озера. Этот вал образует в настоящее время северную сторону так называемого Сухого рва, тянущегося перед северной стеной Замкового дворца. С этого вала, как со ступени когда-то падала вода почти на четырехметровую глубину, на следующую ступень, которая отвечает современному уровню дворцового двора, в котором археологическими раскопками были открыты статуи эпохи Анжу.

Я имел возможность проследить незатронутую поверхность наиболее высокого уровня края туфово-известнякового вала рядом со столбами средневековых ворот, и по моим подсчетам его высота над уровнем моря равна приблизительно 158,5 метрам. В недавнем прошлом, между прочим, северное крыло Замкового дворца было расширено в западном направлении, и во время прокладки фундамента нового северо-западного угла здания строителям надо было прорубить на глубину почти четырех метров этот туфово-известняковый вал. Так был получен нами хороший разрез рядом с углом здания. В нем хорошо прослеживаются напластовавшиеся один на другой слои ключевой известняковой плотной и рыхлой структуры.

В подошве вала из туфового известняка на дне уже упомянутого Сухого рва, тянущегося перед северными стенами Замкового дворца, а также по ее сторонам, на глубине 3-3,5 м от уровня площади Сент Дёрдь мною найдены куски пизолита. Это шарообразные формации несколько неправильной формы величиной, варьирующей от ореха по куриного яйца, имеют рыхлую структуру, ломкие и со-

держат мелкие песчинки, заметные и простым глазом. Их образование я объясняю падением с вала воды на низшую ступень и образования водоворота в нижнем слое воды.

Под краем вала из туфового известняка, в южном направлении, на высоте 3,5-4 м от края находится терраса, через которую в былые времена падала вниз карстовая горячая источниковая вода Замковой горы. Верхний уровень края вала, как я уже упоминал, определен мною у привратных столбов в 158,5 м. Естественная нетронутая поверхность известкового покрова под валом, раскрытая во дворе Замкового дворца, располагается на высоте 154-155 метров над уровнем моря с незначительным наклоном и неровностями и идет до фундамента южного фасада Замкового дворца. Она тянется к югу вплоть до башни Иштвана, где покров из ключевой извести кончается.

Известковый покров можно найти не только во дворе Замкового дворца, но и под зданиями, так, например в фундаменте средневековой королевской часовни и так называемых королевских погребках. Во дворе Замкового дворца полые ямы первобытных эпох и средневековья углубляются в ключевой известняк, некоторые из них на глубину 8-10 метров, но даже дно ям образовано ключевым известняком.

Мои исследования сделали возможным провести переоценку данных бурений, которые имели место под южным крылом Замкового дворца. Бурильщики, не подозревая, что их скважины сделаны в ключевом известняке, отметили лишь присутствие расколотой извести или просто камней на этих уровнях. В свете моих исследований их можно считать ключевым известняком.

1./ В юго-восточном крыле Замкового дворца, недалеко от средневековой королевской часовни зонд № 245 был начат на высоте 154,47 метров над уровнем моря и прошел сначала через двухметровый слой бетона коммунальных сооружений, за ним последовал слой так называемого щебня /под ним надо подразумевать ключевой известняк/ и затем достиг на глубине 40 метров будайского мергеля. В ходе зондирования воды обнаружено не было.

2./ Под крылом "С" Замкового дворца на высоте 154,4 м над уровнем моря был установлен зонд. Сначала был пройден слой заполнения толщиной в 1,2 м, затем до 5,8 м - "обломки известняка" /ключевой известняк/, откуда до дна зонда /7,6 метров/ следовал будайский мергель.

Таким образом, первая скважина установила наличие ключевого известняка толщиной в 8,6 метров над будайским мергелем на уровне 140,57 метров над уровнем моря, верхний уровень этого слоя лежит на высоте 149,17 метров. Надо однако считать, что первоначально он залегал выше, поскольку его затронули земляные и строительные работы по прокладке бетона. Зонд под крылом здания "С" достиг уровня будайского мергеля на высоте 148,6 метров над уровнем моря и здесь установил наличие ключево-известнякового слоя толщиной в 4,6 м, поверхность которого, таким образом, залегает на высоте 153,2 м над уровнем моря.

В свете тех данных, которые были получены нами благодаря раскрытию покрова из ключевого известняка на южной стороне плато Замковой горы, вырисовывается картина ступенчатой тетаратовой системы, образовавшейся здесь первоначально на неровном подножии будайского мергеля. На месте современной площади Сент Дёрдь когда-то должно было находиться большое тетаратовое озеро, в воду которого падала на протяжении длительного времени россыпь лёссового характера, сдуваемая ветром с песчаных долин Дуная. С юга этот тетаратовый бассейн заканчивался другообразным краем более плотной структуры, с которого почти на трех-четырёхметровую глубину вода падала на следующий уровень, на котором образовался новый толстый слой известняка.

Как видно, с осаждением местной эрозийной основы в ходе постепенного врезания в гору Дуная и Чертового рва, центральный прорыв воды остался на первоначальном месте. Вода, следовательно, должна была выходить на поверхность где-то в зоне площади Сентхаромшаг. Часть вод, протекая на юг по поверхности покрова из ключевого известняка, образовала ряд тетаратовых ступеней, с другой стороны, пробивая себе дорогу в средней части Замковой горы под ранее образовавшимся известняковым покровом, вода стекала вниз, образуя при этом полости. Она искала и пробивала новые выходные пункты также и в южном направлении, образуя тем самым под имеющимся известняковым покровом систему пещер Замковой горы. В то же самое время на нижележащем уровне движение воды создало новый известняковый покров, наличие полостей под которым нам уже не известно.

С отклонением Дуная на запад и постепенным врезанием в гору Чертового рва на обеих сторонах южной части Замковой горы образовались пологие сползны,

разорвавшие края покрова из ключевого известняка. Так образовалось заострение южного конца этого покрова. Ступенчатая структура покрова из ключевого известняка, образовавшаяся на юге, хорошо прослеживается и сейчас, даже в таком ее затронутом и обрезанном состоянии.

Своеобразную морфологию плато Замковой горы человек использовал для себя, в своих целях.

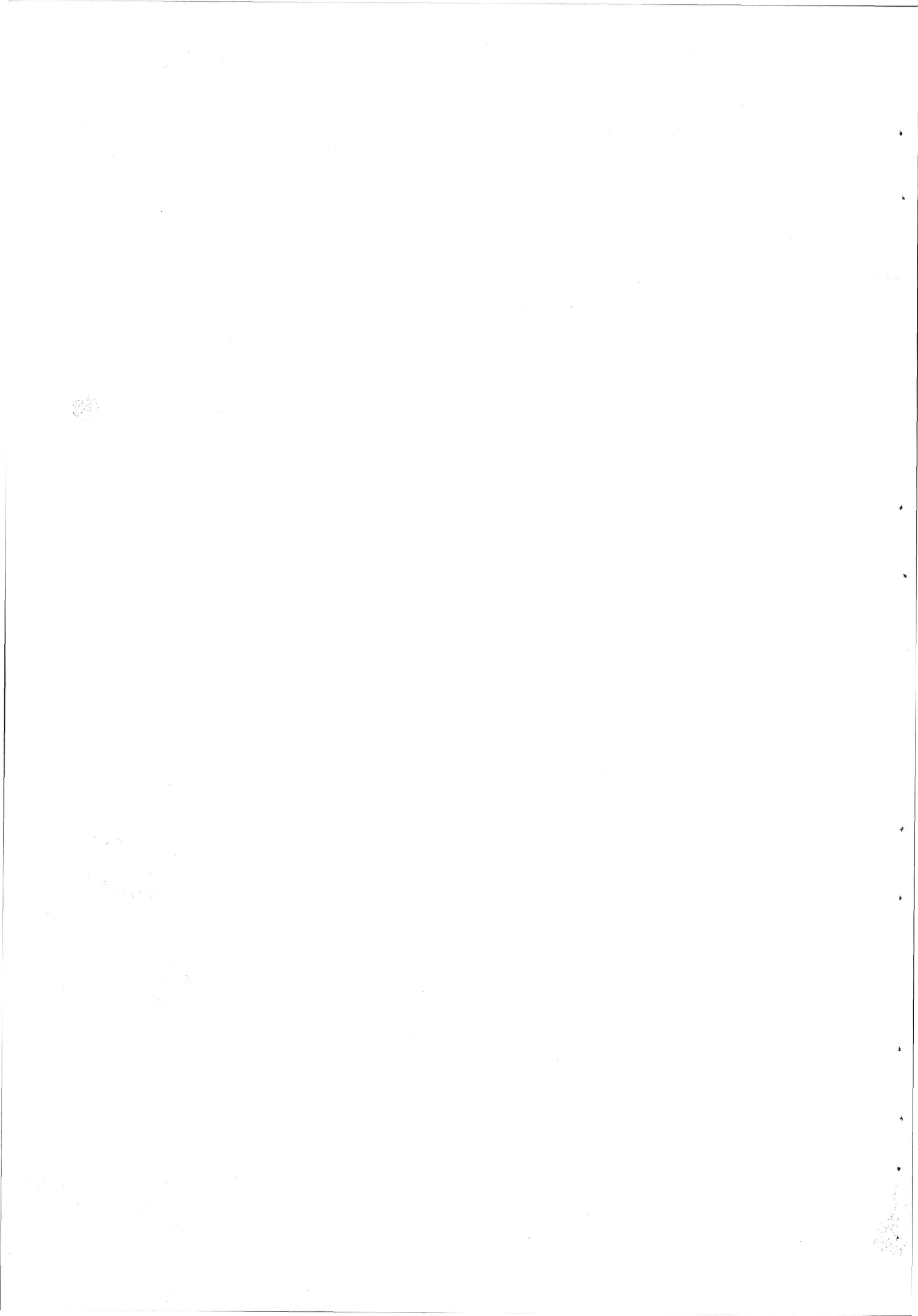
Вашню Иштвана построили именно на том месте, где она стоит и сейчас, потому, что она является наиболее близкой точкой от стабильного известнякового покрова Замковой горы к древней перероаве через Дунай.

Различные уровни, образованные природой в виде тетаратовых ступежей на площади Сент Дёрдь были опознаны уже военными "инженерами" средневековья, которые использовали их в оборонной системе при постройке крепости. Внешние стены крепости были поставлены на верхний край ступени, то есть на плотный край вала из туфового известняка. Там и сейчас находятся остатки привратных столбов. За внешними крепостными стенами шло естественное углубление, и не надо было копать рва.

Мы сделали вышеописанные заключения по отдельным вопросам, основываясь на данных, полученных нами благодаря проведению раскопок. Более полные и комплексные выводы можно будет сделать только с проведением дальнейших раскопок, когда будут получены новые данные.

„FÜGGELÉK”

A BUDAI VÁRPALOTA UJABB ÁSATÁSÁNAK BRONZKORI LELETANYAGÁRÓL

Az ember őstörténetében a sokezer éves fejlődés során a területi adottságok fontos tényezők; az éghajlat, a földrajzi környezet sokszor meghatározó. Bronzkorszakunkat vizsgálva kiderül, hogy a földrajzi környezet más tényezőknél fontosabb szerepet kapott. Olyan népcsoportok megtelepedéséről van szó, amelyeknek az életformája egy meghatározott földrajzi környezet kiválasztását tette szükségessé.

A budai Várhegy átlagmagassága - a tengerszint felett - 150-165 m. Ezt a magaslatot kelet és nyugat felé meredek esésű hegyoldalak határolják. Keleti szomszédja a Duna. A Várhegy északi részén, ahol a mészkő felszín alatt mindenütt természetes barlangokat, barlangrendszereket találunk, az őskorban élt ember kavicsesszkezeit tárták fel a harmincas évek elején. A leletek a hatvanas években feltárt Vértesszőlőssel egyidősek. Ezért Vértés László ezt az alsó-paleolit kora leletegyüttest "Buda" kulturának nevezte el.

A Szent György tér alatt, a volt királyi palota térségében, a Várhegy déli része alatt már nincsenek természetes barlangok, az altalaj a budai márga, legdélebbre újból előbukkan a Várhegy északi és középső részét borító mészkőpaplan. (Dénes György geológiai felismerése.)¹

A Szent György térnél került elő egy mészkőbe ágyazott és a kővel együtt kettéfürészelt szarvasagancs a jégkorszak legelejéről.²

Néhány szó a terület kutatástörténetéről; mi régészek irunk a föld mélyéből előbukkanó tárgyak, jelenségek alapján, tudományunkat az ásó tudományának is szokták nevezni. Célunk, hogy a föld rétegeiből kiolvassuk, újraalkossuk a mindennapi életet az őskoron belül.

"Minél mélyebben megyünk vissza a történelemben, annál inkább jelenik meg az egyén, ennél fogva a termelő egyén is, önállótlannak, egy nagyobb egészhez tartozónak."³

Rátérve a budai Várhegy őskortörténeti kutatásaira megállapíthatjuk, hogy az utóbbi évek, évtizedek kutatásai eredményeképp a terület több pontján bukkant a régész ásója őskori kulturák telepeire, sirjaira. A mult század végén, 1899-ben a királyi palota építkezésénél került elő egy bronz kard (nádlevél alakú pengével).⁴

1949-52-ben a királyi palota területén őskori vermetek, agyagtapasztásu, gerendavázás, cölöpökre helyezett házak maradványait tárták fel, sok cserépedény töredékével együtt.⁵ A településnyomok többrétegűek voltak, több korszak anyagát lehetett szétválasztani.

Szórványosan a Várhegy egész területén találtak bronzkori cserepeket, de településük központja a Várhegy déli részén lehetett, itt ment végbe a legtöbb szakszerű kutatás is. 1967-től a volt királyi palota északi előudvarában kezdett újabb kutatásokat Zolnay László, aki a középkori első telepések nyomait, a korai várfalakat, házfalakat hozta felszínre és megállapította, hogy a középkori falak alatt és köztük igen gyakran egy bronzkori település lakógödrei, személgödrei, vermei találhatók.⁶

Az 1973-74. év ásatásainak legnagyobb eredményei a gótikus szobortemető felbukkanásával a középkor-kutatást érintették, mégis érdemes megemlítenünk, hogy 1974. márciusában az ásatási napló tanúsága szerint - az akkor 33. szoborként feltárt ép apostolalak alatt - a sziklafelszínen őskori cserepek voltak a 74/4-es lelőhelyen.

Ezuton mondok köszönetet Zolnay László régésznek, hogy az 9173-74. évi ásatás őskori leletanyagának feldolgozását és közlését átengedte nekem és 1974 júliusától munkatársaként is részt vehettem az ásatási munkákban.

Az 1972 óta folyó régészeti feltárás, amely folyamatos e beszámoló írásakor is, a vatyai kultúra telepét hozta napvilágra. A Kárpát-medence középső bronzkori történetében igen fontos szerepet játszott a vatyai kultúra, centrális elhelyezkedése miatt. Vatya-puszta - a névadó lelőhely - Budapesttől nem messze DK-re Ujhartyán határában fekszik.⁷

Az időszámításunk előtti 1700-1650 között lezajló történeti események közvetett hatására a nagyrévi kultúra egyenes továbbfejlődéseként alakult ki ez az új műveltség.⁸

A vatyai kultúra emlékanyagának első meghatározását Childe foglalta össze.⁹ A vatyai kultúra régebbi szakaszában ez a központi elhelyezkedésű szállásterület kisebb, fiatalabb periódusában pedig dél-kelet felé nagyobb kiterjedésű.¹⁰

A budai Várhegy vatyai telepe 155 m tengerszint feletti magasságban helyezkedett el, magaslati település volt és jól illeszkedik a már korábban ismertetett, a Duna jobb parján húzódó vatyai földvár-láncolathoz.¹¹

Budapest - Várhegy
Százhalombatta - Téglagyár
Ercsi - Bolondvár
Adony - Bolondvár
Dunaujváros - Kosziderpadlás
Baracs - Bottyánsánc
Bölcske - Vörösgyir
Dunakömlőd - Bottyánsánc

A budai Várhegyen az elmúlt évek kutatásai őskori erődítés nyomát nem tárták fel, feltételezhető, hogy a középkor ilyen irányú építkezései elpusztíthatták ezeket. A beépítettség és a legujabbkori bolygatás, csatornaárkok, építkezés a feltárt lakógödöröket, teleprészeket oly mértékben csonkították, hogy a feltáró régész valóságos detektívmunkára kényszerül, ha az összefüggéseket keresi. Hasonló gondok nyomják a középkor-kutató vállát is, hiszen még a szobrok lelőhelye mellett is nyugat felé a mai ut alatti rész hozzáférhetetlen. Ezek a körülmények guzsba kötik a régész kezét.

1973-ban a "régí várfal" alatt egy kör alakú kisebb gödört találtak, benne ép vatyai cserépedények mellett nagy zoológiai ritkaságként egy ugyanakkor élt hidegvérű ló csontváza került elő. A ló vázrészzeit Matolcsi János azonosította.¹² Meglepődésre azért van okunk, mert az 1948 utáni ásatás állatcsontanyagát feldolgozó Bökönyi S. megállapítása szerint a mai értelemben vett nagytestű, hidegvérű lovak a középkorban kerültek hozzánk.¹³ Később megállapítja, hogy egy XIII. századi rétegből előkerült hidegvérű nyugati ló, az u.n. lova-gi lóból származó csont - ez tekinthető az első magyarországi hidegvérű lóleletnek.¹⁴

Matolcsi új könyvében kifejti, hogy a ló elterjedése közép- Európában a neolitikum végén és a rézkorban kezdődött el, a bronzkorban vált általánosan elterjedt háziállattá.¹⁵ Mindamellet a tulajdonképpen nehéz lovak az igazi "hidegvérű lovak" a középkor végén jelentek meg hazánkban, (előtte a római kori nagytestű katonaló Pannóniába is eljutott).¹⁶

A budai várpalota újabb ásatásának eredménye - a bronzkori "hidegvérű" lócsontváz feltárása - jelentősen megváltoztatja az eddigi véleményeket.

A feltárt vatyai telep jelentős lelőhelye a XII. számú lakógödör, a szobrok lelőhelyétől délre, nagy teknős, lapos sziklakimetszés. Intaktsága ellenére is csonka lelőhely, északról az ereszcsonka nyugatról az 1973-as csatornaárkok, keletről a budavári Palota "A" épület 1959-60-as építésű fala csonkítja. Északnyugat felé terjed a csatornán túl is, de ott is csak a felmagasodó szikláig követhető. Feltárása több részletben történt. 1973-74-ben az ásatási napló szerint Schreiber Rózsa (1973. április-májusban) kezdi kibontani, félbemaradt a munka, mire visszatér a lelőhelyre, az ácsok a tatarozáshoz szükséges állványzatot ráépítették. 1974 májusban Kőszegi Frigyes folytatta a XII. számú gödör feltárását. A terület végső tisztításakor, amikor mindenütt szikláig bontottunk, 1974 novemberben még jelentős leletek gazdagították az addig is fontos anyagot. Több ép edény, csontszerszámok, cipőalakú kézi őrlőkő, textillenyomatos edénytöredékek, temérdek csiga, kövekkel körülrakott égett réteg került felszínre. Igen sok cserépedény töredéke, fazekak, hombárok, szűrőedény töredéke, fedő stb. került elő az egykori háztartás felszereléséből.

Mindennapi életükről Zolnay így ír: "Paraszti életformájuk - amelyet a történetiszociológia a gyűjtögetők, halász-vadász népeknek munkájával szemben a termelés, vagyis a fejlődés magasabb fokának vall -, ekkortól fogva, tehát közel 4 évezreden át, egyik meghatározója, jellemzője tájunknak. A leletek bizonyossága szerint 3500 év előtti eleink már job-bára földműveléssel foglalkoztak. Kapáltak, vetettek, arattak."¹⁷

Házépítésükről a budai Várhegyen kevés az adatunk. 1975-ben a 6-os gödörnél egy nagy hombáredény közelében cölöplyukak kerültek kibontásra. Áglenyomatos paticsdarabokat találhatunk a XII. számú gödör anyagában is. Távlabbi adatként említem a Hess András téren, a Hilton szálló építését megelőző feltárásoknál Hollné Gyürky Katalin régész szintén ilyen áglenyomatos, átégett paticsdarabokat ástott ki.¹⁸

A várpalota északi előudvarában 1974-ben feltárássra került sziklába vágott gödrök, csaknem szabályos kerek, lapos aljuak, csekély mélységűek és egymástól távol fekvők, elég kevés leletanyagot tartalmaztak. Arra következtetünk a felsorolt ismérvek alapján, hogy rövid ideig tartó megtelepedés nyomait tártuk fel.

Az 1973- és 1974. évi ásatási napló bejegyzései szerint munkahipotézisként felmerült, hogy temetkezési hely került kibontásra, ép kis bögre, égett réteg vagy égett csontok, urnaszerű nagy edény töredéke alapján, de a leleteket átvizsgálva nem valószínű, hogy a középső bronzkorszak fejlett társadalmi szintjén a telepen temetkeztek volna.

Másként ítélné meg a Melis Katalin régész által 1968 februárban a Palota térségtől északabbra kibontott 2 sirt kőpakolással, égett csontokkal. Rendkívül érdekes formájú és diszítésű, belsejében karcolt és plasztikus mintával borított nagy edénynek mintegy fele része volt a gödörben. Formája, diszítése alapján is szokatlan urnaként elképzelünk.¹⁹

A korábbi kutatások a Várpalota térségében őskori viszonylatban kevés ép edényt találtak. Mi szerencsésebbek voltunk. Jelentősek azok az eredmények, amelyekre az edények formai, diszítésbeli jellegzetességei alapján juthattunk. A feldolgozás előzetes eredményei azt mutatják, hogy a vatyai kulturán belül a korai szakasz telepét tártuk fel. Hasonló korai vatyai kultúra leleteket ismerünk Fejér megyéből (Alcsut, Cece-Papdomb, Dunaujváros, Ercsi, Isztimér, Lovasberény, Mór) az Alföldről Aszód - Domonyvölgy, Gödöllő, Gyömrő.

Budapest területéről is III. Vörösvári uti teleprész, Lágymányos lelőhelyről ismerünk hasonló jellegű anyagot. A tabáni telepről, a Gellérthegyről, Albertfalváról, a Várhegyről mészbetétes cserépeket ismertet Nagy Tibor.²⁰ Ugyanitt a Duna menti Észak-Déli irányú kereskedelmi utvonal fontosságáról, a tabáni átkelőhely szerepéről írt.

Néhány megfigyelésem azokról a jelenségekről amelyeknek hiánya feltűnő a középső bronzkorszak telepén. Nem találtunk a több száz m² átkutatott, szikláig, márgáig kibontott területen az őskori telepen bronzot. Nem fordult elő a több ezer edénytöredék között mészbetétes diszítésű. Kevés az eszközféle. Nem sikerült tüzhelyet feltárnunk. Az eddig megismert cserépanyagban késő-vatyai diszítésű, jellegű darab nem fordult elő.

Az ásatási munka nem fejeződött be. Jelen dolgozatunk előzetes feldolgozás, az anyag további rendezése, kiértékelése kapcsán kívánunk majd visszatérni a várhegyi telepen végzett feltárás részletesebb értékelésére.²² (213-220.kép) 45. ábra

Jegyzetek

1. Zolnay L.: Ünnepek és hétköznap a középkori Budán, Budapest 1975, 13.
2. Gombos Z.: Budavári kertek, Budapest 1969, 255.; 121. ábra
3. Marx - Engels Művei 46/I. kötet 12.
4. Nagy G.: Budapest és vidéke az őskorban. Budapest Régiségei 8 (1904) 123., továbbá Zolnay L., i. m. 86.
5. Nagy L.: Őskori telepnyomok a budai Várhegyen. Arch. Ért. 79 (1952) 190-197.; LII. t. Zolnay L., i. m. 86.
6. Zolnay L., i. m. 39.87.
7. Kada E. ásta és publikálta a vatyai pusztai leleteket az Arch. Ért. 29 (1909) számában 124-130.
8. Bóna I.: Geschichte der Frühen und Mittleren Bronzezeit in Ungarn und im Mittleren Donauraum. AUB 3. Budapest 1961, 3-22.
Nagy Tibor az 1973-ban megjelent őskori összefoglalásában a Vátia - kultúra kialakulását az i. e. XVIII. század első felére teszi. Vátia I/a. korai fázis i. e. XVIII. század első fele - 1700/1650., I/b. középső fázis - 1700/1650-től 1450-ig, II. késői fázis 1450-1350 körül terjedő időszak, Nagy T. felosztása szerint Nagy T.: Budapest története I. Budapest 1973. 58.
9. V.G. Childe: The Danube in Prehistory. Oxford 1929. 203-222.
10. F. Petres E. - Bándi G.: Ásatás Lovasberény - Mihályváron. Arch. Ért. 96 (1969) 170.
11. Kovács T.: A százhalombattai bronzkori telep. Arch. Ért. 96 (1969) 167., térképpel Nováki Gy.: Arch. Ért. 79 (1952) 3-19.
12. Zolnay L., i. m. 39., 87
13. Bökönyi S.: A budai várpalota ásatásának állatcsontanyaga az 1948-tól folyó ásatás anyagában, Budapest Régiségei 18 (1958) 464.

14. Bökönyi S.: A budai várpalota ásatásának állatcsontanyaga II. Budapest Régiségei 20 (1963) 410.
15. Matolcsi J.: A háziállatok eredete. Budapest 1975, 179-180.
16. Matolcsi J., i.m.183.
17. Zolnay L., i.m. 87.
18. H. Gyürky K.: A domonkosok középkori kolostora Budán, Fontes Arch. Hung. 11 (sajtó alatt). Az ásató szíves szóbeli közlése.
19. Itt mondok köszönetet Melis Katalinnak az edénytöredékek és a fotók átengedéséért.
20. Nagy T., i.m. 62-63.
21. Ü.o.: 65-66.
22. Köszönetemet fejezem ki ezuton is a feltárásban segítő munkatársaknak, Boldizsár Péternek és Tóth Attilának, valamint a restaurálást végző Tótfalusi Lászlónénak és Csáki Klárának.

LES TROUVAILLES DE L'ÂGE DU BRONZE DANS LES NOUVELLES FOUILLES DU QUARTIER DU CHÂTEAU DE BUDA

Au cours des fouilles des dernières années et décennies la pelle de l'archéologue a découvert en plusieurs points de la Colline du Château des sites, des tombes de civilisations préhistoriques. Les vestiges des colonies mises au jour en 1949-1952 étaient à couches multiples, on y distinguait le matériel de plusieurs époques.

Depuis 1972, László Zolnay a effectué des fouilles dans l'avant-cour nord de l'ancien palais royal, où il a très souvent découvert des vestiges de sites préhistoriques, sous les couches les murs et les fondements médiévaux.

J'ai pris part aux travaux à partir de l'été 1974 et dans les mois suivants nous avons mis au jour plusieurs vestiges préhistoriques: caves d'habitation, fosses à débris. Dans le contingent de trouvailles de l'âge du bronze, nous avons trouvé plusieurs pots parfaitement conservés, un grand nombre de débris de pots, d'outils en os, de meules. Nous avons suivi l'étendue du site sur une surface de 100 m² environ. En mars 1974, dans le site des statues gothiques également en déterrants une statue intacte d'apôtre, des débris de pots de l'âge du bronze ont été dégagés à la surface du rocher.

La colonie d'une seule couche appartient à la civilisation de Vatya.

Dans l'histoire de l'âge moyen du bronze du bassin des Capathes, la civilisation de Vatya a joué un rôle très important, à cause de sa situation centrale. Le site éponyme - l'hameau de Vatya - se trouve non loin de Budapest vers le sud-est dans les confins du d'Ujhartyán.

La colonie de Vatya sur la Colline du Château de Buda se situait à une hauteur de 155 m au-dessus du niveau de la mer et s'intégrait bien dans le système bien connu des fortins de terre de Vatya qui longeait la rive droite du Danube (Colline du Château de Buda, Százhalombatta-Briqueterie, Ercsi-Bolondvár, Adony-Bolondvár, Dunaujváros-Kosziderpadlás, Bölske-Vörösgyir, Dunakömlöd-Bottyánsánd). Dans notre site, les fouilles des dernières années n'ont pas mis au jour de traces de fortification préhistorique. On peut supposer que les constructions médiévales de ce genre les avaient détruites.

Un résultat important de nos fouilles est qu'en 1973, dans une petite fosse située sous "l'ancienne muraille" nous avons trouvé, près de pots intacts de Vatya, le squelette d'un cheval à sang froid de l'âge du bronze.

Notons encore que le site géographique de la colonie était très favorable, parce que la route de commerce longeant le Danube en direction nord-sud le traversait le passage du fleuve étant également à proximité.

Dans l'aire fouillée jusqu'à la couche de roc, nous n'avons trouvé nulle part de bronze. De même parmi plusieurs milliers de débris de pots, il n'y en avait aucun à ornementation incrustée de calcaire.

A partir du contingent de trouvailles retrouvé, nous pouvons faire remonter le site à la période initiale de la civilisation de Vatya de l'âge moyen du bronze. Nous connaissons des contingents semblables dans le département de Fejér (Alcsut, Cece, Dunaujváros, Ercsi Isztimér, Lovasberény, Mór) dans la grande Plaine (P. ex. Aszód, Görödöllő, Gyömrő). A Budapest, nous connaissons plusieurs sites de Vatya, p. ex. dans le quartier de Vörösvári ut ou celui de Lágymányos.

Les fouilles ne sont pas encore terminées. Notre présent compte-rendu n'est qu'un dépouillement préliminaire, nous nous sommes proposé de revenir sur l'appréciation détaillée des fouilles exécutées dans le site de la Colline du Château après l'examen et l'évaluation ultérieurs du matériel trouvé.

О ПАМЯТНИКАХ ЭПОХИ БРОНЗЫ ОБНАРУЖЕННЫХ ВО ВРЕМЯ
НОВЫХ РАСКОПОК ЗАМКОВОГО ДВОРЦА В БУДЕ

Во время исследований последних лет и десятилетий на Замковой горе в Буде лопата археолога часто натыкалась на стоянки и могилы первобытной эпохи. Раскопки 1949-1952 гг. дали материал многослойного поселения, который можно было расценить на несколько эпох.

Начиная с 1972 года, раскопки на северном переднем дворе бывшего королевского дворца Будапештской замковой горы производятся под руководством Л. Золнаи. Под средневековыми слоями, стенами и другими объектами часто обнаруживаются следы поселения первобытной эпохи.

Летом 1974 года я включилась в его экспедицию, и в последующие месяцы нами было раскопано несколько древних объектов, которые составляли жилые и мусорные ямы. Среди материала было обнаружено много целых сосудов и многочисленные фрагменты керамики, костяные орудия, зернотерки. Поселение нами прослежено на площади, занимающей почти 1000 м². В марте 1974 года в пункте нахождения статуй, как раз во время поднятия фигуры апостола, у самой поверхности скалы были обнаружены фрагменты керамики бронзового века. Поселение относится к культуре среднего бронзового века Ватья и имеет один культурный слой.

В Карпатском бассейне в истории среднего бронзового века особенно важную роль играла культура Ватья в виду своего центрального географического положения. Местонахождение, по которому названа вся культура - Ватья пуста - расположено недалеко от Будапешта, к юго-востоку от него в окрестностях Уйхартян.

Поселение культуры Ватья, расположенное на Будапештской замковой горе на высоте 155 метров над уровнем моря, хорошо включается в ту цепь городищ, которая тянется по правобережью Дуная /Буда-Вархедь-Сазхаломбатта-Кирпичный завод, Ерчи-Болондвар, Адонь-Болондвар, Дунауйварош-Косидерпадлаш, Барач-Боттяншанц, Бёлчке-Вёрёшдир, Дунакёмлёд-Боттяншанц/.

Отметим, что во время исследований, проведенных в последние годы на этих местах, не обнаружили наличия заградительных сооружений. Можно думать поэтому, что последние были уничтожены в средние века.

Одним из интересных результатов наших раскопок было нахождение в 1973 г. под "Старой стеной" в небольшой яме рядом с посудой культуры Ватья большой зоологической редкости - скелета коня западно-европейского происхождения /так называемого хладнокровного/, обитающего в эпоху бронзы.

Благоприятность географического положения стоянки усугубляется также торговым путем, идущим здесь с севера на юг по течению Дуная. Важную роль играла и переправа через Дунай, находящаяся у Табана.

Нигде на вскрытых по скалистой почве участках нами не была обнаружена бронза. Инкрустированной посуды также не было встречено среди керамики, насчитывающей несколько тысяч фрагментов.

По обнаруженному материалу, мы относим поселение к раннему этапу культуры Ватья средней бронзовой эпохи. Сходные комплексы памятников нам известны из ком. Фейер /Алчут, Цеце, Дунауйварош, Ерчи, Истимер, Ловашберень, Мор/, а также с Большой венгерской низменности, как например, Асод, Гёдёллэ, Дёмрё. В Будапеште также известен ряд местонахождений культуры Ватья, например, по пр. Вёрёшвари или в Ладьяманёше.

Раскопки на Замковой горе ведутся и сейчас. Настоящая статья является лишь предварительной разработкой материала. Его подробное изучение и результаты дальнейших раскопок дадут нам возможность еще раз вернуться к этой теме.

A BUDAI KIRÁLYI PALOTA ÉSZAKI ELŐUDVARÁN VÉGZETT RÉGÉSZETI FELTÁRÁS
(1967-75) ÁRPÁD-KORI KERÁMIA LELETEI

Mint azt előzetes jelentésem számos szakaszában vázoltam, 1967-75 évi budavári ásatásain során a most feltárt terep zárt lelőhelyeiről (és szórványként is) közép és törökkori kerámialeleteknek szinte felmérhetetlen mennyisége került felszínre.

Tudományos megfontolásokból - például leletstatistika - nem végeztem helyszíni (tehát a terepen végbemenő) selejtezést. Így azután a kerámiaanyag tisztítását végző segédszemélyzet hiánya s az anyag tömegessége miatt is, ezeddig csupán arra nyílt mód, hogy leletanyagunknak Árpád-kor anyagát mérjük fel.

Az a leletanyag tehát, amelyet a most következő oldalakon munkatársam, Boldizsár Péter összeállításaként ismertetünk, terepünknek - vagyis a budai Várhegy déli szakaszának - két periódusára jellemző. Egyik: a Várhegy XI-XIII. századi - a tatárjárás idején megsemmisült - falusias településének kerámiahagyatéka. Másik: a XIII. század derekán IV. Béla által alapított városnegyed kerámiája.

Munkánkba csak 1975 év elején kapcsolódott be szakértőként Duma György. Boldizsár Péter alábbi összeállítását már a Duma György által adott direktívák szerint diszjungálta, elsősorban arra törekedvén, hogy korai kerámiaanyagunkban az importárut a helyi terméktől elválassza.

A részletmunka közreadását mégis fontosnak tartjuk. Egy vonalon - a kerámia vonalán - máris datálható elindulást ad a hajdani, XI-XIII. századi hegyi falu - alkalmasint Minor Pest - magyar lakói életvitelének, termelési viszonyainak megvilágításához.

A XIII. század második felének - az előbbtől nehezen elválasztható - cserépanyaga viszont Budának, az új fővárosnak első évtizedeit tükrözi, a terepünkön feltárt déli városnegyed polgárházainak keramikus hagyatékával.

x

x

x

Az 1967 óta folyamatosan végzett ásatás teljes anyagának bemutatása pillanatnyilag lehetetlen. Most csak a jellemző leletek leírásával próbálunk vázlatot készíteni a XII-XIII. századi budai kerámiákról.

Anyagunkat két, egymástól lényegesen különböző településnek, két fejlődési korszaknak rétegei adják. Először az első városfal építését megelőző, tatárjárás előtti falusias telep anyaga. Ennek keletkezése bizonyosan visszanyulik a XII. századra. Ennek a periódusnak a gazdagságát feltehetően Pest város közelsége, s a dunai kereskedelem adja. A második szakasz a XIII. század második fele - az a fallal kerített, szabályos telekosztású, hirtelen fejlődő város, amelynek egyik utcatorát feltártuk. A ciszternák betöltésének alsó rétegei és egyes Anjou-kori padlószintek alatti betöltések kétségtelenné teszik azt, hogy a kőházak rendszere már a XIII. század folyamán állt.

Az itt leírt kerámia anyagunk első hét csoportját a formák és technikai megoldások gazdagsága jellemzi, - úgy látjuk, hogy ezek helyi kézműves termékek. Kivétel a szürke kerámia, amely osztrák és morva manufaktúrák importja lehet. A fehér-cserép XIII. századi megjelenése és a század folyamán általánossá váló tömeges használata a helyi fazekasság fejlődését, a század közepén bekövetkező formai elszegényesedés talán a tipustermelés kezdetét, a helyi manufaktúrális ipar megindulását jelzi. Ezt látszik igazolni az a tény is, hogy a század első felében használt fenékbélyegek (mesterjegyek) a század második felében eltűnnek.

Több, később általánossá váló típus, technikai és formai előképe is fellelhető már a tatárjárás előtti rétegekben. A legfontosabb ezek közül - mert a hazai diszkerámia ipar kezdetét jelölheti - a vörös festés megjelenése és a sovány, vörösre égő agyagon alkalmazott fehér festés, amely mázas kerámiák alapanyagává válik.

A XIII. századi anyagunkban előforduló mázas kerámiák osztrák importra utalnak, de előkerült egy korai olasz albarello töredék is (a 2. sz. ciszternából).

Uj formák, hazai készítésű mázas termékek és az agyagművesség új ágát jelentő kályhacsempék készítése majd csak az Anjou korban indul meg Budán.

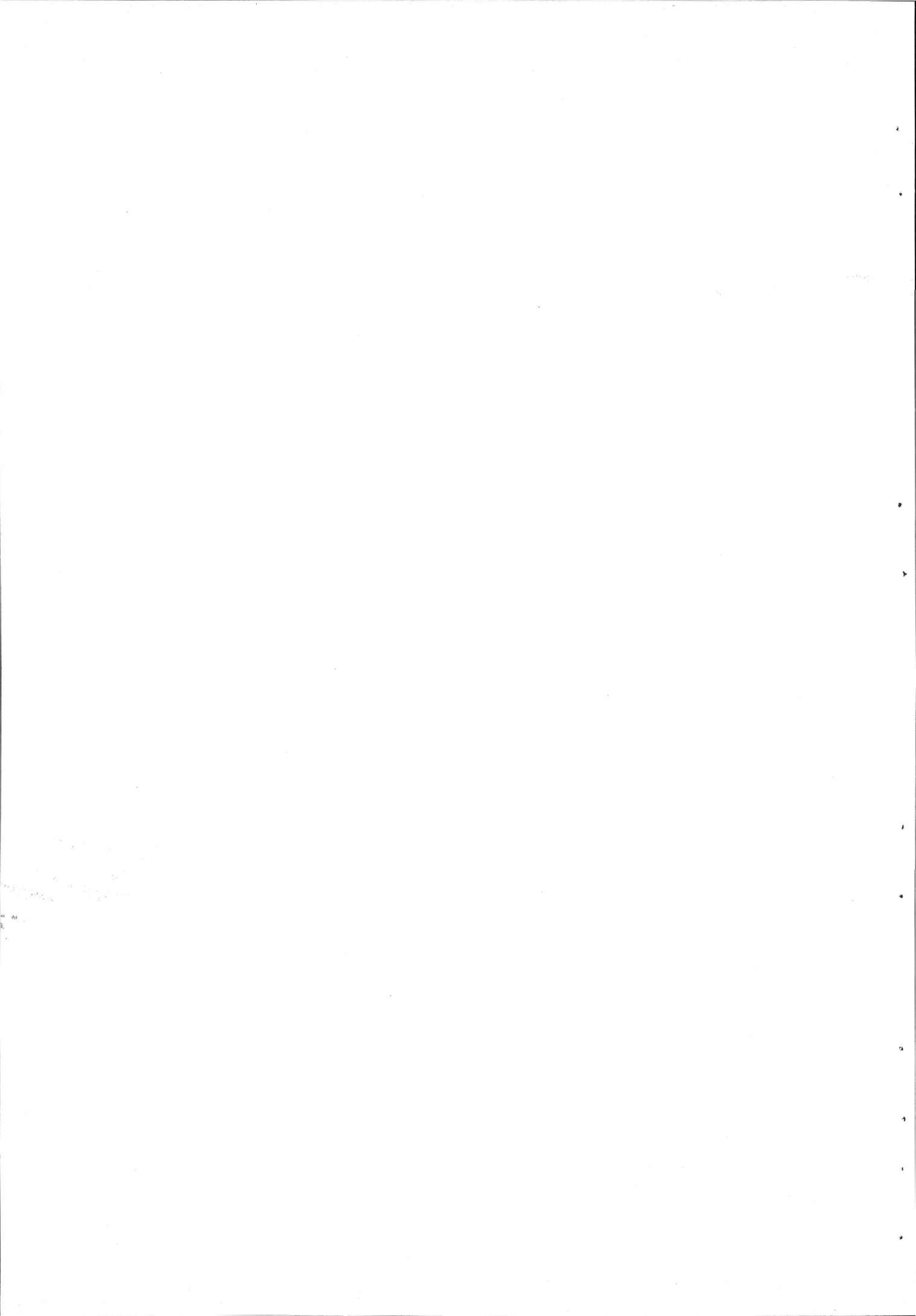
Az Árpád-kori üvegáruk közül feltétlen említést érdemel az a kis sárgás színű palack, amely egy, a tatárjárás előtt feltöltött pincéből került elő.

1. Cserépbográcsok: vörös, szürkésbarna, sovány anyagu, vízszintesen befelé hajló peremmel kiképzett edények, a peremen átluggatás, esetenként hullám vagy egyenes vonaldisz.
2. Vörösesbarna, jól iszapolt, sima felületű kerámia. Előfordulása ritka, formái után ítélve valószínűleg import anyag.
3. Vörös, vörösesbarna, gyakran feketére elszíneződött edények. Anyaguk rosszul iszapolt. Szájperemük simán kihajló, vagy enyhén tagolt. Kezdetlegesebb formái szalagokból, hurkákból felépítettek, gyengén korongoltak, a nyujtottabb formák korongon felhuzottak. Jellemző diszítéseik: a hullám és egyenes vonal, a vonalköteg és a benyomott pont vagy diszszor.
4. Szürke, sovány anyagu, redukált égetésű, zömök fazekak, szalagszerűen kiképzett, függőleges siku, vagy domborúan kihajló peremmel. Egyes darabokon bepecsételt diszszor. Valószínűleg nyugati import áru. A technikailag ehhez a csoporthoz sorolható tálak, kancsók, korsók anyagukban egyedülálló formákat mutatnak.¹
5. Finoman iszapolt, vörösre égő anyagból készült edények, a XIII. századi hazai és import formákat követik, de finom kidolgozásukkal felülmulják azokat. Gyakori a fehér engobe bevonat. Később a XIV. században megjelenő hazai mázas termékek alapja is ez a kerámia - talán a hazai diszkerámia ipar kezdeteit láthatjuk benne.
6. Fényesre besimitott felületű, fekete és barnás vörös kerámia.²
7. Sovány, vörös, sárgászöld anyagból készült pohárkák. Belső felületük, mintha korongon készültek volna, simított, külső oldaluk kézzel durván megformált. A belső oldalt jobban megfigyelve látható, hogy egy kúposan esztergált fa forgótengelyen készültek, a külső oldalt csak kézzel simították le, álló helyzetben de még a tengelyen. A talp lesimitott, a perem egyes esetekben durva hullámos az anyag gyűrődései szerint, máskor egyenesre levágott. A tengelyen készült poharagnál a talp a tengely formája következtében középen elvékonyodó s a tengely kihuzása következtében ez az elvékonyodott rész gyakran kívülről is láthatóan behorpad. Ásatásunkban már a tatárjárás előtti rétegekben előfordul.
8. Világoszürkére égetett, sovány anyagu szalagokból felépített, gyengén korongolt korsó, sárga engobe-szerű festéssel.
9. A fehéráru néven közismert egyenes vonaldiszos, fehérre égő anyagból készült típus nagy tömegben fordul elő. Edényeinket négy formai csoportba soroljuk: 9a; fazekak, 9b; korsók, palackok, 9c; csészék, 9d; tálak. Ásatásunk tanúsága szerint ez a kerámia típus már a tatárjárás előtt megjelenik Budán, az első városfal építése alatti falusias telep rétegeiben.
10. Sik és kúpos fedők. Szürke, sovány anyaguól készültek, egyes darabokat hullám vagy egyenes vonal diszit.
11. Mécsestálak: szürke anyagu kúpos tálak, egyes esetekben perem kiképzésekkel, kiöntőkkel.
12. Finoman iszapolt anyagu, szélesszáju a fülön bevagdalt, benyomkodott diszítésű, szürke, redukált égetésű kancsók.
13. Fehér anyagu kis kancsók, korsók vörös vonalas festéssel. A tatárjárás előtti rétegekben már előfordulnak.
14. Mázas kerámia: a XIII. századi anyagban igen ritkán, de nagyon változatos formájú darabok kerülnek elő.
  - a) Vörösseszürke, sovány anyagu, kívül zöld mázas aquamanile töredéke. Talán állatfigura, a rajzunkon vízszintesen fekvő test korongon készült, a nyak és a mellső láb belül üreges, kézzel formált, a fül és a hátsó láb tömör. Ez a töredék a tatárjárás előtti rétegből került elő.
  - b) Kiöntőcsöves, világoszöld mázas, füles edény, vállán horpasztott diszítés.
  - c) Albarelló töredék, zöld és barna színű mértani diszítéssel.
  - d) Sárga mázas, áttört elötétlapos (talán szarvast ábrázoló) behengerelt pontsor diszes kályhacsempe.

15. Játékkorongok: tetőcserépből tördelt korongok, némely darab széle csiszolt, egy darabon küllős kerék bekarcolt rajza.
16. Padlótégla: lovas solymász alakjával díszített padlótégla.
17. Üvegpalack töredékek, az egyik darab a tatárjárás előtti rétegekből (74.130.123.) (46-56. ábra)

J e g y z e t e k

1. Perem fölé ugró fülű, kiöntős kis kancsó, egy kemencében cserépbográcsokkal és redukált égetésű fazekakkal, XII-XIII. századra datálva Pozsonyban. A. Piffli: Nález stredro vekej hrnciarskej pece na primacialnom námesi v Bratislave. Bratislava 1965. 63-89.
2. E típus leírása Parádi N.: Az Esztergom - Széchenyi téri ásatás. Arch. Ért. 100 (1973) 234 és Folia Archaeologica 22 (1971) 130.

LES TROUVAILLES CÉRAMIQUES DE L'ÉPOQUE DES ARPAD MISES AU JOUR AUX
FOUILLES (1967-1975) EFFECTUÉES DANS L'AVANTCOUR NORD DU PALAIS DE
BUDA

Expert: György Duma

Jusqu'à la mise sous presse du manuscrit nous n'avons eu le temps d'analyser qu'une partie de la quantité immense de matériel céramique des nouvelles fouilles notamment celle datant du bas moyen âge et de l'époque des Arpad. Ce matériel des XIe-XIIIe siècles est, en partie, un vestige de l'agglomération agraire, le village qui depuis le XIe siècle jusqu'à l'invasion des Mongol florissait sur la rive droite, vraisemblablement comme la colonie agraire de la ville Pest de la rive gauche. L'autre partie du matériel, qui date de la deuxième moitié du XIIIe siècle annonce déjà l'agglomération urbanisée, à bâtiments en dur, qui fut construite après la retraite des Mongols, sur l'ordre du roi Béla IV.

Péter Boldizsár a divisé le matériel céramique selon les directives données de vive voix par notre expert, György Duma. Nous nous sommes efforcés de séparer les articles importés des produits locaux.

Nous estimons que les sept premiers groupes du matériel céramique - décrits dans l'étude et présentés par les dessins ci-joints - sont les produits de l'industrie locale. (Excepté la poterie grise qui peut être un produit importé des manufactures autrichiennes et moraves.) L'apparition de la poterie blanche et sa propagation générale au cours du XIIIe siècle, ainsi que l'appauvrissement des formes à partir du milieu du siècle signalent peut-être le commencement de la production en série, d'une forte industrie manufacturière locale.

КЕРАМИКА ЭПОХИ АРПАДОВ, ОБНАРУЖЕННАЯ ВО ВРЕМЯ РАСКОПОК 1967-1975 ГОДОВ
В СЕВЕРНОМ ПЕРЕДНЕМ ДВОРЕ БУДАЙСКОГО ЗАМКОВОГО ДВОРЦА

До написания статьи мы имели возможность проанализировать в огромном материале, полученном при новейших раскопках, лишь керамику раннего средневековья, эпохи Арпадов. Часть этого материала XI-XIII веков относится к тому аграрному поселению или деревне, которая, начиная с XI века вплоть до татарского нашествия процветала как правобережный земледельческий пригород левобережного Пешта. Другая часть материала более поздняя. Она относится ко времени, начиная со второй половины XIII века и представляет памятник этого поселения городского типа, то есть гражданского города, состоящего уже из каменных домов, основание которого произошло после татарского ига, в эпоху короля Бель IV.

Анализ керамики проходил соответственно словестным директивам специалистов Петера Болдичара и Дёрдя Думы. Мы стремились, в первую очередь, отобрать импортный материал от местного.

Мы считаем первые семь групп описанного и иллюстрированного в статье материала продуктом местного производства. /Исключение составляет серая керамика, которая может считаться австрийским и моравским мануфактурным импортом./ Столовая посуда, появление которой относится к XIII веку, в течение этого столетия распространяется повсеместно. Её огромное количество, обнаруженное при раскопках, свидетельствует о развитии гончарного производства на месте. Обеднение керамических форм, наблюдаемое с середины этого столетия, говорит, по видимому, о типовом производстве посуды, о начале процесса сильной мануфактуризации местного производства гончарной посуды.

A BUDAI KIRÁLYI PALOTA ÉSZAKI ELŐUDVARÁBAN FELTÁRT XIV-XV. SZÁZADI ÁLLATCSONTOK

A királyi palota északi előudvarában Zolnay László által vezetett régészeti ásatás az állatcsontok nagy mennyiségét hozta felszínre. A nagyszerű műtörténeti eredményeiről hazánkban és külföldön egyaránt híressé lett ásatás¹ csontleletei a középkor különböző évszázadai-ból valók és különböző gazdaságtörténeti együtteseket alkotnak. Ennél fogva a feltárt csontegyüttesek alkalmasak az egymást követő gazdasági formációk tanulmányozására, az állatok tartásának, felhasználásának, valamint vadászatának különbözőségeiben tükröződő életmód-beli változások kimutatására.

Gazdaságtörténeti jelentőségük miatt megkülönböztetett figyelmet és elmélyült vizsgálatot érdemelnek a királyi palota helyén állott XII-XIII. századi falu állattartásáról tanuskodó csontmaradványok. A falu lakói ugyanis saját maguk foglalkoztak a háziállatok tartásával, tenyésztésével, de az már kérdéses, hogy a falu helyén a XIII. század második felében létrejött város lakói közvetlenül milyen mértékben vették ki részüket az állattenyésztésből. Még kevésbé lehet ilyesmire gondolni a királyi palota területén, amelynek XIV-XV. századi állatcsontanyaga elsősorban a királyi udvar életmódjáról vall a gazdaságtörténet oszteológiai kutatójának. A XVI-XVII. századi csontleletek pedig történelmünk fájdalmas periódusára, a török megszállás gazdasági következményeire vetnek fényt.

A XII. századtól a XVII. századig terjedő félévezred a magyar történelemnek rendkívül mozgalmas időszakát öleli fel. A változatos történelmi körülmények között érvényesülő gazdasági törvényszerűségek és tendenciák a csontleletek aprólékos, sokoldalú vizsgálata révén deríthetők fel. E fontos célkitűzés mellett a vizsgálattal szembeni követelmények fokozódnak azáltal, hogy egyidejűleg feleletet kell adnia bizonyos állattani és állattörténeti kérdésekre is, nevezetesen a fajok gyakoriságára, a háziállatok típusának, nagyságának, alakjának, hasznosításának milyenségére. Az összetett, széles alapokon nyugvó és korszerű módszereket² igénylő vizsgálat befejezéséig csak előzetes hiradást tehetünk közzé az eddigi munka során megfigyelt jelenségekről.

A feldolgozó munkát a nagy értékű szoborleletekkel³ egy korból és azonos rétegből előkerült XIV-XV. századi csontleleteken kezdtük el. A jelenlegi dolgozat erről az anyagról, illetőleg annak meghatározásáról, fajok közötti megoszlásáról, a felhasználására mutató jelekről igyekszik számot adni.

I. A csontleletek mennyisége és fajok szerinti megoszlása

A királyi palota északi előudvarában összesen 4 205 darab XIV-XV. századi állatcsont került elő. A darab itt nemcsak mint mennyiségi egység értendő, hanem ugyanis mint a csontok állapotának kifejezője. Anyagunk ugyanis tulnyomó részben töredékekből áll; különösen szembetűnő az ép csontok hiánya a nagyobb emlősállatok csontanyagában. A töredékek között igen nagy a felismerhetetlenségig összetörött, apró törmelék mennyisége, miáltal az anyag 15,6 %-a meghatározhatatlannak bizonyult.

A tételes vizsgálat során 3 548 csontot, illetőleg csonttöredéket határoztunk meg, amely csontmennyiség 25 állatfajhoz tartozik. Anyagunkban 11 emlős-, 9 madár-, 3 hal-, 1 teknős-, 1 kagylófaj van képviselve (1. táblázat). A fajok számának megállapításánál együtt vettük számba az azonos fajú vad- és háziállatokat, mert biológiai értelemben a háziállatok nem képeznek önálló fajt,⁴ hanem ahhoz a törzsfajhoz tartoznak, amelyből annak idején háziasították őket. A jelenlegi anyagban ez kizárólag a házisertést és a vadsertést érinti, a későbbiekben azonban gazdaságtörténeti és statisztikai szempontból a sertés fajnak ezt a két populációját különválasztva tárgyaljuk.

A budai vár területén végzett korábbi ásatások állatcsontanyagának közzétett statisztikájában összesen 31 állatfaj szerepel,⁵ noha abban a fajazonos házi- és vadállatok külön fajtaként vannak feltüntetve. Magunk a budai domonkos kolostor ásatásából származó állatcsont-

tok feldolgozásánál további 7 állatfajt mutattunk ki,⁶ amelyekhez most újabb 6 faj társul, nevezetesen: a vetési lud (*Anser fabalis* Latham, 1787), az énekes hattyu (*Cygnus cygnus* L., 1758), a tuzok (*Otis tarda* L., 1758), a kék galamb (*Columba oenas* L., 1758), a dolmányos varju (*Corvus cornix* L., 1758), a mocsári teknős (*Emys orbicularis* L., 1758). Ezekkel 44-re emelkedett a budai vár területén folytatott ásatások csontleleteiből meghatározott állatfajok száma.

A háziállatok sorában jelen van szinte valamennyi középkorban elterjedt és gazdasági szempontból számításba vehető emlősállat, de hiányzik jó néhány baromfifaj, mint a házikacsa, a házilud, a gyöngytyuk. A háziállatok csontleleteinek mennyisége így is olyan jelentős, hogy az egész csontanyagnak 90,3 %-át alkotja. Bármilyen nagyok is látszik ez az arány, a középkor itt tárgyalt évszázadaiban már nem minősül kiemelkedőnek sem hazai, sem külföldi viszonylatban. A budai várban végzett korábbi ásatásoknál a háziállatoknak ennél nagyobb arányát⁷ mutatták ki, mintahogy a határainkon túli hasonló korú városokban⁸ is nagyobb volt a háziállatok százalékos részesedése. Ez viszont más oldalról azt fejezi ki, hogy a budai királyi udvarban a XIV-XV. században a vadászott és halászott állatoknak nagyobb szerepe volt a táplálkozásban, mint sok más helyen.

A csontok nagy mértékű felapritottsága azt bizonyítja, hogy többnyire étkezési maradványokkal, konyhai hulladékokkal van dolgunk. Kétségtelenné teszik ezt a csontokon látható határozott és egyenes vágásnyomok, amelyek nagy és éles vágószerszámok használatáról, nem egy esetben szakszerűségről tanuskodnak.⁹ A csigolyákon látható vágásnyomok az állatok két félre hasításának a nyomai, ezt a műveletet bizonyára a híres budai mészárszékben¹⁰ végezték. További felaprózás a tápláléknak személyek közötti elosztása és elfogyasztása során következett be.

Anyagunk mégsem kizárólag a hústáplálékul szolgáló állatok maradványaiból tevődött össze. Ki kell venni ebből a csoportból mindenképp a kutyát, a macskát és talán még egy-két madárfajt, mint az énekes hattyut, a dolmányos varjut. Nem állapítható meg egyértelműen a mocsári teknős és a kagyló fogyasztása sem, maradványaik kis száma inkább ellene szól, mint mellette.

A csontok számának fajonkénti elemzésénél mindig fennáll annak a veszélye, hogy torz eredményeket kapunk, ha a csonttöredékek abszolút számából indulunk ki. A nagyobb testű állatok csontjainak felaprózottsága ugyanis rendszerint nagyobb mértékű, mint a kisebb testű állatoké. Az ebből fakadó hibák elkerülése végett az archaeozoológiai kutatásban kialakult az egyedek meghatározásának gyakorlata, amely megfelelő módszer alkalmazása esetén megbízhatóbb eredményhez vezet. Nem mondható ez el valamennyi számítási eljárásról,¹¹ mert egyik módszer esetében több, a másik módszer esetében kevesebb hibalehetőséggel kell számolnunk. Tehát az így nyert adatok inkább a tendenciákat jelölik és alkalmasak a csonttöredékek alapján kimutatott arányok ellenőrzésére.

Az 1. táblázatban közölt egyedszámok nem a szakirodalomban leginkább használatos minimális egyedszámot jelentik, hanem a hazai archaeozoológiai kutatásban használatos valószínűségi egyedszámot.¹² Az ekként meghatározott 245 egyed fajonkénti megoszlása a csontok abszolút számától eltérő statisztikát eredményezett, de az így kiszámított arányok a valóságot jobban megközelítő eredményt tükröznek.

Különösen szembeütő eltérés olvasható ki a szarvasmarha-csontok és a szarvasmarha-egyedek vonatkozásában. Míg a szarvasmarha-csontok száma az összes meghatározott csontnak 50 %-át teszi ki, addig az egyedek száma nem éri el a 30 %-ot. Hogy ez utóbbi eredmény reálisabb, arról meggyőződhetünk az egy egyedre eső csontok számából. Szarvasmarha esetében ez 26,6 darab, sertés esetében 14,9 darab, juh és a kecske esetében 13,6 darab, vagyis az egy egyedre jutó csontok száma összhangban van azzal a gyakorlati felismeréssel, hogy a nagyobb állatok nagyobb csontjait mindig jóval többfelé vágják, törték, mint a kisebbeket.

II. A háziállatcsontok értékelése

Bármelyik megközelítésben vizsgáljuk a fajok gyakoriságát, ahhoz a megállapításhoz jutunk, hogy a királyi palota területén fogyasztott állatok között első helyen a szarvasmarha állott. Gazdag leletanyaga igen sokféle elemzést tesz lehetővé, mert abban valamennyi testtáj csontjai megtalálhatók (2. táblázat). Mégis hiányolni kell a nagyobb koponyatöredékeket és szarvcsapokat, amelyek az állatok típusára a legtöbb információt adhatnák. Minthogy az

ilyen csontdarabok száma felettébb kevés, a körülmények bennünket az egyéb csontok, főként a végtagcsonttöredékek behatóbb morfológiai elemzésére készítetnek.

A típuskeresés csábító archaeozoológiai feladat, mégis előnyben kellett részesíteni a gazdaságtörténeti és táplálkozási szempontból legalább annyira fontos életkor meghatározást. Ezzel elsősorban arra kerestünk választ, hogy a királyi udvarban milyen koru szarvasmarha egyedeket vágtak és fogyasztottak a XIV-XV. században. Pymódon betekintést nyerhettünk a hústáplálék minőségébe és összetételébe, továbbá közvetett módon olyan állattenyésztéstörténeti megfigyeléseket tehettünk, amelyekből az élő szarvasmarhaállomány összetételére is következtetni lehet.

A csontanyag életkor szerinti csoportosításából kiderült, hogy a budai királyi palotában elfogyasztott szarvasmarhahús többnyire felnőtt és vagy majdnem teljesen kifejlett, vagy kifejlett állatokból származott. A csontok között mindössze két 1 éven aluli borju leleteit találtuk. Az 1 éves kort elért állatokra utaló végtagcsontokból, a levált epiphysisekből pedig 6 egyed volt azonosítható. Természetesen az életkorról legtöbbit a fogak mondanak,¹³ ezért megkülönböztetett figyelemmel osztályoztuk az alsó állkapocscsontokat (mandibula) aszerint, hogy a zápfogak kihaladása és váltódása milyen stádiumig jutott el. Azok a mandibulák, amelyekben az M₂ zápfog már kihaladt, valamint a korban hozzájuk illő végtagcsontok további 14 egyednek az 1-2 év közötti életkorát mutatták. A felnőtt állatok csontjainak nagyságrendjét elérő csontokat, amelyeken az epiphysis porcok még nem csontosodtak el subadultus koruként¹⁴ vettük számba. Ebbe a korcsoportba 17 egyed volt besorolható. Végül a teljesen kifejlett adultus koru csontokat 28 egyed körül tudtuk csoportosítani.

Ily módon a kimutatott szarvasmarha egyedek életkor szerinti megoszlása a következő volt:

juvenilis	22 egyed,	32,9 %
subadultus	17 "	25,3 %
adultus	28 "	41,7 %
Összesen	67 "	100,0 %

A levágott állatok között szép számmal voltak fiatal bikák, miként azt a csontok hosszúsági és szélességi viszonyaiból megítélhettük. A teljes szarvasmarha-csontanyag ivar szerinti következetes megvizsgálására azonban az egészben maradt csöves csontok ritka előfordulása miatt nem adódott lehetőség, pedig az rávilágíthatott volna - éppúgy, mint az életkor vonatkozásában - mind a levágott állatok ivararányára, mind a megmaradt állomány ivari összetételére. Feltűnő nagyságával így is magára vonta a figyelmet az ivartalanított állatoknak egy ritka szép példánya, amely a XIV-XV. századi ökörtartás bizonyítéka.

A részletes feldolgozás során megtaláltuk az említett ökör bal hátulsó végtagjának a sípcsont (tibia) közepétől distálisan helyeződő többi csontjait is. A hátulsó lábközépcsont (metatarsus) 257,5 mm-es hosszúsága, 55,0 mm-es proximális szélessége és 64,5 mm-es distális szélessége kiugró nagyságu a történelmi csontleletek között, és meghaladja a mai szarvasmarhák ugyanolyan csontjainak átlagos nagyságát, jóllehet epiphysisének elcsontosodása még nem fejeződött be. Az állat tehát tovább növekedett mint a korabeli bikák és tehenek, azoknál magasabbra nőtt és marmagassága a hazai anyag alapján kidolgozott koefficienssekkel¹⁵ számolva 140,8 cm volt.

Az elmondott jelenségek önmagukban is a kasztrált állapot mellett szólnak, mégis igyekeztünk arról több oldalú bizonyosságot szerezni. Az ivari hovatartozás eldöntésénél szokták alkalmazni a lábközépcsont proximális epiphysise szélességének és a csont hosszának hányadosát.¹⁶ A mi leletünk esetében ez 22,2 %-ot tesz ki, tehát az ökrök intervallumába esik. Magunk pedig egy korábbi vizsgálatban azt találtuk, hogy a csontkarakterisztika-számításnál a hosszúsági hányadosok (Q_L) 48-49-es tartománya átmeneti jellegű¹⁷ a bikák és a tehenek között. Minthogy ezek az értékek magukba foglalják a mi metatarsusunk hosszúsági hányadosának 48,61-es értékét, mindkét számítás, valamint a morfológiai ismérvek egyöntetűen a kasztrációt, vagyis az ökrökhöz való tartozást erősítik meg.

Kétségtelen, hogy a marhacsontok nagy többsége ennél jóval kisebb testű állatra mutat, bár a leletek között nem az említett ökröcsontok voltak egyedül nagy testű állatból valók. A jelekből azt a következtetést vonhattuk le, hogy az említett évszázadok szarvasmarhaállományában tulajdonképpen már a mai magyar alföldi szürke marhának, mint fajtának a képviselői voltak jelen. Következtetésünket szemléltető módon erősíti meg a mai magyar alföldi szürke marha bal oldali hátulsó végtagcsontjainak a fentebb tárgyalt ökröleletekkel való

összehasonlítása. Az összehasonlításban nemcsak a méretek bizonyultak egyezőnek, hanem a csontok alkata, formája, anatómiai jellegzetességei is (222.kép).

Az anatómiai sajátosságok elemzése továbbiakban a bivaly jelenlétének kimutatásához vezetett. A bivalycsontnak meghatározott mandibulatöredék (bal oldali test), bütyöknyulvány és egy zápfog ezideig hazánkban a legkorábbi bivalyleleteknek számítanak. A budai várban korábban meghatározott bivaly-szarvcsap ugyanis a XVI-XVII. századból való, és a nagykanizsai szarvcsapleletet is a XV-XVII. századra keltezik.¹⁸ Régészeti ásatásból pedig több bivalycsont hazánk területén eddig nem került elő.¹⁹

Felmerült az a gondolat, hogy a mandibulalelethez talán a csontváz egyéb részeiből is tartozhatnak csontok. Alapos ellenőrzésnek vetettük alá az egész szarvasmarha-csontanyagot, ilymódon keresve a tőlük csak finom részletekben különböző bivalycsontokat. A fentebb említett 3 leleten kívül azonban nem tudtunk több csontot a bivallyal azonosítani, pedig a munkában felhasználtuk a Magyar Mezőgazdasági Múzeum Csonttárának összehasonlító anyagát.

Mi jellemzi a talált bivaly-mandibulát? A szarvasmarháénál szélesebb mandibulatest a linguális oldalon egyenes és lapos, ezzel szemben a laterális oldalon feltűnően domboru. Szögletén erősen fejlett izomtápadási dudor látható. A test fogmedrében még meglévő M₂ fog 31 mm hosszú és 18,7 mm széles. Az M₃ fog hossza 41 mm, szélessége 19,0 mm, alakja a szarvasmarháétól eltérő. (223.kép). Sajátságos a marháénál szélesebb fogak zománccrajzolata, amely jelen esetben erősen kopott, és 10 évesnél idősebb állatra mutat.

Gyakorisági szempontból anyagunkban második helyet a sertés foglalja el, az egyedekből számított 19,5 %-os arányával. Minden jel arra mutat, hogy ez az arány megfelel a sertés XIV-XV. századi tényleges gazdasági jelentőségének, szerepének. A budai királyi vár sertéscsont-anyagának összetétele legfeljebb annyiban tér el az országostól, hogy miután a királyi udvar számára gyakrabban vágta fiatal sertést, benne az átlagosnál jóval nagyobb a fiatal állatok aránya. Ez olyan mértékű, hogy az elfogyasztott sertések között abszolút értelemben is több volt a fiatal, mint a kifejlett, adultus koru.

A sertések életkorát a fogak kihasadása és váltódása alapján állapítottuk meg, továbbá figyelembe vettük a végtagcsontok epiphysiseinek nyitott vagy zárt állapotát. A rendelkezésre álló mandibularészek a fogak helyzetének megfigyelésére kiválóan alkalmasak voltak. Megállapíthattuk, hogy az M₁ hiánya 6 esetben igazolta öt-hat hónaposnál fiatalabb egyed létét.²⁰ Az M₁ megjelenése - mint ismeretes - lassu fejlődésű fajtáknál 6 hónapos korban történik, ilyen fejlődési stádiumban lévő mandibulát viszont 10-et számoltunk össze. Az M₂ jelenléte 9 mandibulában volt kimutatható, ezek az egyedek 1 éves állatok lehettek, míg a kifejlett állatból való, teljes fogsoru mandibulák, amelyekből az M₃ sem hiányzott, 22 egyedhez tartoztak.

A sertések életkor szerinti megoszlását a következők szerint összegezhettük:

juvenilis	17 egyed,	35,4 %
subadultus	9 "	18,7 %
adultus	22 "	45,8 %
Összesen	48 egyed	100,0 %

A csontok töredékes állapota és főleg a koponyák, valamint a nagyobb koponyadarabok hiánya csak korlátozott következtetéseket tett lehetővé a XIV-XV. században tartott sertések típusára és alkatára vonatkozóan. A több mint 700 megszemlélt csont alapján a testnagyságról alkothatunk valami képet. Sokat mond, hogy kifejezetten nagytestű állatra utaló lelet az egész csontanyagban nincs, tehát a XIV-XV. századi sertések kistestű, primitiv fajtájúak lehettek. Rájuk is illik az a jellemzés, amelyet a budai domonkos kolostor ásatásából kikerült sertésleletek alapján adtunk: "... parlagi fajtájú, lassan növekedő sertéssel van dolgunk, amely a maga idejében szívós, betegségekkel szemben jó ellenállóképességű, igénytelen állat lehetett. A középkori házisertések ösztövére husuak voltak, ami azt jelenti, hogy izomrostjaik nem voltak zsirral átszőve, ezért rágós és kevésbé izletes husuk semmiképpen nem hasonlítható a mai sertésekéhez."²¹

Az ilyen típusu sertéseket évezredek óta tartották a Kárpát-medencében. Ezért bizonyult tévesnek az a felfogás, mintha a középkori kis testű parlagi sertés a Kárpát-medencében a szlávok sertése lett volna.²² A szakirodalomban helyretevődtek az ilyen nézetek,²³ mint ahogy az is tisztázódott, hogy a magyarok nem a Kárpát-medencében tanulták és nem a szlávoktól vették át a sertéstenyésztést, hanem már ezer évvel a honfoglalás előtt a Közép-Volga vidékén foglalkoztak vele.²⁴

A kis kérődző állatok csontjainak meghatározásánál legnagyobb problémát az okozza, hogy a juh és a kecske csontmaradványainak megkülönböztetése - a közöttük lévő anatómiai hasonlatosságok miatt - nemzetközileg még nem teljesen megoldott. A feladat nehézségei nem a két faj csontjainak szétválasztásáról való lemondásra, hanem a figyelem fokozottabb összpontosítására ösztönöztek bennünket. Az összehasonlító anatómia finomabb módszereinek alkalmazásával és a nehézségek áthidalását segítő speciális szakirodalom²⁵ felhasználásával folyamatban lévő meghatározás eredményéről itt még számadatok nélkül csupán azt a tényt közölhetjük, hogy a kis kérődző állatok csontleleteinek egyik része juhból, másik része kecskéből való (225. kép).

Igy volt ez a budai várban végzett korábbi ásatásoknál is, amikor a két faj jelenlétéről a legbiztosabb ismérveket hordozó koponyarészletek és szarvcsapok szóltak. A jelenlegi anyagban ilyenek csak fiatal juhból vannak, vagy olyan töredékek, amelyek nem sokat mondanak. A fiatal állatokból való szarvcsapok és koponyacsontok gyakoribb előfordulása összhangban van a viszonylag nagyobb számban talált állkapocscsontok (mandibula) fogazata alapján megfigyelt kormegoszlással. Ebből az látszik, hogy a juhot és a kecskét nem ritkán vágják egészen fiatal korban, mivel a bárány- és a gidahus abban az időben felettébb kedvelt lehetett.

Eltekintve a fogaknak a mandibulákban tapasztalt kihalásával és váltódásával kapcsolatos jelenségek részletes tárgyalásától, az életkor megállapításának végeredményét az alábbiak mutatják:

juvenilis	15 egyed,	48,4 %
subadultus	9 "	29,0 %
adultus	7 "	22,5 %
Összesen	31 "	100,0 %

Érdeklődésre tarthat számot, hogy a juvenilis koru egyedek 33 %-a egészen kicsi, 3 hónaposnál fiatalabb bárány vagy kecskegida volt. További érdekességként emelhetjük ki a négy szarvu fiatal bárányt, amelynek homlokcsontja és falcsontja került elő s az utóbbin jól látható a négy, mintegy másfél-két cm hosszú kis szarvcsap-kezdemény. (224. kép). A szarvcsapok a fejlődésnek annyira a kezdeti stádiumában vannak, hogy formájuk és jellegük még nem ítélt meg, így az állat típusáról vagy fajtájáról semmit sem mondhatunk.

A felnőtt juhek csontmaradványaihoz ebben az előzetes közleményben két megjegyzést fűzhetünk. A szarvcsaptöredékek között találtunk olyan formájut, amely belső felületén lapos, külső felületén domboru, rajta csavarodási vonal fedezhető fel. Az ilyen részletek valószínűleg racka juh szarvcsapjaiból valók, mégpedig - miként a budai domonkos kolostor juhcsonthoz tartozók tárgyalásánál kifejtettük - a középkori Budai A jelzésű csoportba tartozók lehettek. A kifejlett állatok végtagsontjainak hosszúságát összehasonlítottuk a budavári Pasa palota juhleleteinek hosszúságával²⁶ és azt találtuk, hogy a királyi palota északi előudvarában felszínre hozott juhcsonthoz az előbbieket között közepesnek tűnnek.

A lócsontok kevés számuk ellenére is sokat mondanak a háziló XIV-XV. századi történetéről (226. kép). Először is a maguk módján válaszolnak arra a gyakran felmerülő kérdésre: ették-e a lovat a budai várban az említett évszázadokban? A nagy csővescsontok feltört, illetőleg felapritott állapota, valamint a rajtuk lévő vágásnyomok arról győznek meg bennünket, hogy ha nagy mértékű lóhús fogyasztást nem tételezhetünk is fel, bizonyos mérsékelt lóhúsevés abban az időben volt.²⁷ Valószínű, hogy a királyi udvar nem minden rétege élt lóhússal, ellenkező esetben ugyanis sokkal több lócsontdarabnak kellene lenni az ásatási anyagban.

A meghatározott 3 egyed mindegyike kifejlett és adultus koru volt, de nem egy, hanem két fajtahoz tartozott. Két egyed csontjainak nagysága és különleges aránya az ugyanolyan koru melegvérű lovak csontjainak szokásos formájától annyira elütő, csontméreteik annyira kívül esnek a melegvérű lovak csontméreteinek variációs tartományán, hogy ezek a leletek nagyon megokoltan minősíthetők nehéz, hidegvérű ló maradványainak. Például a jobb oldali lapocka (scapula) alsó szögletének 104,5 mm-es szélessége messze felül mulja az avar lovak lapockájának 82,8 - 95,0 mm-es méretét,²⁸ és 17,5 %-kal nagyobb a közepes avar lovakénál. Hasonló különbségek mutatkoznak a lapocka egyéb méreteinek nagyságában is, amennyiben a budai XIV-XV. századi hidegvérű ló lapockáján a nyak legkisebb szélessége szintén 17,5 %-kal, az ízületi mélyedés szélessége pedig 15,0 %-kal nagyobb, mint a közepes avar lovakénál. A másik, baloldali lapocka ugyanilyen nagyságrendbe esik, de az előbbivel nem azonos egyednek a maradványa. Mind a két lapockán vágásnyomok vannak.

A hidegvérű lóra vonatkozó megfigyelést erősíti a korabeliekhez képest rendkívüli nagyságu és különleges alkatu bal oldali hátulsó csüdcsont (os phalangis I.). A csont hosszúsága 14,6%-kal nagyobb az avar lovak közepes csüdcsontjánál, de jellegzetessége ebben nem merül ki, mert zömökebb is azoknál. A csont alkatát legjobban a csontkarakterisztika értékei tükrözik, ezért az abszolút méreteket a karakterisztika értékeivel²⁹ együtt közöljük:

	Méretek mm-ben	Csontkarakterisztikai hányadosok
Legnagyobb hossz	91,2	28,45
Proximalis epiphysis szélessége	57,8	18,03
Diaphysis legkisebb szélessége	37,0	11,45
Distalis epiphysis szélessége	46,2	14,41
Proximalis epiphysis mélysége	41,0	12,79
Diaphysis legkisebb mélysége	20,3	6,33
Distalis epiphysis mélysége	27,0	8,42
Kvantitatív értékszám	320,5	100,00

A hidegvérű lónak a királyi palota északi előudvarában előkerült XIV-XV. századi csontleletei bár történelmileg az igen koraiak közé tartoznak, de nem a legkorábbiak. A budai várpalota 1956-1959. évi ásatásánál XIII. századi rétegből mutattak ki nyugati hidegvérű lovat, a tiszalöki példány talán még korábbi, a XI-XIII. századból való. Ezekről feltételezték, hogy lovagi lovak voltak s azokat a nyugatról bejött lovagok és előkelőségek használták.³⁰ Az alkalmazásukra vonatkozó feltételezéseket azzal az elgondolással szeretnénk bővíteni, hogy az ilyen nagy testű nehéz lovaknak talán a várpalota számára szükséges, bizonyára nem kis mennyiségű élelmiszer és takarmány szállításában is lehetett szerepük.

A hidegvérű ló csontleleteinek bővebb jellemzése nem kelthet olyan látszatot, mintha az itt tárgyalt korszakban az lett volna az uralkodó típus. Abban a korszakban azok a melegvérű lovak voltak túlnyomó többségben, amelyek utódai parlagi magyar ló néven őrződtek meg az állattenyésztés történetében. A hidegvérű lovak adatainak részletesebb tárgyalását éppen ritkább előfordulásuk indokolja.

Részletes archaeozoológiai kifejtést érdemelne az előkerült kutyacsontok is. Itt azonban arra a nagy értékű koponyára utalunk, amely csaknem ép és sokat mondó emléke az ember hűséges társául szegődött háziállat egyik XIV-XV. századi példányának. A kutyát korábbi munkánkban a közvetett gazdasági hasznú háziállatok közé soroltuk, mint az embert védő és segítő háziállatot. Most ismételten tapasztalhattuk, hogy bizonyos kutyacsontok milyen beszédesen vallanak nemcsak a saját egykori életükről, hanem az ember és a kutya viszonyáról, vagy éppen az ember életmódjáról.

A vizsgált állategyed küzdelmes életét elárulják a koponyán lévő sérülések, törések, horpadások, amelyek a callus képződésből ítélve részben begyógyultak, összeforrtak, mindenestre keletkezésük idején nem okozták az állat pusztulását (227-228. kép). Ezek valószínűleg ütéstől, nagyobb rugástól erednek, az is lehetséges, hogy nem egyszeri eseménynek a nyomai. Olyan benyomás alakult ki bennünk, hogy a sérülések, roncsolások egy része vadászat közben, esetleg vaddal való küzdelemben, talán vaddisznógyartól keletkezhetett. A koponya három régiójában látható sérülések közül legsúlyosabbak azok, amelyek a homlokcsont közepén nagy kiterjedésű behorpadást, a homlokcsont jobb oldali járomnyulványának caudális részén az ivelt taraj és a halántékarok szintén jelentős mértékű horpadását, a bal oldali járomnyulvány törését, roncsolódását okozták. Ez utóbbi következtében a szemüreg annyira deformálódott, hogy az állat valószínűleg a bal oldali szemét elveszítette. Mindezekhez képest a jobb oldali orrcsont és az állközötti csont törése, valamint a külső nyilirányú taraj keresztirányú kimetszése kisebb sérülésnek számít.

Az állközötti csont hiányosságából arra kellett gondolni, hogy annak kitört darabját valahogyan még az állat életében eltávolították. Egyébként is feltételezhető, hogy a kutya emberi ápolásban részesült, mert anélkül aligha élhette volna túl a súlyos sérüléseket. Ugy tűnik azonban, hogy végül mégis az ember pusztította el a hűséges vadásztársnak látszó állatot. Az életet valószínűleg azok az ütések oltották ki, amelyeket az agykoponyára mértek, s amelyektől a falcsonton és a halántékcsonton annak járomnyulványára is kiterjedő repedések keletkeztek. Ezek a sérülések már nem gyógyultak.

A rokonszenvet keltő egyed jól fejlett, adultus koru állat volt. A fajtához való tartozásának eldöntését bonyolult feladattá teszi az, hogy ötszáz év óta az egyes kutyafajták nagy változáson mentek keresztül. Mégis azt állapíthatjuk meg, hogy a koponyalelet anatómiai és morfológiai jellegzetességei szerint a vizsla koponyájához áll legközelebb. Alaphosszának mérete 201 mm, teljes hosszúsága 226,7 mm, a koponya legnagyobb szélessége 123 mm. Ezek a méretek meghaladják ugyan az összehasonlításban felhasznált recens vizslakoponya ugyanolyan méreteit, de a homlokcsont formája, a járomnyulvány lehajló széle, a metszőfogak nagysága, alakja, a szájpadráscsont varrata, a hallódob elhelyeződése, kiterjedése, a nyakszirtecsont állása, az öreglyuk formája felettébb hasonlóak a mai vizslához.

Az ásatásból kikerült macskacsontok korántsem nyújtanak annyi információt, mint az előbbieket, pedig két egyedet képviselnek. Egyik egyed az ép koponya varratainak és a tibia epiphysiseinek elcsontosodása alapján itélve 4 év körüli adultus koru volt (229. kép), míg a másik végtagsontjainak levált epiphysisei subadultus korra mutatnak. A koponya különösen becses archaeozoológiai lelet, mert hazánkban ebből a korból macskakoponyát még nem publikáltak. Ily módon a 73,4 mm bázishosszuságú koponya és a vele előkerült végtagsontok elsőrendű jelentőségre tettek szert a XIV-XV. századi budai macskák tanulmányozásában.

Állattenyésztéstörténeti és archaeozoológiai jelentőség szempontjából nem maradnak alul a házityuk feltárt csontletelei sem. Itt elsősorban a csontok nagy számát kell kiemelnünk, mivel a 211 tyukcsont alig kevesebb a budai várpalota 1956-1959 közötti ásatásánál előkerült XV. századi kiugróan nagy mennyiségénél. Csak hogy az akkori 228 darabból álló csontkollekció az összes csontletelek számának 36,3 %-át tette ki,³¹ a mi leleteink között pedig arányuk nem éri el a 6 %-ot (lásd 1. táblázat). Az aránykülönbség nyilván az egyéb állatfajhoz tartozó csontok nagy számából adódik. Az egyedek számát tekintve azonban változik a sorrend, és miután a tyukcsontok a juh-kecske csoportnál több egyedet képviselnek, arányuk ilyen számítása 14,2 %-ra módosítja gazdasági jelentőségüket.

A tyukcsontok nagy mennyisége nem csupán a tyukhus nagy mértékű fogyasztásának bizonyítékaként bír jelentőséggel, hanem azért is, mert a házityuk testalakulásának vizsgálatát populációs méretekben teszi lehetővé. A humerus 57,0 - 72,8 mm, az ulna 61,0-72,5 mm, a femur 62,5-79,6 mm, a tibiotarsus 88,2-117,7 mm, a tarsometatarsus 62,9-76,1 mm közötti hosszúsága e háziállatunk testnagyságának nagy változékonyságáról tanuskodik. Az említett csontok hosszúságának variációs tartománya valamivel szűkebb a korábban publikált XV. századi budavári csontokénál, az alsó és a felső határértékek pedig kis mértékben alacsonyabbak annál. Következésképpen a tyukok kisebbek voltak.

A határértékek alacsonyabb volta részben az eltérő ivararányoknak lehet a következménye, miután a királyi vár északi előudvarának XIV-XV. századi rétegében kevesebb volt a kakas, mint az összehasonlítás végett említett anyagban. Másrészt az egyedek 17,1 %-a juvenilis, 20 %-a subadultus, 62,8 %-a adultus koru volt. Mindezekkel együtt itt is meg kell említeni azt a korábbi véleményt, hogy az erős nagyságbeli különbségek az ivari dimorfizmuson túlmenően "az eltérő tartási és takarmányozási viszonyok következtében jöttek létre, esetleg azonban már a kezdődő fajtakialakulás jeleinek tekinthetők."³² Magunk is azon a véleményen vagyunk, hogy itt a tenyésztői munka korai hatásával találkozunk, amely hatás az állatok testnagyságának, típusának különbözőségeiben nyilvánult meg.

III. A vadállatcsontok értékelése

A vadászott és a halászott állatok nagyobb szerepet játszottak a budai királyi palota lakóinak táplálkozásában, mint az a csontok 9,16 %-os részesedéséből kitűnik. Erre elsősorban az a különbség világít rá, amely a csontok százalékos aránya és az egyedek aránya között áll fenn. Az egyedek 23,2 %-os részesedése közelebb áll a valóságoshoz, mert amíg a háziállatok egy egyedére átlagosan 17,1 db csont jut, statisztikánkban a vadállatok egyedenként 5,7 db csonttal vannak nyilvántartva. Ez a különbség nyilván a ritkább vadállatcsontok szélesebb területén való eloszlásából, szétszóródásából, állatok általi széthurcolásából adódhat.

A vadállatcsontok 48,3 %-a négy emlősfajhoz tartozik, annak pedig több mint fele szarvascsontokból áll. A szarvas (*Cervus elaphus* L., 1758) vadászatának közvetlen bizonyítékai azok a ritka leletnek minősülő csontok, amelyeket a beléjük hatolt nyílhegyekkel együtt hozott felszínre a régész ásója (230. kép - 231. kép). A csontok viszonylag nagy számából itélve a szarvas vadászata nem lehetett ritka gyakorlat, minthogy a királyi palota urai maradéknélkül élvezték a vadászatnak az előkelőségek számára fenntartott jogát. A ki-

mutatható 4 szarvas egyed közül ugyan egy minősül juvenilis korúnak, a többi kifejlett, adultus állat volt, mégis igen kevés méretet lehet felvenni csontjaik töredékes állapota miatt. Talán a középkori populáció megítéléséhez - több más adattal együtt - felhasználható lesz a metacarpusokról és a lábujjakról itt példaként közölt néhány adat. A metacarpus proximális epiphysisének szélessége 36,8 mm, egy másik darab distális epiphysisének szélessége 46 mm. Az ujjcsontok hosszúsága: os phalangis I. 54,6 és 53,0 mm, os phalangis II. 43,0 mm, os phalangis III. 53,2 mm. A méretekkel nem jellemezhető agancsdarabok némelyikén látható metszéspályák bizonyára a megmunkálás kezdeti jelei.

Az őz (*Capreolus capreolus* L., 1758) csontjainak előkerült kis mennyisége negyedét sem éri el a szarvascsontokénak. Jellegzetes darabok a 168,2 és a 174,5 mm hosszúságú metacarpusok, valamint a 106 mm hosszú keresztcsont. Az összes csontok 4 egyedhez tartoztak, amelyek közül 2 juvenilis, 2 adultus koru volt. (232. kép)

A vaddisznó (*Sus scrofa* L., 1758) csontjainak száma annyira kevés, hogy jelenlétük szinte véletlen előfordulásnak hat. Mindössze két egyedet lehetett kimutatni, egyik subadultusnak, a másik adultusnak minősült. A kifejlett egyed nagy testű állat lehetett, mert agyára még törött állapotban is tekintélyes nagyságu. A talált humerus diafizisének legkisebb szélessége 25,4 mm, legkisebb mélysége 30,6 mm.

A mezei nyul (*Lepus europaeus* Pallas, 1778) a budai várpalota 1956-1959. évi ásatásánál mint leggyakoribb vadállat szerepelt a XV. századi anyagban. Bár a jelenlegi csontanyagban elsőségét elveszítette, csontjainak száma így is közvetlenül a szarvasé után következik. Az adatokból látható, hogy a középkor itt tárgyalt évszázadaiban épp olyan mértékben vadászták, mint manapság. Az állkapocs-csontok és a végtags-csontok 3 egyed jelenlétét igazolták, közülük csak egy nem élte túl a subadultus kort. Az adultus koru állatok csontjai közül a mandibula 70,7 mm hosszúnak, a fogsor alveoláris hossza 19,0 mm-nek, a tibia proximális szélessége 19,8-22,6 mm-nek, a medencecsont ízületi vápája 13,2-13,3 mm hosszúnak bizonyult.

A madarak osztályába (*Aves*) tartozó fajok viszonylag nagy számban vannak jelen az ásatási anyagban. Csontleleteik mennyisége az összes csontok számának 8,2 %-át alkotja, amelyből 5,9 %-a házityukra esik. Ha azonban csak a vadon élő állatok csontmaradványainak összességét nézzük, akkor kiderül, hogy annak 25,5 %-a vadmadarakból való és az ide tartozó 83 csont 8 madárfaj között oszlik meg.³³ Ilyen szempontból anyagunk gazdagabb a budai várban folytatott ásatások bármelyikénél. A madárcsontok részletes megoszlását a 3. táblázatban foglaltuk össze.

A tőkés réce (*Anas platyrhynchos* L., 1758) hazánkban részben áttelelő, részben költöző madárként él, házikacsánk törzsformája. Jelenléte már a neolitikumból kimutatták.³⁴ Csontleleteit általában csak azon az alapon lehet elválasztani a házikacsáétól, hogy ez utóbbiaké rendszerint nagyobbak. A mi XIV-XV. századi leleteink azonban jellegzetesen vadkacsa-csontok, két kifejlett egyedből származnak. A coracoides 53,7 mm-es és a femur 93,5 mm-es hossza, valamint a csontok többi mérete jól beleillik a tőkés réce csontméreteinek variációs tartományába, de kívül esik a házikacsáén.³⁵ Nem sok összehasonlításra ad lehetőséget, de ritkasága miatt részletesebben közöljük az előkerült koponyarészlet méreteit: az öreglyuk felső szélétől (O) a homlokcsont orri nyulványának orális széléig 44,8 mm; az előbbi ponttól a homlokcsontnak és az orrcsontnak a középvonalban mért találkozásáig 35,6 mm; a koponya legnagyobb szélessége a járomnyulványoknál 28,5; a homlokcsont szélessége az orri nyulvány orális végénél 13,5 mm; a koponya legnagyobb magassága az állkapocs nélkül 25,3 mm.

A vetési lud (*Anser fabalis* Latham, 1787) hazánkban vadliba néven ismeretes, de nem azonos háziludunk törzsformájával, a nyári luddal. Annál kisebb testű költöző madár, csak a telet tölti nálunk. Jellegzetes arckoponyájának nagyságát és arányait az előkerült koponyatöredék méretei érzékeltetik: az orrcsont és az állközötti csont (csőr) felső hossza 64 mm; az állközötti csont és az állcsont együttes hossza (a csőr alsó hossza) 57,3 mm; az orrnyílás hossza 24,6 mm; az orrnyílás szélessége 9 mm; az állközötti csont szélessége az orrnyílás orális végénél 20,3 mm. Hosszában mérhető végtags-csontjai közül a carpometatarsus 86,2 mm hosszúságával, továbbá a 77,9 és a 78,4 mm-es két tarsometatarsus tojó állathoz való tartozásra utal, míg a 78,2 mm-es femur bármelyik ivaru állathoz tartozhatott.³⁶ A meghatározott 3 egyed mindegyike kifejlett, adultus koru.

Az énekes hattyu (*Cygnus cygnus* L., 1758) eddig nem szerepelt a hazai szubfosszilis madárleletek listáján, mert csontjai régészeti ásatásokból korábban nem kerültek elő. Mostani előkerülésük érdekes összefüggést mutat azzal az írott emlékekkel, amely szerint "Buda környékén Zsigmond lengyel herceg hattyura is vadászott."³⁷ Sajnos a hattyu feltárt csontjai

mind töröttek, belőlük mindössze annyi következtetést lehetett levonni, hogy szélességi méreteik a fajra jellemző nagyságúak és egyetlen kifejlett egyedből valók.

A fácán (*Phasianus colchicus* L., 1758) csontjainak legkorábbi előfordulását a budai domonkos kolostor ásatásánál XIII. századi rétegből mutattuk ki.³⁸ A királyi palota északi elödvárában előkerült XIV-XV. századi csontok e fajnak a középkorban folyamatos jelenlétét igazolják, a szintén XIV. századi visegrádi leletekkel együtt.³⁹ Mindezt azért hangsúlyozzuk ki, mert a fácán nem őshonos a Kárpát-medencében, hanem a római időkben telepítették be.⁴⁰ A mostani ásatásnál előkerült csontok többsége törött és subadultus korú állatból való. Hat egyedből mindössze kettő bizonyult adultusnak. Ezek mérhető csontjainak hosszúsága: coracoides 50,5 és 53,9 mm; radius 57,2 mm.

A fogoly (*Perdix perdix* L., 1758) csontjai a középkorban eléggé gyakoriak az ásatási leletek között. A vizsgálati anyagunkban lévő két felnőtt egyed 55,4 és 57,0 mm hosszú femurja közül az első a tojók, a második a kakasok vonatkozó csontjainak mérettartományába esik.⁴¹

A tuzok (*Otis tarda* L., 1758) egyetlen felnőtt egyedének jelenlétét törött humerus distális vége jelzi, amelynek szélessége 28,4 mm. A kék galamb (*Columba oenas* L., 1758) szintén egyetlen felnőtt egyeddel van képviselve, miként azt a 40,9 mm hosszúságú humerus és egy humerus-töredék alapján megítélhettük. A dolmányos varju (*Corvus cornix* L., 1758) egyetlen lelete a kifejlett ulna, ez 79,1 mm hosszú.

A vadon élő állatok következő csoportját, - amely a budai királyi palota északi elödvárában XIV-XV. századi csontanyagában képviselve volt, - a halak (*Pisces*) osztályába tartozók alkotják. A számba vett 80 halcsont a vadon élő állatok összes csontjának 24,9 %-át teszi ki és 15 egyed maradványának látszik. Az egyedek számából megállapított arányuk az előbbihez igen közel áll, amennyiben az 26,3 %. Ezekben az arányokban kifejezésre jut, hogy a királyi udvar lakóinak asztalára jóval több hal került, mint más korabeli település lakóinak.

A halcsontok fajok szerinti meghatározásának munkája - összehasonlító anyag hiányában - ma még lassan halad. Eddig a ponty (*Cyprinus carpio* L., 1758), a harcsa (*Silurus glanis* L., 1758), a csuka (*Esox lucius* L., 1758) csontjait tudtuk elkülöníteni. A többiek meghatározására az egész ásatási anyag részletes feldolgozása során kerülhet sor.

Jegyzetek

1. Zolnay L.: Ünnepek és hétköznap a középkori Budán. Második, bővített kiadás. Gondolat, Budapest, 1975, 85-99. és 219-226. - Uő: Középkori falu nyomai a Várhegyen. Élet és Tudomány 31/5 (1976. jan. 30.), 195-201. - Uő: A tatárjárás után alapított Buda városa. Élet és Tudomány 30/6 (1976. febr. 6.), 272-278.
2. A módszerek összefoglalását lásd J. Matolcsi: Ergebnisse und Probleme der Haustierkunde auf dem Internationalen Symposium in Budapest. In J. Matolcsi (szerk.): Domestikationsforschung und Geschichte der Haustiere. Akadémiai Kiadó, Budapest 1973, 31-50.
3. Zolnay L. - Szakál E.: A budai gótikus szoborlelet. Corvina, 1976. - Zolnay L.: A gótikus szoborgaléria feltárása. Élet és Tudomány 31/7 (1976. február 13.) 311-316.
4. W. Herre - M. Roehrs: Domestikation und Stammesgeschichte. In G. Heberer: Die Evolution der Organismen. Band II/2. Stuttgart 1971, 36-40. - Matolcsi J.: A háziállatok eredete. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest 1975, 41-42.
5. Bökönyi S.: A budai várpalota ásatásának állatcsontanyaga. Budapest Régiségei 18 (1958) 455-486. - Uő: A budai várpalota ásatásának állatcsontanyaga II. Budapest Régiségei 20 (1963) 395-425. - Uő: A budai várpalota ásatásának állatcsontanyaga III. Budapest Régiségei 21 (1964) 369-373.
6. Matolcsi J.: Mittelalterliche Tierknochen aus dem Dominikanerkloster von Buda. Fontes Arch. Hung. (sajtó alatt).
7. A várpalota 1956-1959. évi ásatási csontanyagában 92,3 % volt a háziállatok aránya (Bökönyi S., i. m. 1963. 396.), A budai domonkos kolostorban pedig a csontok 91,1 %-a volt a háziállatok maradványa (Matolcsi J., Mittelalterliche Tierknochen ... i. m.)
8. A háziállatok aránya Alt-Bremenben (XI-XIII. sz.) 100,0%; Alt-Lübeckben (XI-XII. sz.) 99,3%, Alt-Hamburgban (XIV-XV. sz.) 100,0%, Alt-Hannoverben (XI-XV. sz.) 98,6%, Alt-Stettinben (IX-XI. sz.) 97,5%, Alt-Wollinban (IX-XIII. sz.) 97,0%, Berlin-Köpenick

(IX-XIV. sz.) 47,8 %. (Lásd G. Nobis: Haustiere mittelalterlichen Bremen. Bremer Archäologischen Bremen. Bremer Archäologische Blätter 4 (1965) 40.)

9. Ezek a jelenségek megfigyelhetők voltak a budai domonkos kolostor ásatásából származó állatcsontanyag feldolgozásánál is. Annak idején tettünk erre utalásokat a vonatkozó közleményünkben. Lásd: Matolcsi J.: Mittelalterliche Tierknochen... i.m.
10. A budai mészárosok szerepét, tevékenységük fontosságát kidomborítja Zolnay L., i.m. 1975. 155.
11. Nem tárgyalhatjuk részletesen az egyedszám megállapításának módszereit, azok előnyeit és hátrányait. Arra azonban rámutatunk, hogy a mandibula számitáson alapuló, kétségtelenül egyszerű számitás gazdaságtörténeti és archaeozoológiai szempontból nem használható adatot, az un. minimális egyedszámot eredményezi.
12. A valószínűségi egyedszám megállapítását Bökönyi S. módszerével végeztük. A módszer lényegét a csontoknak életkor és ivar szerinti osztályozása adja. Részletesen lásd S. Bökönyi: A new method for determination of the number of individuals in animal bones material. Amer. Journ. of Archeol. 74 (1970). 291-292.
13. A fogváltás idejét közli W. Ellenberger - H. Baum: Handbuch der vergleichenden Anatomie der Haustiere. Zwölfte Auflage. Berlin 1908, 234-235. Az életkor meghatározásánál az itteni adatokat vettük alapul.
14. A végtagsontok esetében a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően juvenilisnek tekintettük a fajra jellemző nagyságúnál kisebb, keskenyebb, erősen porózus csontokat, amelyek a varratok, illetve az epiphysis-porcok még nem csontosodtak el; subadultusnak vettük, ha a csont nagyjából már elérte a fajra jellemző nagyságot, de a varratoknál és az epiphysiseknél az elcsontosodási folyamat még nem fejeződött be; adultusnak minősítettük azokat a teljesen kifejlett állatokat, amelyek végtagsontjain a diaphysis és epiphysis összeforrt; maturusnak számitottuk, ha a csontokon érési jelek: ízületi kopások, az elcsontosodási vonalak elmosódottsága voltak láthatók; senilisnek tekintettük azokat, amelyek az öregedési jelenségek: túlzott csontkopások, az ízületi felületeken folytonossági hiányok, csontkinövések stb. mutatkoztak.
15. Matolcsi J.: A szarvasmarha testnagyságának változása a történelmi korszakokban Magyarországon területén. Agrártörténelmi Szemle 10 (1968) 1-2. szám. 1-38. - Uő: Historische Erforschung der Körpergrösse des Rindes auf Grund von ungarischem Knochenmaterial. Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchtungsbiologie 87 (1970). 89-137.
16. G. Nobis: Zur Kenntnis der Ur- und frühgeschichtlichen Rinder Nord- und Mitteldeutschlands. Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchtungsbiologie 63, 155-194.
17. A csontkarakterisztika számitásának módszerét és az abból levonható következtetéseket a Historische Erforschung der Körpergrösse des Rindes auf Grund von ungarischem Knochenmaterial (1970) c. dolgozatban foglaltam össze. Lásd 15. jegyzet.
18. S. Bökönyi: i.m. 1963. 404.
19. S. Bökönyi: History of domestic Mammals in Central and Eastern Europe. Akadémiai Kiadó, Budapest 1974, 153.
20. Felhasználtuk ehhez W. Ellenberger - H. Baum idézett munkáján kívül Dorner B. (ene-sei): A sertés tenyésztése és hizalása. Budapest 1925, 152-157. c. munkáját is.
21. J. Matolcsi: Mittelalterliche Tierknochen...
22. Bökönyi S., i.m. 1963. 407.
23. S. Bökönyi i.m. 1974. 223.
24. Matolcsi J.: Sertéstartás a Közép-Volga és a Káma vidékén az I. évezredben. Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1973-1974, 229-249. - Uő: A Közép-Volga vidéki finn-ugor népek állattartása a korai vaskorban. In Bartha A. - Czeglédy K. - Róna - Tas A.: Magyar őstörténeti tanulmányok. Akadémiai Kiadó Bp. (Sajtó alatt)
25. J. Boessneck - H.H. Müller - M. Teichert: Osteologische Unterscheidungsmerkmale zwischen Schaf (*Ovis aries* L.) und Ziege (*Capra hircus* L.). Kühn-Archiv 78 (1964) 1-129. - Z. Schramm: Różnice morfologiczne niektórych kości i owcy. Roczniki Wyzszej Szkoły Rolniczej w Poznaniu 36 (1967) 107-133.
26. S. Bökönyi, i.m. 1974. 504-516.
27. Ez derült ki a budai domonkos kolostor területén végzett ásatás állatcsontleleteiből is, amelyben a XIV-XV. századi lócsontok aránya 5,3 %-ot tett ki. Lásd Matolcsi J.: Mittelalterliche Tierknochen... i.m.
28. Matolcsi J.: Balaton környéki avar lovak. Somogyi Múzeumok Közleményei. Kaposvár (1973) 87-106.

29. A vizsgált középkori hidegvérű ló csüdcsontja karakterisztikájának értékei sokban hasonlítanak a jelenkori nagy testű angol telivér és amerikai ügető ló csüdcsontjainak értékeire. Lásd Matolcsi J.: Hires versenylovak csontozatának sajátosságai. Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1969-1970, 232.
30. S. Bökönyi, i.m. 1974. 294.
31. Bökönyi S., i.m. 1963. 396.
32. Bökönyi S., i.m. 1963. 412.
33. A madárcsontok meghatározásában nagy segítséget kaptam Dr. Jánossy Dénestől, aki a csontleletek azonosításában személyesen vett részt. Szives közreműködéséért e helyen is kifejezem hálás köszönetemet.
34. Bökönyi S. - Jánossy D.: Szubfosszilis vadmadárleletek Magyarországon. Vertebrata Hungarica. Tom. VII. Fasc. 1-2. (1965) 85-99.
35. E. Woelfle: Vergleichend morfologische Untersuchungen an Einzelknochen des postcranialen Skelettes in Mitteleuropa vorkommender Enten, Halbgänse und Säger. München 1967, 55. és 156.
36. A. Bacher: Vergleichend morfologische Untersuchungen an Einzelknochen des postcranialen Skeletts in Mitteleuropa vorkommender Schwäne und Gänse. München 1967, 75-80.
37. Zolnay L., i.m. 1975. 164.
38. J. Matolcsi: Mittelalterliche Tierknochen ... i.m.
39. Bökönyi S. - Jánossy D., i.m. 90.
40. Keve (Kleiner) A.: Hazánk fácánállománya és a természetvédelem. Természettudományi Közlöny. 72/9 (1940) 328-333.
41. E. Kraft: Vergleichend morfologische Untersuchungen an Einzelknochen nord- und mitteleuropäischer kleinerer Hühnervögel. München 1972, 84-85.

1. táblázat

Az állatcsontok megoszlása fajok szerint

A faj megnevezése	Csontok		Egyedek	
	száma db	%	száma	%
Háziállatok				
Szarvasmarha (<u>Bos primigenius f. taurus</u>)	1788	50,39	67	27,34
Bivaly (<u>Bubalis arnee f. bubalis</u>)	3	0,08	1	0,40
Juh és kecske (<u>Ovis ammon f. aries et</u> <u>Capra aegagrus f. hircus</u>)	423	11,92	31	12,65
Sertés (<u>Sus scrofa f. domestica</u>)	714	20,12	48	19,59
Ló (<u>Equus przewalskii f. caballus</u>)	63	1,77	3	1,22
Kutya (<u>Canis lupus f. familiaris</u>)	13	0,36	1	0,40
Macska (<u>Felis silvestris f. catus</u>)	8	0,22	2	0,81
Tyuk (<u>Gallus bankiva f. domesticus</u>)	211	5,94	35	14,28
Háziállatok összesen	3223	90,83	188	76,73
Vadállatok				
Szarvas (<u>Cervus elaphus</u>)	95	2,67	4	1,63
Őz (<u>Capreolus capreolus</u>)	22	0,62	4	1,63
Vaddisznó (<u>Sus scrofa</u>)	7	0,19	2	0,81
Mezei nyul (<u>Lepus europaeus</u>)	33	0,93	3	1,22
Tőkés réce (<u>Anas platyrhynchos</u>)	11	0,31	2	0,81
Vetési lud (<u>Anser fabilis</u>)	17	0,47	3	1,22
Énekes hattyu (<u>Cygnus cygnus</u>)	5	0,14	1	0,40
Fácán (<u>Phasianus colchicus</u>)	15	0,42	6	2,44
Fogoly (<u>Perdix perdix</u>)	7	0,19	3	1,22
Tuzok (<u>Otis tarda</u>)	1	0,02	1	0,40
Kék galamb (<u>Columba oenas</u>)	2	0,05	1	0,40
Dolmányos varju (<u>Corvus cornix</u>)	1	0,02	1	0,40
Egyéb madár (<u>Aves sp.</u>)	24	0,67	5	2,04
Ponty (<u>Cyprinus carpio</u>)	9	0,25	4	1,63
Harcsa (<u>Silurus glanis</u>)	4	0,11	1	0,40
Csuka (<u>Esox lucius</u>)	11	0,31	5	2,04
Hal (<u>Pisces sp.</u>)	56	1,57	7	2,85
Mocsári teknős (<u>Emys orbicularis</u>)	1	0,02	1	0,40
Folyami kagyló (<u>Unio sp.</u>)	4	0,11	3	1,22
Vadállatok összesen	325	9,16	57	23,26
Házi és vadállatok együtt	3548	100,0	245	100,0
Meghatározhatatlan	657			
Mindösszesen	4205			

2. táblázat

Az emlősállatok meghatározott csontanyaga

	Szarvas- marha	Bivaly	Juh és kecske	Házi- sertés	Ló	Kutya	Macska	Szarvas	Őz	Vad- disznó	Mezei nyul	Össze- sen
Cranium	64	-	24	109	3	1	1	3	-	-	-	205
Mandibula	83	2	32	106	-	1	-	2	2	1	3	232
Dentes	50	1	12	95	-	-	-	6	-	1	-	165
Vertebrae + Sacrum	273	-	55	91	12	7	-	8	5	-	1	452
Costae	278	-	48	62	10	-	1	-	-	-	1	400
Scapula	128	-	42	55	5	1	-	13	-	-	4	248
Humerus	113	-	24	43	2	-	1	3	1	1	3	191
Radius + ulna	112	-	36	27	1	1	1	11	3	-	3	195
Metacarpus	25	-	17	6	-	-	-	3	2	-	3	56
Pelvis	158	-	31	50	12	2	1	5	-	-	7	266
Femur	149	-	39	29	3	-	-	6	-	1	1	228
Tibia	138	-	27	22	2	-	3	12	4	-	5	213
Metatarsus	40	-	15	6	-	-	-	3	3	1	2	70
Ossa carpi + tarsi	104	-	15	5	5	-	-	13	-	-	-	142
Ossa digiti	73	-	6	7	8	-	-	7	2	2	-	105
Összesen	1 788	3	423	713	63	13	8	95	22	7	33	3 168

3. táblázat

A madarak meghatározott esontanyaga

	Tyuk	Tökés réce	Vetési lud	Énekes hattyu	Fácán	Fogoly	Tuzok	Kék galamb	Dolmányos varju	Egyéb madár	Összesen
Cranium	2	1	3	-	-	-	-	-	-	-	6
Vertebrea	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Costae	1	-	-	-	-	-	-	-	-	3	4
Furcula	4	-	-	-	-	-	-	-	-	1	5
Coracoides	9	3	-	-	2	-	-	-	-	2	16
Sternum	13	-	6	-	7	1	-	-	-	-	27
Scapula	-	-	-	-	-	1	-	-	-	4	5
Humerus	28	3	-	-	-	2	1	2	-	1	37
Radius	5	-	1	1	1	1	-	-	-	2	11
Ulna	18	1	-	2	-	-	-	-	1	2	24
Carpometacarpus	-	-	2	1	-	-	-	-	-	1	4
Os lumbosacrale	19	-	-	-	2	-	-	-	-	-	21
Pelvis	11	-	-	-	3	-	-	-	-	1	15
Femur	29	-	1	-	-	2	-	-	-	1	33
Tibiotarsus	45	1	1	1	-	-	-	-	-	5	53
Tarsometatarsus	25	-	3	-	-	-	-	-	-	1	29
Összesen	211	11	17	5	15	7	1	2	1	24	294

OS D'ANIMAUX DES XIVe ET XVe SIÈCLES MIS AU JOUR DANS L'AVANT-COUR
NORD DU CHÂTEAU ROYAL DE BUDA

Les fouilles archéologiques effectuées par László Zolnay dans l'avant-cour nord du palais royal ont mis au jour une grande quantité d'os d'animaux, datant des XIIIe-XVIIe siècles. Nous distinguons plusieurs groupes dans le contingent d'os des fouilles archéologiques devenues célèbres en Hongrie et à l'étranger par les résultats remarquables qu'elles ont obtenus. Nous avons commencé le dépouillement des os d'animaux par l'étude du matériel datant de la même époque et retrouvé dans la même couche que les statues de grande valeur. Dans cette étude, l'auteur donne un compte rendu préliminaire de ces travaux.

La grande majorité des os datant des XIVe et XVe siècles sont les résidus de table; le découpage et les traces de mastication en constituent des preuves incontestables. Pour cette raison il y a peu d'os intacts, ceux-ci ont été trouvés parmi les os des animaux de petite taille et des oiseaux. Les 4205 os retrouvés dans la couche des XIVe et XVe siècles sont tellement fragmentés que 15,6 % d'entre eux n'ont pu être identifiés.

Les 3548 os identifiés au cours des examens, appartiennent à 25 espèces animales, si nous considérons le porc domestique et le porc sauvage comme appartenant à la même espèce. Dans ce matériel sont représentées 11 espèces de mammifères, 9 espèces d'oiseaux, 3 espèces de poissons, 1 espèce de tortue et 1 espèce d'ostracé. Le tableau I montre la répartition numérique des os selon les espèces, et indique également le nombre des animaux et le taux de leur pourcentage. Ces nombres ne donnent pas le nombre minimal d'animaux, mais leur nombre probable. Le tableau II fait connaître les os identifiés des mammifères, le tableau III montre la répartition du matériel d'os d'oiseau selon les espèces.

Les 90,3 % des os d'animaux trouvés dans l'avant-cour nord du palais royal appartenaient à des animaux domestiques, parmi lesquels la bête bovine est à la première place (50,3 %). L'auteur a examiné l'âge des bêtes abattues et a constaté que les 32,9 % des bovins avaient été tués à l'âge juvénile, les 25 % à l'âge subadulte et 41,7 % à l'âge adulte. Un résultat important de l'examen c'est qu'il a été possible d'identifier certains os avec ceux du bovin gris hongrois actuel de la Grande Plaine, ce qui est une donnée importante du point de vue de l'histoire de cette espèce. La hauteur du boeuf gris hongrois de la steppe était de 140,8 cm. Mais ce sont les bêtes appartenant à l'espèce brachicère qui constituent la majorité du contingent.

L'analyse détaillée des particularités anatomiques a démontré des mandibules de bison. Ces mandibules, plus larges que celle du boeuf sont droites et plates du côté lingual, tandis que du côté latéral elles sont fortement bombées. A l'angle on voit une proéminence d'innervation bien développée. D'après l'état des dents, il s'agissait d'un animal de plus de dix ans.

Le taux des os de brebis et de chèvre s'accorde en gros avec celui des individus déterminés, il est de 11,9 % chez les premiers et de 12,6 % chez les derniers. Une semblable coïncidence des données s'est manifestée dans la proportion des os de porc domestique et des individus à cette différence près que le porc domestique était un animal de boucherie beaucoup plus commun que le mouton ou la chèvre. Le taux de ses os est de 20,1 % chiffre confirme en somme que la proportion de 10,5 % des individus. Le nombre des animaux abattus jeunes était élevé surtout pour les moutons et chèvres avec près de la moitié (48,4 %) des animaux tués, mais dans le cas des porcs ce taux dépassait également le tiers du chiffre total (35,4 %). Sur certains fragments de cornes, on pouvait reconnaître les caractéristiques des cornes de mouton "ratzka" (Zackelschaf).

Les os trouvés témoignent d'une faible consommation de viande de cheval, mais ce qui est plus important, c'est la démonstration ostéologique de la présence du cheval à sang froid, grâce aux scapules caractéristiques et de grande dimension, ainsi que des os du paturon postérieur (os Phalagis I).

La présence d'animaux non productifs est prouvée par les os de chien et de chat. Toutes les deux espèces sont représentées par quelques os, et chacun par un crâne. C'est surtout le crâne du chien qui en dit long sur la vie pénible de cet animal. Les bosselures, les lésions du crâne ont pu se produire au cours de chasses et sont peut être dues à des défenses de sanglier. Les fractures du crâne permettent de supposer que l'animal avait aussi perdu un oeil. Mais ces lésions ne pouvaient causer la mort de l'animal. Il est difficile de définir l'espèce vu leur grande variété, mais il est sûr que le crâne examiné ressemble le mieux au crâne des braques actuels.

Parmi les oiseaux de basse-cour seule la présence de poule peut être démontrée. La grande quantité d'os montre que la chair de la poule et du poulét était très appréciée à la cour royale. Les 211 os de poule retrouvés constituent les 5,9 % du contingent d'os, tandis que leur proportion par rapport aux individus est de 14,2 %, ce qui montre leur importance économique. Le nombre relativement grand des os de poule permet l'examen de la conformation à l'échelle de la population, d'où il apparait que les caractéristiques dimensionnelles d'os appartiennent au domaine de variations des os identiques des poules médiévales. Leur taille moyenne accuse une constitution une plus petite que celle des poules retrouvées précédemment dans le quartier du Château de Buda.

Dans le ravitaillement des habitants du palais royal de Buda la chasse et la pêche jouaient un rôle important que ne montre à première vue le taux des os (9,16 %), car dans certains cas on n'a qu'un seul os signalant la présence de certaines espèces de gibier. Les 48,3 % des os de gibier appartiennent à quatre espèces de mammifères: cerf, chevreuil, sanglier, lièvre. Et plus de la moitié des os de mammifères sont des os de cerf. Les preuves directes de la chasse au cerf sont les rares trouvailles où la pelle de l'archéologue a mis au jour également la flèche qui les a frappés. Les entailles que nous remarquons sur les bois des cerfs sont les signes du commencement du façonnage.

Dans le cas des bêtes sauvages, il est intéressant de noter la rareté du sanglier et la fréquence relative du lièvre.

Les os appartenant à la classe des oiseaux (Aves) sont les 8,2 % du matériel total d'os, mais 5,9 % reviennent à la poule domestique. Les 83 os d'oiseaux sauvages se partagent entre 8 espèces. Parmi celles-ci dans le matériel d'os subfossile, mis au jour dans l'aire du Château de Buda c'est la première fois qu'ont paru l'oie des semailles (Anser fabalis Latham), le cygne chanteur (Cygnus cygnus L., 1758), l'outarde (Otis tarda L., 1758), le pigeon bleu (Columba oenas L., 1758), la corneille cendrée (Corvus cornix L., 1758). Une espèce qui n'appartient pas aux oiseaux, mais que nous mentionnons ici à cause de la première apparition est la cistude boueuse (Emys orbicularis L., 1758).

Dans le matériel examiné il y avait une quantité remarquable de restes de poisson (Pisces). Cette quantité, d'après le nombre des pièces, est presque la même que celle des oiseaux, et constitue les 24,9 % des restes d'os de bêtes sauvages. Les os de poisson ont permis d'établir la présence de la carpe (Cyprinus carpio L., 1758) de silure (Silurus glanis L., 1758) et du brochet (Esox lucius L., 1758), dans la première période du dépouillement.

ОСТЕОЛОГИЧЕСКИЙ МАТЕРИАЛ XIV-XV ВЕКОВ, ОБНАРУЖЕННЫЙ
В СЕВЕРНОМ ПЕРЕДНЕМ ДВОРЕ КОРОЛЕВСКОГО ДВОРЦА В БУДЕ

Археологические раскопки, ведущиеся Ласлом Золнаи в переднем дворе королевского дворца, дали большое количество костей животных XIII-XVII вв. Остеологический материал, обнаруженный во время этих археологических раскопок, успевших стать известными по находкам в области истории искусства как в Венгрии, так и за границей, можно разделить на ряд групп. Исследование костей животных было начато с остеологического материала, относящегося к эпохе и слою ценнейших готических статуй, обнаруженных здесь, а именно к XIV-XV вв. В настоящей статье автор приводит предварительный отчет об этих исследованиях.

подавляющее большинство обнаруженных костей XIV-XV вв. представляет собой пищевые отбросы. Об этом совершенно определенно свидетельствует размельчение костей и следы грызения на них. Поэтому целых костей найдено было немного. Они встречаются в большинстве случаев костей мелких животных и птиц. Остеологический материал слоя XIV-XV вв., который включает в себя 4205 экземпляров, настолько фрагментарен, что 15,6 / костей не поддается определению.

В ходе анализа материала было выяснено, что 3548 костей относятся к 25 видам животных, при условии, если свинью и кабана принимать за один вид. В материале представлено II видов млекопитающих животных, 9 видов птиц, 3 вида рыб, I вид черепахи и I вид улитки. Распределение числа костей по видам животных содержится в таблице № 1, где отмечено также число индивидов и их процентное соотношение. Эти числа показывают однако не минимальное количество индивидов, а их вероятное число. Таблица № 2 содержит остеологический материал млекопитающих животных и таблица № 3 демонстрирует кости птиц, распределяя материал по однотипным костям.

90,3 % костей всех животных, обнаруженных в северном переднем дворе Будаевского королевского дворца, относится к домашним животным, среди которых на первом месте стоит, как встречаемый наиболее часто, крупный рогатый скот /50,3 %/. Автор, исследовав возраст убитых животных, определил, что 32,9 % крупного рогатого скота было убито в молодом возрасте, 25,3 % - в возрасте полового созревания и 41,7 % - в зрелом возрасте. Наиболее значительным результатом исследований является отождествление некоторых костей быка с современным быком серов масти, характерным для Венгерской низменности. Это является очень важным в изучении истории этой породы. Венгерские степные серые быки в возрасте полового созревания имели высоту холки 140,8 см. Однако большинство костей принадлежало к индивидам, относящимся к брахицеровой группе с небольшим туловом.

Подробный анализ анатомических особенностей привел к определению нижней челюсти буйвола. Она была шире, чем у быков, прямой и плоской со стороны языка, а по боковым сторонам чрезвычайно выпуклой. На угловой кости заметен сильно развитый бугор крепления мышц к скелету. Стертость зубов показывает, что животное было старше 10 лет.

Процентное соотношение баранов и коз к общему числу домашних животных вообще соответствует процентному соотношению определенных нами их индивидов, поскольку первое составляет 11,9 %, а последнее - 12,6 %. Сходный комплекс данных можно проследить и на костях свиней и их индивидов с той разницей, что свинья являлась более частым видом животных, идущих на убой, чем бараны или козы. Пропорция их костей составляет 20,1 % общей суммы домашних животных, что по существу закрепляется процентным соотношением их индивидов - 19,5 %. Количество убитого молодняка было особенно большим среди баранов и коз. Оно составляет почти половину всех их индивидов /48,4 %/. По отдельным фрагментам бугров от рогов были определены характерные черты венгерской породы "рачка".

Костный материал свидетельствует также о небольшом употреблении в пищу конины, хотя значительно более важным было остеологическое определение наличия коня западно-европейского типа /так называемого хладнокровного/ что стало возможным благодаря своеобразным и крупным плечевым костям и задним фалангам I.

О присутствии в коллекции не хозяйственных животных свидетельствуют кости собаки и кошки. Оба вида животных представлены небольшим количеством костей, среди которых однако встречаются и черепа. Особенно выразителен череп собаки, свидетельствующий о жизни этого животного. Ложбины и повреждения на ее черепе были получены во время охоты, некоторые, возможно, происходят от клыка кабана. Трещины, идущие по черепу, дают возможность предположить, что животное потеряло глаза, но все эти ранения не причинили ему смерти. При определении породы собаки затруднение представляло их чрезвычайное разнообразие, однако остается фактом, что исследуемый череп собак и ближе всего стоит к черепу современной легавой собаки.

Среди домашних птиц была определена только курица. Большое количество куриных костей - свидетельство того, что курятина и цыплята составляли одну из излюбленных пищев в королевском дворце. 211 экземпляров куриных костей составляют 5,9 % всего костного материала, обнаруженного при раскопках. Их соотношение по индивидам, составляющее 14,2 %, указывает на большое хозяйственное значение этой птицы. Сравнительно большое число куриных костей позволило провести анализ популяционного размера формирования тела, который однако выяснил, что размеры костей этих кур входят в область вариаций размеров аналогичных костей кур, известных вообще в средневековье. Их средняя величина указывает на то, что они несколько мельче тех, которые были обнаружены в Будапештском замке ранее.

Животные, служащие предметом охоты и рыбной ловли, играли значительную роль в питании жителей Будапештского королевского дворца, что отражается на 9,16 % их костей /от общего числа/. В некоторых случаях отдельные виды этих животных представлены всего лишь одной костью. 48,3 % всех диких животных относится к 4 видам млекопитающих: оленям, козулям, кабанам, и зайцам. Больше половины костей млекопитающих принадлежит к крупному рогатому скоту. Прямым свидетельством охоты на оленя являются те редкие экземпляры костей с застрявшими в них наконечниками стрел, которые были обнаружены во время археологических раскопок. Повреждения врезов, встречающиеся на некоторых экземплярах должны считаться признаками начала обработки рогов.

При исследовании диких животных привлекает на себя внимание редкость костей кабана и относительно частое нахождение костей зайца.

Кости, принадлежащие птицам, составляют 8,2 % всех костей, а 5,9 % из них принадлежат курам. 83 кости диких птиц распределяются по восьми группам. Среди них впервые в субфосильном костном материале Будапештского замка встречаются гусь /Anser fabalis Latham/, лебедь-крикун /Cygnus cygnus L., 1758/, дрофа /Otis tarda L., 1758/, голубь /Columba oenas L., 1758/, серая ворона /Corvus cornix L., 1758/. Здесь же отметим о первом нахождении болотной черепахи /Emys orbicularis L., 1758/, хотя она и не принадлежит к виду птиц.

При археологических раскопках было обнаружено также и большое количество костей рыб /Pisces/. Их число почти совпадает с числом костей птиц и составляет 24,9 % всех костей диких животных. На первом этапе исследований в костном материале были определены карп /Cyprinus carpio L., 1758/, сом /Silurus glanis L., 1758/, щука /Esox lucius L., 1758/.

MEGFIGYELÉSEK, ADATOK ÉS KÖVETKEZTETÉSEK AZ 1974. ÉVI SZOBORLELET ÉRTÉKELESÉHEZ.

A budavári szoborlelet nagy mennyiségű figurális torzódarabjai és ezernyi apró részlettöredékei a restaurálás során az összetartozások megállapítására alapos vizsgálatokon mentek keresztül, és minden töredék többször is kézbe került a válogatás szempontjai szerint.

A nagyobb töredékek csoportosításával, a fejek, törzsek, lábak és a feltárásnál egyben kiemelt töredékegyüttesek rendszerezése volt az első feladat.

Megállapíthattuk azt, hogy az összes töredékek leggondosabb figyelembevételével sem volt összeállítható egyetlen egész szobor sem, tehát a nagyon gazdag figurális anyagból összeállt szobrok mindegyike hiányos, így közvetlen funkcióra alkalmatlan és céltalan mű volt az eltemetődés időpontjában.

Az egész szoboranyag áttekintésének megkönnyítésére az emberi alakot függetlenül a méreteitől A, B, C, D, E, azaz öt részre tagolva, külön vettük az "A" fej, "B" felsőtest, "C" alsótest, "D" lábak, és "E" lábfej talplemez részeket, és így a következőket állapíthattuk meg.

Fejtől talpig	A-E összeépíthető volt	6 szobor
Fejtől bokáig	A-D összeépíthető volt	1 szobor
Fejtől combig	A-C összeépíthető volt	2 szobor
Fejtől derékig	A-B van	1 szobor
Fej és fejtöredék	A van	17 db
Válltól talpig	B-E összeépíthető volt	11 szobor
Válltól bokáig	B-D összeépíthető volt	2 szobor
Válltól combig	B-C összeépíthető volt	1 szobor
Felsőtest töredék	B van	2 db
Deréktől talpig	C-E összeépíthető volt	2 szobor
Deréktől bokáig	C-D van	1 szobor
Deréktől combig	C van	3 db
Combtól talpig	D-E van	3 db
Combtól bokáig	D van	2 db
Lábfej talplemezzel	E van	5 db

Ez adatokban a konzolfigurák is benne vannak, de nem ölelik fel az egész anyagot, mert több olyan kisebb figurális, kéz, láb és drapériarészlet van, melyek alapján ugyan egy-egy szobrot feltételezhetünk, de problematikusan úgy érezzük, hogy nem beszélhetünk mindig szoborról, ha csak egy fejet, mell vagy lábtöredéket, esetleg kezet ismerünk.

Vannak olyan töredékek is, melyekről aránylag biztonságosan feltételezhetjük, hogy az összeépült szobrok vagy torzók olyan részei, melyek hozzátartozhatnak egy kompozícióhoz, de a közvetlen kapcsolat híján a feltételezésnél maradtunk, mert az összeépítés, a hiányzó összekötő részek pótlásával, a hitelességet csökkentette volna.

Ilyen csatlakoztatás nélküli töredékek a következők: A kis fehér Madonna (Ltsz. 75.1.30) (169. kép) jobb karjáról leomló, mélyen alávágtott drapériájának egy kis töredéke. A legteljesebb lovagszobor (Ltsz. 75.1.22) (156-157. kép) bal alkarja kéztővel és a jobb kéz töredéke a (75.1.80) és (75.1.62.Ltsz.) töredékek. Lovagszobor (Ltsz. 75.1.14) jobb karjáról leomló kabátujjnak és a ruhaujjnak töredékei. A hosszuruhás lovagszobor (Ltsz. 75.1.19) (154-155. kép) jobb és bal kézfeje, a (75.1.61.) és (75.1.63.Ltsz.) töredékek. A jobb az övet fogta, a felemelt bal kézben csészeszerű tárgy. A mellvértes páncélos figura (Ltsz. 75.1.5) (137-138. kép) jobb kézfejének töredéke attributum részlettel. A püspök szobor (Ltsz. 75.1.16) mitrájának alsó része egy töredékdarabbal. A női figura (Ltsz. 75.1.17) (152.kép) fejének maszk-része (Ltsz. 75.1.46) és a bal koponyarészi kendővel. A nagy Madonna (Ltsz. 75.1.20) (158.kép) jobb karjáról lehulló drapéria töredékei. A szakállas herold (Ltsz. 75.1.34) (174-175. kép) jobb kézfeje egy rövid, hengeres tárgyat tartva (Ltsz. 75.1.82). Heroldszobor lábfejei és talplemeze erősen koptatott törésfelületekkel. Cimertartó (Ltsz. 75.1.7.)

(141. kép) bal kézfeje cimerpajzs részlettel (Ltsz. 75.1.64) és a jobb váll töredéke (Ltsz. 75.1.93). A csuklyás konzolfigura (Ltsz. 75.1.2) (131. kép) kezében tartott könyv apró töredékel, és a sodronyinges lovag (Ltsz. 75.1.23) (159. kép) talplemeze, jobb alsó lábszára csipője és bal alkarja azonosíthatók, és egy kis töredék a bal lábról.

Megfigyeltük a kőanyag finomabb vagy durvább szerkezetét, fajsúlyát, a krétaszerű fehértől a mélysárgáig változó színét, a keménységét és az e mészkövekben levő rétegződések irányát és típusát. A szobrokhoz felhasznált kőanyagokat feltehetően a nekik szánt funkció szerint keresték meg, tekintetbe véve a faraghatóságot, és a célnak megfelelő tartósságot. Magának a kőnek anyagszíne és szemszerkezete, alig befolyásolhatta azonban a kiválasztást, mert egy elhelyezésre kerülő szobortól megkívánt esztétikai hatást a festéssel érték el.

A kövek szilárdságára és tartósságára vonatkozó igényeik nagyon szerények, és nagyrészt alig kielégítőek akkor, hogyha egy végleges mű volt a cél, mert a faragványok megközelítően 30 %-a jóminőségű, 30 %-a közepes, 20 % még elfogadható, és 20 %-a nagyon gyenge kőanyagból készült, úgy hogy az utóbbiak megmaradásukat csak az eltemetettségek köszönhetik.

A legjobb kőanyagok közé tartoznak a kis egyházi szobrok, és az e csoportba tartozó töredékek. (Ltsz. 75.1.25.) (161-162. kép) (75.1.26.) (166.kép) (75.1.28) (169. kép) (75.1.30.) (163-165. kép) (75.1.32.) (170.171. kép) (75.1.33.) (173. kép) (75.1.35.) (176.177. kép) és (75.1.36.) (178-180. kép). Egészen más típusu, de nagyon jó kőanyagból készült a mellvértes páncélos szobor (Ltsz. 75.1.5.) (137-138. kép) míg a leggyengébbek közé tartozik a prémkucsmás fej (Ltsz. 75.1.42) (190. kép), az egyik herold torzó (Ltsz. 75.1.24) (160. kép) és a hosszuruhás lovag alakja (Ltsz. 75.1.19) (154-155. kép), de általában a kőanyag minősége inkább a közepes és a még elfogadható között van.

Meghatározó tényező volt az egyes töredékdarabok léptéke és mérete is, mert a torzók-ból adódó figura méretek lényegében három nagy csoportba voltak sorolhatók, melyek az Anjou-kori ölhöz viszonyítottan nagyjából öt-heted, négy-heted és három-heted életnagyságúak, és arányaikban hét fejhosszra komponáltak. A fejhossz három részre osztásával kapott 1/21-ed rész a következő sémát adja a részméretek meghatározásához és a visszakövetkeztetéshez: 2 rész a kézfej, 3 a fejhossz, a lábfej és az alkar, 4 a felkar és a csipőszélesség, és 5 a vállszélesség.

Amikor e módon állapítjuk meg a töredékekből, például egy fejről, hogy mekkora szoborhoz tartozhatna, úgy az egész anyag közel 50 %-a kb. 130 cm magas. 30 %-a 105 cm magas, 15 %-a kb. 84 cm és 5 %-a kisebb, vagy nem besorolható méretű.

A méretek és arányok mellett figyelembe vettük az egyes töredékek forma és konstrukció adatait, a különböző kosztümök redőzetének jellegzetességeit, részleteit, ami az eltört szobrok és drapériák keresztmetszeti nézeteiben segítette az összeválogatást. Tanulmányoztuk a művészettörténeti analógiákat, és felhasználtuk azokat a viselettörténeti és drapériatanulmányokat, melyeket a szerző diákveiben még alaposan meg kellett tanulni. Ez ismeretek nélkül a drapériatöredékek száza alig lettek volna meghatározhatók.

Fontos szerepet kaptak a felületképzés jellemzői, a faragástechnika is, a reszelt, simított, a finomfogas kaparás és a lapos vésővel faragott felületek, mint jellegzetes azonosítási adatok, és a nagyolt faragványokon fellelhető szerszámnyomok. Legtöbb a reszelt, simított felület, de több nagyobb plasztikán is megtalálható az a finom fogas kaparás, mely a kisméretű egyházi szobroknál jellemző technikaként szembetűnő, ahol a felületképzés különbözőségeivel, a simított, és kis holdvésővel felborzolt textura megkülönbözteti a tunikát a köpenytől, a vásznat a daróctól. A lovagszobroknál a textilanyag különbözőségei csak a formák tagolásában, a lágyabb vagy merevebb redővetésben jelentkeznek.

Segítségül szolgáltak a javítások, betétezések, csapolások és a ragasztások nyomai, és a művészi nivó különbözőségei is. Azonos kőből faragott betétdarab a 75.1.35. Ltsz. (176-177. kép) próféta vagy apostol jobb kézfeje, a 75.1.36. Ltsz. (178-180. kép) remete szent bal kézfeje, a 75.1.32. Ltsz. (170-171. kép) un. Kék Madonna jobb felkar része és a nyaknál levő felvagdalt sík, benne egy furatlyukkal azt jelzi, hogy a fej már rátét volt. A 75.1.25. Ltsz. (161-162. kép) női szentnek a hiányzó bal kézfeje készült külön, mint azt a megmaradt csap igazolja, de ezen tulmenően már javítás is történt, mert a megmaradt kézcsap törésfelülete lefaragott, és furatlyuk van benne, melybe fémcsap kerülhetett. A legteljesebb szobrunknak, a (75.1.28. Ltsz.) (163-165. kép) apostolnak bal kézfeje készült betétként, ugyanugy fémcsappal megújítva, mint a (75.1.25. Ltsz.) (161-162. kép) női szentnek a bal kézfeje. (A (75.1.31. Ltsz.) (169. kép) remete szent töredékénél is van egy kis betétdarab a darapéria végződésnél. A 75.1.10. Ltsz. (182. kép) Szent László-szerű fej orrhegye betétezéssel javított volt. Két ragasztási felülettel összetartozó drapériatöredékénél nem lehet tudni, hogy melyik volt a betétdarab.

A faragványokban levő furatlyukak egy része is javításokról tanuskodik, így a (75.1.5. Ltsz.) (137-138. kép) mellvértes lovag kard keresztvasában, a (76.1.13.Ltsz.) (147. kép) harisnyanadrágos lovagtorzó bal közfejtőredékében és a jobb alkar csomkjában. (A (75.1.34. Ltsz.) (174-175. kép) szakállas herold jobb lábfejen a törésfelületbe van a lyuk furva, ami arra utal, hogy a letört lábhegyet csappal rögzítették vissza.

Furatlyukak vannak azoknak a fejeknek a síkban levágott koponyájában, melyekhez attributumokat kell feltételeznünk, és azoknál a csipő-fegyveröveknél, amelyeknél az övek díszeti applikációkként egészítették ki a kompozíciókat. A koponyákra faragott síkok minden esetben tiszták, korrózió és habarcsnyomoktól mentesek voltak, csakugy, mint a csipő-fegyverövek furatai az összetört (75.1.23.Ltsz.) (159. kép) sodronyinges lovag övfuratai kivételével.

Az attributumok rögzítéséhez készült furatok és illeszkedési felületek tisztaságából azt a következtetést vonhatjuk le, hogy nincsen bizonyítékunk arra a megállapításra, hogy a kompozíciókat kiegészítő attributumok megvoltak; ezek nélkül pedig az egyes plasztikák aligha kaphattak funkciót.

A cimér és sisakdisz is attributum, ismertető jel. Szobortöredékeink az élő heraldika korában készültek, és meglepő, hogy három cimerpajzson nincs cimérdisz, az egy sisakon sisakdisz. A szoboranyaggal együtt talált kettőskeresztes cimertöredék az ujjak nyomainak tanúsága szerint egy szobor attribútuma volt. (149. kép).

A (75.1.64.Ltsz.) töredék egy cimerpajzst tartó bal kéz, feltehetően a (75.1.7.Ltsz.) tarsolyos figuráé. A cimerpajzs teljesen üres, sem domborműves, sem festett cimérdisz nincsen. A töredékanyagból azonosíthatók voltak egy másik cimertartó herold töredékei, közöttük a bal térd és lábszárrészhez csatlakozó álló cimerpajzs egy része. Ez a cimerpajzs is üres, csakugy, mint egy nagyobb méretű cimertartó alak mell előtt tartott cimerpajzsa is. Ide sorolható az az irattekercset tartó kéz is (Ltsz. 75.1.67.), melynek hosszú szalagja sem árul el semmit abból, ami azonosíthatóvá tenné.

A lendületes mozgású festett herold (Ltsz. 75.1.29.) (167-168. kép) két kezével egy, az arcot teljesen eltakaró, szemrészes, rojtózott szélű takaróval és levélmintás peremmel díszített sisakot emel a magasba, mely felül vízszintes síkban levágott. A hiányzó plasztikus sisakdisznek, az azonosító jelnek semmiféle nyoma nem maradt. Lehet, hogy nem is volt teljes a heraldikai kompozíció? És mi lehetett ennek az oka?

Kérdőjelek tűntek fel a festésekkel kapcsolatban is, mert tudjuk, hogy a színek tobozására talán egy korban sem volt oly nagy igény, mint a gótikában, és szobortorzóink legnagyobb része festetlen, vagy csak egyes részletek vannak a festéssel kiemelve, pl. a szemek pupilláinak festésével a nyers plasztikát életteljesebbé téve.

A megmentett festésmaradványokból megállapítható, hogy a kisméretű egyházi szobrok a kis Madonna kivételével, teljesen festettek voltak, mégpedig oly módon, ahogyan az a faszobroknál általános, egy fehér színű krétaalapot készítve a színezés alá; a festés és aranyozás tehát legkevesebb kétrétegű. Egyértelműen felismerhető a színek kötőanyagának két típusa, az öltözékek és testrészek más-más festéstechnikája, a vizes és az olajemulziós kötőanyagok alkalmazása. Ugyanezt a (75.1.23.Ltsz.) (159. kép) sodronyinges lovagnál is észleltük, ahol a vizes kötőanyagú drapériafestésre olajos kötőanyagú festékekkel készültek a ráfestett virágdiszek, és a (75.1.13.Ltsz.) (147. kép) harisnyanadrágos lovagtorzónál, ahol az átvető drapéria szegélye aranyzott volt.

A festések teljes, nyomtalan elpusztulása is lehetséges akkor, hogyha a festékek kötőanyaga a mész volt, mert ezek nyomait a mészköveken kimutatni alig lehet, hogyha a pigmentek nem észlelhetők. Így is megállapíthatjuk, hogy az egész szoboranyag mintegy 50 %-a festetlen, 35 %-a teljesen és 15 %-a csak egyes részleteiben volt festett.

Az eddig felsorolt megfigyelések mind hozzájárultak ahhoz, hogy a töredékeket egymással azonosítani tudjuk. Legfontosabb bizonyítékul azonban a törésfelület egybevágóságai, a faragványtöredékek kétségtelenül egyértelmű összetartozásai voltak felhasználhatók. Az eltemetődéskor és a későbbi terhelések alatt keletkezett töréseket főként az ásatás alatt lehetett megfigyelni, így megállapítható volt az, hogy mely szobrok vagy torzók kerültek nagyobb egységben a földbe, megkülönböztetve azoktól, melyek már szétdőrt és szétszórt állapotban jutottak a feltárás helyére. Az eltemetődéskor keletkezett zuzódásokból, melyek az egymásradobáláskor keletkeztek, az egymással közvetlenül érintkezésbe került köfelületeken, főként a plasztikusabban kiálló drapériarészleteken mindig a puhább kőanyag károsodott jobban. Az ilyen zuzódási felületek a puha kőanyagokból faragott formák kőliszté omlását, és az érintett részek teljes elpusztulását jelentették, mert eltorzultak, alaktalanná váltak.

Az épen maradt törésfelületek a torzók töredékdarabokból való összeépítésénél a legmeggyőzőbb bizonyítékok voltak. Érthető, hogy nagy figyelmet fordítottunk az egyes törésfelületek azonosítására, mert a restaurálás során csak a bizonyíthatóan összetartozó töredékeket építhettük, ragaszthattuk össze véglegesen.

A bedobáskor és a későbbi terhelés alatt keletkezett törések alig adtak restaurálási problémát a tisztítások, összeillesztések és ragasztások technikai-technológiai feladatain túlmenően.

Kezdetben érthetetlennek tűntek azok a megkoptatódott törésfelületek, melyeken néhol oly nagyfokú hiányok vannak, hogy a törésfelületből már szinte semmi sem maradt, amiben először csak az összeállítást megnehezítő tényezőt érzékeltük, de tudomásul kellett vennünk, hogy itt valami rejtéllyel állunk szemben. Hogyha egy szobor eltörik és darabjait egymásra vetve eltemetik, a törésfelületek épen maradnak. A kopott törésfelületek azt jelzik, hogy a kopások nem az eltemetődés helyén keletkeztek, hanem egy megelőző időpontban, a széttörés után, de az eltemetődés előtt, egy ismeretlen időszakban és helyen.

Az a tény, hogy a (75.1.17. Ltsz.) (152. kép) női figura talplemezének elején kopások vannak, az még nem eléggé szembetűnő. De hogy a (75.1.51.) (198-199. kép) (75.1.59.) (204-205. kép), (75.1.55.) (203. kép), (75.1.48.) (194-195. kép) és a (75.1.42. Ltsz.) (190. kép) fejek nyakának alsó síkja, azaz törésfelülete nagyon megkoptatott, az már feltűnő volt, mint ahogyan az egyik herold-szobor bokában eltört lábcsontjainak törésfelület lekopottsága kétségtelenül bizonyítja egy intervallum létét, mely a készülés-eltörés és az eltemetődés között volt.

E törésfelület kopások mellett az egyes töredékeken lévő égésnyomok, a kövek hőhatásra bekövetkezett elszineződései - amelyek egy ép darabhoz teljesen egyértelműen hozzátartoznak - azt jelezték, hogy az a hő, tűz vagy parázs okozta elváltozás, amelyet észlelünk, az nem a teljes szobrot érte, hanem csak a már széttört plasztika egyik-másik töredékét. Ezért az égésnyomok azt bizonyítják, hogy vagy a feltárás helyén, vagy azt megelőzően, a szoborfaragványok széttörése után egyes töredékek megégték, míg a legtöbbje égetetlen, ép maradt. Ilyen biztosan azonosítható összetartozásokat találtunk a (75.1.35. Ltsz.) (176-177. kép) egyházi szobornál, a rendkívül nivósan faragott, betétezett jobb kézfejnél, a (75.1.13. Ltsz.) (147. kép) lovagtorzó bal kézfejcsonkjánál, a (75.1.47. Ltsz.) (192. kép) Madonnafej jobboldalt lecsüngő fejkendőjénél, és egy az arcrész és koponyatöredék közé ékelődő töredéknél láthatunk. Az egyik konzolfigura frigiai sapkás feje is megégett, csakugy, mint a (75.1.3. Ltsz.) figura bal félkartöredéke. A kisméretű egyházi szobrok sorozatához tartozó remete töredék két összetartozó darabja közül az egyik megégett, és ilyen léptékű égett talplemeztöredékek is vannak. (A (75.1.23. Ltsz.) (159. kép) sódronyinges lovag bal lábfejcsucsa, és alkarjának egyik töredéke és egy nagyobb méretű talplemez betétdarabja egészen elfeketedett. Ezekon kívül számos kis töredékből összeépített drapériarészlet van, melyek egyik-másik törésfelülettel illeszkedő darabja az ép mellett megégett, mint azt egy kis építészeti faragványnál, baldachin-töredéknél, egy sarokfiatornyos, oromzatindításos faragvány két összeillő darabjánál láthatunk. Több olyan töredék is van, melyeken égésnyomokat észleltünk, de ép darabokhoz nem csatlakoznak, és csak a tüzről tanuskodnak, mint az olyan töredékek, melyeknél nem a külső, hanem a törésfelület égett meg.

Az égések és kopások mellett a szándékos pusztítás nyomai, a vésővel történt ráfaragások, baltacsapások, és hegyescsákány okozta sérülések is szép számuak. Ezek is csak a szobrok eltemetődése előtt keletkezettek, azt tanusítva, hogy e faragványokat nagy tisztelőben nem tartották. Bizonyos, hogy a szobrok egy része valaha funkciót kapott a királyi udvar politikai reprezentációjában és az egyház vallási kultuszában, de sok jel azt mutatja, hogy ezt a célt egyes szobrok nem érték el az elkészületlenségük miatt; ezért különleges figyelmet fordítottunk a befejezetlenség különböző adataira, melyek perdöntők egyes plasztikák szerepének értelmezésében. Másrészt pedig egyes faragványok nem azzal a céllal készültek, hogy a királyi palotát díszítsék, mert műhelymunkák.

A szoboranyag rendkívüli művészeti és művelődéstörténeti értékét nem csorbitja az, hogy a királyi kőfaragó műhely életére, művészi képességeire, és a műhelyben folyt képzésre oly adatokat szolgáltat, amire ezideig hazai ásatási anyag lehetőséget nem adott. A szerző szerint ez a jelentős szoboranyag ritkasági értékét felfokozza, mert hasonlóról nem tudunk. Ugyanakkor kétségtelen az, hogy számos kérdésre egyértelmű választ adni nem tudunk, mert a budai középkori királyi kőfaragóműhely sajátos életéből, az ott folyt munkamódszerekről és szakképzésről, a megbízók és kivitelezők kapcsolatairól vajmi keveset lehet teljes határozottsággal bizonyítani, de minden részadat kiértékelése irányt adhat a további kutatásoknak.

A királyi kőfaragóműhely jelenlétét kézzelfoghatóan akkor érzékeltük először, amikor még a töredékválogatásnál egy nehezebb fajsúlyú töredék megtisztítása után kiderült, hogy az egy fenékdő, egy lapos formájú pirites homokkő, melynek mindkét oldalán és szélein a vizes köszörüléstől keletkezett nyomokból megállapíthattuk, hogy azon kis szobrászvéssőket éleztek, mely véssők éle rendszerint kissé domboru, hold alakú. A szobrokkal együtt napfényre került egy még érdekesebb töredék, egy kisméretű, tömött mészkőből készült faragvány, egy nyolcszögű térfázódás sarokpontjának modellje, mely egy szentélyfázódás kompozíciójába szépen beilleszthető. A kis mintadarabon a külső választópárkánykörülfut a felfelé mezőkkel tagolt támpilléren, míg a belső sarokban háromnegyed faloszlop áll, és az ablakok pálcatagos kávéi az ablakrészsükbe futnak. (212. kép)

A gondosan faragott kis minta, vagy kisléptékű modell egy kivitelezendő épületelemhez készülhetett, de az is lehetséges, hogy faragása csak gyakorlásul szolgált, vagy e kis faragvánnyal bizonyította be a faragója azt, hogy tisztában van annak konstrukciójával és formáinak arányaival.

A fenékdő és az építészeti mintadarab inspiráló hatása újabb adatok keresésére indított, új nézőpontot adott a figurális plasztikák tanulmányozásához, hogy vajjon milyen adatok utalnak még a királyi kőfaragóműhely jelenlétére.

A szobortorzók egyes elemeinek vizsgálata, a hovatartozás keresése közben a prémkucsma (75.1.42. Ltsz.) (190. kép) fejről gyorsan kiderült, hogy nem egy szobor letört feje, hanem csak egy fej, melynek krétaszerűen puha, finomszerkezetű kőanyaga a szabadban való megtartásra alkalmatlan. A formaképzése is elgondolkoztató, mert fölé és alárendelt fontossággal hangsúlyozódnak egyes részletek. A megmaradt bal szem, a fülek, és az ezekre letekerülő hajcsigák gondosan kidolgozottak, míg a bajusz és szakáll szőrzetének hullámvonalai szinte csak jelzésszerűen jelentkeznek a befoglaló forma felületében. A fejdísz prémes kucsma a kor és személymeghatározásban figyelemre méltó lehet. A prémkucsma hajháló tömegének formáin három helyen, előlről mindkét, hátul a jobb oldalon a felületi forma mészgipszhabarccsal rámintázott, és felületében megdolgozott, ami csak a tisztítás után vált felismerhetővé, tehát egy javítás készült a helyes formaképzés érdekében. A legmeglepőbb azonban a nyak formai kiképzése, azaz kialakítatlansága, mert bizonyos, hogy e fej nem egy alakról tört le, hanem különállóan készült, csak fejként, feltehetően portréként, melyen a legjellemzőbb részek gondosan kimunkáltak, és az esetlegesebb részek, mint a bajusz és szakáll szőrzet, inkább jelzésszerűen jelentkeznek.

Itt tehát nem egy szobor fejről van szó, hanem egy mintáról, "Musterbuch"-i értelmezésben "Vorlage", vagy "Vorarbeit"-ről, egy plasztikus tanulmányról, mely nem modell, vagy minta a mai értelemben, de nélkülözhetetlen a kivitelezés céljait biztosító irányításban.

Új megvilágítást kaptak a szobortorzókon és töredékeken fellelhető ráfaragások és a befejezetlenség jelei is.

Az egész anyagtól a legszembetűnőbbben elkülönülő szobor egy püspökkínagyolt alakja (Ltsz. 75.1.6.) (139-140. kép), melynek befejezetlensége lehetetlenné és logikusan valószínűtlenné teszi azt a feltevést, hogy valaha szoborként a királyi palotában el lett volna helyezve.

Egy kőszobrászati alkotás készülésének folyamatára a féligkész faragványok olyan adatokat szolgáltatnak, melyek egy befejezett műről már nem olvashatók le. Egy befejezetlen szoborról megtudhatjuk, hogy egyenest kőbe faragták-e, a kőben alakítva ki a végleges formákat. Ez esetekben a faragás nem egy gépies másolási művelet, hanem új és új alkotás, melyben a szobrász egyéni képességei újra és újra megnyilvánulnak. Az egyenest kőbe, a "taille directe", az "alla prima" mindig a plasztika konvex burkából indul ki, ezért egyik ismertető jele már a nagyolásnál megmutatkozik, mert a tömegek és arányok egyenletes fejlesztése, a helyükre tett nagy formák egymáshoz való viszonyának rögzítése után kerülhet csak sor a részletekre. Következésképpen így faragtak az egyiptomiak és az archaikus görögök, a románkor és gótika szobrászai, szemben a hellenizmus és a római császárkor és a reneszánsz alkotó és másoló szobrászaival, melyeknél egyes részletek már teljesen kidolgozottak a kínagyoltak mellett.

A befejezetlen püspökszobor az egyenest kőbe faragás szép példája, mert egyenletesen kínagyolt tömegeiből a részletek is egységes értékrendben kibontottak, az arcban a szem nem részletezettebb, mint az alba és tunika laposfogas és laposvéssővel kialakított befoglaló formái, és a mélyítések holdvéssővel kifaragott árkai. A figura e kínagyoltságából is kitűnik azonban a képfaragó szobrász közepes képessége, mert már a lényegnél, az alak mozgásának, a drapéria mögött megbuvó álló és játszó láb szerepének formai lényegét nem tudta

megfogni. De a befejezetlenségnek nem ez lehetett az oka, hanem vagy a kőanyagban lévő rejtett repedés, vagy egy olyan műhiba, mely ma már felismerhetetlen. Kétségtelen azonban az, hogy a szobor faragója feladta a művet, amit a figura orrának és állának szerszámmal történő lecsapásával, az elrontottságot, a sikertelenséget teljessé téve, a befejezésről lemondott.

A befejezetlenség tényét több faragványon is felismerhetjük, bár ezek nem annyira szembeütőek, de figyelemreméltóak, függetlenül attól, hogy érvként mennyire esnek latba, mert néha teljesen be nem fejezett szobrok elhelyezésére is sor került.

Nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket abból, hogy a szép (75.1.52.Ltsz.) (200. kép) fejen a bal fül csak tömegében van megfaragva, hogy a (75.1.16.Ltsz.) (150-151 kép) püspökalaknak ruhavégződésén a hullámdisz nincs végig kifaragva, hogy a (75.1.5.Ltsz.) (137-138. kép) mellvértes vitéz kardja mögötti háromszögben a felület nagyolt és a bal válláról lefutó drapéria nem aláágott. Nehezen érzékelhetők a (75.1.9.Ltsz.) (144. kép) női torzón a jobboldali drapériavégzésekénél a faragás befejezetlenségei az aranyozott ruhaszegély mellett. A (75.1.50.Ltsz.) (197. kép) angyalfej arc-hajcsatlakozása csak kinagyolt és a (75.1.53.Ltsz.) (201. kép) prófétafej szakállának a tömege csak felvagdalt, eltérően társainak gondosan megfaragott fürtjeitől. Az egy alkotáson lévő kétféle technika és nivó is megfigyelhető a haj és szakáll különbözőségeiben, ahol a szakáll és bajusz finoman tagolt, míg a csigás haj nem részletezett.

A befejezetlenség szempontjából nagyon lényegesnek tartjuk a (75.1.19.Ltsz.) (154-155.kép) hosszuruhás lovalak csipőövet, melyen három négyzetes szakasz csonkakup-szerűen plasztikus, két szakasznyi rész teljesen sima, míg az ötödik csonkakupszerű elemét a felhasított kabátujj fedi.

A csipőövek szobortorzóinkon két csoportba oszthatók. Az egyik csoportnál, a (75.1.5.) (137-138. kép), (75.1.18.) (153. kép), (75.1.22.) (156-157. kép) és (75.1.29.Ltsz.) (167-168. kép) szobroknál a csipőöv diszei a kőből kifaragottak, melyeknél az öv vastagságában végighuzott bekarcolás a két réteget, magát az övet, és a rátétdiszt különválasztja, jelzi. Ezeknél a plasztikáknál a virágrozetta vagy levéldiszt a kőből faragták meg, de a (75.1.23.Ltsz.) (159. kép) sodronyinges lovagtöredéknél, a (75.1.34.) (174-175. kép) és a (75.1.24.Ltsz.) (160. kép) heroldszobroknál az öv sikkja van csak megfaragva, az utóbbiaknál négyzetek és átlóik bekarcolásával, a négyzetek közepében furatlyukakkal, melyek az öv diszeinek, akár ötvösmunkának a felerősítéséhez szükségesek voltak.

A (75.1.19.Ltsz.) (154-155. kép) lovagszobornál a kétféle megoldás együtt van. Az öv azon részét, melyet a plasztika eltakart, ott a diszek az említett csonkakup-szerű tömeggel jelennek meg, és ahol az öv szabadon látható volt, oda rátét, applikáció volt tervezve. A figura plasztikus övdiszének harmadik szakaszán felismerhető törésnyomok, csatlakozási felületek azt igazolják, hogy a figura jobb kezével az övét fogta, és így az alkar bő redőzetű ruhauja azt nagyrészt eltakarta, ezért ide applikációt felszerelni nem is lehetett volna, míg a két szabadon lévő üres szakaszba a diszt rátétként tervezték, de a felerősítéshez szükséges furatok hiánya azt bizonyítja, hogy e lovagszobor teljesen nem volt befejezett, és funkciót szobordiszként nem kapott, mely feltevést megerősíthet a szobor festetlensége is.

Néhány szoborfaragványon vésővel készült ráfaragást, másutt baltacsapásokat és egyéb szerszám nyomokat találunk, melyek az égések és kopások véletlenszerűsége mellett a szándékosságról tesznek tanubizonyosságot. A (75.1.23.Ltsz.) (159. kép) figurális töredék egy sodronyinges páncélos lovas vagy király szobrának deréktól combközépig érő darabja. A kb. 2/3-ad életnagyságú figura nagyon kvalitásos, gondosan, aprólékosan kidolgozott részleteivel, a festés és aranyozás teljességével bizonyára a királyi palota egyik ékessége volt. A formaképzésnek, és a festések azonossága alapján megállapítható volt, hogy a hozzátartozó talplemez a lábfejek csonkjaival, egy égett lábfejtöredék, jobb alsó lábszára és egyik alkarja is megvan.

A csipőtorzó jobb oldalán hatalmas baltacsapások félreismerhetetlen nyomai láthatók. Ez ütések okozta sebek az odasújtó ember gyűlöletét, pusztító dühét tükrözik, és bár a szobor nagy értékű művészi alkotás volt, azt mint művet nem értékelte annyira, hogy bosszuját és megtorlásvágyát az fékezte volna. Itt nincs utasításra végrehajtott parancsteljesítés, hanem az egyén, vagy közösség önbíráskodása, ítélete.

Baltacsapásokat más faragványokon is találunk. A (75.1.14.Ltsz.) (148. kép) lovagszobor jobb vállán levő baltacsapások már nem ilyen indulatosak, inkább csak azt jelzik, hogy a szobor közömbös tárggyá lett, mint az egyik primitív fej (Ltsz. 75.1.41.) (183-184.kép) koponyáján lévő baltacsapások nyomai is inkább erre utalnak.

Balta vagy széles véső nyomai vannak a (75.1.18.Ltsz.) (153. kép) lovagtorzó nyakán és a mellén, és azonosíthatatlan szerszámnyomok a (75.1.17.Ltsz.) (152. kép) női figura drapériáján a talplemeznél. Nehezen érthetők azok a drapériára történt ráfaragások is, melyeket a (75.1.32.Ltsz.) (170-171. kép) u.n. Kék Madonna jobb karjáról leomló drapérián és a talplemeznél látunk.

Az egész szoborletanyagot tanulmányozva a művészeti jellemzők több típusát figyelhetjük meg, melyeknek különbözőségeit a szerző a művészi képességek, a formaképzés nője, mestermunka és segédmunka, alkotás és gyakorlat szempontjából vizsgálta, mert több faragvány erre indítékot adott.

A kis Madonna és a többi egyházi szobor, a mellvértes és a harisnyanadrágos lovas és az összetört sodronyinges lovas kétségtelenül a legmagasabb művészi nivót képviselik néhány fej kíséretében, melyekkel szemben a (75.1.3.Ltsz.) szoboralak nagyon primitív alkotás. A fej nélküli, feltehetően egyházi figura szokatlanul nagyméretű talplemezen áll. Az övvel felfogott ruházat az övtől lefelé rendkívül mély redőket vet, a kőfaragó bátran beleturt az anyagba a hatásadás izgalmaival, de ugyanakkor kezdetleges figurális ismeretei okán az ábrázolandó emberalak elsatnyult karu, puposhátú torzzá változott. Szinte elképzelhetetlen az, hogy ez a szobor, bár festve is volt, helyet kaphatott volna a többi mellett a királyi palotában, mert egyiknek sem lehetett társa. (133. kép)

A szoboranyagban két-két olyan fej van, melyek viszont társaként szerepelnek. Az egyik pár a két primitív fej, a (75.1.41.) (183-184. kép) és a (75.1.43.Ltsz.) (185-186. kép) melyekre e jelző jobban illik, mert a jelleg a kezdetlegességből adódott. Ugyanaz a kőfaragó faraghatta mindkét fejet, frontális, szinte reliefszerű arccal, a nyak tömegének szervesen kapcsolatával, az alsó ajak merevségével, a ferdén lefutó bajusz azonosságával és a hajtincesk csigáinak virtuóz gyakorlatával, az arc-részletformák helyes ismerete nélkül. Olyanok e fejek, mint egy kőfaragónak a szobrászkodási kísérletei, próbálkozásai, hogy megmutassa, hogy ő is tud fejet faragni. Ezt a törekvést magasabb nivón a másik két rokon fej egyikén is felismerhetjük.

A (75.1.44.) (187. kép) és a (75.1.45.Ltsz.) (188-189. kép) fejek közötti hasonlóság szembevetendő. Mindkét fej a Háromkirály-fejek középkori típusaival rokon. A levágott koponyarészt egy megfelelő attribútum, ez esetben feltehetően korona tette volna teljessé, akkor vált volna tisztséghordozóvá, személylé, de a legalaposabb vizsgálatok egyik fejen sem tudták kimutatni az attribútum nyomait, mely ha fémből készült, és egy ideig a puha mészkővel össze lett volna építve, valami korrózió nyomot hagyott volna hátra, és ha kőből készült volna, úgy a ragasztóhabarcs nyomai a sík felületen és a rögzítést célzó furatlyukban kimutathatók lennének.

A nyitott ajku, un. kiáltó fej művészebb a társánál, és az is lehetséges, hogy a másiknak előképe volt. A levágott koponyarész sima, tisztafelületű síkja és a furatlyuk, a homlok és koponya köré tekert kendő, melynek végei a tarkónál infulaszerűen lelógnak, a plasztikusan csigákra bontott haj, a homlokredők, a szemsarkokban lévő szarkalábak, a halánték és nyak plasztikus erei, és a szakállszőrzet laposan faragott csigái szinte azonosak. A kiáltó fejhez hasonlítva a másodikat, úgy látjuk, hogy mindazon jegyeket magán viseli, ami egy tanuló, kezdő és igyekvő, a faragás technikájának gyakorlottságát ugyan birtokló, de a fokozatos képzés azon fokán álló szobrászra jellemző, aki a figurális formaalakítást még csak kívülről közelíti meg, és elsősorban a felületképzésre koncentrálna nagy igyekezettel, anélkül azonban, hogy az alapformák, a felületet hordozó tömegek törvényszerűen összetartozó kapcsolatát, és egymáshoz való viszonyukat igazán ismerte volna. A legfeltűnőbb a nyak olyan elfaragottsága, mely főtömegében satnya (558. kép); és ugyanakkor a felületképzésben rendkívül gondos iskolamunka, amit a fejbiccentő izmok behálózó, a bőrfelületre kirajzolódó erek kuszasága miniciózan dekorál, függetlenül attól, hogy a hordozó alapforma elhibázott. Ugyanezt mondhatjuk a szemek formaalakítására is, ahol a szemgolyókat szegélyező szemhéjak egymáshoz viszonyított tömegaránya fordított, mert az alsó szemhéj plasztikusabb a felsőnél, ami nem szándékos hatáskeresésre, hanem kellő képezetlenségre, közepességre utal.

Kőszobrászati vonatkozású részletek figyelhetők meg a (75.1.40.Ltsz.) (182. kép) Szt. László-szerű fejen, melyet nem egyenletesen fejlesztettek, mint azt a kinagyolt püspökszobornál láthattuk, melynek eleje, háta és részletei tömegükben egységesen kibontottak. E fejnél annak faragója csak az arcot és haját tartotta igazán feladatának. A levágott koponyarész csak nagyjából sík, így az attribútum csatlakoztatás még előkészítve sem volt. Az orrcimpák magasságában az orrhegyet már egy betétdarabbal módosították, amit a piros színű ragasztóhabarcs és a kifaragás megmutat. A fésűnyom-szerű hajtagolás már kialakí-

tott volt, amikor a fő tömegre laposvésővel újra ráfaragtak, mely faragás a tarkó felé durván nagyolt, majd nyers felületbe megy át. Ezt a fejet nem körplasztikának szánták, és a hajra történt későbbi ráfaragás olyan, mint egy korrekúra, amikor a már kialakított részletformákat nem véve figyelembe, javították a befoglaló főformán. E fejről úgy véljük, hogy nem egy funkcióban volt szobor feje, hanem tanulmány.

A két alakos konzolnál sem látjuk bizonyosnak azt, hogy valaha egy épületben szobortartó konzolként szerepük volt, mert az oldalakon, felül és alul az architektúrába épített-ségnek, a szükségszerű elhelyező habarcsnak semmi nyoma sincsen. Statikailag is kétséges a könyvet olvasó barát biztonsága olyan falbekötéssel, amelyet a csekélyfalbanyuló rész adhatott.

Többször utaltunk már arra, hogy a szoborlelet valamiképp összefügg a budai királyi kőfaragóműhellyel, annak életével és hagyományaival, a műhelyben folyt szakképzéssel és a középkori műhelyszokásokkal.

Az 1350-1450 között működött budai királyi kőfaragóműhelyről, annak valódi életéből nagyon keveset tudunk. Az írásos források Európaszerte csak bizonyos pontokon engednek bepillantást az akkori építőszervezetek összetevékenységébe, mert az írott adatok korában már lehanyaglott a nagy építőpályók szerepe. Valamivel mélyebbre lehet hatolni akkor, hogyha a kövek beszédére is jobban odafigyelünk, mintegy vallatva őket, ott érezve mögöttük azt az embert is, akinek vésője nyomát láthatjuk és kézzel kitapinthatjuk.

Szobortorzóink már eltemetődtek, amikor az 1459. évi Strassburgi szabályzat leiródott, mely egy 1464-ben készült Speyer-i példányban ránk maradt, és amelynek irányító hatásai az 1486 évi Rochlitz-i, az 1563 évi újabb Strassburg-i, az 1574 évi Querfurt-i és az 1628 évi Klagenfurt-i szabályzatban még visszatükröződnek. Az 1459 évi szabályzat záradéka szerint az abban leírtak a magyarországi építőpályákra is kötelező érvényűek lehettek, mert a Bécs-i Szent István templom építőmesterének jogterületébe Magyarország is beletartozott.

Sokirányú kutatás kell még annak tisztázására, hogy az egyházi és királyi építőszervezetek, a pályók és műhelyek és a városi céhez kőfaragóinak működéséhez szükséges szabályzatok műhelyvonalkozásai mennyiben fedik egymást, és mennyiben térnek el egymástól. Alig tudunk valamit arról, hogy e szervezetekben hogyan folyt az eleven élet, hogy milyen volt a szakképzés menete, és miképp biztosították a szakmai fejlődés lehetőségeit, alacsony vagy magas volt-e a mérce a továbbtanulás vonalán, mennyire volt differenciált a munkavégzés, és hogy az alapvető dokumentumok hiánya mivel pótolható.

Egyelőre fel kell tételeznünk azt, hogy a budai királyi kőfaragóműhelyben olyanok lehetnek a műhelyszokások, mint a középkori Európa akkori, hasonló szervezeteiben. A szellemi és gyakorlati munka, a tervezés és kivitelezés nem különült el egymástól, hanem intenzíven egymásba fonódtak, hiszen a középkori építőmesterek a kőfaragó iparból jöttek, és kézművesek maradtak akkor is, amikor már mai fogalmaink szerint építészek voltak, és elismert művészként dolgoztak.

Az idevezető út azonban nem volt egyszerű. A szabályzatok szerint általában 14 éves korban, 2-4 hetes próbaidő után megkezdhette szakmai pályafutását a kőfaragó inas. Tanulóideje a pályókban 5 év, a céheknél általában 4 esztendő volt. Arról, hogy milyen volt a szakmai képzésük, és hogy képességeikről miképp kellett számot adniok a segédde váláshoz, arról semmit sem tudunk. Bizonyára elméleti és gyakorlati vizsgát kellett tenniük, és hogy a műhelyszokások ismeretéről tájékozottak kellett legyenek a "Bruderschaft"-ba, a kőfaragó segédék közösségébe való felvétel előtt. Bécsben a "Hütte" felszabadult inasai a Szt. István templom Magdolna kápolnájának a csontkamrájában tették le esküjüket, térdelve, a műhelykörző hegyét szívük felé irányítva, jobb kezüket a "jel"-ben tartva.

A kőfaragósegédék testvéri közösségét nem csak közös érdekeik, és az egyes munkákhoz kialakított mesterségbeli fogások, a gyakorlat szerinti legjobb testtartások és munkamódszerek fokozták, hanem olyan szokások is, miszerint a segédék délben sem hagyták el a műhelyt, ebédjüket is ott fogyasztották el, szabadidejüknek ezt a részét zavartalanul együtt töltve. A vándorévek kötelezőek voltak, de lehetőséget kapott minden segéd arra, hogy kőfaragói szakmai tudását művészi fokra emelje, melyhez az 1574. évi querfurti szabályzat szerint legalább két évet kellett szolgálnia ahhoz, hogy a lombozat-faragást, a képfaragást, vagy a tervezést megtanulja. Bár ez a szabályzati paragrafus 150 évvel később készült, mint budavári szobraink, nem kétséges az, hogy a királyi kőfaragóműhelyben egy munka elvégzését csak olyan emberre bízták rá, akiről tudták, és aki bizonyítani tudta, hogy járatos abban.

A szakmai tudás megszerzésének mindenkori feltétele az egyén képességein túlmenően a tanulási lehetőség. A középkori művész csak egy udvari vagy egyházi gazdaság igényei

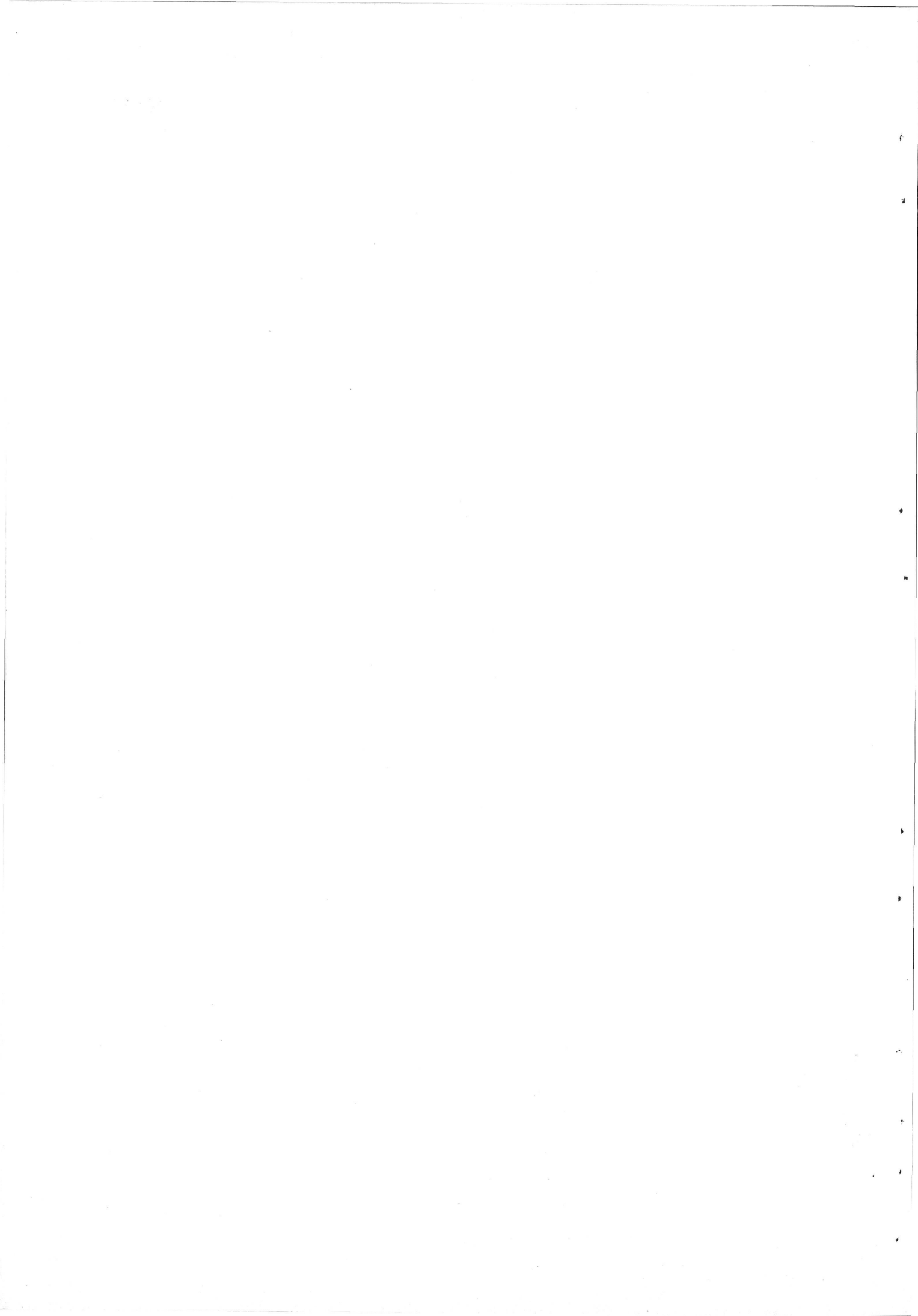
révén alkothatott és fejlődhetett igazán, mely tanulásban és gyakorlásban fontos szerepet kaptak a példát mutató "exemplum" és "Musterbuch" előképek, melyek minden jelentős műhelyben megvoltak. Az elméleti tudás elsajátításának egyes szakaszairól, a begyakorolt szokásoknak és magatartásoknak, a megőrzendő titkoknak, melyek elsősorban technikai és mesterségbeli vonatkozásúak voltak, kézzel fogható nyoma alig maradhatott. A manuális, a kézművesipari gyakorlat során készült kőfaragványok, valamint az előírt gyakorlati vizsgamunkák kövei nem tűnhettek el nyomtalanul, bár ezeket megőrizni bizonyára nem akarták, inkább arra fordítottak figyelmet, hogy e faragványok illetéktelen kezekbe ne kerüljenek. A kinagyolt püspökszobor nem a királyi palota átépítésével kapcsolatban került a sirba, hanem azért, mert selejtté, befejezésre alkalmatlanná vált, de nem a "Schutt"-ra, a törmelekhalomra került, hanem eltemették a középkori műhelyszokások szerint. Az elrontott faragványt, a halottat, a műhelyben saroglyára, ravatalra teszik, majd gyászdalok kíséretében elföldelik és a halotti tor költségeit a kárvallott alkotó állja.

A középkori műhelyszokások szakirodalmában az ilyen elfaragott művet "Bernhard"-nak nevezték a német nyelvterületen, mely szaknyelv a kőfaragóknál, Magyarországon is általánossá vált. Így nálunk a kőfaragók egy lábú műhelyszékének neve még a század harmincas éveiben "Hüttenstuhl" volt, kapcsolatban maradván a "Hütte", az építőpáholy tradícióival, a régmulttal.

Az e beszámolóban kivonatossan közölt megfigyelések és adatok csak arra szolgálnak, hogy felhívjuk ezekre a figyelmet, és a tényekre épülő következtetések lehetőségét körvonalazzuk.

A lelettel kapcsolatban a szobortemető fogalma is forgalomba került. Ugy érezzük, hogy a XV. első felében nem csak a szobortöredékek temetődtek el a budai Várhegyen, hanem a középkori budai királyi kőfaragóműhely önállósága, tekintélye és öntudata mellett - több évszázadra - sirba került a "műhely" szellemi, szakmai és emberi közössége, mely a hagyományok tiszteletére és a kollektív tevékenységre épült.

OBSERVATIONS, DONNÉES ET CONCLUSIONS CONTRIBUANT A L'APPRÉCIATION DES STATUES TROUVÉES EN 1974 AUX FOUILLES DU CHÂTEAU DE BUDA

L'auteur rend compte de ses observations faites au cours de la restauration des statues. Il fait connaître les données quantitatives des torsos, les points de vue du dépouillement des fragments très nombreux et très variés. Outre d'autres examens, les données des matières de pierre, des proportions, de la composition et de l'histoire des costumes étaient également nécessaires pour que les parties formant un tout puissent être assemblées au cours de la restauration. Au cours de son travail, il a observé les diverses techniques de la taille de pierre, les corrections apportées aux sculptures, les points des applications, et il a tiré des conclusions relatives avec restes des matières colorantes et du fait que sur de nombreux fragments et torsos, aucune trace de couleur ne pouvait être démontrée. Comme aucune statue n'est intacte, l'auteur décrit avec tous les détails les endommagements des unités importantes reconstruites après les surfaces des cassures. Il énumère les détériorations, les traces de feu et de destruction volontaire retrouvées sur les fragments, et il faut connaître les données technologiques du caractère inachevé, en affirmant qu'entre la fonction éventuelle et l'ensevelissement, il s'est écoulé un laps de temps inconnu. De tout cela, il aboutit à la conclusion que la majeure partie des statues n'avaient pas été érigées et qu'il était plus raisonnable d'établir une connexion entre les statues et l'atelier royal de sculpture que de les considérer comme les ornements des bâtiments démolis du palais. En faisant connaître les us et coutumes des ateliers médiévaux, il prouve que la statue d'évêque seulement dégauchie une pierre à affûter et un modèle d'architecture n'avaient pu échouer dans ce site qu'en provenance de l'atelier.

En comparant les différents niveaux artistiques, il estime que, parmi les sculptures, il y a beaucoup d'études, de travaux d'exercice ou d'œuvres de maître, éventuellement des modèles. Il développe ces idées en analysant surtout deux têtes de roi deux têtes dégauchies avec des moyens primitifs, un torse de statue disproportionné et une tête de modèle barbue et coiffée. Brièvement il s'étend aux relations européennes de l'atelier royal de Buda, aux problèmes de la formation professionnelle donnée dans les ateliers de sculpture de moyen âge, et termine son compte rendu en affirmant que les fouilles ont mis au jour le "cimetière" de l'atelier royal de sculpture du moyen âge.

ЭРНЁ САКАЛ:

НАБЛЮДЕНИЯ, ДАННЫЕ И ВЫВОДЫ ОТНОСИТЕЛЬНО ОЦЕНКИ
КОМПЛЕКСА СТАТУЙ БУДАЙСКОГО ЗАМКА, ОБНАРУЖЕННЫХ В 1974 Г.

Эрнё Сакал делает отчет о своих наблюдениях, приобретенных во время реставрационных работ над статуями. Он знакомит с количественными данными торсов статуй и с теми принципами, по которым было произведено группирование этого огромного и разнообразного количества скульптурных фрагментов. Для выявления принадлежности отдельных частей статуи друг к другу следовало учитывать вид камня, масштабные данные, располагать знаниями по истории костюмов и композиций статуй. В ходе реставрационных работ автором были произведены наблюдения по различной технике резьбы по камню, ремонтные исправления, имеющиеся на отдельных скульптурах, а также по местам аппликаций. Автором были сделаны соответствующие выводы по остаткам краски в некоторых местах так же, как придано значение отсутствию на многих фрагментах какого-либо следа окраски. Поскольку ни одна статуя не сохранилась целиком, автор подробно разбирает те повреждения, которые претерпели крупные скульптурные единицы, которые удалось восстановить благодаря совпадению поверхности излома их фрагментов, найденных отдельно, но относящихся друг к другу.

В статье перечисляются следы стертости и горения - доказательства намеренного уничтожения статуй, а также те технологические данные, которые свидетельствуют о недарботке отдельных деталей, что говорит о наличии неопределенного промежутка времени между исполнением статуями их возможной функции и их зарытием.

Полученные данные позволяют автору сделать тот вывод, что большее число найденных скульптур никогда не было выставлено, никогда не служило украшением. Более вероятно, что этот материал скорее был связан лишь с внутренней жизнью королевской каменорезной мастерской, чем украшал снятые впоследствии здания королевского дворца.

Исходя из обычаев средневековых мастерских, автор доказывает, что прямо из мастерской попали сюда грубо отделанная статуя епископа, точильный камень, а также архитектурный макет. Автор считает, что статуи отражают художественное различие их выделки, поскольку среди них много набросков, учебных или экзаменационных моделей, предварительных работ - эскизов. Эти определения относятся, главным образом, к двум головам короля, выделка которых отличается чрезвычайной примитивностью, к одному непропорциональному торсу статуи, а также к моделям - голове с бородой и папахе. Автор вкратце останавливается на месте, занимаемой будайской королевской каменорезной мастерской в Европе, а также на вопросе о подготовке специалистов в средневековых каменорезных мастерских. Свой отчет автор заканчивает тем выводом, что археологическими раскопками было вскрыто "кладбище" средневековой королевской каменорезной мастерской в Буде.

A napi és hetisajtó, a havonta megjelenő irodalmi és képeslapok bőven ismertették Zolnay László, a Budapesti Történeti Múzeum régészének nagy leletét az 1974. év télutóján feltárt szoboranyagot, a budavári ásatások szenzációját, a figurális töredékek oly meghökkentő bőségét, mely a hazai ásatások sorában egyedülálló, és felbecsülhetetlen értékű.

A feltárás, a számtalan faragványtöredék kiemelése az adott körülmények nehézségei között is biztosította azt, hogy a sok figurális töredék a Budapesti Történeti Múzeum - az anyag elhelyezésére kibővített - restaurátor műhelyébe kerüljön.

Az egész figurális töredékanyag hullámpapírral, majd habzivacs lapokkal borított asztalokra került, mert a nagyon sérülékeny faragványokat és töredékeket csak így lehetett szakszerűen és áttekinthetően tárolni, azokat minden további sérüléstől megóva.

Az ezernyi töredék nagyobbjait minden szakértelem nélkül is egyszerűen volt meghatározni. A fejeket, törzseket, lábakat és kezeket könnyen lehetett csoportosítani, de az apróbb töredékek válogatásához már többirányú, részletezőbb megfigyelésekre volt szükség. Ezek a részletek egymást kiegészítve meghatározó adatokat szolgáltatottak az azonosításhoz, az összetartozások felismeréséhez.

Figyelembe vettük - a töredékek anyagának színét, finomabb vagy durvább szerkezetét, rétegződését, fajsúlyát, tömörebb vagy lazább szövetét, - a méretadatokat, hogy arányosan nagyobb vagy kisebb figurához tartozhat-e a töredék, - a formaképzést és a művészi nivót, a téstrészek és drapériák konstrukció szerinti adatait, - a faragástechnikát, a simitott, reszelt, fogazottan kapart és nagyolt felületképzés jellemzőit, - a törésfelületek egybevágóságát függetlenül attól, hogy tiszta vagy elszíneződött a töredék, - a színezés és aranyozásmaradványokat, s azt is, hogy ezek közvetlenül a kőfelületre vagy alapozásra festettek-e, - és végül a feltárás leletkörülményeit, és az ásatáskor készült fényképeket.

Ezeket az objektív adatokat olyan vizsgálatok egészítették ki, mint a károsodások különböző időpontjai és okozói. Megállapítottuk, hogy a szobrok eltemetése előtt keletkeztek az egyes törésfelületeken látható kopások és szándékos ráfaragások, valamint a hó okozta károk, az elszíneződések a kőanyagban és a törések legnagyobb része. A zuzódások legtöbbször a kőfaragványok egymásra dobálásának a következménye. Vegyi károsodások főként a festésmaradványokon voltak észlelhetők, az egyes színek elváltozásával, és a laza kötőanyagok olyan gyengülésével, amelynek határfokát az eltemetődés előtti körülmények, majd az agyagos, földes és égett rétegek különféle képp befolyásolták.

A restaurálás első ütemében a szobortöredékekre rárakódott és rátapadt szennyeződéseknek eltávolításánál a technológiát aszerint választottuk meg, hogy milyenek a szennyező anyagok, mindig figyelembe véve a kőfaragvány szilárdságát is. Tekintettel e kőanyagok nedvszívó tulajdonságára, a legtöbb esetben a mechanikai tisztítást részesítettük előnyben, mert mosással a felületi szennyező anyagokat, főként az agyagot, belevittük volna a kőbe; másrészt veszélyeztettük volna a szennyeződés alatti esetleges festésmaradványokat. Vegyi tisztítást ott alkalmaztunk, ahol ez elkerülhetetlenül szükséges volt, mert sok esetben a tisztítással egyidőben a konzerválást, a festésmaradványok rögzítését is el kellett végezni; vagy olyan elszíneződéseket kívántunk tónusban csökkenteni, melyek a plasztika egységét nagyon megbontották.

Fő szempontunk e munkálatoknál az volt, hogy sem a tisztítással, sem a konzerválással nem változhat a kő eredeti színe, és minden festésmaradványt meg kell tartani, bár a konzerválás a színeket a kiszáradt állapothoz viszonyítva legalább egy tónussal felfokozza, intenzívebbé teszi.

A sok időt és türelmet igénylő mechanikai tisztításhoz különféle fém szikéket, csontból és fából készült kaparókat, durvább és finomabb sörtéjű keféket és ecseteket használtunk. A csontkeményre száradt agyagrégeket és csomókat esetenként finom vízpermettel lazítottuk fel, hogy az eltávolítás a kőfelületet ne veszélyeztesse, mert sokhelyütt a rászáradt szennyeződések szilárdabbak voltak, mint a megtisztítandó faragvány kőanyaga.

A szerves szennyeződések vegyi tisztításához hidrogén-peroxidot alkalmaztunk. A porlékony krétaalapok, festésmaradványok és nem fellazult aranyozásokat polivinilbutiláttal, japánpapírral leragasztva leemeltük, majd a köfelület és aranyréteg közti szennyeződést eltávolítva az aranyréteget kopolimerrel visszragasztottuk, és a japánpapírt denaturált szesszel levettük.

Az egymásra dobált faragványok ütközésekor a puhább és lazább szerkezetű köfelületek helyenkint teljesen szétroncsolódtak, és eltávolításukra csak ott került sor, ahol az eredeti formát takarták. E lisztte omlott, zuzott köfelületek szilárdításához polivinilacetát-vinavil hig acetonos oldatát használtuk fel.

Az egyes töredékek tisztításával és válogatásával egyidőben megindult az összeépítés munkája is, az egyértelműen egybetartozó töredékek összeragasztásával, függetlenül attól, hogy a kialakuló nagyobb összefüggésekhez hozzáilleszhetők voltak-e vagy sem.

A restaurálási munka e fázisában már szükséges volt az egyes figurák eredeti kompozíciójának és a testarányoknak, a póznak és mozgásnak, az öltözetek viselettörténeti analógiáinak tanulmányozása, mindig figyelembe véve azt, hogy fantáziánkat és elképzeléseinket korlátok közé szorítva, elsősorban az azonosítható töredékekből kell elindulnunk, hogy feltételezéseink bizonyítható adatokra épüljenek, és csak azt építsük össze, ami igazolhatóan egybetartozott.

Megállapíthattuk, hogy egy szobor sem egész, tehát bizonyos mértékben a valaha teljes szobrok is csak többé-kevésbé összeálló torzók, és hogy már széttört, sérült és hiányos állapotban lettek eltemetve, amikor az egyes töredékek részben már károsodtak, csoportjai szétszóródtak és összekveredtek.

Az egybetartozó, megtisztított törésfelületű darabok összeragasztásához - a kövek szilárdulásához alkalmazkodva háromféle katalizátoros műgyantát, speciális kőragasztót használtunk, mégpedig sárgástónusu sűrűt, szintelen higat és kalciumkarbonáttal besűrítettet. Mivel a leggondosabb ragasztás sem anyagtalan, tíz vagy több apró töredék összeragasztásával az egész tömeg ha minimálisan is, de megnő. Ezért mindig mérlegelni kellett a ragasztások sorrendjét, a sok szilánkból összeálló részek és nagyobb tömegek összeépítésekor.

A feltétlenül szükséges csapolásokhoz és merevítésekhez vörösréz rudakat és huzalokat építettünk be 10 vagy 6 mm vastagsággal, kalciumkarbonátos katalizátoros műgyantával töltve ki a furatüregeket.

A statikai szempontok, az egyes szobortorzók állékonyságának biztosítása, és esztetikai okokból a vörösrézrud beépítések mellett hiánypótlások is szükségesek voltak. Minden szobortorzó más és más problémát adott, ezért a hiánypótlások is többféleképp készültek. Egyes kivételes esetekben az eredeti formaképzés szerint, egyébként elvont formákkal, és minden esetben úgy, hogy e hozzátételek, kiegészítések megkülönböztethetők legyenek az eredeti anyagtól és formától. Rekonstrukciós hiánypótlások a torzók hitelességét csak csökkentették volna, nem beszélve a kétes értékű megszépülésről, melynél a pusztult és sérült állapot sajátos esztétikumát elvesz.

Az állékonyságot biztosító hiánypótlások anyagául olyan mészkőliszttel és finom zuzalékkal készült gipszes mészhabarcsot használtunk, mely teljes szilárdulás után megközelíti ugyan e kiegészített kő keménységét, de annál nem erősebb. Azokat a töréshézagokat, melyek egybefüggő formákat választottak egymástól el, csak tiszta, színezett mészhabarccsal tömitettük, arra törekedve, hogy a retus minimális legyen, és az esztetikailag zavaró részek szétagoló hatását csökkentse. Az 1-2 mm szélességű retusokat az eredeti felületen, a szélesebbeknél kissé visszavágottan alkalmaztuk.

A festésmaradványok esetleges retusálására, és a plasztikai retus végleges kialakítására csak a muzeumi elhelyezés és világítás figyelembevételével került sor.

A szoboranyag fizikai jellemzőinek meghatározása, és a korszerű restaurálás felelősségteljes munkája több olyan szakvizsgálatot igényelt, melyek eredményei művészettörténeti szempontból is nagyon jelentősek. E közlés keretében nem térhetünk ki részletesen a vizsgálati eredményekre, a legjellemzőbbekről azonban szükséges a tájékoztatás.

Szobortorzóink anyagai a makrofauna vizsgálatok alapján szarmata, (felső miocén) koruak. Végeredményként a szoborlelet kőanyagainak származási helyét Budafok-Tétény területe határozta meg.

Sok faragványon, szobortorzón szabad szemmel festésmaradványok nem voltak láthatók. Az infravörös képátalakítóval és ultraviola fényben végzett vizsgálatok meggyőzően bizonyították egyes szobrok festetlenségét, amiből további következtetések vonhatók le, mint ahogyan a befejezetlenségek és a művészi nivőkülönbségek, a funkcióra utaló formaképzé-

sek is figyelembe veendő, a valaha elhelyezett szobrok és a királyi kőfaragóműhely szerepének vonatkozásában.

A restaurálási munkának van egy leíró kötelezettsége is, a dokumentálás. Feljegyeztük torzók méreteit, leírtuk a meglevő töredékeket, a faragástechnikát, a károsodások jellemzőit és a festésmaradványokat. Feljegyzésre került minden szobortorzó és faragványcsoport nagyobb és kisebb töredékeinek a száma, a ragasztások megerősítések és retusok technológiai adatai mellett az ásatás utáni állapotból indulva a tisztítás módszere, és a festés, valamint kő-konzerválás anyagainak leírása. Ez adatok és a részletes szakvélemények 208 oldalnyi leírást jelentettek. A dokumentációhoz mellékelt fényképek száma 1 274.

Tekintettel arra, hogy a budavári ásatások a szoborlelettel kapcsolatban csak akkor tekinthetők befejezettnek, ha a szoborlelet lelőhelye mellett lévő ideiglenes ut területét is feltárják. A restaurálás munkája nem volt független a muzeumi bemutatástól, a kiállításrendezéstől sem.

Szobortorzóknak muzeumi kiállítására sok jó és kevésbé szerencsés megoldást láthatunk Európa muzeumaiban, ahol mindig figyelembe vették a plasztika anyagát és mi is ezt tettük, mert más a márvány, és más a puhamésző.

Több olyan szobortorzónk van, amelynek lába és talplemeze hiányzott, tehát ezek csak úgy voltak kiállíthatók, hogy feltámasztottuk őket. Szobraink kőanyagának törés és nyírószilárdsága oly csekély, hogy a törésfelületükön kell hogy álljanak, és véglegesen nem építettük össze az alátámasztást a plasztikával.

Az egész leletgyűttesből nem minden töredék került kiállításra, annak ellenére, hogy ezek között művészi faragványok is vannak. Több száz faragott kőtöredék egy e célra szolgáló tanulmányi raktárba került, mert a szobrok régészeti lelőhelyére létrejöttének előzményeit, okait és körülményeit csak minden részlet figyelembevételével lehet egyértelművé tenni.

ERNŐ SZAKÁL

RESTAURATION DES STATUES GOTHIQUES TROUVÉES AUX FOUILLES DU
CHÂTEAU DE BUDA

L'auteur fait connaître les conditions de travail de la restauration des statues mises au jour, les points de vue particuliers et la méthode d'appareillement. Il a examiné le poids spécifique, la stratification, la couleur et la construction des pierres, puis les dimensions de différents fragments figurés les techniques de taille, les traces de peinture et les endommagements. Il indique les méthodes et les moyens de nettoyage mécanique et chimique des fragments de sculpture, la technologie de la conservation des restes de peinture. En faisant connaître la technique du recollage, il s'étend aux motifs esthétiques du remplacement des lacunes et des retouches ainsi qu'à la mesure et aux matières du renforcement assurant la stabilité. Il énumère les examens techniques et, pour terminer, il donne les points de vue de la documentation concernant les exigences de la présentation.

ЭРНЁ САКАЛ:

РЕСТАВРАЦИЯ ГОТИЧЕСКИХ СТАТУЙ, НАЙДЕННЫХ В
БУДАЙСКОМ ЗАМКЕ

Эрнё Сакал знакомит читателя с той работой, которая была проведена во время реставрации обнаруженных скульптур, а также специальными принципами и методами сгруппирования материала. Им был проведен анализ удельного веса каменного материала, слоистости, цвета и структуры камня, размеров некоторых фигурных фрагментов. В статье описаны методы и вещества механической и химической чистки фрагментов, технология консервации сохранившихся остатков краски. Кроме ознакомления с техникой склеивания фрагментов, автор отмечает, как были произведены дополнения недостающих частей, из какого материала и каких размеров были сделаны те статистические крепления, которые обеспечивали вертикальную стойкость статуй. В статье перечисляются специальные исследования, проведенные автором над статуями, и в заключение даются принципы документации и требования экспозиции статуй.

A BUDAI GÓTIKUS SZOBROK FESTÉKANYAGAIRÓL

Minden azonosítható szobron elvégeztem a szükséges vizsgálatokat. A számmal el nem látható töredékeken a vizsgálatokat nem végezhettem el, mivel utólagos azonosításuk lehetetlen. Munkaközben a töredékekből összejött torzóból és szoborból 1975 április 30-án vettem mintát. Ennek értékelése most folyik.

Minden szobrot átvizsgáltam infravörös képátalakítóval és ultraviola (lumineszcens) fényben, hogy az esetleges szabadszeggel nem látható festéknyomokat megtaláljuk. Ezt a munkát Virág Lajosné közreműködésével végeztem.

A festékmintákat spektrográffal és cseppanalitikai módszerrel analizáltuk.

Ezenkívül az ásatásokon előkerült vízvezeték csőön lévő fanyomokat is elemeztem.

1.sz. konzol 75.1.1.

Szabadszeggel látható festés köpenyről vett pirosfesték cseppanalitikai módszerrel elemezve

cinóber

2.sz. konzol 75.1.2.

Szabadszeggel is látható festés. Szájról vett pirosfesték cseppanalitikai módszerrel elemezve.

cinóber

Köpenyről barnás elszineződés

Spektrográfias elemzés

ólomvegyület

3.sz. konzol 75.1.3.

UV.: Mellrészen alapozás és barna festés. A szürke szín nem festés, hanem agyag maradvány. Csak letisztítás után lehet továbbelemezni.

Infravörös: u. a.

13.sz. szobor. (piros harisnyás félszobor) 75.1.13.

UV.: Szabadszeggel nem látható festéket nem mutatott ki.

Infravörös:

Piros szegély aranynyomokkal a köpeny peremén, helyenként kék nyomok. Szabadszeggel is látható piros nyomok a lábésznel.

Színmintavételhez túl kevés a festék.

16.sz. szobor (püspök) 75.1.16.

UV.: sem alapozás, sem festés nincs.

Infravörös: sem alapozás, sem festés nincs.

17.sz. szobor (női torzó) 75.1.17.

UV.: alapozás ?? vagy kopásnyomok.

Infravörös: nincsenek festék és alapozási nyomok.

19.sz. szobor (köpenyes alak) 75.1.19.

UV.: bal vállán rozsdafolt

Infravörös: bal vállrészén alapozás vagy festéknyom észlelhető, másutt semmi.

20.sz. szobor (Madonna torzó) 75.1.20

UV.: alapozás, festés nincs; hátul alul kopásnyomok.
Infravörös: u.a.

22.sz. szobor (fürtös haju férfi) 75.1.22.

UV.: csak a szeme festett lábnál rozsdanyomok.
Infravörös: u.a.
Értékelhető festékmennyiség nincs.

25.sz. szobor (Apostol) 75.1.25.

UV.: kézen a festék alatt alapozás nincs. A köpenyen és a ruhán alapozás is és festés is van.
A nyomok szabadszemmel is láthatók. Nyakon és kar-
on lévő barna festék spektrográfias elemzés
Fekete alapozással, mikroszkóp és spektrográfias
elemzés
alapozás, de lehet csak aláfestés
(spektrográfias elemzés)

ólomvegyület
korom és ón-ólomsárga

ón-ólomsárga

26.sz. szobor (posztamens) 75.1.26

Szabadszemmel látható festés. Rózsaszines minta nem
volt elegendő az elemzéshez.

29.sz. szobor (Zöld ruhás herold) 75.1.29

Szabadszemmel látható festés. Fekete, zöldön. Spektrog-
ráfias, mikroszkópos és cseppanalitikai módszer -

zöld. (spektrográfias és cseppel.)
zöldes szín (spektrográf)
sárga (spektrográf)
alapozás vagy aláfestés
(spektrográf)

korom és rézvegyület (ma-
lachit)

réz (malachit)

ólomvegyület

ólomsárga

ón-ólomsárga

30.sz. szobor (fehér Madonna) 75.1.30

UV.: elcseppentett ragasztónyomok: festés nincs.
Infravörös: festés nincs.

31.sz. szobor (posztamens töredék lábujjal) 75.1.31

UV.: festés nincs.
Infravörös: u.a.

33.sz. szobor (Könyves Herold) 75.1.33.

Szabadszemmel látható festés, az arcszín, köpeny belső
és a köpenyről vett sárga minta (spektrográfia)
Köpenyről vett piros szín (spektrográfia és cseppelemzés)

ólomvegyületek

cinóber

34.sz. szobor (Herold) 75.1.34

UV.: Festés nincs, elcseppentett ragasztó nyomok.
Infravörös: festés nincs (Vagyis nem mutatható ki)

36.sz. szobor (Szürke szakállas) 75.1.36

UV.: alapozást nem találtunk. Szürke festés az agyag szeny-
nyeződéstől nehezen különböztethető meg.
Infravörös: Az agyag a festéstől jól elkülöníthető.
Szürke festék (spektrográfias és mikroszkópos elemzés)

korom- és ólomfehér

(kék Madonna) 75.1.32

kék festék

azurit

? aranyfej
arany

arany, réz és ezüst ón-ólom-
sárga aláfestés vagy alapozás

Aranyminta arról az aranyozott fejről, amelyről levált az
arany és visszarakasztottuk. (Első ragasztás)

arany, kevés réz és ezüst
tartalommal érdekes a hi-
ganytartalom

Cserépedényben lévő piros festék (cseppelemzéssel)
A 14. sz. szobor most jött össze, ezen lévő festéket most
elemezzük.

cinóber

Az ólomtartalmu festékek az ókortól használatosak. Az alapozáshoz használt ólomfehér
vagy sárga középkori használata jellemző. A cinóber, az azurit ókortól használt.
A zöld malachit is ókortól használt.

A Palota udvarán előkerült csatornán lévő fanyomatokat megelemeztem. Csatolom a hoz-
závaló fényképeket.

A minta rendkívül kicsi volt, de egy szerencsés részletet sikerült találnom. Azelemzés
természetesen nem teljes értékű, mivel sem keresztmetszettel, sem hurmetszettel nem ren-
delkezem. A képen lévő részlet sugaras metszetnek felel meg.

Sok jellemző részlet található rajta:

A tracheákon lévő udvaros-gödörkék egyesével és kettesével opponálva állnak. A primor-
diális lécek nem láthatók, de a gödörkék állásából feltételezhetők. A tracheák simafaluak. A
belső sugarak szélső sejtsorának fala sima lefutású. A traches és belső sugar-sejtek közötti gödör-
kék egyesével-kettesével állnak.

Ezek a bélyegek alapján (melyek nagyon jellemzők) a famintát *Abies alba* MILL. - jegenye
fenyőnek tartom. Elterjedési területe Közép- és Dél Európa.

A spektrográfias elemzéseket Járó Márta a cseppanalitikai, mikroszkópiai és xylotó-
miai vizsgálatokat Szalay Zoltán végezte.

MUNKAJELENTÉS A BUDAI SZOBORANYAG FESTÉSEINEK RÖGZÍTÉSÉRŐL.

BTM VIII-96/1314/1975. számú levelükben megbízást kaptam a Budavári Palota területén felszínre került szobrok további vizsgálataira, részletes dokumentáció készítésére és a festék rögzítésére használt konzerválóanyag leírására.

A megbízás 1. és 3. pontjában foglaltakban részmunkát végeztem, további 10 helyről vettem festékmintát, ennek elemzése most folyik.

A festék konzerváló anyag kísérletsorozat eredménye, A kísérletbe olyan anyagokat vontam be, amelyek köztudottan ellenállnak a fényhatásoknak, ugyanakkor a nedvességet is elviselik. Az előállítandó anyaggal szemben az alábbiak a követelmények:

A hővel szemben kémiailag legyen közömbös, a követ jól nedvesítse és mind a festékhez, mind a kőhöz jól tapadjon. A színüket veszített festékeknek színét optikailag állítsa helyre. Fénye: matt legyen. Meleg hatására lágyuljon, hogy a lógó festékreteget vasalással rögzíteni lehessen. Utólag legyen oldható.

Erre a célra az alábbi összetételű kopolimer bizonyult a legjobbnak:

- 100 ml metilmetakrilát
- 20 ml amilmetakrilát
- 40 ml akrilnitril
- 1 % benzolperoxid
- 160 ml toluol

Készítése egyszerűbb felszerelésű laboratóriumokban is lehetséges. A három első komponest összekeverjük és választó tölcserben nátriumhydroxid - konyhasós mosófolyadékkal le választjuk az inhybitort. Ezután kétszeri desztillált vizes mosás következik. Majd szilikagél felett szárítjuk. Szárítás után bekeverjük a fenti összetételre számított 1 % benzolperoxidot és szűrjük. Végül összekeverjük a toluollal. A keveréket Erlenmeyer lombikba töltjük. Egy beleillő parafadugót átfurunk (gumidugó nem jó) és egy 50 cm hosszú és 5 mm vastag üvegcsövet helyezünk a furatba úgy, hogy az alsó vége éppencsak a dugó széléhez érjen. Ezzel bedugjuk a lombikot.

Az üvegcső visszafolyó hűtőként szerepel. Ilyen eszköz 500-600 ml anyag előállítására alkalmas.

Ezután a vízfürdön forraljuk, addig, amíg az anyag térfogata nem állandósodik. Ezt dermatográf jelzéssel tudjuk ellenőrizni. Ezzel az eljárással 50 %-os kopolimer-oldatot nyerünk, amely 1-1 arányu kloroformtoluol-keverékkel tetszés szerint hígítható.

Az 1976 decemberben végzett mikroanalitikai elemzés eredményei:

1. piros drapéria töredék:

piros szín   cinnober
alapozás CaCO_3
                                  olom nyomokban

2. 75.1.24 ltsz.

piros szín   cinnober
alapozás CaCO_3

3. Fekete sapkáról vett minta: lámpakorom fekete

4. 51.21.41 ltsz. női alak arcáról

piros Fe_2O_3 égetett okker v. égetett siena

5. 75.1.9

barna festék (csak vas mutatható ki)
alapozás CaCO_3

6. 75.1.76 Kéz

barna (csak vas mutatható ki).

LES SUBSTANCES COLORANTES DES STATUES GOTHIQUES DE BUDA

L'auteur de l'étude a analysé les substances colorantes des statues gothiques de Buda avec un convertisseur d'image infrarouge, à la lumière ultraviolette (luminescente) puis il a analysé les prélèvements selon les méthodes de spectographie et d'analyse par dégouttage.

(Les analyses spectrographiques ont été faites par Márta Járó, les examens xylotomiques et l'analyse par dégouttage par Zoltán Szalay). Les analyses ont démontré la présence de cinabre, de composés de plomb blanc et jaune, de noir de fumée, de composés de cuivre verts (malachite), d'azurite bleue, d'or, d'argent, de cuivre et d'un peu de mercure.

La matière colorante de même composition que nous retrouvons sur tous les éléments sculpturaux de la galerie prouve que les oeuvres de notre atelier de Buda sont homogènes: on a décoré toutes les statues - religieuses et laïques - des mêmes matières colorantes.

Rapport sur le fixage des peintures de statues de la galerie de Buda.

L'auteur donne l'analyse du polymère employé pour fixer la substance colorante des torsos gothiques. Voici la composition:

100 ml métacrylate de méthylène

20 ml métacrylate d'amyle

· 40 ml nitrate d'acryle.

Son étude décrit toutes les phases de préparation du mélange pour le fixage des couleurs.

ЗОЛТАН САЛАИ:

РАБОЧИЙ ОТЧЕТ О МАТЕРИАЛЕ, ФИКСИРУЮЩЕМ
КРАСКИ БУДАЙСКИХ СТАТУЙ

Автор приводит данные анализа сополимера, употреблявшегося для закрепления красильного материала готических торсов. Его состав следующий:

100 мл метилового метакрилата,
20 мл амилового метакрилата,
40 мл акрилового нитрила.

В статье подробно описана каждая фаза изготовления смеси для закрепления краски.

A BUDAVÁRI ÁSATÁSOKKAL KAPCSOLATBAN FELTÁRT ANJOU-KORI
SZOBORTÖREDÉKEK KÖZETANYAGÁNAK VIZSGÁLATA

Mikrofácies-vizsgálatok (233-246. képek)

Mintaszám

A csiszolatok leírása

- 1** Finom oolitos szövet. Helyenként dus kötőanyag.
Az oolitek átlagos nagysága: 0,3 mm
Az oolitek átlagsűrűsége: 6 db/0,1 cm²
A szövet eléggé egynemű és tömött. A szemcsék szemnagysága 0,1-0,5 mm közt változik. Bekérgezésük gyenge. Az alapanyag összetétele egyhangu, kizárólag foraminiferavázakból áll.
Meghatározható volt:
Foraminifera: Miliolina sp.
Nonion sp.
Fácies: sekélyvizi, nyílttengeri. Gyengén mozgatott viz.
Kor: szarmata.
- 2** Finom oolitos szövet. Kötőanyag alig van.
Az oolitek átlagos nagysága: 0,1 mm
Az oolitzemcsék sűrűsége 20 db/0,1 cm²
Igen egynemű, tömött szövet. Az alapanyag összetétele nem változatos, kizárólag foraminiferákból áll. Az oolitek bekérgezése gyenge.
Meghatározható volt:
Foraminifera: Miliolina sp.
Nonion sp.
Bryozoa-zoecium töredék
Fácies: sekélyvizi, nyílttengeri. Gyengén mozgatott viz.
Kor: szarmata.
- 3** Finom oolitos szövet. Jól cementált.
Az oolitek átlagos nagysága: 0,3 mm
Az oolitzemek átlagsűrűsége: 10 db/0,1 cm²
Tömött, eléggé egynemű szövet. Az alapanyag jól osztályozott szemcsékből áll: 0,1-0,3 mm. Erősen detrituszos jellegű, kötőanyag alig van, a szemcsék tömött illeszkedése biztosítja a jó kötöttséget.
Meghatározható volt:
Foraminifera: Miliolina sp.
Elphidium sp.
Nonion sp.
Bryozoa-zoarium töredék hosszmetsetben.
Fácies: sekélytengeri, nyílttengeri. Aránylag gyengén mozgatott viz.
Kor: szarmata.
- 4** Finom oolitos szövet. Helyenként jól cementált.
Az oolitek átlagos nagysága: 0,2 mm
Az oolitek átlagsűrűsége: 15 db/0,1 cm²
A szövet eléggé egynemű, tömött, egyenletes szemcse nagysággal és sűrűséggel. Az alapanyag összetétele egyhangu, csak foraminifera-vázakból áll, igen kevés egyéb szerves törmeléssel. Gyengén kifejlődött oolitek, gyenge kéreggel.
Meghatározható volt:
Foraminifera: Miliolina sp.
Elphidium sp.
Nonion sp.

- Fácies: sekélytengeri, nyílttengeri. Gyengén mozgató viz.
Kor: szarmata.
- 5 Finom oolitos szövet. Általában jól cementált.
Az oolitok nagysága átlagosan: 0,1 mm
Az oolitszemcsék átlagsűrűsége: 12 db/0,1 cm²
Eléggé egynemű, tömött szövet. Az alapanyag összetétele egyhangú, detritusz-jellegű, főleg azonos nagyságú foraminiferákból áll.
Meghatározható volt:
Foraminifera: Miliolina sp.
Fácies: sekélytengeri, nyílttengeri. Gyengén mozgató viz.
Kor: szarmata.
- 6 Finom oolitos szövet. Helyenként jól cementált.
Az oolitok nagysága átlagosan: 0,2 mm
Az oolitok átlagsűrűsége: 9 db/0,1 cm²
A szövet eléggé egynemű, egyenletes szemcsenagysággal és sűrűséggel. Tömött szövet. Az oolitok aránylag erős kötésűek. Az alapanyag összetétele nem változatos, főleg azonos nagyságú foraminiferákból áll.
Meghatározható volt:
Foraminifera: Miliolina sp.
Elphidium sp.
Ostracoda sp.
Fácies: sekélytengeri, nyíltvízi. Gyenge vízmozgás.
Kor: szarmata.
- 7 Durva oolitos szövet. Kötőanyag alig van.
Az oolitok nagysága átlagosan: 0,5 mm
Az oolitszemcsék átlagsűrűsége: 4 db/0,1 cm²
Gyengén kifejlődött, vékonykérű oolitszemcsék. Helyenként agglomerátumos. Detrituszjelleg, az alapanyag váztöredékekből áll.
Meghatározható volt:
Foraminifera: Miliolina sp.
Bivalvia sp. teknőtöredékek, amelyek átlagos nagysága 2 mm.
Fácies: sekélytengeri, jól mozgató viz. A váztöredékek irányított beágyazódása is ezt igazolja.
Kor: szarmata.
- 8 Finom oolitos szövet. Kötőanyag alig van.
Az oolitszemcsék nagysága átlagosan: 0,2 mm
Az oolitok átlagsűrűsége: 8 db/0,1 cm²
A szövet eléggé egynemű, azonos a sűrűség, valamint egyenletes a szemcsenagyság. Tömött szövet, az oolitok jól érintkeznek egymással. Az alapanyag összetétele nem változatos, főleg foraminiferákból áll.
Meghatározható volt:
Foraminifera: Miliolina sp.
Spirolina sp.
Kevés Molluszka váztöredék.
Fácies: nyílttengeri, sekélytengeri. Aránylag gyengén mozgató viz.
Kor: szarmata.
- 9 Durva oolitos szövet. Kötőanyag alig van.
Az oolitszemcsék nagysága átlagosan: 0,5 mm
Az oolitszemcsék átlagsűrűsége: 3 db/0,1 cm²
Az oolitos szövet helyenként agglomerátumos, azaz több oolitszemcse közös kéreggel van bevonva, így nagyobb szemcsét képezve, köztük nagyobb üregek, hézagok vannak, amelyeket kötőanyag nem tölt ki. Mállásra, pusztulásra erősen hajlamos. Az alapanyag váztöredékekből áll, detrituszjellegű.

Meghatározható volt:

Foraminifera: Miliolina sp.

Nonion sp.

Bryozoa-zoarium töredék

Gastropoda sp. iuv. hosszmetsete

Bivalvia sp. teknőtöredékek

Mészalga: Acicularia sporangiumok

Fácies: sekélyvizi, nyílttengeri. Aránylag erősebben mozgott viz.

Kor: szarmata.

10

Finom oolitos szövet.

Az oolitzemcsék nagysága átlagosan: 0,2 mm

Az oolitok átlagsűrűsége: 6 db/0,1 cm²

Vékonykérű, gyengén kifejlődött oolitzemcsék. Az alapanyag váztöredékekből áll, detrituszjellegű.

Meghatározható volt:

Foraminifera: Miliolina sp.

Elphidium sp.

Nonion sp.

Rotalia sp.

Gastropoda sp. váztöredékek hossz- és haránt metsetei.

Ostracoda teknők metsetei.

Fácies: nyílttengeri, sekélytengeri. Aránylag gyengén mozgott viz.

Kor: szarmata

Makrofauna-határozás, fajfelsorolás, kormegállapítás

Mintaszám	Közegmegnevezés	Makrofauna	Kor
1	Piszkosfehér, finomszövetű, oolitos mészkő	Calliostoma sp. iuv.	szarmata
2	Fehér, finomszövetű oolitos mészkő	-----	szarmata
3	Piszkosfehér, finomszövetű, oolitos mészkő	Pirenella picta Bast. ? lenyomat Bryozoa sp. Vermes sp.	szarmata
4	Piszkosfehér, finomszövetű, oolitos mészkő	Ervilia podolica Eichw. kőbél. Gastropoda sp. kőbél Vermes sp.	szarmata
5	Világossárga, finomszövetű, oolitos mészkő	Hydrobia ? sp.	szarmata
6	Sárgásfehér, finomszövetű, oolitos mészkő	Cardium vindobonense Partsch lenyomattöredék	szarmata
7	Durvaszövetű, oolitos mészkő	Cardium vindobonense Partsch lenyomat Ervilia ? sp. lenyomat Cerithium rubiginosum Eichw. lenyomat Hydroides pectinata Phil.	szarmata
8	Sárga oolitos mészkő	Ervilia ? sp. kőbél-töredék Hydrobia ? sp. kőbél	szarmata
9	Durvaszövetű oolitos mészkő	-----	szarmata
10	Piszkosfehér, finomszövetű oolitos mészkő	-----	szarmata

ÖSSZEFOGLALÓ KIÉRTÉKELÉS

A megvizsgált kőzetminták a makrofauna alapján szármata (felső miocén) korúnak minősülnek (hozzávetőlegesen 10-12 millió évesek).

A vékonycsiszolat-vizsgálatok szerint kivétel nélkül oolitos mészkőfeleségek. A mikrofauna-tartalom alapján miliolinás mészkőnek nevezhetők. Az oolitos jelleg, a Miliolina tartalom éppen a hazai szármata kora képződményeknek egyik jellegzetessége. Tehát a mikrofácies-vizsgálatok is csak megerősítik a makrofauna alapján megállapított szármata kort.

A szármata kora üledékek csak Európából, a Bécsi Medencétől (Lengyelország déli részén, Szlovákián, Magyarországon, Jugoszlávia északi részén, Románián, Bulgárián át a Szovjetunió Fekete-tenger-melléki területein keresztül) az Aral tóig ismertek.

Magyarországon a szármata képződmények igen elterjedtek, az ország mintegy 2/3 részén megtalálhatók, kisebb részben a felszínen, nagyjából a mélyben.

Budapest környékén a felszínen nagy területeket borítanak. Közelebről a főváros területén: Budafok-Tétény és Kőbánya. Kőbánya sörpincéi, a budafoki borospincék is ilyen szármata kora, ugyancsak oolitos mészkőfeleségekben mélyültek. Tétény területén még jelenleg is megtalálhatók a régi, felhagyott kőfejtők és a kerület földszintes családi háza, valamint a vallási jellegű szobrok ugyancsak ebből a kőzetfeleségből készültek.

A szerződésben lefektetett követtelmény a megbízó részéről a szobrok kőzetanyagának korát és lehetséges származási helyének megállapítását kívánta.

Erre válaszolva - a fentiek alapján - megállapíthatjuk:

1. A vizsgálatokra átadott kőzetminták szármata koraik.
2. Ezért származási helyük legnyugatibb előfordulása a Bécsi Medence lehet csak.
3. Minthogy e kőzetanyag Budapest területén is előfordul, joggal feltételezhetjük a szobrok anyagának helybéli származását, tekintettel arra, hogy e kőfejtők már a római időkben is műveltettek, amelyet a kor siremlékeinek anyaga is bizonyít.
4. A XXII. kerületből származó, az összehasonlítást célzó kőzetanyagok és az átadott minták vizsgálata kétségtelen teljes azonosságot állapított meg. (lásd a 234., 237., a 245. és a 246. képet. A 246. kép kőzetanyagát Entz Ferenc geológus diplomamunkájával kapcsolatban gyűjtötte be a XXII. kerület, Vöröskereszt u. 25. sz. ház előtti mészkőkibuvásból. 19. sz. mintaként. E részen vannak a borpincék. Elképzelhető, hogy a pincék tulajdonképpen régi kőfejtőkből fejlődtek ki. Mivel itt meredek partfalat alkot, illetve alkotott a mészkő a Duna felé, valószínű, hogy a kedvező fejtési lehetőségek miatt - a rétegek éppen a Duna felé dőlnek - a legrégebbi mészkőfejtők.)

Mindezek alapján a szobrok kőzetanyagának származási helye Magyarország, közelebről Budapest, XXII. ker. Budafok, Tétény területe.

INTERPRÉTATION RÉCAPITULATIVE

Les prises d'essai examinées d'après la macrofaune, sont de l'époque sarmatienne (miocène supérieur, et ont approximativement de 10 à 12 millions d'années.

Selon les examens de lames polies minces ce sont sans exception des variétés de pierre calcaire. A la base de la teneur en microfaune, elles peuvent être nommées calcaire à miliole. Le caractère colithique, la teneur en miliole sont justement en Hongrie les caractéristiques de formations de l'époque sarmatienne. Donc les examens des microfases confirment également l'époque sarmatienne, déterminée à la base des analyses de macrofaune.

Les sédiments de l'époque sarmatienne ne sont connus qu'en Europe, depuis le Bassin de Vienne (à travers le sud de la Pologne, la Tchécoslovaquie, la Hongrie, la partie septentrionale de la Yougoslavie, La Roumanie, la Bulgarie et l'Union Soviétique) jusqu'à l'Aral.

En Hongrie, les formations sarmatiennes sont très fréquentes on en retrouve dans les 2/3 du pays, parfois en surface mais pour la majeure partie en profondeur.

Aux environs de Budapest, elles couvrent de grandes surfaces ainsi dans l'enceinte de la capitale: à Budafok-Tétény et à Kőbánya. Les caves à bière de Kőbánya et les caves à vins de Budafok se situent dans de telles formations sarmatiennes, de caractère colithique. A Tétény, nous retrouvons aujourd'hui encore d'anciennes carrières abandonnées et des maisons familiales, sans étage du quartier, ainsi que des statues de caractère religieux qui ont été construites avec cette espèce de pierre.

Le contrat stipulait que l'âge et le lieu d'origine probable de la matière des statues devaient être définis.

En répondant à ces exigences nous pouvons constater conformément à ce qui précède:

1. Les prises d'essai examinées sont de l'époque sarmatienne.
2. Ainsi leur lieu d'origine le plus occidental ne peut être que le Bassin de Vienne.
3. Comme cette formation se retrouve aussi dans la région de Budapest, nous pouvons supposer à juste titre l'origine locale du matériel des statues, ces carrières ayant déjà été exploitées à l'époque romaine, ce dont témoignent les monuments funéraires de cette époque.
4. L'analyse des matières provenant du XXIIe arrondissement servant de base à la comparaison, et celle des échantillons transmis ont démontré une identité absolue, incontestable. (V. les illustrations Nos. 234., 237., ou les Nos. 245. et 246. La matière de l'illustration 246 a été recueillie par Ferenc Entz géologue, dans l'affleurement calcaire qui se trouve devant le No. 25 de la rue Vöröskereszt dans le XXIIe arrondissement, comme prise d'essai No. 19. C'est de ce côté que se trouvent les caves. Il est possible que les caves se soient formées à partir d'anciennes carrières. Comme la pierre calcaire constitue, ou plutôt constituait un escarpement vers le Danube, il est probable qu'à cause des possibilités avantageuses de l'extraction - les couches penchent justement vers le Danube - ce sont les plus anciennes carrières de pierre calcaire).

A la base de tout cela, le lieu d'origine du matériel de statues est la Hongrie, plus précisément le XXIIe arrondissement de Budapest, Budafok, Tétény.

ОБЩАЯ ОЦЕНКА

Пробы, над которыми был проведен пектографический анализ, на основе их макрофауны должны быть отнесены к сарматской /верхний миоцен/ эпохе /приблизительно 10-12 миллионов лет тому назад/. Исследование тонких шлифов дало без исключения оолитовые разновидности известняка. Судя по содержанию микрофауны, его можно назвать миллиолиновым известняком. Оолитовый характер и миллиолиновое содержание являются одним из отличительных черт образований сарматской эпохи Венгрии. Таким образом, наши микрофаунальные исследования подтвердили результаты анализа микрофауны.

Отложения сарматской эпохи известны только в Европе, от Венского бассейна /в районах южной Польши, Словакии, Венгрии, северных районов Югославии, Румынии, Болгарии и Причерноморья Советского Союза/ до Аральского озера.

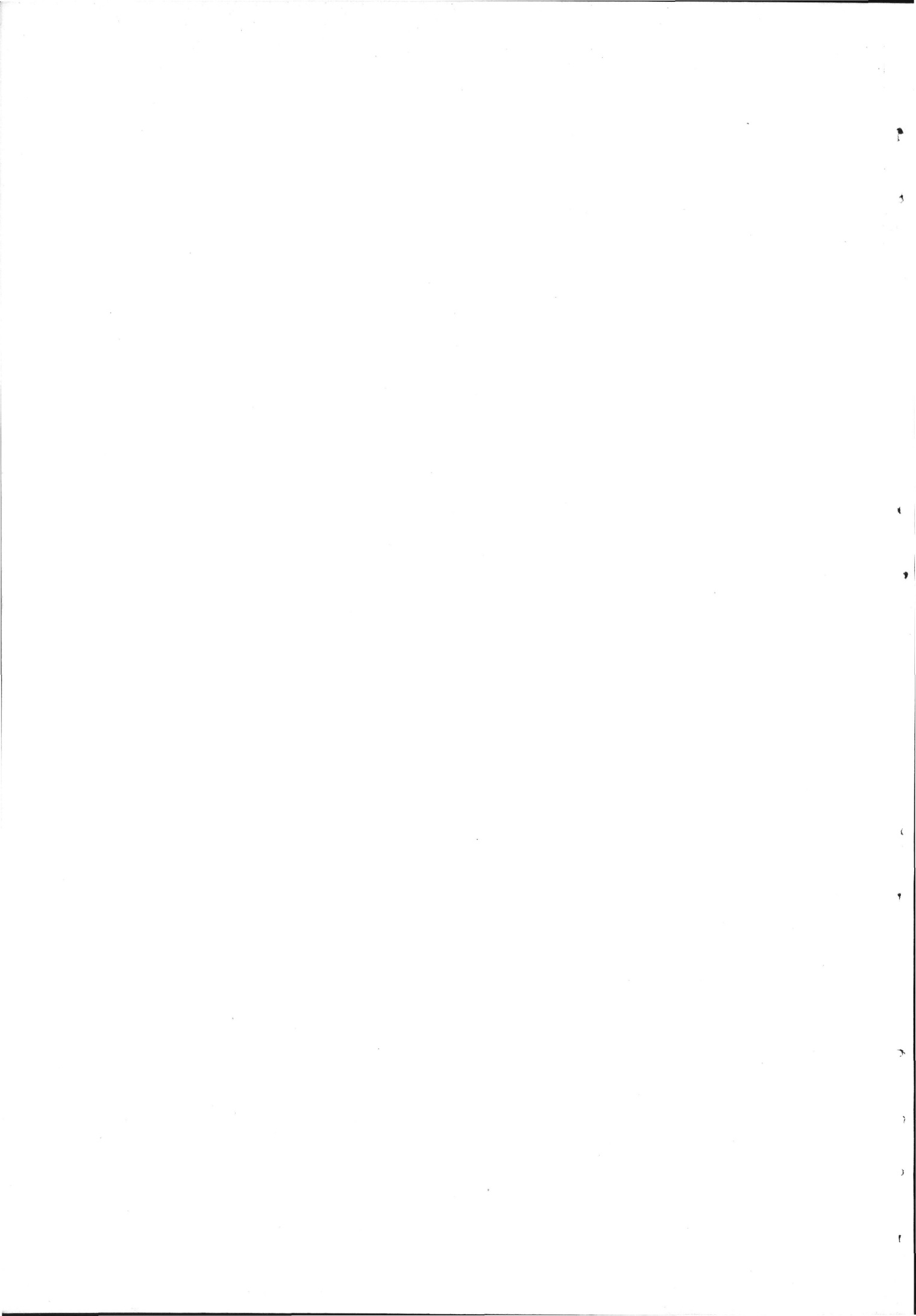
В Венгрии сарматские образования имеют широкое распространение. Их можно встретить на двух третях территории страны, меньшей частью на поверхности земли и большей - на глубине.

В районе Будапешта они занимают большую территорию на поверхности земли. Это Будафок-Тетень и Кёбаня, расположенные на окраинах столицы. К сарматской эпохе восходят пивные погреба в Кёбане и винные погреба в Будафоке, образованные углублением выемок в оолитовые разновидности известняка. На территории Тетени и сейчас еще можно встретить старые заброшенные каменоломни, а из разновидностей этой породы камня сделаны одноэтажные дома этого района, а также статуи святых и памятники религиозного характера.

По договору с Будапештским Историческим Музеем нами должен был быть определен возраст камня статуй и, по возможности, место его происхождения. Выполняя эти условия, мы можем отметить следующее.

- 1./ Переданные нам для анализа пробы пород относятся к сарматской эпохе.
- 2./ Наиболее западным местом их залегания может быть только Венский бассейн.
- 3./ Поскольку такая порода камня встречается и в районе Будапешта, можно по праву предполагать, что камень, из которого сделаны статуи, имеет местное происхождение, особенно, если иметь в виду, что уже в римское время занимались добычей этого камня на местных каменоломнях, о чем свидетельствует, например, погребальный материал римской эпохи.
- 4./ Образцы пород, взятые в XXII районе Будапешта, бесспорно показывают полное сходство с переданными нам образцами каменных пород статуй. /См. рис. 234, 237 и 245, 246./ Демонстрируемый на рис. 246 материал собран Ференцем Энтцем для дипломной работы в XXII районе Будапешта /это проба № 19 из выхода известняка на ул. Вёрёшкерест перед домом № 27/. Можно предположить, что погреба, существующие здесь, возникли из древних каменоломней. Известняк образовал здесь над Дунаем крутую береговую стену. Вот почему именно здесь в силу легкости добычи камня из-за наклона слоев в сторону Дуная, образовались, по всей вероятности, древнейшие каменоломни.

В свете вышесказанного мы приходим к выводу, что каменный материал статуй происходит из Венгрии, точнее из XXII района Будапешта - с территории Будафока-Тетени.

TARTALOMJEGYZÉK

ZOLNAY LÁSZLÓ

AZ 1967-75. ÉVI BUDAVÁRI ÁSATÁSOKRÓL ÉS AZ ITT TALÁLT SZOBOR-
CSOPORTOKRÓL .....

3

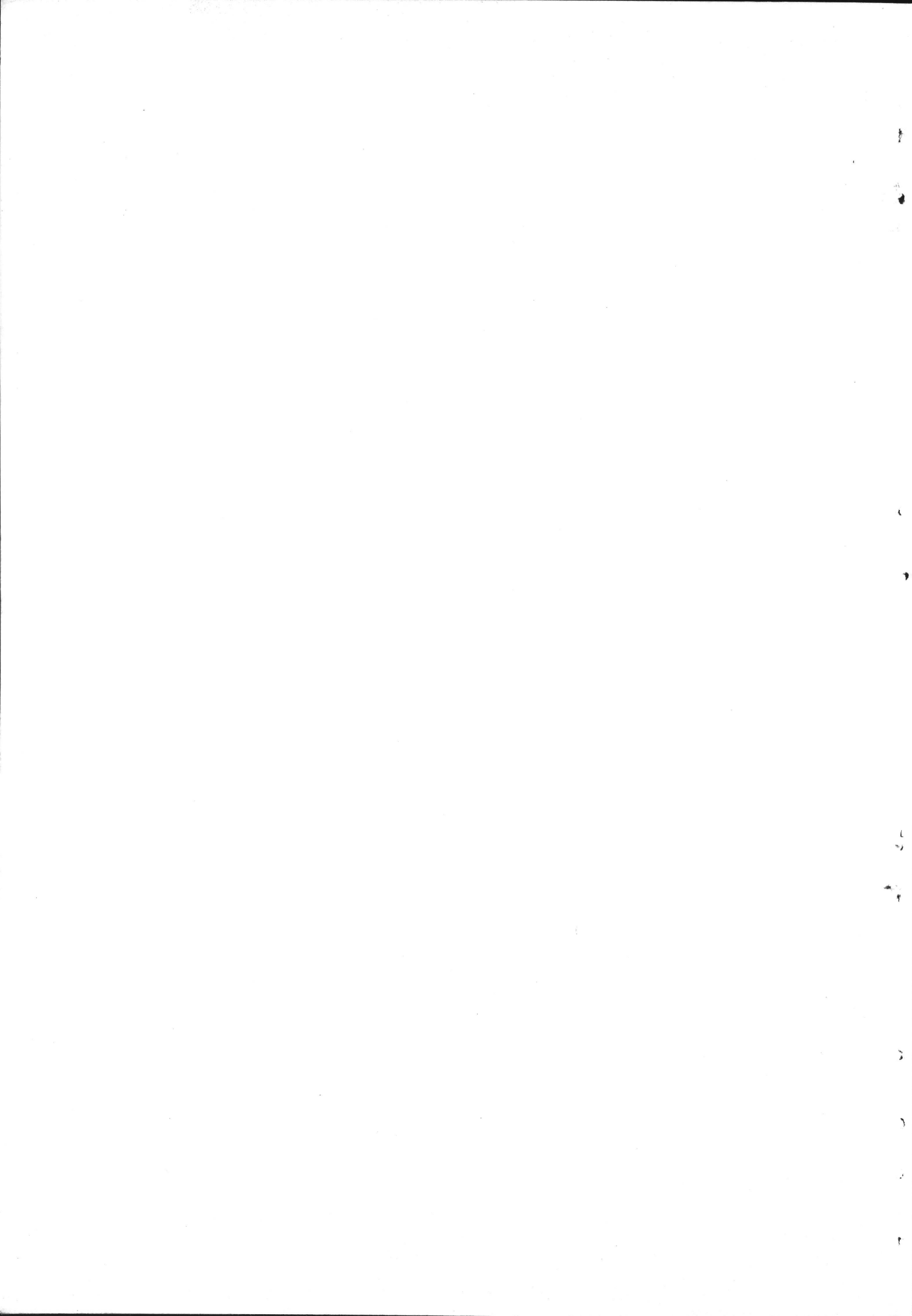
Oldal

I. Az 1967/75 évi budavári kutatások színhelye: a későgótikus várpiac (A Hunyadi udvar és a Csikósudvar)	7
II. A gótikus szoborgaléria feltárása (Ásatási beszámoló az 1974. évről)	37
III. Szobortorzóink kormeghatározásához	71
IV. Támpontok a további kutatásokhoz	89
V. Jegyzetek	119

FÜGGELÉK .....

165

Marosi Soós Ágnes: A budai várpalota új ásatásának bronzkori leletanyagáról	167
Zolnay László-Boldizsár Péter: A budai királyi palota északi előudvarán végzett régészeti feltárás (1967-75) Árpád-kori kerámia leletei	173
Matolcsi János: A budai királyi palota északi előudvarában feltárt XIV-XV. századi állatcsontok	179
Szakál Ernő: Megfigyelések, adatok és következtetések az 1974. évi szoborlelet értékeléséhez	199
Szakál Ernő: A budavári gótikus szoborlelet restaurálása	211
Szalay Zoltán: A budai gótikus szobrok festékanyagairól	216
Szalay Zoltán: Munkajelentés a budai szoboranyag festéseinek rögzítéséről	219
Boda Jenő: A budavári ásatásokkal kapcsolatban feltárt Anjou-kori szobortöredékek kőzetanyagának vizsgálata	222

TABLE DES MATIÈRES

	Page
LÁSZLÓ ZOLNAY: Les fouilles au Château de Buda (1967-1975) et la trouvaille de la galerie des statues gothiques	147
I. Les lieux des fouilles au Château de Buda entre 1967 et 1975: la cour du Château de l'époque gothique tardive. (La cour Hunyadi et la cour Csikós.)	
II. La mise à jour de la galerie des statues gothiques. (Compte rendu des fouilles en 1974.)	
III. La détermination de l'âge des torses	
IV. Points d'appui des investigations ultérieures	
V. Notes	
APPENDICE	
GYÖRGY DÉNES: Les données pétrographiques de l'aire du Château de Buda ..	153
ÁGNES MAROSI-SOOS: Les trouvailles de l'âge du bronze dans les nouvelles fouilles du quartier du Château de Buda	171
LÁSZLÓ ZOLNAY - PÉTER BOLDIZSÁR: Les trouvailles céramiques de l'époque des Arpad mises au jour aux fouilles (1967-1975) effectuées dans l'avant-cour nord du Palais de Buda	177
JÁNOS MATOLCSI: Os d'animaux des XIV ^e et XV ^e siècles mis au jour dans l'avant-cour nord du Château royal de Buda	195
ERNŐ SZAKÁL: Observations, données et conclusions contribuant à l'appréciation des statues trouvées en 1974 aux fouilles du Château de Buda	209
ERNŐ SZAKÁL: Restauration des statues gothiques trouvées aux fouilles du Château de Buda	214
ZOLTÁN SZALAY: Les substances colorantes des statues gothiques de Buda ..	220
ZOLTÁN SZALAY: Rapport sur le fixage des peintures de statues de la galerie Buda	220
JENŐ BODA: La matière des statues	226

СО Д Е Р Ж А Н И Е

	Стр.
ЛАСЛО ЗОЛНАИ: О раскопках 1967-1975 гг. на Замковой горе в Буде и обнаруженная здесь группа готических статуй.....	156
I. Место исследований 1967-1975 гг. в Будайском замке: замковый рынок позднеготического времени /Двор Хуняди и Жеребачий двор/.....	
II. Раскопки галереи готических статуй. /Отчет о раскопках 1974 года./.....	
III. К датировке торсов статуй.....	
IV. Опорные точки для дальнейших исследований.....	
V. Сноски.....	
 ПРИЛОЖЕНИЯ	
ДЬЁРДЬ ДЕНЕШ: Петрографические исследования территории дворца в Будайском замке. 1975. г.	162
АГНЁШ МАРОШИ-ШООШ: О памятниках эпохи бронзы, обнаруженных во время новых раскопок замкового дворца в Буде.....	172
ЛАСЛО ЗОЛНАИ - ПЕТЕР БОЛДИЖАР: Керамика эпохи Арпадов, обнаруженная во время раскопок 1967-1975 годов в северном переднем дворе будайского замкового дворца.....	178
ЯНОШ МАТОЛЧИ: Остеологический материал XIV-XV. веков, обнаруженный в северном переднем дворе королевского дворца в Буде.....	197
ЭРНЁ САКАЛ: Наблюдения, данные и выводы относительно оценки комплекса статуй Будайского Замка, обнаруженных в 1974 г.	210
ЭРНЁ САКАЛ: Реставрация готических статуй, найденных в Будайском Замке.....	215
ЗОЛТАН САЛАИ: Рабочий отчет о материале, фиксирующем краски будайских статуй.....	221
ЕНЁ БОДА: Каменный материал будайских статуй.....	227

